

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI-KÜRT

İLİŞKİLERİ VE

SÖMÜRGEÇİLİK

M . K a l m a n

Osmanlı–Kürt İlişkileri ve Sömürgecilik

M.Kalman

MED YAYINCILIK

Birinci Baskı: Şubat 1994 Med Yayıncılık-İstanbul

Baskı : Yön Matbaacılık

Kapak : Ceren İmreşu

Film : Oluşur Grafik

Dizgi : Rosa Ajans- 522 97 72

Yönetim Yeri ve Adresi

Med İletişim Tanıtım Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti.

Çakırağa Mah. Çakırağa Camii Sok. Utku Apt. No: 18/7 Aksaray/İstanbul

Tel: 530 65 58

İÇİNDEKİLER

Önsöz yerine	5
Giriş	8
Kürdistan'daki beylikler	15
İslamiyetin Kürt beylikleri üzerindeki etkileri	18
Hükümet ve ocaklıklar	22
Kanuni devri safevi savaşları	24
16. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı-İran savaşları	26
Selçuklu toprak sisteminin Osmanlı toprak sistemine etkisi	28
Akkoyunlu Uzun Hasan'a ait kanunlar	29
İslam hukukunda toprak yasası	30
15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlılarda toprak işçiliği	43
15. ve 17. yüzyıllarda Osmanlılarda toprak köleliği	45
Osmanlılarda toprak sistemindeki örgütlülük	46
15. ve 16. yüzyıllarda şehirlerin durumu	51
Yeni değişiklikler	52
Afgan, Safevi ve Osmanlı savaşları	63
Safevilerde toprak sistemi	64
Osmanlı-Batı ilişkileri	65
Aşiretlerin yerleşik düzene geçirilme çalışmaları	69
Aşiret ve yapıları	82
19. yüzyılın başında Osmanlı devletinin durumu	86
İranla savaş	88
19. yüzyılın başlarında Baban beyliği	89
Bilbasların direnişi	94
Mahmut Paşa isyanı (1821)	95
1828 Osmanlı-Rus savaşı	95
19. yüzyılda Çarlık Rusyası'nın siyaseti	96
Mir Muhammet'in mücadelesi	98
Mehmet Ali Paşa'nın reformları	103
Revanduz İhtilali (1835-37)	105
1835'te Balta Limanı Antlaşması	110
Gülhane Hattı-ı Hümayün	110
Mir Bedirhanın direnişi	112
Kürt-Asur ilişkileri	117
Mir Bedirhan Beyin sonu	122
Osmanlı-İran sınır görüşmeleri	125
Kapitalist devletlerin 19. yüzyılda Kürdistan'a yaklaşımları	129
İslahat fermanı	134
Toprak ağalığı	135

1. Meşrutiyet.....	135
Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878)	136
Şeyh Ubeydullah Nehri İsyanı-1	141
19. yüzyıl ABD politikası.....	155
Emin Ali Bedirhan İsyanı (1889).....	157
Hamidiye Alayları	157
Ermeniler	160
19. yüzyılda Kürdistan'da ekonomik durum ve sosyal yaşam	161
Pan İslamizm.....	167
Türkçülük	168
Sömürgeciliğe genel bir bakış	170
Kölecî dönemdeki ilişkiler	171
Feodal dönemde sömürgecilik	173
Kürdistan ekonomisinin ilhaki	174
Fazla nüfusun yerleştirilmesi	177
Kürdistanda vergi, talan ve yağma	177
Feodal sömürgeciliğin Kürt toplumu üzerindeki etkileri	178
Kapitalizm dönemindeki ekonomik ilişkiler.....	180
1- İlkel birikim.....	180
2- Manifaktür.....	189
3- Serbest rekabet	192
Serbest rekabetçi dönemde Kürdistan	194
Dünyü-u Umumiye	197
Dünyanın yeniden paylaşılması ve sömürgeler	198
Emperyalist dönemde ilkel birikim	200
Bağımlılıkta Portekiz örneği	201
Rusya örneği	201

Önsöz Yerine

Kürtler hakkında özellikle de Kürt sözcüğünün T.C tarafından zorunlu olarak kabul edilmesinden sonra ard arda kitaplar yayınlanmaya başlandı. Bunların bir kısmı tamamen ticari amaçlı, elbetteki Kürdistan'daki mücadele boyutlandıkça benzer kitapların, dergi ve broşürlerin sayısının artacağı açık. Yanı sıra ciddi çalışmalar ve belgelerin yayımlanması da oldukça sevindirici bir durum. Kürt tarihinin bilinmeyen veya çarpıtılarak yazılmış olunan yıllarının açıklığa kavuşturulması geleceğimize ışık tutmaktadır.

Kürtler 478 yıldır Osmanlılar ve devamcısı T.C'nin işgal ve sömürgesi durumundadır. Fars egemenliği çok daha önceki yıllara dayanıyor. Rum Selçuklu, Kara ve Akkoyonlu devletleri de Türk devletleri olduklarından Kürtler neredeyse 1000 yıldır Türk egemenliği altındadır. Peki neden Kürtler başarılı olmadılar?! Sorusuna cevap aramak gerekiyor. Tarihten ders çıkarıp olumlu adımlar atmak gerekiyor. Başkalarının örnekleri gelecek için tartışılabilir, araştırılabilir, ama öncelikle Kürtlerin tarihini incelemek, sonuçlara varmak çok daha büyük bir öneme sahiptir.

Kürtlerin başarısızlıklarını, 'onların uyuşukluklarına, beceriksizliklerine' doğrudan bağlamak gerçekçi bir yaklaşım olmaz. Daha başka etmenler var. Onları tek tek ortaya çıkarmak hepimizin görevi ve elbetteki zamanla bir çok şey daha fazla anlaşılır olacaktır.

Kürtlerde bir çok topluluğun yaptığı gibi, 'büyük devletlerden kurtuluş' beklemişler, işgacilerin çelişkilerinden yararlanmaya gitmişlerdi. Fakat hemen, her seferinde yararlanmaları geçici olmuş sonuçta yine hüsrana uğramışlardı.

Aşiret yapılarını aşamamaları, önderlik sorunu, dış ve iç koşullar yenilgilerinin başlıca nedeni olmuştur.

Bir çok halkın, hatta Kürdistan toplumundan daha geri halkların, bağımsızlıklarını elde etmelerinin yanı sıra Kürt toplumunun bunun savaşını vermesi, gelinen bu noktada sivindirci olmakla birlikte, geçmiş göz önünde tutulduğunda üzücüdür. Ama hiç şüphe yok ki Kürdistan halkıda, sömürünün, ırkçılığın, işgalin zincirlerini parçalayacaktır.

Kürdistan toplumunun yüzyıllardır işgal altında tutulması sömürü, zulüm, katliamlar ve Kürt halkının ayaklanmaları, Kürdistan'ın ekonomik olarak gelişmesini

engelledi. Zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, Kürdistan halkı bugün yoksulluk içerisinde bulunmaktadır. Günümüzde emperyalistler ve sömürgeciler birlikte ülkeyi iliklerine kadar sömürmektedirler. Dört sömürgeci ülkede, emperyalizme bağımlı olmakla birlikte, ayrıca geri bırakılmış ülkeler kategorisi içerisinde bulunmalarına rağmen, Kürdistan bu ülkelerin de en geri kalmış "bölge"leri olmaktadır. Bunun yanı sıra Kürdistan'daki ağa-şeyh gibi feodal çağdışı kurumların varlığı da bu sömürünün katmerleşmesinde, rol oynamaktadır. Kürt halkının bu konumda bulunması doğallıkla onun bağımsızlık sorununu ön plana çıkarmaktadır. Kuşkusuz ki bu da Kürt toplumunu çevreleyen dış ilişkilerden, zoraki birliktelikle yaşadığı halklardan, dünyadaki güç dengesinden, ayrıca toplumun kendi geçirdiği evrelerden ve toplumsal yapısından ayrı ele alınamaz. Bunlar bir bütünlük arz ederler.

19. ve 20. y.y'da Kürt sorunu sadece bölge devletlerinin bir sorunu veya bir başka ifadeyle 'devlet içi bir sorun' olarak kaldı. Aynı zamanda İngiltere-Rusya-Amerika-Fransa gibi ülkeleri de yakından ilgilendirerek bütün gelişmelerde soruna olumsuz yönde yaklaşım gösterdiler. Ama soruna yalnızca bölge devletleri ve emperyalistler el atmadılar. Dünyanın ilerici güçleri de soruna eğildiler. Fakat sorun her dönemde bir Filistin kurtuluş mücadelesi gibi geniş yankı bulmadı.

Bugün, Kürt toplumunun özgürlük ve demokrasi kavgasında farklı politik yaklaşımların olması hiç kuşkusuz ki bazı olumsuzluklar doğurmaktadır. Bu politik çizgilerin bazıları dış etmenlerden bazıları da iç etmenlerden kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz ki bu durum farklı sınıf ve tabakaların varlığından kaynaklanmaktadır. Kavgaya şu anda damgasını vuranlar başlıca iki politik hat biçiminden giderek ayrıışmaktadır. Bir tarafta çağdışı feodal-dini-burjuva kurumun etikisinde olanlar, diğer yanda ise Kürdistan emekçilerinin istemlerini yerine getirmeye çalışanlar, hiç kuşku yok ki feodal-burjuva sınıfların önderliği Kürt halkının istemlerini kendi politik çıkarları uğruna çar-çur etmekte ve her seferinde ümitsizlik, kaos ortamı yaratmaktadır. Bu iki sınıfın arasında yer alan küçük burjuva örgütlenmeler ise propaganda alanında kısmen faydalı rol oynamalarına rağmen, zikzaklı, pragmatist, bir konumda bulunmaları kitlelere doğru hedefleri göstermemeleri, aceleci, günübirlik politika izlemeleri kuşkusuz ki Kürt toplumunun doğru bir hat izlemesinde zararlara yol açmaktadır. Feodal-burjuva sınıfların bütün olumsuzluklarına karşın, gününü de doldurmuş olmalarına rağmen Kürdistan'da gelişen durumda payları vardır. Kuşku yok ki mücadele sonunda doğru bir hat etrafında birleşecektir. Ama oraya gelinceye kadar da bu çağdışı kurumlarla, burjuvalarla, küçük burjuvalarla bir dizi mücadeleyi de içerecektir.

Kürtler toplumsal ve milli uyanış içindedir. Hızla kendi sorunlarına el atmakta, bilinçlenmekte ve özgürlüğe doğru, kurtuluşa doğru ilerlemektedirler. Onların bağımsızlık ve demokrasi istemleri Kürdistan'da yaşayan diğer toplulukların istemleridir. Onların da kurtuluş ve özgürlüğüdür.

Kürt sorununa irili ufaklı tüm devletler kendi çıkarları açısından yaklaşmakta, kendi gelişim ihtiyaçlarına göre tavır takınmaktadır. Onların oyunlarını bozacak olan başta sosyalistler ve gerçek yurtseverler olacaktır. Soruna her sınıf kendi çıkarları açısından yaklaştığından Kürt proleterleri de kendi kurtuluşları, gelecekle ilgili yönünde yaklaşım göstermek, sınıf mücadelesinin perspektiflerini gözardı etmemek yönünde olmalıdır. Ulus içinde proleterya'nın geleceği, mücadele tarzı bir an için olsa bile karartılmamalı –burjuva istemlere terk edilmemelidir. Çünkü **"gele-**

ceğimiz kendi ellerimizdedir."

Kürdistan'da 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen dönemi bir çok yönüyle açığa çıkartmak, doğru bir tarih anlayışına sahip olmaktan geçmektedir. Bu kavrayış o dönemleri açığa çıkartacak aydınlığa kavuşturacaktır. Mücadelemize, örgütlenmemize, yaşam biçimimize yön verecektir.

Bu çalışma 1979'da daha az kapsamlı yapılmıştı. 12 Eylül'de saklanıldığı yerde polisin eline geçmemesi için yakılır. Tekrardan 1985' den itibaren üzerinde çalışmaya başlandı. 1990'da ancak bitirildi. Bu arada yayınlanmayınca son çıkan kitaplardan da yararlanılarak daha kapsamlı ele alındı. Elbetteki bir çok eksiği var. Osmanlı arşivlerinden doğrudan yararlanmamak en büyük eksiğim. Dahası yanlışlıklarını çıkartmak siz okuyucuların eleştirilerine bağlı.

M.KALMAN
Saygılarımla
Mart 1992

Giriş

Türkler, 10 ve 11. yüzyıllarda 'ata' topraklarını terk edip büyük kitleler halinde Orta-Asya'dan Batı'ya doğru göç ettiler.

Bu büyük göçlerin nedeni; gerek kendi iç kavgalarından gerekse dış devletlerle olan savaşlarından, nüfus yoğunluğundan, doğal koşulların elverişsizliğinden, Batının zenginliğinin çekiciliğinden kaynaklansın, sonuçta Orta-Doğu'da çok önemli değişikliklere yol açtı.

Göçebe topluluklar, yerleşiklerin aleyhine, onların zenginliklerinin üzerine oturdular. Bir kez daha yeniden, sıfırdan başlamasına yol açtılar.

Batı'ya doğru ilerlediklerinde karşılırlarına iki güçlü devlet, Bizans ve Abbasi Devletleri çıkar.

Her iki devlette iyi durumda değildi. Özellikle Türk boyları, Anadolu içinde yoğunluk oluşturlar. Anadolu sözcüğü Yunanca Doğu anlamındadır.

Türk boyları bu yeni geldikleri bölgelerde çeşitli Türk devletlerini kurarlardı.

Büyük Rum Selçuklu Devleti, Anadolu Rum Selçuklu Devleti, Akkoyun ve Karakoyunlu Devletleri gibi.

Bizans, Osmanlı Devletince ortadan kaldırılınca (1453) bütün bu bölgeler değişikliğe uğramaya başlar.

Osmanlı Beyliği tek tek diğer beylikleri ortadan kaldırır. Doğu'da Karakoyunlular, Osmanlılar karşısında yenilirler. Safevilerde Karakoyunlularla savaşınca bu devlet kısa zamanda çöküntüye uğrayıp tarihe mal olur.

Karakoyunlu toprakları üzerinde Safevi, Memluk, Osmanlı mücadelesi kızıdır.

Elbetteki bu gelişmeler yazıldığı gibi kolay olmaz. Çarpışmaların olduğu alanlarda da önemli değişiklikler yaşanır.

Özellikle Ermeniler ve Kürtler bütün bu gelişmeler içerisinde söz sahibi olmazlar.

Osmanlılar, Balkanlarda ilerledikleri gibi, Doğu'da da ilerlemek isterler.

Batı'da, Avrupa topraklarında güçlü devlet örgütlenmelerinin olmamasından dolayı Osmanlılar bir çok ülkeyi rahatlıkla işgal etmişlerdi.

Aynı şeyleri Doğu'daki Safevi ve Memluk devletleri için de söyleyebiliriz.

Avrupalılar, Rönesans denilen yenileşme dönemini aştıkları anda, başta Portekiz ve İspanya olmak üzere, yeni alanlara yönelmişler ve gittikleri bir çok yerden ganimetler ve servetler getirerek bir birikime doğru yönelmişlerdi.

Doğu Akdeniz önceleri, Avrupalılar için oldukça önemliydi. Ama yeni yerlerin keşfedilmesinden sonra önemini kaybetti.

İşte tam bu sırada Osmanlılar Doğu'ya yönelik önemli ticari merkez ve yollarının kesiştiği alanları arkadan kuşatan Portekiz'e kaptırmak istemezler.

Osmanlılar Doğu'ya doğru ilerlemek isterlerken kullandıkları ideoloji; dindir.

İran, Memluklu ve Osmanlı devletleri müslüman oldukları halde aralarında ki çıkar çelişkisi birbirlerine karşı savaşların temelini teşkil eder. Görünürdeki mezhep çelişkisinin altında yatan birbirlerinin aleyhine toprakları gaspetme, zenginliklerine el koymaktır.

Sorunu mezhepsel yaklaşımla açıklamak yanlıştır. O taktirde Osmanlıların Memluk seferini nasıl açıklamak gerekecektir.

Gerek İran ve gerekse Osmanlılar mezhepsel sloganları kullanarak harekete geçmişler, ama asıl olan kendi işgal alanlarını genişletmekti. Yeniden paylaşımına tabii tutmaktır.

Yavuz Sultan Selim padişah oluncaya kadar, Osmanlıların egemen oldukları topraklar üzerinde, mezhep çelişkileri olmakla birlikte, padişahlar bu çelişkiyi temel alarak savaşmazlar.

Ne zaman ki Yavuz başa geçer, durum değişir.

Yavuz'u böyle hareket etmeye zorlayan nedenlerin başında Safevilerin Şii olmasından kaynaklanır.

Şii'lik, Osmanlı devleti içinde de yaygınlık gösterir. Giderek gelişen Şiilik, Osmanlıların zararına Safevilerin gelişmesi olarak görülür. Ayrıca Sunni Kürt, Türk, Fars topluluklarının varlığı İranlıların aleyhine Osmanlıların dayanak noktasını teşkil eder.

İran'da Safevi Devletin kurucusu Şah İsmail, Akkoyunluların hükümdarı Uzun Hasan'ın yeğenyidi. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar ve müritleri; dilimli, kırmızı renkli bir küllah takarlardı. Kırmızı renk, peygamberle kan kardeşliğini simgelemekteydi. Aynı zamanda Halife Ali'ye bağlılığı da ifade ediyordu. Bu durum onların sunniler tarafından Kızılbaş (Kumsor) sözcüğünün kullanılmasına yol açtırmaktadır. Daha sonraları Şii ve Alevilerin tümüne söylendi.

Şah İsmail, başa geçtiğinde Şiiliği resmi din olarak ilan etti. Anadolu ve Kürdistan'da kendisine taraftar buldu. Şah İsmail, Şiilik adına Akkoyunlu, Karakoyunlu hükümdarlarıyla çarpışmalarda bulundu. Yanısıra Dulkadir Beyliğini, Özbek Beylerini, yenilgilere uğrattı. Şah'ın Anadolu'da sempati bulması Osmanlı Padişahı'nı ürküttü. Şah'a sempati duyan kitlelerin yaygınlık kazanmasından korktu. Şah İsmail'e yönelmeden öncede onun içteki bağlantılarını ortadan kaldırmak için kızılbaşlara yönelik katliamlara girişir. Alevilerden 40.000 kişiyi öldürterek işe başlar, büyük bir terör estirir. Yavuz Sultan Selim'in alevi katliamlarına ilişkin fermanları ilginçtir.

Sunni Kürt aşiretleri alevilerin kesilmesinden memnun olurlar. İşin gerçeğini kavrayamazlar.

Osmanlı Padişahı, sunniliği devletin resmi mezhebi haline getirdiğinden, kendi tebaasında dönüştürmeye çalışır.

O yıllarda günümüzdeki gibi ulusal düşünce söz konusu değildi. Aşiretin çıkarları ön pladaydı. Bu durum rahatlıkla aynı milliyete mensup aşiretleri karşı karşıya getirebiliyordu.

Osmanlılarla Safeviler arasındaki Kürt, Ermeni, Gürcü topraklarına sahip olma mücadelesinde, Şah İsmail kendisini ziyarete gelen Kürt Beyleni tutuklatır.

Böylelikle başsız kalan Kürtlerin çaresiz olarak kendisinin egemenliğini tanıyacıklarını sanır. Fakat hiç beklemediği bir anda Doğu'dan Özbek akınlarıyla karşılaşınca iki Kürt Bey'i hariç hepsini salar. Serbest bırakılanlardan biri de Bitlis Amiri Şeref Han'dır. (Şeref Han, Şeref name, cilt:1-290-294) Osmanlı Padişah'ı Yavuz Sultan Selim, Kürt-Safevi çelişkisini iyi değerlendirir. Kürtlerin büyük bir kısmının Sunni mezhebinden olması nedeniyle de yayılabilmesi için de ideolojik olarak aleviliğe karşı olma temelinde harekete geçer.

Akkoyunlu beylerinden Yakup'u Bitlis Mollalarından İdris'e yollar. Kürt beylerini kendi yararına kazanmasını ister.

İdris, Osmanlılardan yana tavır takınır. 23 Kürt Beyini kazanır. Diyaeddin ailesinden Muhammed Ağa Kelhoki ile birlikte İstanbul'a gider. (Şerefhan, Şerefname, s. 480 Hasat yay. İst. 1990)

Emir Şeref Han'ın amacı; Osmanlı-İran çelişkisinden yararlanarak Şiilerin denetiminden çıkıp kendi beyliğini yönetmekti. İç işlerinde bağımsız olma istemi bu nedenleydi.

Osmanlılar için kendi yararlarına bu durumu değerlendirerek kabullenirler.

1514'de Osmanlı yönetimiyle 23 Kürt Beyliği arasında yapılan anlaşma şöyleydi:

- "1 – Osmanlı yönetimine bağlı olarak Kürt Emirliklerinin özerkliklerini korumak,*
- 2 – Kürt Emirliklerinde de yönetim babadan oğula geçerek sürecek, eskiden beri yürümekte olan yöntem yürürlükte kalacak ve bu konuda ferman Padişah'tan çıkacak,*
- 3 – Kürtler, Türklere bütün savaşlarda yardım edecekler,*
- 4 – Türkler de Kürtleri bütün dış saldırılardan koruyacaklar,*
- 5 – Kürtler, devlete verilmesi gereken her türlü vergiyi ödeyecekler.*
- 6 – Bu andlaşma Sultan Selim ile ona boyun eğen Kürt Emirlikleri arasında yapılmıştır."* (M.Emin Zeki, Kürdistan Tarihi, sf: 92-93, Komal Yayınları)

Kürtlerin büyük çoğunluğu Safevilerin işgalinden kurtulmak istiyolardı. Fakat istemleri kendi güçlerine bağlı olarak değil, tam tersine başka büyük bir devlete yaslanarak ona güvenerek gerçekleştirilmek istenilir.

Osmanlılar, Kürt çoğunluğu kendi yanlarına çekince işleri kolaylaşır.

Yavuz, Şah İsmail'le karşılaşmak için ordusuyla ilerlerken, Kayseri-Sivas arasında 40 bin kişilik bir kuvvetini yardımcı kuvvet olarak bölgede bırakır.

Yavuz'un İran'a doğru ordusunu götürürken kullandığı yol, tarihi ipek yolu dur.

Osmanlılar, Safevilerle karşılaşmadan önce geçtikleri yerlerin yakınlarına akınlar düzenlerler. Bol miktarda ganimetler alırlar. Alevilerin katledilmesi adı altında savaş hazırlığı, sonra da savaş yapılır. Defterdar Mehmet Efendi Alevilerin katline ilişkin gelişmeyi şöyle yazar;

"Her şeyi bilen Sultan, o kavimin uşaklarını kısım kısım ve isim isim yazmak üzere memleketin her tarafına bilgin katipler gönderdi. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olanların defterleri divana getirilmek üzere emredildi. Getirilen defterlere nazar, ihtiyar genç kırk bin kişi yazılmıştı. Ondan sonra her memleketin hakimlerine, memurlar defterler getirdiler. Bunların gittikleri yerler de kılınc kullanılarak öldürülen maktullerin adedi 40 bini geçti." (Aktaran Burhan Kocadağ, Lolan Oymağı ve

Yakın çevre Tarihi İst. 1987)

III. Murat'ın sonraki yıllardaki fermanında Şii-Alevi düşmanlığına ilişkin şöyle deniliyor;

"Zulkadiriye Beyler beyine ve Elbistan kadısına bölgenizde yitilmiş Abdal adında bir Kızılbaşın, alevilerin lideri olduğu, Elbistanda aleviliği yaydığı, alevi toplumu ile sıkı ilişkiler içinde olduğu, bu nedenle yakalattırılarak cezalandırılması için. tarafınızdan bildirilen resmi yazıyla bizden izin istenilmektedir.

Bu fermanın elinize geçer geçmez derhal gerekli soruşturmanın yapılarak gerçekten yapılan şikayetler doğru ise, adı geçenin yakalattırılarak yapılacak muhakemeden sonra katledilmesi fermanımdır."

III. Murat
Osmanlı Padişah'ı
25 Recep 985 (1569)

Osmanlılar, Çaldıran'dan geçerek Tebriz'e kadar ilerlerler.

Osmanlı ordusu sayı olarak çok fazlaydı. Ayrıca tüfekleri topları ve piyade askerleri vardı. Şah'ın ordusunda tüfek, piyade top yoktu. Top savaşın kaderini çizer; Ordu, 15 Eylül'de geri döner. Daha önce tek tek kalelerin alınmasına çalışılmadığından, dönüşte bu kalelerin alınmasına başlanılır.

16 Ekim'de Çermik ve Ilıca daha sonraki günlerde de Bayburt ve Kığı ele geçirilir.

Osmanlı ordusu geri çekildikten sonra Safeviler tekrardan Kürdistan'ın bazı yerlerini ele geçirirler. Çaldıran savaşı Kürdistan'ın bölünmesine yol açar. Bu ilk bölünmeyi Kasr-i Şirin antlaşmasına bağlamak yanlıştır.

Diyarbakır o sırada Safevilerin elindeydi. Şehiri Kara Han adında bir vali koruyordu.

Kürtler, Beylikler biçiminde örgütlenip Osmanlı devletine bağlandığından, Padişah Kürtlerden yararlanarak Safevileri Ermenistan ve Kürdistan'dan kovmak ister. Bir ferman çıkartır.

"Kendi aralarından, Kürdistan beylerinden ve hükümdarlarından, beylerbeyi görevini üzerine alabilecek ve bütün Kürt beylerine boyun eğecekleri, komutası altında Kızılbaşlarla çarpışmaya ve onları ülkeden koymaya gidecekleri birini seçsinler." (Şerephan, Şerefname s. 481 Hasat Yay. İst. 1990)

Fakat Kürt beyleri böyle bir beylerbeyini kendi aralarından çıkaramazlar. Kürtler için bir talihsizliktir. Belki de böylelikle 'Kürt birliği' gerçekleşmiş olabilirdi. Beylerbeyi Kürtlerden seçilmeyince İdris Bey bir rapor hazırlar;

"Burada öznel birlikten fazla çokluk vardır; herkes 'yalnız ben olayım, benden başkası olmasın' diyor; ve kimse kimseye itaat etmiyor. Yüce amaç, Kızılbaşların topluluğunu parçalamaya ve birliğini darmadağın etmeye yolaçacak tedbirleri almak olduğuna göre; bu durumda, Sultanlık Sarayının adamlarından, bütün Kürt Beylerinin, itaat edecekleri ve emirlerine boyun eğecekleri birinin tayin edilmesi daha iyi

olur; böylece bu iş en hızlı ve en iyi şekilde tamamlanır". (Şerefhan, age s. 481)

Bu gelişme sonrası Bıyıklı Mehmet Paşa Kürdistan orduları Genel Komutanı olarak atanır. Bir müddet sonra Safevilerin Diyarbakır Valisi Karahanla, Osmanlı ordusu Nusaybin yakınlarındaki Koçhisar da karşı karşıya gelirler. Karahan yenilir ve öldürülür.

Bu savaştan sonrada, Kürdistan beylerinin her biri kendi bölgelerini Safevilerden temizlemek için kendi alanlarına giderler.

Fakat bu beylerden bazıları Safevilerin varlığından da çekindiklerinden onları da hoşnut edecek ilişkilerden kaçınmazlar. (age s.483)

Padişah, Bıyıklı Mehmet Paşa'ya boş "ahkam kağıtları" (ünvan-nişan) gönderir. Kürt aşiret ve sancak beylerine dağıtarak onları Osmanlılar adına memnun etmeye çalışır.

Osmanlılar, güneye doğru yöneleceklerinden kendilerine bağlılıklarını sunan aşiret liderlerine dokunmayarak onları ödüllendirirler. Ayrıca kendi yörelerinde yine egemen olmalarını o koşullarda istemek zorunda kalırlar. (Atatürk Devri Konferansları s.67)

Yavuz, Haziran 1515'de Dulkadir Beyliğini, 19 Eylül 1515'te de Diyarbakır'ı ele geçirir.

Mardin, Dulkadirların baş şehriydi. Osmanlı ordusu bölgeden çekilince Safevi Kumandanı Karahan tekrar Mardin'i ele geçirir.

Osmanlılar, Harput ve Ergani kalelerini de yine 1515'te alır. Hemen, hemen tüm Kürdistan ve Ermenistan 1515 yılı içinde Osmanlı işgaline uğrar. Geri kalan kaleler Osmanlıların Memluklu Devletine saldırdığı 1516 yılı içinde işgale uğrar.

Safeviler, Diyarbakır yenilgisinden sonra önemli bir toprak kaybına uğrarlar. Bu savaşın ardından yapılan antlaşmayla Harput'tan başlayarak, Musul'a kadar uzanan topraklar Osmanlı egemenliğine geçer. Yapılan antlaşmaya göre Erzurum Irak ve Dulkadir Beyliğinin toprakları Osmanlı egemenliğine geçer. (Bayburtyan Kürt-Ermeni ilişkileri s. 21. Ermenice çeviren Toros)

Bu antlaşmayla, İdris-i Bitlisinin, alınan topraklardan sözü geçer. Kürtler eskiye oranla önemli haklara sahip olurlar. Batı-Ermenistan'daki Kürtlerin çoğunluğu İran'a karşı Osmanlı'nın yanında saf tutarlar. Osmanlılar böylece İranlıların yayılmasını durdururlar. Artık kendi yayılmaları söz konusuydu. IV. Murat'a kadar İranla bir çok savaş olmasına rağmen İran üstünlük kuramaz. IV. Murat seferlerinden sonra da İranla savaşların durgunluğu söz konusudur. Kürtler sayesinde Osmanlılar Batı-Ermenistan'ı kendi egemenlikleri altında tutarlar. Çaldıran'la birlikte Batı-Ermenistan'ın Osmanlı egemenliği içinde yavaş yavaş erimeye başladığını görüyoruz. Artık Ermenilere yönelik fiziki yoketme yağma ve talan görülmeye başlar.

16. yüzyılın başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu, siyasi politikasında Ermenileri ve Kürtleri birbirilerine karşı kullandırma, çatıştırma politikası başlar. (Bayburtyan age. s. 22) *Alt yönetimi oluşturan Beylik içerisindeki yurtluk ve hükümetler - Ermenilere karşı silahlı olmanın da üstünlüğüyle - Ermenilere karşı çıkartılırlar.* (Ernold le Man, Aktaran Bayburtyan s. 22)

Osmanlı yönetiminin amacı o bölgedeki Ermenilerin Kürtleştirilmesiydi. Sultan aynı zamanda o bölgedeki Ermeni topraklarının Kürt Beyliklerine verilmesini

sağlayarak Kürtler aracılığıyla kendilerine tabi kılmaya çalışır.

Bölgeye yerleştirilen Kürtler zamanla bu topraklar üzerinde hak iddia ederler. İngiliz araştırmacı A.Linç'e göre; Kürtler'in Türkler sayesinde çok önemli başarılar elde ettiklerini belirtmektedir. (Aktaran Bayburtyan age. s. 23)

Güney Kürdistan'dan getirilen aşiretler (Garin) Erzurum, Kars bölgelerindeki geniş otlaklara yerleştirilirler. Buralara yerleştirilenler kendilerine verilen topraklarla yetinmeyerek silahlı olmaları nedeniyle daha da fazla toprağa sahip olurlar. (Bayburtyan s. 23)

Van, Ağrı bölgelerinde ki Ermeniler bu yeni göçmenler sayesinde yerlerinden edilir. Ya iç bölgelere ya da İran'a göçettirilirler. Sınırların korunması amacıyla bu bölgeler Kürtler, Ermeniler ise Diyarbakır, Musul ve Hakkari bölgelerine yerleştirilirler. Yani bir nevi değiştirme söz konusu olur. (Bayburtyan age. s. 23)

16. yüzyılda bir çok Kürt aşireti Kafkasya, Ararat, Şaluli, Şinki ve Karabağ bölgelerine yerleştirilir. Kürt Beylikleri, oluşturularak Ermeniler vergiye bağlanırlar

Bu dönemde Ermeniler Osmanlılara karşı sessizdiler. Kürtler iki devlet arasında saf tutarlarken Ermenilerin neler yaptıkları hakkında bir bilgi yok.

Osmanlılara veya İranlılara karşı topraklarını korumak veya savunmak için Ermenilerin neler yaptıkları bilinmiyor.

Osmanlıların Ermenistan'da Kürt beylikleri oluşturması nedeniyle baskılarla karşılaşan Ermenilerin bir kısmı İrah'a göç etmek zorunda kalırlar.

Ermeni araştırmacı Nikoli Atoms'a göre Kürtlerin Batı Ermenistan'da yayılmasının Aksak Timur'un zamanında esasta başladığını Van ve Bitlis'te yönetici duruma geldiklerinde daha sonraları 15. ve 16. yüzyıllarda diğer Ermeni bölgelerinde yayıldıklarını İran ve Osmanlılar döneminde de hız kazandığını belirtmektedir. (Bayburtyan age. s. 23)

Batı Ermenistanın bazı bölgelerinde bağımsız Ermeni aşiretleri de bulunmaktaydı. Bağış, Hoşap, Çumer, Hizan, Spagegi, Şirvan, Muksi, Hazvi gibi. (Bayburtyan age. s. 23)

Ermeniler yerleşik hayattan göçebeciliğe zorlanması doğal olarak ticaretin, zanaatçılığın gerilemesine yol açar. Ekonomik hayat geriler. Bazı Ermeni yazarlara göre; Ermeniler görünürde Osmanlının, gerçekte Kürtlerin egemenliği altında olduğunu yazmaktadırlar.

Batı Ermenistan'da ki benzer uygulamayı Hindistan'da İngilizlerde yapmışlardır. Hindistan'da bir ulusa tanıdıkları ayrıcalıklarla diğerleri üzerinde otorite kurmuşlardır. Kürtler, Osmanlıya doğrudan bağlı olduğundan Ermeniler üzerindeki egemenliği sadece bir araçtı. Tam tersine görünürde. Kürtler olmakla birlikte esas egemenler Türklerdi.

16. ve 17. yüzyılda Batı Ermenistan'daki tarım toprakları Kürt beylerinin elindeydi. Vergi toplamadaki keyfi uygulamalar Kürt derebeylerinin daha da fazla vurgun vurmasına neden oluyordu. (Bayburtyan age: s. 26)

Kürtler, Batı Ermenistanda beylikler oluşturunca yalnızca eski Ermeni soylularının kalıntıları ve Ermeni kiliselerine ait topraklar Ermenilere ait kalır.

Zeytun, Savur, Sason, İzyan, Çapakçur, Hınıs, Maksun, Şadahun ve Diyarbakır'ın kuzeyindeki dağlık bölgelerde Ermeni derebeyliklerinden bahsedilebilir. Ermeni araştırmacısı **Zulalyan'a** göre bu *Ermeni küçük derebeylikleri ,Osmanlıya karşı Kürt beylikleriyle ittifak yaparlar veya kullanılırlar.* (Aktaran Bayburtyan s. 26)

Ermeniler, Kürtler gibi işgalci değişikliğine uğrarlar. Ermeni derebeyleri kendilerini çevreleyen müslüman kuşatması karşısında savunmaya yönelik tedbirler alırlar.

Ermeniler tüm dönemlerdeki işgallerden farklı olarak Osmanlılar döneminde çok büyük bir yıkıma uğradılar.

Aynı şekilde Kürtlerde dalga dalga kırımdan geçiriliyor, ülkeleri talan ve yağma ediliyordu.

Osmanlılar, kan davaları, toprak, kadın veya siyasi çelişmelerden yararlanırlar.

Kamuni'den sonra merkezileştirmeyi hızlandırır. (Bayburtyan s. 28)

Kürt derebeyleri, kendilerine verilen ayrıcalıklardan yararlanmakla birlikte, silahlı güçleri nedeniyle Osmanlıya karşı başkaldırılarında da bu ayrıcalıkları devletçe sorun olur.

Batı Ermenistan ve Kürdistan'da 400 aşiret reisi vardı. Bunlar savaş zamanlarında sancak beylerine bağlı olarak, savaşa katılırlardı. Barış zamanında sancak beylerine bağlı değillerdi. (Bayburtyan s. 29)

Doğrudan yanlarına çekebildikleri Kürt aşiretlerine devlet ayrıcalıklar tanır. Onlara tımarlar dağıtılır. Aynı zamanda bunlar diğer aşiretlere karşı kullanılırlar.

Çatışmalar bu yüzden artar. Türkler bu çatışmalardan ya taraf olurlar ya da her türlü tarafa birden yönelerek otoritelerini sürekli kılmaya çalışırlar.

Osmanlıların bu politikası bazı Kürt aşiretlerini etkiler. İran'a yönelik tercih başlar. Örneğin, Bitlis Beyi Şerefhan, İran Hükümdarı I. Şah Tahmasp'ın yönetimini tanır. Bu yıllarda Osmanlı-İran sınırında Sartar Muhri'nin yarı-bağımsız beyliği ortaya çıkar. Merkezi Sarçbulaktı. Biçimsel olarak İran egemenliğine tabiydi. Tıpkı Osmanlıların Kürtlere yaptığını bu sefer İran'lılar Kürtlere karşı taktiksel olarak yaparlar. Bu beyliğe tamponluk görevi verilmiş gibiydi. Osmanlıya karşı İran'ın savunucusu durumundaydı.

Celali isyanlarına katılan Kürt aşiretleri, İran hükümdarı Şah Abbas'ın yanında Osmanlıya karşı savaşacaklarını belirtirler. Çeşitli dönemlerde Kürt aşiret reisleri çıkarlarına uygun olarak tavır değişikliklerini sürdürürler.

A'reket Tavisi; Batı-Ermenistan'daki Kürt, Ermeni ve Gürcü yöneticileri siyasi açıdan Safevilerden yanaydılar demektir. (Aktaran Bayburtyan s. 28) Fakat abartmalı bir yaklaşımdır. Eğer Safevilerin etkinliği olsaydı Osmanlıların bölgede egemenlik sürmesi zor olacaktı. Ayrıca Batı-Ermenistan'daki Kürt beyliklerine ve Ermenilere gülücükler dağıtan Şah I. Abbas, Karabağ'daki Ermeni beyliklerine de Osmanlı-İran gelişkisinden hareketle dokunmaz. Şah I. Abbas, Batı-Ermenistan'dakileri etkilemek ister.

Bütün amaç Osmanlı ilerlemesini durdurmaktır.

Kürdistan'daki Beylikler

a) Büyük Beylikler

Ardalan, Hakkari, İmadiye, Bitlis, Hisnkeyfa, Cezire (Bohtan) Gurkil, Finik.

b) Küçük Beylikler;

Soran, Çemişgezek, Mecengird (Mazgirt), Pertek, Sağman, Mirdasin (Palu, Eğil, Çermik), Hazro, Sasun, Erzen, Zirkar, Gürdükan, Ataq, Tercil, Mihrani, Hizan, Süveydi, Hançük, Genç, Çapakçur, Süleymani (Qulp, Mifargiri)

c) Kürt Sancakları

Amid, Mardin, Arapgir, Kiğı, Harput, Ergani, Siverek, Ruha (Urfa), Bire, Rakka, Suruç, Cam masa, Deyr-ü Rahba, Beni Rahi'a, Musul, Eski Musul, Ana ve Hit, Habur, Sincar, Akçakale, Nusaybin, Siirt, Masyum-u Tur, Hüsnru, Ahakis, Dasini, Zaho.

d) Göçebe Sancaklar

Asayir-i ulus (Böz ulus), Asayir-i Beni Tay, Pesyani-u Pozan

Konuyla ilgilenenlerin çalışmaları da Kürt Beyliklerini tanımlamada karışıklık ve belirsizlikler vardır. Birinin ocaklık dediğine diğeri liva veya sancak diyebilmektedir. Bu tür yanlışlıklar özü oluşturmamaktadır. Çeşitli değişiklikleri göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Osmanlılar Doğu'da toprakları ele geçirdikçe yeni idari düzenlemelere giderler. Doğu'ya yapılan hemen her seferde, idari düzenlemeler de kendilerince aksayan tüm yönleri değiştirilir.

1514-17 yılları arasında Erzincan vilayeti oluşturulur. Bıyıklı Mehmet Paşa sorumlu kumandan yapılır. Diyarbakır, Musul ve Rakka (Suriye'de bir şehir) üç ayrı eyaletin merkezi olur. Tercan, Bayburt, Karahisar ve Trabzon-Canik sancakları da Erzincan'a bağlanır. Bu düzenleme 1517'ye kadar devam eder.

1518'de yeni bir düzenlemeye gidilir. Yeni alanların işgal edilmesi özellikle bu değişikliklerin nedeni olur. Kuzey-Doğu ve Kuzey-Batı'daki şehirler 1520'de Sivas'a bağlanır. (Sivas, Amasya, Çorum, Canik, Malatya, Divriği, Gerge, Trabzon, Karahisar, Kemah, Erzincan)

Beylerbeyi denilen valiler bu alanların hem idari hem de askeri yöneticisi olurlar. Eyaletin merkezi "**Paşa Sancağı**" olarak adlandırılır ve Beylerbeyi bu merkezlerde kalır.

Kürdistan, sonraki yıllarda İran'ın veya Osmanlı devletinin konumuna bağlı olarak el değiştiriyordu.

Kuşkusuz ki Yavuz'un katliamından kurtulanların sayısı oldukça kabarıktı ve bunlar yüksek dağları kendilerine yerleşim alanları olarak seçmişlerdi. Ve zaman, zamanda Osmanlılara karşı gelmişlerdir. Kürt kızılbaşlar, Şah İsmail'i kendilerine daha yakın hissetmeye devam etmişlerdir. Kendi konumlarını güçlendirme, haklarını koruma doğrultusunda savaşım vermişlerdir.

Bu konuda Bitlis Beyliğinin oynadığı rolde gözönüne alarak bu Beyliğin bu

dönemdeki ilişkileri iki devletin sınırlarındaki diğer beylikler gibidir.

Bu dönemde Batı-Ermenistan üzerinde küçüklü büyüklü hükümetler olarak adlandırılan Kürt derebeylikleri oluşturulur.

İnciciyan'a göre hükümet olarak tanımlanan yönetim biçiminde babadan oğula geçen yani veraset -soy- yoluyla idare edilen prenslikler olarak yönetildiğini bu yönetim biçiminin benzerinin Almanya'da da görüldüğünü yazmaktadır.

Paşalık olarak adlandırılan Diyarbakır, Van ve Bağdat'ta da bu uygulama görülmüştür. (Bayburtyan, s. 20)

İnciciyan, yurtlukları farklı tanımlar: Şehrin hemen yanı başında bulunan ve belli bir miktar vergi vermek zorunda kalanlara yurtluk denildiğini yazmaktadır. Aynı zamanda şehrin koruyucusu durumundadır. Yurtluk ve ocaklıkların verilmesindeki amaç; resmi Osmanlı sınırlarının korunması için o bölgedeki halkın devlet eliyle silahlandırılmasıydı. İşgalin ilk yıllarında yurtlukların bu özellikleri de vardı.

Bunlar Osmanlı Sultanına bağlı olmalarına rağmen, camilerde kendi adlarına hutbe okutma haklarına da sahiptiler.

Osmanlıların bu tür çalışmalarından rahatsız olan Şah'ın, Kahanlı adlı komutanına Diyarbakır'ı işgal etmesi için emir verir.

Kürtler, İdris'i Butlis'i önderliğinde yaklaşık bir yıl Diyarbakır'ın savunmasını yaparlar. Daha sonra Osmanlılar Bıyıklı Mehmet komutasında yantarına Kürtleri de alarak karşı saldırıya geçerler. Safeviler'i kovarlar (Bayburtyan s.2)

1596-97 de Hazo ve Sasun'da Müslümanlar ve Hristiyanlar Osmanlıya karşı ayaklanırlar.

1608 ve 1610 yıllarında Batı-Ermenistan'da, Canpolatoğlu önderliği Sultana karşı ayaklanırlar. I. Şah Abbas zamanında Safeviler Mardin'e kadar ilerlerler.

I. Şah Abbas'ın ölümünden sonra Hüsret Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu Bağdat'a yönelir. Amatya, Hazo, Ekil, Dericili, Arnayi, Harput, Paçlani, Kürt aşiretleri kendisine katılır. Safeviler ise Erdalanlı Kürtlerle, Ahmet Ham'ın önderliğinde karşı yürüyüşe geçer.

Hüsrev Paşa Hamadan'a kadar ilerler. 1631'de İranlı Komutan Tohmasp Kulu Han, Osmanlıdan yana olan Kürt aşiretlerini yenilgiye uğratır. Masis (Ararat) bölgesindeki aşiretler ağır bir yenilgi alırlar.

1638'de Sultan IV. Murat Bağdat'ı alır. Kasr-ı Şirinden sonra Ermenistan ve Kürdistan'ın parçalanması anlaşmaya bağlanır.

Bölünme herşeyin sonu olmaz. Her iki devlette birbirlerine karşı temkinli hareket ederek var olanı korumaya yönelirler. Fırsatını bulduğunda ilerlemekten kaçınmazlar. Ermenistan ve Kürdistan vilayeti olarak idari bir bölünme oluşturulur. Ermenistan, Erzurum, Kars, Van, Diyarbakır şehirlerini kapsıyordu.

II. Mahmut döneminde 1808-1839 Ermenistan Erzurum Paşalığı olarak isimlendirilir. (Bayburtyan s.33)

Kürdistan olarakta Diyarbakır'ın bir kısmı Şehrizor ve Musul'a kadar olan kısım girmektedir.

Kasr-ı Şirin antlaşmasından sonra Ermenistan ve Kürdistan toprakları merkezileştirilmede engel kalmadığından hızla bölüştürülmeye çalışılır. Erzurum, Diyarbakır, Musul ve Bağdat merkezleri temel alınarak idari bölüşüme tabi tutulur. Osmanlılar o zamana kadar girmediği yani otoritesini tam olarak kuramadığı yerlere askeri güçlerini yerleştirmeyekoyulur.

17. yüzyıldan itibaren Osmanlılar beyliklere karşı düzenli seferler yaparlar. 1639 da Diyarbakır Paşası Melik Ahmet Paşa, Sincan'a büyük bir sefer düzenler. Yezidi Kürtleri denetim altına alınmaya çalışılır. Direnen aşiret reisleri yok edilir.

1655 yılında Van çevresindeki Kürtlere yönelilir. Yarı-bağımsız Beyliklerin sınırları gittikçe daraltılır. Ve onların (Kürt beylikleri) aralarındaki çelişkiden yararlanarak tamamen egemenliklerini kaldırtır ya da göç ettirir. Kürtler, büyük darbeler yerler, "**İlk olarak Kürtler Osmanlıların ağır sopasını sırtlarında hissedeler.**" Böylece Osmanlı-Kürt çatışmaları başlamış olur. Kürt şairi Ahmetê Xanî, Mem-û Zin'de 17. yüzyılda Kürtlerin uğradığı zulüm ve siyaseti anlatan eseri, dönemin de gelişmelerini yansıtmaları açısından önemlidir.

Kendi aralarında normal bir ilişkiye sahip olmayan Kürt aşiretleri var olan durumlarını korumaya çalışırlar veya konumlarını özgürlük olarak değerlendirirler. Bu durumda bağımsızlıktan bahsetmek, gerçekte hayalci olmak demektir. Niyette var olan durum başka başkaydı.

1683'de Osmanlıların Viyana önlerindeki mağlubiyetleri sonrası Kürtlerin siyasi durumları daha da kötüleşir.

Kürtler, 1702 Süleymaniye, ve Vanvaspiryon bölgesinde ayaklandılar. İran Kürtleriyle birleşmeye çalıştılar.

1719'da ayaklananlar Abadan'ı ele geçirirler.

Bitlis Beyi Şeref Han, Safevi-Osmanlı savaşlarında, önce Osmanlıdan yana tavır koyar. Daha sonraki yıllarda Şeref Han azledilir, yerine Ulema Bey atanır. Şeref Han, Osmanlılarla yapılan antlaşma gereğince yerine kendi oğlu veya en yakını yani aristokratlardan birinin tayin edilmesi gerektiğini, halbuki Osmanlıların böyle davranmadığını belirterek Osmanlıya karşı gelir. Osmanlıların, bir çok Kürt aşiretini de yanlarına alıp üzerlerine gelmeleri sonucu kendisi Safevi hükümdarı I. Şah Tahmasp'a sığınır. Bitlis civarındaki kalelerin savunulması için de tedbirler alır.

Osmanlıların, Diyarbakır Beylerbeyi Fil Yakup, Bitlis üzerine yürür. Şeref Han'ın yerine tayin edilen Ulema Bey ve Fil Yakup kuvvetleri Bitlis kalesini üç ay kuşatırlar. Şah Tahmasp, Bitlis üzerine ordusunu yollayınca Osmanlılar kuşatmayı kaldırır. Şeref Han bölgede yine egemen olur. Şah'a vergi vermeye başlar. Şah ona Kürdistan Beylerbeyi ünvanını verir, (1533) *Osmanlıların Kütlere uyguladıkları yöntemleri, Safeviler de benzer şekilde yapmaktaydılar.*

Şah I. Tahmasp, Özbeklere karşı doğuya gidince, Osmanlı beylerbeyi Fil Yakup, tekrar Safevi bölgelerine saldırır. Şerefhan'la çelişkisi olan her aşiret Osmanlıyı destekler. Şerefhan, daha sonraları Osmanlılarla yaptığı bir çarpışmada yaralanır bir müddet sonra da ölür. Oğlu Şemsaddin yerine geçer. 1535'de Osmanlı padişahı, Vezir İbrahim Paşa'yı Azerbaycan'ın işgali için görevlendirir. İbrahim Paşa'nın huzuruna çıkarak Osmanlıya bağlılığını bildirir. Osmanlı'nın istediği de buydu. Şemsaddin'in kuvvetlerini de yanına alarak Tebriz'e yönelir. Osmanlı-Safevi savaşları ard-arda devam eder. Bu arada Bağdat Osmanlılarca alınır.

Ezen-ezilen ilişkisinde bazı aristokratlar da zaman zaman yağma ve talana uğruyorlardı.

Osmanlılar veya İranlılar, merkezi otoritelerine karşı gelen bu aristokratlara oldukça sert davranırlar. Yakaladıklarını katlettikleri gibi mallarına da el koyarlar.

17. yüzyılın sonlarında Türk ajanı konumundaki Evliya Çelebi, Bitlis Beyinin bilgin bir kişiliğinin yanı sıra 44 iş yerinin olduğunu ayrıca büyük bir kütüphanesinde bulunduğunu -ki, bu kıymetli kütüphane Osmanlılarca yakılmıştır- 4. Sultan Murat tarafından beyliği azledilince mal varlığının Evliya Çelebi'nin akrabası Kürdistan başkomutanı Melik Ahmat Paşa tarafından yağma edildiğini yazmaktadır. Melik Ahmet Paşa 80 çuval altın, onlarca katır ve atlara sahip olur.

İmalathane vs. gibi küçük çaplı işletmelerin yakılıp yıkılması ekonomik gelişimin önünde büyük bir engeli oluşturur.

Osmanlılar, Kürdistan'da otorite kurabilmek için ilk fırsatta merkezi örgütlemelerini yapmak istemekteydiler. Her ne kadar İdris'i Bitlis'i ile yaptıkları antlaşmada Kürt beyliklerinin işlerine ilişkin karışmayacaklarını belirtmelerine rağmen, aradan geçen yıllarda Osmanlılar-Safevilere üstünlük sağladıkça Kürt Beyliklerinin işlerine de o derece müdahalede bulunmaya başlarlar.

Bitlis Beyi Şemsettin, Malatya Beyliğine atanınca tavır değiştirerek Şah Tahmasp'a sığınır. Bağlılığını sunar. Şah onu memnurlukla karşılar. Bölge hemen, her zaman bu tür kargaşalıklarla sürüp gider.

İki güçlü devletin arasındaki çelişkilerden yararlanarak varlıklarını koruyan bu tür beylikler Osmanlı-Safevi çelişkisinin eskiye oranla azaldığı yıllarda her iki devlette bu Kürt beyliklerin lağv ederek hızla merkezileştirmeye giderler.

Türk tarihçisi Emin Çakır, *Kürdistan ve Kürtler'in büyük kısmının Osmanlıya bağlanmamasıyla birlikte, artık Kürtler, askeri Osmanlı Devletinin vurucu gücü haline getirildiğini, Asya'da ve Avrupa'da çarpıştırıldığını yazmaktadır.* (Aktaran Bayburtyan, Kürt-Ermeni ilişkileri Tarihi s.19 Ermenice'den çeviren Toros)

Rus yazarı Nikitin Kürtleri, gerek İran'ın ve gerekse Türklerin bağlaştığı olarak kaldıklarını belirtir. Onları sürekli savaşçı bir halk olarak tanımlayanlardan biride Kürt tarihçisi Hüseyin Huzni'dir. Hüseyin Huzni Kürtlerin İran ve Türkerle ilişkilerini bu iki devlete dini inançlarından kaynaklanan bağımlılıkları rolünden bahseder. Çaldıran savaşını örnek gösterir. (Aktaran Bayburtyan a.g.e s. 19)

Kürtlerden yararlanmak için her iki devlette, tüm siyasi olanakları değerlendirirler. Özellikle Safevi egemenliği altında haklarını yitiren Kürt derebeylerine Osmanlı devleti, toprak bağışlayarak veya dirlik hakkı vererek onları kendi yanlarına çekmekte başarılı olur.

İslamiyetin Kürt Beylikleri Üzerindeki Etkileri

İslamiyet, Araplar arasında yaygınlık kazandıktan sonra çeşitli Arap Devletleri aracılığıyla çoğunlukla işgaller yoluyla çevre milliyetlerede kabul ettirilir.

Kürtler, İslamiyeti Halife Ömer devrinde çoğunlukla kabul ederler.

İslamiyet öncesi Kürdistan bugünkü büyüklükte değildi. Daha küçük bir alanı kapsıyordu.

Kürtler ve Farslar, Zerdüş dinine inanıyorlardı. İslamlık, Zerdüş dininin yeri-

ne, zorla bölge halkına kabul ettirilir. İslamlığın Kürdistan'da yaygınlık kazanmasının bir etmeni de Türklerdir.

İslamlık, Kürtlerin kendi geçmişlerinden bir nevi kopuşu olur. Ön plana müslümanlık çıkar. Çünkü Kur'an'ın öngördüğü yaşam tarzı, milliyet ögesini, Araplığa uyarlama temelinde, yok saymaktadır. Kur'an'ın Arapça yazılmış olması, "Arabistan'a Tanrı tarafından indirilmiş" olması, Peygamberin Arap olması gibi nedenlerle müslümanlar arasında Arapların üstünlüğü söz konusu olur.

Peygamber sonrası halifelerin bir çeşit peygamberin elçisi olması nedeniyle halk üzerinde etkileri devam eder. Ama ne zaman ki Kur'ana ilişkin yorumlar ve ibadet şekillerindeki ayrılıklar dinde bölünmelere yol açınca, müslümanlığın etkisi de çevrede azalmaya başlar.

Değişik İslam devletlerinin ortaya çıkışı, iç kavgalar bu devletlerde yeni gelişmelere yol açar.

Kürdistan'da, İslamiyetin yanısıra; Zerdüştlük, Yezidilik, Hristiyanlık ve Musevilikte örgütlenmişti. Bu kesimler arasında sık sık dini veya mezhepsel kavgalar eksik olmuyordu. Kürdistan topraklarının değişik işgalciler gerçekleştirdiğinden, sürekli el değiştirmesi veya bölüştürülerek denetim altına alınmasından dolayı her parça üzerindeki devletin ideolojik-siyasal-dini-etkisi de kendini gösterir.

İslamiyetteki değişiklikler Kürt toplumunu da etkiler. Halife Ali yanlıları veya karşıtlarının savaşları, Abbasi-Emevi savaşları, Bizans-Abbasi, Bizans-Emevi, Bizans-Fars veya Arap-Ermeni, Bizans-Selçuklu, Selçuklu-Arap, Safevi-Arap, Safevi-Osmanlı çatışmalarının tümünde Kürtler merkezi bir devlet olarak örgütlü olmadıklarından aşiretsel yapıları temelinde beylikler biçiminde örgütlendiklerinden, bu beyler veya aşiret şefleri çıkarlarına, güçlerine göre, yukarıda sayılan hatta daha da eklenerek Memluklu-Fars, Memluklu-Bizans gibi devletlerden birinin yanında, bazı beylikler veya aşiretler saf tutarlar. Kendi küçük aşiretsel varlıklarını ön planda tutmaya çalışırlar. Bütün bu olumsuzluklarla ardı arkası gelmeyen işgalleri, dağınıklık içinde karşılayan Kürtler, **Kürt birliğini sağlamaktan** uzak kalırlar. Kürtler arasından herhangi bir beyliğin diğerleri üzerinde üstünlük sağlayamamasında -bir çok ulusta görüldüğü tarzda- Kürt Birliğinin oluşmamasında bir neden olur. O yıllarda milli düşünceden öte aşiretleri yanyana getiren, dinsel, mezhepsel veya değişik devletlerin güçlü etkileriydi.

Yavuz Sultan Selim, müslümanlar arasında halifeliğin etkisini görünce, Mısır'daki zenginliğin çekiciliği karşısında Memluk Devletini ortadan kaldırır. Halifeliği padişahlıkla birleştirir.

Ruhaniliğinde etkisiyle Osmanlı sarayının etkinliğini artırır. Artık daha kolaylıkla esas amaçlarını gizlerler.

Safeviler, Halife Ali yanlısı politika güttüklerinden, kendi işgalleri altındaki ülkelerde kendi mezhepsel etkinliklerinin artmasına çalışırlar. Hem Osmanlılar hemde Safeviler, biçimleri farklı özlere aynı uygulama içinde olurlar.

Kürtler, Şiiilik, Sunnilik, Yezidilik, Hristiyanlık vs. gibi dini veya mezhepsel bölünmüşlüğü kördöğüşü içinde, bu arada kendilerini tüketirler.

Bir sunni Kürt için Halife, Şii veya alevi içinde Şah'ın çok önemli bir yeri vardır. Bilerek veya bilmeyerek işgalcilerin savunucuları olurlar.

Din kişileri bir yerde "**uyuşturur**", gözlerini "**kör**" eder. Bu dünyadaki

yaşamdan öte, öteki dünyanın iyilik veya kötülüğü, cennet veya cehennemle ilgilenir. Yaşamını öteki dünyaya uyarlamaya çalışır. Öteki dünyayla ilgileniyor olsalarda hükümdarlar gerçeği biliyorlardı. İslamlık ve hristiyanlık öncesinde de kral ve hükümdarlar kendilerini tanrı vs. gibi adlandırarak kendi egemenliklerini sürdürmeye çalışmışlar, çoğunluklarda başarılı olmuşlardı.

Kürtlerin büyük çoğunluğu Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra onlara karşı tavır geliştirmeleri halifeye, müslümanlığa karşı çıkma olarak adlandırılarak, isyan edenler çevrelerinden soyutlanmaya, ayrıca kendi içlerinde bölünmeye uğratılır. Merkezi devlet, halk yığınlarını, peygamberin elçisine, müslümanlığa karşı geliyorlar diyerek üzerlerine seferler düzenlenir.

Kürtlerin büyük çoğunluğu dinin uyuşturucu etkisiyle sorunları kavrayamaz. İşgalin, zulmün, zorbalığın, sömürünün bir başka müslüman devlet tarafından kendileri de müslüman oldukları halde neden yapıldığını "anlamaz!" Karşı çıkmasında, çoğunlukla şeriatın yeterince uygulanmadığı noktası egemen olmaya başlar. Elbetteki zorbalığı, işgali zulmün, yani olayın farkında olanları da vardı. Örneğin Yezidi Kürtleri, Hristiyan Kürtler, Alevi Kürtler halifelüğün ruhani kimliği arkasındaki gerçekleri aynı mezhep veya dinden olmadıklarından gelişmeleri, olayları, geçmişi sorgulayabiliyorlardı. Ve bu anlamda kısmen bağımsız düşünebiliyorlardı. Nasıl ki bir müslüman hristiyanlık, musevilik veya yezidiliğin, budizmin, toteizmin kendine göre yanlışlıklarını görebiliyorsa aynı şekilde diğerleride müslümanlığı sorgulayabiliyorlar. Fakat kendi inançlarını hiçbir değerlendirmeden geçirtmiyorlardı. Yaptıkları değerlendirmeler ise sorunun özüne ilişkin olmayıp, ayrıntılarda oluyordu.

Sonraki yıllarda Mustafa Kemal, Türk Devletini kurmak için ortaya çıktığında halifeliğe karşı tavrı oluğu halde, Lozan sonrası ancak halifeliği önce şekilsel bir hale sonra da 'tümünden' kaldırır!. Ama Türk-Yunan, Türk-Ermeni savaşlarında Kürtleri ve Türkleri halifeliği kurtarmak için mücadele ettiğini söyleyerek, Halifelüğün halk güçleri arasındaki etkisini gözönünde tutarak örgütlenme yapar.

Şeyh Sait isyanında ise daha farklı bir tavır vardır. Şeyh Sait, Kürt sorununun çözümünün yanısıra şeriatın, halifelüğün kaldırıldığını, "kafirlerin" iktidarda olduğunu ileri sürerek, müslümanlığın Kürtler arasındaki etkisinden yararlanmaya çalışır. Aynı şeyi M.Kemal'de müslümanların birliğinden hareketle yapmış ve başarılı olmuştur.

Osmanlılar döneminde Kürtler isyan ettiklerinde Osmanlı saray şefleri Allah, peygambere, vs. karşı geliyorlar diyerek fetvalar çıkartıp Kürtlerin üzerine yürürler. Aynı uygulamaları Araplara, Arnavutlara yani diğer müslüman halklarada yaparlar.

Müslüman bir Kürt, bir Arap veya bir Arnavut, Osmanlı devletinin uğradığı bir saldırıyı, "islamiyete karşı bir saldırı" olarak görmekteydi. Buna sebep dindi. Bunca acıyı, üzüntüyü yokluğu, askerliği, hasreti, verigiyi inandığı inançtan dolayı çekmekteydi. Elbetteki diğer etmenleri reddetmek yanlıştır. Bütünlük içerisinde dinin rolü en önemli olanıydı.

İslamlık, Araplara ve Türklere hizmet eder. Diğer toplulukların zararına işler.

Kürtler, müslümanlığın çok büyük orandaki etkisiyle Safevilerin ve Osmanlıların işgali altında kaldılar ve kalıyorlar.

Osmanlı döneminde ulusal bilinç, islam olmaktan sonra gelir. İ. Dünya koşullarında dahi Kürt Hamidiye Alaylarında bu olguyu görebiliyoruz. Zinar Silopi'nin Doza Kürdistan eseri veya Batılı misyoner, araştırmacı, din adamı veya gezgincilerin kitaplarında bu tema oldukça işlenmiştir.

Sömürsüz bir dünya için sürdürülen kavgada ırk, soy, din, millet ayrımı söz konusu olmaz. Fakat orta yerde zenci olmaktan, şu veya bu dini inanışa sahip olmaktan veya bir başka ülkeyi sömürmek veya işgal etmekten kaynaklanan sorunlar olduğunda, bu tür haksızlıklara karşı mücadele etmekte bir görevdir.

Örneğin bugün Türkiyede yezidiler, aleviler ve kısmende hristiyanlar üzerinde bir baskı vardır. Horlanmakta, aşağılanmaktadırlar. Devlet, sunni mezhebine göre şekillendirildiğinden, aleviler, yezidiler vs. serbestçe ibadetlerini yapamamakta, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarından yararlanamamaktadırlar. Devletin laikliği lafta kalmaktadır. Laik bir devlette bu tür bir ayırım yapılmaz. İşte bu noktada aleviler, yezidiler ve hristiyanlar üzerindeki baskılara ve eşitsizliğe karşı çıkmak hiçte alevilik, yezidilik ve hristiyanlık propagandası yapma anlamına gelmez. Sorun baskılara, eşitsizliklere karşı çıkarak sömürsüz bir dünya mücadelesine kanallandırmaktır. Günümüz koşullarında hem her türden milliyetçiliğe karşı çıkmak hem de ezilen ülke milliyetçiliğinin yanında saf tutmak iç içedir. Bu ikili görevi karıştırmak, birini yok saymak görevleri kavramamaktır.

Birçok ülkede gizli ama Güney Afrika'da açıktan zencilere karşı ırk ayrımı yapılmakta. Nasıki zencileri savunmak ırkçılığa karşı çıkmaksa, aynı şekilde bir ulusun diğer ulusu baskı altında tutması veya işgal altında bulundurmasına karşı çıkmakta bir görevdir. Aynı dinden bir topluluğun, diğerini ezmesi karşısında ezilen ulusun, "müslüman, müslümana silah sıkar mı?" veya "biz din kardeşiyiz" gibi yaklaşımları işgalin veya genelde haksızlığın devamı demektir. Kardeşlik ancak eşit koşullarda olur.

Kürtler çoğunlukla müslüman olduktan sonra kendi soylarını inkara, hatta bazı aşiretler Muhammed'in soyundan geldiklerini söyleyerek diğer aşiretler üzerinde manevi etki yapmaya başladılar. Kürdistan'ın bir çok bölgesinde bu türden aşiretler vardır.

Kürtler dini bölünmüşlüğü'nün yanısıra sosyal ve ekonomik olarakta bölünmüşlerdir.

Kürt aşiretlerinin başında bey, ağa nasıl bulunuyorsa, aynı şekilde aşiret içinde şeyh, molla, dede, pir vs. şeklinde ruhani şefleride vardı. Elbetteki ruhani önderler birçok aşirette bulunmazdı. Sonraki yıllarda bu ruhani önderler aşiretin şefliğini de üstlenirler. İkili görev tek bir şahısta toplanınca güç ve otorite daha fazla olur. Son yıllardaki Kürt isyanlarında bu gerçeklik kendini daha fazla hissettirir. Koçgiri ve Ağrı yukarıda yazılanların dışındadır.

Kürtler İslamlık nedeniyle nasıl başarısız oldularsa, Türklerin müslüman olmaları nedeniyle Ermenilerin ve Asurluların toprakları üzerinde -devlet kurmamalarına rağmen- yaygınlık kazandığı da açıktır. 16. yüzyıldan itibaren bu yaygınlık hız kazanmıştır. (Bkz. Arşak Poladyan, İslamiyet ve Kürtler, Özge Yayınları, Ank. 1990)

Hükümet Ve Ocaklıklar

Evliya Çelebi, Diyarbakır Eyaletinin Kanunnamelerinden aktardığı kadarıyla, bu eyalette çoğunlukla diğer eyaletlerde de görüldüğü gibi merkezden atanan sancak beylerince yönetilen sancakların yanısıra, kısmen veya daha ileri boyutta Kürt hükümdarlarınca yönetilen sancaklardan bahseder.

Bunlara hükümet veya ocaklıkta denilirdi. Kürdistan'da merkezden uzaklığa göre değişik dönemlerde (iç ve dış koşullar) bu hükümet ve ocaklıkların doğrudan, yarı-doğrudan veya dolaylı yönetimi söz konusu olmuştur.

Kürdistanın uç kısımları Doğu'da Osmanlıların en büyük rakibi İranlılar tarafından, zaman zaman alınıyordu. Topraklar el değiştiriyordu. Haliyle topraklar yeniden Osmanlılarca işgal edildiğinde sınır hükümet ve ocaklıklarına daha geniş haklar tanınır. Bu durum kendi istemlerinden kaynaklanmıyordu. Coğrafi koşulların elverişsizliği, Osmanlı yönetiminin bölgede etkin olmamasının nedeni olarak açıklanamaz. İran faktörü esasta önemli rol oynar. Osmanlılar, İranlılardan daha cazip önerilerle Kürtlere gidip onları kazanmaya çalışırlar. Çaldıran savaşında da Kürtlerin saf değiştirmesinin nedeni Osmanlıların onlara geniş haklar tanıma vaadidir. Böylesi vaatler tamamen oranın koşullarının sonucudur. Osmanlıların gerçek niyetleri ve uygulamaları değildir. Çünkü onlar kendileri için stratejik veya ekonomik önemi olan bölgelere doğrudan sancak beylerini merkezden atayarak yönetimlerini sürdürürler. Ayrıca bu atama işi yüzünden çeşitli Kürt Ağalarıyla ciddi çelişkileri olur. Zaman zaman çarpışmalar gerçekleşir.

Kürtler beyliklerinin bir kısmı merkezi hazineye ipotek ödemezlerdi. Düzenli askerlikle yükümlü tutulmazlardı. Tımar sistemi hükümetlerde uygulanmazdı. Ocaklık, yurtluk ve Ekrad (Arapça Kürtlere verilen ad) Beyliklerinde yönetim Kürtlerde olmakla birlikte, Osmanlılar müdahalede bulunabilirlerdi. Yönetime gelme Beylerbeyinin onayından geçmek zorundaydı. Sancak beyleri adamlarıyla seferlere katılmak, vergi vermek zorundaydılar. Sancaklarda tımar uygulanırdı. Sancak beyleri görevlerinden alınabilirlerdi. Fakat oğullarından veya akrabalarından birine verilmesi gerekiyordu. Hükümetler tımar sisteminin ve askere alınmanın dışında tutulmakla birlikte gerektiğinde zorunluluk dayatılarak savaşa katılabilirlerdi.

Evliye Çelebi ve Von Hammer o yıllardaki Kürtlerin idari sınıflandırmasını şöyle verirler;

1 – **Kürt Hükümetleri:** Palu, Eğil, Genç, Hazro, Cezire.

2 – **Ekrad Beylikleri:** Sağman, Kulp, Mihrani, Etek, Pertek, Çapakçur, Çermik, Tercil.

3 – **Sancaklar:** Diyarbakır Merkezi, Harput, Ergani, Siverek, Nusaybin, Hısnkeyf, Meyyaferrin, Akçakale, Siirt, Sincar, Çemişgezek.

Görüldüğü gibi, hükümet, Ekrad Beyliği ve sancak ayırımında birbirine yakın

şehirler var. Harput sancakiken, bu şehire yakın Genç ve Palu hükümettir.

Bu tarz bölünme bütünüyle karmaşık ve Kürt aşiretlerini süreç içinde tam denetime almak içindi. İran'la olan çelişkiler bu idari bölünmelerin biçiminin değişmesine yol açıyordu. Zaten sonraki yıllarda ocaklık ve hükümetler önce şekilsel, sonra da yeni idari örgütlenmelerle tümünden kaldırılır.

Diyarbakır Eyaletinin 1528'deki vergi defterinde önceki on yıla göre epey farklılıklar görülmektedir.

Daha önce merkezden atananlarca yönetilen Çemişgezek ve Çermik'e ilaveten 8 sancağın daha katıldığını görüyoruz.

Yani Osmanlılar otoritelerini giderek kabul ettirmişlerdir. (Diyarbakır İl Yıllığı, 1967)

Merkezden atanmayan bölgelere ise **Vilayet-i Kürdistan** denilirdi.

Kürtleri eyaletlere bölmekle iş bitmemiş, örneğin Mehmet Emin Zeki Kürdistan Tarihi adlı kitabında şöyle yazıyor;

"Şeyh İdris, Diyarbakır'ı böldüğü 19 sancaklıktan 11'in yönetimini doğrudan doğruya Osmanlı yöneticilerinin emrine verdi. Artakalan sekizinin de Kürt Beylerinin yönetiminde Osmanlı yönetimine bağlı özerk biçimde oluşmalarını gerçekleştirdi. Bunlar; Samğan, Kulp, Mihraniye, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik sancaklarıydı.

Bu Emirliklerde yönetim, babadan oğula geçiş şeklinde düzenlenmişti. Bunlardan ayrı olarak bu bölgede doğrudan doğruya Sultan'a bağlı beş hükümet kurulmuştu. Bunlar; Palo, Eğil, Cizire ve Genç illerinde oluşturulmuştu. "Cihannâme" kitabında bunlara ek olarak Habur ve Eleşkirt hükümetlerinden de söz ediliyor.

Bu hükümetler iç işlerinde bütünüyle bağımsızdı. Başkanlarına "Miri Miran" deniliyordu." (M.Emin Zeki, age. s. 95)

İdris-i Bitlisi Kürdistan genel valisi biçiminde hareket ederek Osmanlı çıkarlarını savunur.

Oluşturulan bu Kürt beylikleri içerisinde onlara bağlı özerk hanedanlıkların oluşturulması Osmanlıların bir taktiği idi. Böylelikle Beylik içerisinde, yönetim sorunu her zaman olacaktı. Ayrıca Beyliğin iç işlerine dolaylı karışmış olunacaktı. Aynı zamanda Beyliğin etki alanının daralması anlamındaydı.

Bazı beyliklerde babadan oğula geçen yönetim biçimine başvurulurken, bazılarında bu durum olmayınca Osmanlıya bağlılık temelinde ama bu tür idari sorunlardan dolayı isyanlarda çıkmaya başlar.

İtalyan asıllı **Della Valle** anılarında 1616 yılında İstanbul'a gelen Bitlis Hanının amacından bahsederken *"Bu prens İstanbul'a Nafiz Paşa'nın ölümünden az önce alınan, bir kısmını yeni yeni tekrar ele geçirdiği topraklarının tümünün geri verilmesini sağlamak için gelmişti"* der.

Osmanlılar, Safevilerle savaş halinde olduklarından Bitlis Hanının saf değiştirmesinden çekinerek isteklerini kabul ederler. Della Vella, Bitlis Han'ı Osmanlıya 12 bin asker vereceğini, masraflarını kendisinin karşılayacağını sözünü verir.

Kelhor, Erdalan, Şehrizar, Mukri gibi beylikler gerek İran'ın gerekse Osmanlıların üç (sınır) kısımlarını oluşturduklarından iki devlet de otoritelerinin en

zayıf kısımlarını teşkil etmekteydi. Haliyle yeterince sözün geçmemesinden kaynaklanan davranışlar sözkonusuydu.

"Della Vella, anılarında, Bağdat'ın Kuzeyindeki Rabata Ahmet veya Muhammet adlı bir Kürt Şefinin bulunduğu Padişahın burayı onun yönetimine Safevilere karşı savaştığı müddetce bıraktığını yazmaktadır." (İsmet Şerif Vanlı, Batılı Gezginçiler Gözüyle Kürtler ve Kürdistan, İst. 1977)

"Della Vella Kasr-i Şirin'in Safevilerin elinde olduğunu Kürt aşiret şeflerine göre Osmanlıdan ve Safevilerden yana tavrına göre sınırında değiştiğini belirtir"

17. yüzyılın başlarında Beyliklere bağlı hükümetlerde yurtluk ve ocaklıklardaki beyler **"azl ve nasb"** olunmayı kabullenmezler. Biri öldüğünde **"vali arzı ile"** yerine oğlu geçerdi. Dışarıdan birine şeflik verilmesine karşı çıkarlardı.

Kürdistan, Ermenistan, Mısır, Suriye, Arabistan gibi ülkelerin Osmanlı işgaline uğraması, Osmanlı hazinesine önemli bir gelir teşkil eder.

Örneğin; 1527-28 yılındaki toplam Osmanlı geliri 277.244.782 akçedir. Bunun 116.538.994 akçesi Mısır'dan (Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye-C.1 s.271 İst. Gözem Yay. 1974), 24.734.072 Suriye'den, 7.169.190 akçesi de Diyarbakır vileyetinden elde edilmiştir. Bu üç ülkeden alınan vergi oranı tüm gelirin %60'ını oluşturmaktaydı. Bu, Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferini neden yaptığının açık bir kanıtıdır.

Kanuni Devri - Safevi Savaşları

Şah İsmail'in 1524'de ölümünden sonra yerine 11 yaşındaki oğlu Şah Tahmasb geçer.

İran'da Çaldıran sonrası kargaşalıklar hala sürmekteydi. Osmanlılar İran ve onun işgali altındaki topraklara göz diktiklerinden **1534'den itibaren Doğu'ya yönelirler**. Ağustos 1534'de Erzurum'a O tarihlerde Osmanlı-İran sınırı Erzurum'un yakınlarından geçmekteydi.

Kanuni burada yeni bir idari düzenleme yapıp Erzurum merkez kabul edilerek, bölge eyalet haline getirilir.

Osmanlı ordusu Tebriz'i ve çevresini bir müddet sonra alır. Ordu tekrar geri döner.

Kanunu 1548'de tekrar **Doğu'ya yönelir**. Safeviler üzerinde kesin bir başarı kazanmak ister.

Amasya ve Konya'da kızılbaş isyanı çıkabilir diye bir kısım kuvvetler bu şehirlerde bırakılır.

Osmanlı ordusu, Tebriz'i tekrardan almış olan Safevilerin üzerine yönelir. Tebriz'i boşaltmış olmalarından yararlanarak çevreyi de rahatlıkla ele geçirirler. Daha sonra Van'a yönelip burayı da işgal ederler.

Şah Tahmasb'ı da Osmanlı ordusu geri döndüğünde Erciş, Adilcevaz, Ahlat civarını yağmalar. Daha sonra da Kars'taki Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratır. Erzincan'a kadar olan yerleri alır.

Şah Tahmasb'ın Erzincan'ı ele geçirdiği sırada Osmanlı Padişahı Kanuni, Diyarbakır'dadır. Ahmet Paşa adlı kumandanını Erzincan üzerine yollar. (1549) Safeviler geri çekilirler. Kanuni de bu arada Pertek'e kadar gelir. Safevilerin geri çekilmesinden sonra da Diyarbakır'a tekrar döner.

Osmanlıların emrinde 10 bin kişilik bir Kürt kuvveti vardı. Kürtleri, Safevilere karşı kullanırlar. Elkas Mirza komutasındaki Osmanlılar karşısında Safeviler geri-ler. Osmanlılar Hamadan'a kadar ilerler.

Safeviler tekrardan büyük bir ordu oluşturarak Kürdistan'a yönelir. Kanuni, Elkas Mirza'ya geri çekilmesini söyler. Fakat Elkas Mirza padişahı dinlemez, isyan eder. Padişah kendisine tabi Kürt Beyliklerinden asker, toplar. Bradost, Hakkâri ve İmadiye'den toplanan Kürtler karşısında Elkas Mirza, Safevi Devletine tabi Erdelan Beyliğine sığınır. Erdelan Beyi Serhap Bey Safevi kuşatması karşısında Elkas Mirza'yı teslim eder.

Osmanlı ordusunun bir kısmı bu arada Gürcistan üzerine yürür. Bir çok yer işgal edilir. 1549'da Padişah İstanbul'a döner.

1551'de Tahmasb tekrar kaybettiği toprakları almak için Bitlis yöresine yönelir. Doğu'da topraklar yeniden işgalci değiştirmekle karşı karşıya kalınca, Kanuni 1553'de üçüncü Doğu seferine çıkar. Önce Diyarbakır'a gelir. Oradan Erzurum'a geçer. Kars üzerinden de Safevi topraklarına girer. Safevi ordusuyla karşılaşmayınca tekrar Erzurum'a oradan da Amasya'ya döner.

Şah I. Tahmasp 1554'de tekrar Kürdistan ve Ermenistan üzerine yürür. Erzincan ve Diyarbakır'a kadar olan bölgelerde büyük katliamlar yapar. Olan, Kürtlere ve Ermenilere olmaktadır.

Kısa bir süre sonra Kanuni, yeni birlikler oluşturarak Serdarı Ekrem Paşa yönetiminde Safevilere karşı yollar. Safevilerin başında Emir Mirza Hamza bulunuyordu. Osmanlılar, Sofiyan bölgesinde Safevileri yenerler. Tebriz dahil birçok yerde, Osmanlılar büyük katliamlar yaparlar.

Kuzey'de Osmanlılara karşı tutunamayan Safeviler, Belkas ve Şehrizordan topladıkları Kürt kuvvetleriyle Bağdat'ı ele geçirmek isterler. Fakat yine yenilirler.

Daha Sonra iki taraf arasında Amasya'da 28 Mayıs 1555'de bir antlaşma imzalanır. Antlaşma 25 yıl geçerli kalır.

Safeviler bu antlaşmadan sonra genellikle iç sorunlara ağırlık verirler. Ardâr-da gelen yenilgiler merkezi otoritenin prestijinin zayıflamasına yol açmıştır.

I. Şah Tahmasp kardeşi II. Şah İsmail tarafından zehirlenerek öldürülür. (1576) Fakat iki yıl sonra kendisi de ölür veya öldürülür. (1578) Yerine Şah Muhammet Hubabende geçer.

16. Yüzyılın Sonlarındaki Osmanlı-İran Savaşları:

II.Şah İsmail'den sonra Doğu'daki çelişkilerden, İran'daki kargaşa ve zayıflıktan yararlanmak isteyen Osmanlılar 1577 yılında sefer kararı alırlar.

Osmanlı kumandanı Lala Paşa 1578'de Doğu seferi için İstanbul'dan hareket eder. Osmanlı ordusu Kafkasya'da direnişle karşılaşır. Ordu komutanı görevden alınır. Sinan Paşa'ya verilir.

1585'de Hamza Mirza komutasındaki Safevi ordusu Çağlazade Sinan Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratır.

Şah Muhammed Hudabende 1587'de ölür. Yerine oğlu I. Şah Abbas geçer.

Şah Abbas Kürdistan'daki otonom statüleri kaldırmaya ilk önce önem verir. Minorsky bu Şah döneminde merkezi otoritenin güçlendirildiğini yazmaktadır.

Kürtler, Şah Abbas'ın kuvvetleri karşısında fazla direnemezler. Bir çok Aşiret Ermenistan'a, Azerbeycan'a kaçar. Ayrıca bir çok Kürt aşiretini Horasan bölgesine sürer. Özbeklere karşı Kürtleri bir set olarak kullanmak ister. Maku ve Dinbuli aşiretleri bunların arasındadır.

Şah Abbas, öncelikle kendi iç organizasyonunu sağlama aldıktan sonra dışa yönelebileceğini hesaplar. Osmanlıların yenici kuvvetlerine benzer örgütlemeye gider. Ermeni-Gürcü vs. gibi Hristiyanlardan devşirme kuvvetler oluşturur. İngiliz subaylarından askerlerinin eğitiminden yararlanır.

Osmanlılar 1589'da Çağlazade Sinan komutasında Safevi devletine saldırır. Hamedana kadar ilerlerler. Şah, barış teklifinde bulunur.

Azerbeycan, Gürcistan, Ermenistan, Şehrizar ve Loristan Osmanlıların eline geçer. Safevilerle 1590'da İstanbul'da barış imzalanır.

Safevileri barışa zorlayan diğer bir neden de Özbeklerin fırsattan faydalanıp Doğu'dan saldırıya geçmesiydi.

Şah Abbas, ancak 1597'de Özbekleri Herat'ta büyük bir yenilgiye uğratır.

İşte bu yıllardan sonra Anadolu ve genel olarak Doğu'da Celali denilen iç olaylara rastlamaktayız. Uzun askerlik, rüşvet, vergi toplamadaki kargaşalık ve yolsuzluk, bürokrasi vs. gibi birçok nedenden devletle çelişenler yöresel veya daha geniş alanlarda devlete karşı gelmişlerdir. Kuşkusuz ki bu tür mücadelenin demokratik yönü ağır basıyordu. Köylülerin Devlet yönetimine duydukları tepkidir. Bir merkezden yönetilmeyen, ama zaman zaman köylülere de yönelen Celaliler dönemin Osmanlı devlet yapısını oldukça zorlar.

17. yüzyılın başında 1602'de Osmanlıların Tebriz Valisi, Safevi şehirlerinden Salmaz'a bazı nedenler ileri sürerek saldırır. Şehri yağmalatır. Şah Abbas Tebriz'e kuvvet yollar Şehri Osmanlılardan geri alır. Bununla da yetinmez Erivan, Revan, Kars, Şirvan'ı da ele geçirir. Emrinde yoğun Kürt birlikleri de vardı. Gerek Osmanlılar ve gerekse Safeviler birbirlerine karşı üstünlük kurmak için Kürtleri ve Ermenileri zaman zaman tampon, fakat çoğunlukla doğrudan yanlarında birbirlerine karşı kullanılırlar. Kürdistan ve Batı-Ermenistan, bu savaşlar sırasında ardarda yakılır yıkılır. Bir dönem güçlü gözükken kısa bir müddet sonra tam tersine yenilince Kürt ve Ermeni halkı bu iniş çıkışlı durumdan yararlanamazlar. Güçlünün

yanında olma ona sığınarak mevcut durumlarını korumak istemi de pratikte geçerli olamaz.

Osmanlı-İran savaşları, aralıksız -barış antlaşmasına rağmen- çarpışmalar biçiminde sürüp gider.

Çağalzade Sinan Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu yanlarına alabildikleri Kürt aşiretleriyle birlikte Tebriz yakınlarında Safevilerle savaşa tutuşurlar. Savaş, Osmanlının yenilgisiyle sonuçlanır. Ardından 1612'de Saray Antlaşması imzalanır. İranlılar 1590'da kaybettikleri toprakları - Kerkük (Şehrizar) hariç - alınmak üzere ele geçirirler. Safeviler kendilerine göre güvensiz gördükleri Kürt aşiretlerini Türkmenistan sınırında mecburu iskâna tabi tutar. Ayrıca Azerbeycan ve Gürcistan da bu arada Safevilerin egemenliği altına girer.

I. Şah Abbas döneminde Safevi devletinde içe dönük çalışmalar devam eder. İsfahan, devletin başşehriydi. Osmanlılar gibi Safeviler de kervansaray, cami, hamam gibi imâr işlerine öncelikle önem verirler.

Şah'ın en önemli reformu, herkesin dini konularda serbest davranacağını açıklamasıydı. Hristiyanlar, sunni mezhebinde olanlar önemli bir nefes alırlar.

1621 yılında Osmanlılara karşı Bağdat'ta Bekir Subaşı isyan eder. Osmanlıya karşı Safevilerin safına geçer. Onları yardıma çağırır.

Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Bağdat'a yürümektense Bekir Subaşı'nın Valilik istemini kabul eder. Bu arada Safeviler, durumlarına güvendiklerinden, Bağdat'a yardım adı altında gelmelerine rağmen şehri kuşatırlar. 1623'de Bağdat ve Musul'u alırlar.

1629'da Şah I. Abbas ölür. Daha önce tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi erkek çocuklarını ve kardeşlerini öldürttüğünden -sözde bunu devletin bölünmemesi için yaparlardı- torunu Sofi, Şah olur.

1635'de Osmanlılar bu sefer ataktadır. Ermenistan ve Kürdistan topraklarının özellikle sınır bölgelerindeki şehirleri tekrar el değiştirir. Osmanlılar Erivan ve Tebrizi işgal ederler.

Bizzat Osmanlı Padişahı IV. Murat bu sefere katılır. Erzurum ve Revan'a gider. Osmanlı üstünlüğü söz konusu olunca Diyarbakır'a oradan da İstanbul'a döner.

1636'da buralar tekrar el değiştirir. Safeviler üstün gelirler.

1638'de Bağdat ve Erivan tekrar Osmanlının elince geçer. Büyük Kürt katliamları yapılır.

IV. Murat yine bu sefere doğrudan katılır. Osmanlılar geri döndükten sonra da Güney Azarbeycan, Hoy Selmas ve Revsan tekrar Safevilerin eline geçer.

IV. Murat tekrar 1638'de Diyarbakır'a gider. 24 Aralıkta Bağdat'ı Safevilerden geri alır.

1639'daki Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla Erivan Safevilerde kalır. Ve bu antlaşma günümüzdeki (1990) İran-Türkiye sınırına yakın hemen hemen çok az değişikliği uğrar.

1642'de Şah Safi ölür. Yerine II. Şah Abbas geçer. II. Şah Abbas merkezi-leştirilmeye ağırlık verir. İçte ve dışta statükonun korunmasına çalışır. 1666'da ölünce yerine II. Şah Safi geçer. O'da 1694'de ölür.

Kanuni'nin Padişahlığı sırasında Kürdistan ve Batı-Ermenistan'da Osmanlı egemenliği güçlenir. Yeni idari düzenlemeler yapılır. Daha önce çoğunlukla Diyarbakır Eyaletine bağlı olan sancakların bir kısmı diğer eyaletlere katılır. Kürt beylikleri üzerinde doğrudan kontrol öne geçirilir. Devlet kendisine sadık Kürt soylularını, eyaletin başına getirmekten kaçınmaz. Yeterki bu sadakate inanılsın. Bu tür eyaletlerde vergi işlerini bu aristokrat Kürt beyleri toplattırır.

Hükümet sözcüğü 16. yüzyıl defterlerinde görülmez. Ancak 17. yüzyıl defterlerinde rastlanılır.

Hükümetler topladıkları vergileri kendilerine mal ederlerdi. Yalnız bunlar askeri seferlere katılmak zorundaydılar. Osmanlıların Kürdistan ve Ermenistan'da henüz egemenliğini pekiştirmediği yıllarda bu durum geçerliydi.

Evliya Çelebi, Genç, Palo, Hazro ve Cizre'nin kendisinin gezdiği dönemde hükümet olduğunu yazmaktadır. Hükümetlerden sonraki yıllarda vergi alındığını görüyoruz.

Selçuklu Toprak Sisteminin Osmanlı Toprak Sistemine Etkisi:

Osmanlı toprak sistemi Selçuklu toprak sistemine oldukça benzemektedir.

Rum Selçuklu devletinde halk arazinin yönetim biçimine göre ikta, mülk ve vakıf reayasıydılar. Bunlar öşür ve vergilerini kimin reayası iseler ona verirdiler. **Toprak nereye aitse köylü de onun reayası sayılırdı.**

Toprak ikta ise ve o ikta kime verilmişse orayı ekip biçen halkta o iktanın sahibinin reayası sayılırdı. Toprak vakfa ait ise reaya'da vakıf malı sayılırdı. Mülk arazi vakfa verilse veya bir ikta mülk olsa köylüde toprakla beraber vakıf veya mülkün parçası kabul edilirdi. (İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal s. 116)

iktalar da mülkiyet sahibi devletmiş gibi gözükmekteysede uygulamada ikta sahibinin, mülkiyete benzer bir hakkı olduğu ve bu hakkının kapsamını genişletmenin çareleri aranır. *"İktalar bizim mülkümüzdür, evlatlarımız bizden sonra varis alırlar onun için bizde emin olarak muharebe ederiz"* derken askerler bir gerçeği ifade ederler. (İ.H.Uzunçarşılı Age s.53)

Büyük veya Rum Selçuklu Devleti olarakta adlandırılan Türk devleti parçalandıktan sonra Anadolu'da bir çok atabeylikler ve beylikler kurulur. Bu küçük devletçiliklerde de toprakta benzer uygulamalar devam eder.

12. yüzyılda durumla ilgili olarak M. Akdağ şu açıklamayı yapmaktadır.

"İkta sahipleri ihtiyarladıkları ve öldükleri zaman, evlatlarına ancak vazifelerinde ilk kademeyi teşkil etmiş olan iktalar intikal etmekte, terfilerde kazandıkları kısım ise miriye geçmekte, yahut o vazifeye yeni tayin olunana verilmekteydi. Devlet hizmetlerinin, iktalarını kendi namlarına tescil ettirmeleri için bir tek yol kalıyordu ki, o da vazifelerine bağlı ikta arazisini vakf ettirmeleri idi. Sipahlar veya ümera, vazifeleri icabı saydalandıkları ikta topraklarını vakfa bağladıkları taktirde, bir taraftan bir hayır müessesesi kurmuş olarak ve sevap işlemekte, diğer taraftanda, vakfun mütevellliğini ve

hasılatından muayyen bir kısmını çocuklarına bırakmak suretiyle onlara geçim sağlamaktaydılar." (M. Akdağ. Türkiye'nin İktisadi Ve İhtimai Tarihi C.1, s.1243-1453)

Devletin, devlete yapılan işler karşılığında çeşitli kişilere verilmiş olan topraklara mülk tapraklar veya araziler denilirdi.

"Bu toprakların bir kısmı vakıf biçimine dönüştürülürdü. Fakat genellikle tam bir mülkiyet konusu olarak kalmışlardır. Bu tür topraklar bağış, satış veya miras yoluyla başkalarına devredilebilirdi. Bu durumda yeni mülk sahibi tam anlamıyla mülkiyet hakkını kullanabileceği için mülkiyetin yaygınlaşmasını getirmişti." (Uzun-çarşılıge, s.115)

Devlete ait topraklarda gerçekte ancak bazı haklar devletindi. Toprağı işleyen ve kullanan gene bireydi. Akşehir yöresindeki Alparsu köyünün Şehzade Ebül-Muzaffer Rükeddin Kılıçarslan'a temlikine ilişkin bir belge bu bakımdan ilginçtir. Belge, *"Miri topraklara dahil olması icabeden bu köyün devlete ait hak (vergi) ların hususi bir şahsa devredilmesinden ibaretti ve bizzat toprağı reayanın tasarrufunda bulunuyordu"* (Osman Turan-Türkiye Selçuklular'ı Hakkında Resmi vesikalar TTK yay. Anı 1958 s.32)

Kaldiki, köyler de miri toprağın yanı başında alım-satıma, faize konu olabilen tam bir kişisel mülkiyette bulunmaktaydı. (O. Turan, Selçuklu Türkiye'sinde Faizle Para İkrasına Dair Hukuki Bir Vesika, Belleten sayı 61 s. 251)

Köylerdeki bu özel toprak mülkiyeti, Anadolu Selçuklularında geniş topraklara sahip varlıklı bir köylü ağa zümresinin gelişmesine yol açmıştır. Devletin yapısını incelerken Osman Turhan şöyle yazıyor;

"Ticari ve sanai kazançtan vergi alınmadığına, tersine tacirlerin zararları dahi devlet kesesinden ödendiğine, ticaretin gelişmesi için karşılıksız yatırımlarda bulunduğu göre devlet bu harcamalarını nasıl karşılıyordu? Kervan saraylarda konaklayan yolculara parasız olarak sağlanan bu hizmetler için gereken para -bu yolcuların büyük bir bölümünün de yabancı olduğunu unutmamak gerekir- nereden sağlanıyordu? Din adamları her türlü vergiden muaf tutulurken (O. Turan, Türkiye Selçukluları hakkında Resmi vesikalar s. 59) "ya da Melikşah'ın gümrük ve ticaret vergilerini kaldırması nedeniyle hazineye oluşan 600.000 dinarlık açık kapatılırken hangi gelir kaynaklarına başvuruluyordu?" (Age. O. Turan s.267). Elbetteki komşu devletleri yağma ve talana uğratarak karşılanıyordu.

Selçuklu, Safevi, Ak ve Karakoyunlu ve Osmanlı toprak sistemi islâmiyetin dışında tutularak incelenemez. Çünkü iç içe geçmiştir.

Akkoyunlu Uzun Hasan'a Ait Kanunlar

Diyarbakır Türkmen Beyi iken, beyliğinin sınırlarını, Azerbaycan'a, Kuzey Arabistan ve Batı İran'a kadar genişleten Uzun Hasan, daha sonra Tebriz'i kendisine başkent edinir.

Uzun Hasan devletini, Karakoyunluların yıkıntıları üzerinde kurmuştu. Bu nedenle devletin örgütlenmesi ve yürütülmesindeki mirasta kendinden önceki devletin temelleri üzerinde yükseliyordu.

Uzun Hasan 1478'de Tebriz'de ölür. Oğulları arasında taht kavgaları ortaya çıkar. Bu çelişkiden yararlanan İran hükümdarı Şah İsmail, Akkoyunlu topraklarını ele geçirir.

Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'i 1514'de yenmesinden sonra ise Kürdistan-Ermenistan ve İran-Azerbaycan'ı Osmanlıların eline geçer.

Osmanlı imparatorluğunda yani feth edilen yerlerde hemen işgalden sonra, diğer yerlerde ise daha değişik örneğin yeni padişahın tahta çıkması gibi gerekçelerle yeni tahrirler gündeme getirilirdi. Bu tahrirler her bölgeye ait zirai gelene-kler ve vergi özellikleri kanunnamelerle belirtilirdi. Eski Türk-İslam sentezleri bazı hallerde olduğu gibi kabul de ediliyordu.

Akkoyunlu Hasan, Memluklu Anadolu Selçukluları ve Arap'lardan bazı konu-larda etkilendiği açıktır.

Osmanlılar işgal ettikleri ülkelerde halkın alışık olduğu vergi sistemlerine pek dokunmamışlar. Zamanla değişikliklere yavaş yavaş alıştırarak vergileri to-plamışlardır.

1514'de işgal ettikleri Kürdistan'da 1518'e gelindiğinde hala eski dönemlere ait kanunlar geçerliydi. Aradan yıllar geçtikten sonra bu kanunlar ortadan yavaş yavaş kalkmıştır.

Bu durumun nedeni siyasal konumdan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı ege-menliği kendi askeri ve siyasi üstünlüğünü kabul ettirdiğinde alt yapıda da değişiklikler yaparlar.

Örneğin; Mardin, Urfa, Erzincan, Ergani, Diyarbakır'da Uzun Hasan dö-ne-minde uygulanan arazi yöntemleri sonraki yıllarda Diyarbakır kanunnameleri biçi-minde tek bir biçime sokulmuştur. Merkezi otoritenin gücü bu yönde değişiklikleri sağlamıştır. Uzun Hasan döneminde her bölge için ayrı ayrı yapılmış olan uygula-malar 1540'lara gelindiğinde tek bir biçimde düzenlenmişti.

1520'de Erzurum'da geçerli olan Uzun Hasan kanunları, halk tarafından ağır olarak değerlendirildiğinden değişikliğe uğratılır. Adalet, merhamet ve halkın çıkarlarını gözetme adı altında Osmanlılar bazı değişiklikleri Kürdistan'da işgalden sonraki yıllarda gündeme getirmeleri, özellikle Kürtleri memnun ederek kendileri-ne daha iyi bağımlı kıldırmak ve İran'dan daha iyi bir yönetime sahip olduklarını göstermek, ayrıca Kürtleri özellikle İran'a karşı tampon olarak kullanmak isteme-lerinden kaynaklanıyordu.

İslam Hukukunda Toprak Yasası

Osmanlı hukuk yasaları şeriata dayanır. Taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde şeriat, özel mülkiyet ilkesini kabul etmektedir.

Taşınır mallar da mülkiyet hakkı sınırsızdır. Taşınmaz mallarda ise durum değişiktir. Örneğin, yeni işgal edilen topraklar devlet malı olarak ilan edilirdi. Bu haraca bağlı toprak türüdür. İslamlara ayrıcalıklar tanımıştır.

Araplarda ki kabile aristokrasisi iyi örgütlendiğinden yerleşik düzene geçen kabilelerde, özel mülkiyetin bazı biçimleri geliştirilmişti. Göçebe kabilelerde ise, topraklar kolektif mülkiyet halindeydi.

Muhammed, her yeni kaynağı kendisine, yakınlarına ve müminlerine hizmetleri-nin karşılığında vermekteydi. (Gaudefroy-Dernombynes, M."Mahamet" Paris 1969

Aktaran S.Yerasimos Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye s. 71)

Bu durum devlet mülkiyetinin bir başlangıcını teşkil ediyordu. Aynı zamanda özel mülkiyetin bütün haklarını koruyordu. Emeviler zamanında da devlet kabileci yapısını koruyordu. (age, s. 72)

İşgal sırasında bir müslümanın elinde bulunan veya islamlığı baskı neticesinde kabul etmeden, müslüman olan bir kimseye ait topraklar islam yasaları çerçevesinde zekat olarak kabul edilirdi. Ve öşüre bağlanırdı.

"Bu tür topraklar yalnızca Arabistan'da vardı ve Feth edilmiş ülkeler üzerinde Müslüman cemaate, bu yollarda devlete üstünlük hakkı tanınmıştı." (S.Yerasimos, age, s. 72)

İş bununla bitmiyordu. Farklı biçimlerde kendini gösteren bu hak, iki toprak kategorisi yaratmıştı. *"İlki, eskiden beri müslüman olmadığı belli özel kişilere ait olan ve bu kişilerin terk etmediği topraklardan meydana geliyordu. Gerçekte bunlar, müslüman cemaatin üstünlük hakkı, haraç adı verilen ve kabaca sahiplerinin daha önemli rejimler sırasında ödedikleri vergiye karşılık olan bir toprak vergisiyle saklı tutulmak koşuluyla tasarruf edenlere bırakılmıştı.* (Cahen, C. "Pre Otoman" Aktaran S.Yerasimos age. s. 72)

"Fakat sonraları, bu tasarruf sahiplerinin mirasçılarının çoğu din değiştirip İslamiyeti kabul ettiler. Onların bu yolla haraçtan bağışık tutulmaları, hazineyi tam-takır kalma tehlikesiyle karşı karşıya getirdi.

Sonunda toprağın statüsünün, tasarruf sahibinin statüsüyle değişmeyeceği ilkesi kondu. Yalnızca bir kelle vergisi olan cizye'nin haraç tutarına eklenip, eklenmemesinde yükümlülüğünün dini inancı üzerine açıklaması göz önünde tutuluyordu. (Cahen. C. "L'evolution de l'iqta (İkta'nın Evrimi) 1953 Aktaran, S.Yerasimos age. s. 72)

"İslamiyeti kabul eden cizye yerine zekat verir" (Cahen Pre Otoman, Aktaran S.Yerasimos, age. s. 72)

Halife böylelikle toprakların, vergilendirme hakkıyla yetindi. Bu durum toprakların özel kişilerin malı haline gelmesini engellemedi.

"Sahipleri kaçan veya toprağı işletecek bir mirasçı bırakmadan ölen büyük malikaneler de devlete aitti. (Cahen, C. "L'evolution de l'iqta Aktaran, S.Yerasimos age. s. 72)

Bu tür yerler ya özel kişilere ya da topluluklara verilmekte idi. Tanınan bu tür ayrıcalığa **katı'a** (ikta) denilmekteydi. Katı'a ayrıcalığı hususunda şu iki özellik göz önünde tutuluyordu.

- 1) Toprağın sahipsiz,
- 2) Toprağın işlenmemiş olması, gerekiyordu.

Toprak kimsenin olmayıp, fakat işlenmişse bir ayrıcalık olarak verilmiyor ancak çiftlik olarak kiralanıyordu. (Aktaran, S.Yerasimos age. s. 73) Daha önceki devletlerden, müslüman olmayan büyük toprak sahiplerinden kalma topraklar,

köylülük ortadan kalkmadıkça sahipsiz ama terkedilmemiş sayılırlar. Bu nedenle, devlet büyük malikaneleri kimseye veremiyordu. Cahen, C. Bu durumu, *"büyük senyörlerin gelişmesine karşı duran ve orta sınıfın güçlenmesini sağlayan bir öge olarak"* değerlendiriyor. (L'evolution de l'iqta Aktaran, S.Yerasimos age. s. 73)

Bu sistemden en çok yararlananların başında Arap gazileri geliyordu. Devlet böylelikle sınırlarını dış güçlere karşı korumaya gidiyordu.

Mülk sahibi, malını satabilme, ferağ ve miras bırakabiliyordu. Ayrıcalığı yoktu. Vergi verirdi. Vergi, **öşür** olarak alınıyordu. Öşür de yalnızca müslümanlardan alınıyordu. Toprak değerlendirilmediği zaman devlet, toprağı geri alabiliyordu. Toprağı değerlendiren ayrıca isterse toprağı başka köylülere kiralayabiliyordu. Bu durum mülk sahibine önemli bir kazanç getiriyordu. Bu yolla hem öşürünü ödüyor hem de gelir elde ediyordu. Sulama ve diğer gerekli işler tümüyle toprak üzerinde tasarruf sahibi olan tarafından karşılanıyordu.

Devlet bu yolla bayındırlık işlerini, toprağı tasarruf edenin üzerine yığıyordu.

Devlet, bu tür toprak tasarrufu sayesinde köylülere yeni fetihler konusunda teşvik etmiş oluyordu. Bir yerde topraklar hizmetin karşılığı olarak veriliyordu. (Aktaran S. Yerasimos age. s. 73)

"Bu kaynak genellikle özel malikane vergileri üzerindeki bir hakı" (aynı yerde, s. 73-74)

Toprağın bu şekilde kullanımı intifa hakkına doğru bir gidişatı getirmiştir. Tam mülkiyetin yerini rantın alması merkezi iktidarın gelişip güçlenmesini doğurmadığı gibi, bütün eyaletlerin bu yolla özel ellere bırakılmasıyla bir merkezden kopmadanda bahs edilemez, (S.Yerasimos, age, s. 74)

Emeviler, kabile aristokrasisine dayalı iken onun yerini alan Abbasilermerkeziyetçiliğe doğru adımlar atmışlardı. Bunun adımı da orduda atılıyordu. İktidara bağlı maaşlı, özel kişilere bağımlı olmayan bir ordu kurulmasına gidiliyordu. Ordu önceleri hem maaş hem de ikta olarak ödenen yarı sivil yarı asker Araplardan kurtulmuştu. Sonraları paralı askerlik ve esirlerden oluşturulmaya başlanmıştı. Vergi sayesinde maaşları ödeniyordu. Sonraları ikta hızla yerini aldı. (Aynı yerde)

İkta (katı'a)'ların geri alınması ise sorun oluyordu. devletin gelir kaynakları haliyle geriliyordu. Askeri şefler haraçları kılıç sayesinde aldıklarından işleri olurdundaydı.

Askeri şefler, ellerindeki olanaktan en iyi bir şekilde çıkarlarına kullanıyorlardı. Bu nedenle askerlerin maaşlarını ödemek devletçe zorlaşıyordu. Devlet mecburen sıradan bir askere dahi ikta vermekten kaçınmadı. (Witteck, P. "La feodalite" musluma-ne" Brüksel, 1936, Aktaran S.Yerasimos, s. 74)

Devlet sürekli bir kazanç yolu olarak ikta'lara baktığından bunu sonradan öşüre bağladı. Askeri şefler buna karşı çıktılar. "Temelde onlara bırakılan topraklar değil, vergi alma hakkıydı. Toprağın bütün geliri askerin geçimine ayrılmıştı. Aslında bir ikta ne mirasla kalabilir, ne de ömür boyu verilebilirdi. Ölen bir muktanın (ikta sa-

hibi) çocuklarına o iktâ üzerinde hiç bir hak tanınmaz, yalnızca yetim aylığı bağlanırdı. Hukuk açısından iktâ üzerindeki tasarruf hakkı, ondan yararlanana, bu topraklarda yaşayanlar üzerinde hiçbir özel hak getirmiyordu". (Cahen C. L'evolution de l'iqta, Aktaran S.Yerasimos, s. 74)

Devletin sözde kalan üstünlüğü karşısında özel mülkiyete dayalı, askeri şeflerin üstünlüğü gerçektir.

Ayrıca Selçuklulara ve Osmanlılara islam hukukunca geçen toprak üzerindeki bir kullanma biçimide vakıftı.

Vakıf sayesinde topraklar, devletten daha üstün bir koruyuculuğa sahip olunur. Toprak gelirleri kendisinin ve kendisinden sonra gelenlerin yararlanabileceği bir biçimdir artık. Gelirleri, dini veya bir hayır kurumunun denetimine bırakılan topraklar geri alınamaz. Malını gönüllü olarak verenler ise vakfın yönetim biçiminde kendisi düzenleme hakkına sahip olurdu. Bu da genellikle vakfa bağışta bulunanın soyundan gelen kimselere tanınırdı.

Elde edilen kârın hepsi veya bir kısmı kendisine veya varislerine kalabilirdi,

Dini kurumlara ait olan mallar satılmazlardı ve de değiştirilemezlerdi. Nede 20 yıldan fazla bir zaman başkalarına kiralanamazlardı. (Aynı yerde)

Osmanlı imparatorluğunda toprağın devlet mülkiyetinde olması için toprağın üretken yani bir artı-değer yaratması gerekliliği vardı. Öyleyse herhangi bir yapı üzerinde bulunan, arsaları bahçeler ve bostanlar devlet malı sayılmazdı. Bu konuda Kanuni Döneminde (1520-66) **Budin Kanunu**'nu yayınlayan Ömer Lütfi Barkan geniş izahat verir. Bu tür uygulamalar işgal edilen ülkeye görede değişirdi. Budin Kanunu Macaristan'a özgüydü. Genelleştirilmesi yanlıştır. Örneğin kentlerde toprak özel kişilere aittir. Köyler ise devlet malı sayılırdı.

Devlet mülkiyetinin dışında kalan bir toprak katagorisi daha vardı o da işgal edilen Müslüman devletlerin topraklarıydı. Osmanlılar bu topraklardaki durumu gözетerek özel statüler getirmişlerdi.

Özel statüler dışındaki taşınmaz mallar ise devlete aitti. Topraklar böylelikle;

- 1) Padişahın şahsında somutlaşan devlet mülkiyeti,
- 2) Miras yoluyla intifa hakkına sahip reaya.

Bunun yanısıra devlet memurlarında, belli bir toprak parçasını ve onun gelirlerini üzerine geçiren devletten maaş almayarak toprak rantından geçinenlerde vardı.

Reaya:

Devlet, reayaya toprak emekçilerini bağrında toplayan apayrı bir sınıf gözüyle bakar. Bu sınıfın içinde ülemeda vardır. Bütününe "**askeri**" denilen yönetici sınıfın da aynı zamanda karşıtıdır. Askeri sözcüğü kılıç kullananı dile getirir. Reaya ise kılıç kuşanmazdı. Reayalar, çiftçi soyundan, yerleşik hayata geçmiş göçebelerden oluşan bir kesimdir. Kişi toprağa bağlanıncada onun ve soyunun durumunda belirliyordu.

O dönemlerde nüfusun imparatorlukta az olması, nüfusun ekonomi üzerindeki etkisini oldukça arttırıyordu. Bu nedenle devlet kişileri tesbit ettiği yerlere bağımlı kıldırmak istiyordu. Bu konuda bağlayıcı hükümler çıkarmıştı.

Reayaya miras yoluyla ya da tapu adlı bir iktisap vergisi ödeyerek toprağın tasarruf hakkına sahip olabilir.

Devlet, kanunda gösterildiği tarzda ekip biçmeye ceza verdiği gibi, toprağı terk edip gidenin yerine araziye sipahiyede verebiliyordu.

Devlet, toprağın miras yoluyla bölüşülmesinden kaçınmıştır.

Toprak, ölen bir kimsenin akrabalarına verilir. Toprağın tasarruf hakkı kadınlara da verilir. Hısım akraba yoksa toprak üzerinde bir ortaklık varsa, toprak onlara kalır. Ortaklıkta yoksa, toprak köydeki topraksız kişilere devredilir. Bu yolla alınan toprak ise satılamaz.

Toprak Kirası

Bir çift öküz ve karasabanla toprağın işlenmesine "çiftlik" denirdi. Toprakta bir ölçü vardır. Buna **müd** denilir. Eyaletlere, toprağın niteliğine ve dönüşüne göre müd ölçüsü değişirdi. Fakat bu değişiklik çok büyük bir farklılık göstermezdi.

Toprakta "çift resmi" denilen vergi alınır. Vergi toprağın sayısı üzerinden alınır.

"Tarihi açıdan kelle vergisi, yani cizye, öşürün bırakılıp onun yerine haracın genelleştirildiği günden sonra, gayrimüslimler için ek bir vergi olarak ortaya çıktı." (S.Yerasimos, age. s. 126)

"Osmanlılar çağda, kelle vergisi melezleşmiş bir biçimde ve çift res madıyla genelleştirilirken, gayri müslimler gene cizye denen fazladan bir kelle vergisi ödemeyi sürdürdüler. Hukuk açısından bu çift resmi, her yıl çıplak mülkiyet sahibine giden bir toprak kirası olarak ortaya çıkar." (aynı yerde)

Vergi naiti olarak alınır. Kürdistan'da ve Suriye'de vergi tutarı daha ağırdır. (H.İnalçık, Osmanlılarda Raiyet... Aktaran S.Yerasimos, s. 126)

İmparatorlukta vergi toplanması farklılıklar göstermektedir. Coğrafi dağılım, eyaletin konumu bu durumda etkindir.

Bir reaya bir çift büyüklüğünde bir toprağa sahipse bir tam çift resmi öder. Bu vergi toprağa bağlıdır. Eğer reaya yarım çift sahibiyse (yarım çifte nim çifte denirdi) yarım çift resmi öder. Eğer elindeki toprak daha da azsa o zaman benna denilen toprağın miktarından bağımsız ve değişmeyen bir vergi öder.

"Bennak evli bir reaya, yani bir hane sahibi sayılır ve nim çiftten daha az büyüklükte bir toprağı ekip biçer. Bu toprakta çift gibi, sipahiye bir tapu harcının ödenmesiyle edinilmiştir. Bennakın durumu katı ölçüler içine alınmamıştır; bir bennak her zaman bir tam çift sahibi durumuna gelebilir." (S.Yerasimos, age, s. 127)

Bennakın altında topraksızlar vardır. Kürdistan'da topraksızlar diğer bölgelerden daha fazla vergi verirdi. Bu durumu kelle vergisi olarak adlandırmak gerekir.

Ailesinin yanında olan bekar erkeklerden (mücerred) vergi alınmazdı. 20 yaşından büyükse 6 akçe vergi alınır. Bunlara "**caba**" veya "**kara**" da denir.

Evlenen bekarlara cababenak denirdi. Ayrıca dul kadınlar da (**bive**) aynı tarzda vergilendirilmiş olmakla birlikte sayımda ayrı tutulurlardı.

Sipahilerden alınan ürün vergisine "**öşür**" denilirdi. Ürünün 1/10 ile 1/5'i arasında değişirdi. Öşür bütün toprak ürünlerini kapsardı.

Öşür genellikle aynı olarak alınırdı. Genellikle harman kaldırıldıktan sonra ödenirdi. Sonraları (15. y.yıl sonlarında) 1 Mart günü alınmaya başlanmıştı.

Para Cezaları ve Harçlar

Özel kişilerin devlet yönetimiyle olan ilişkileri neticesinde ortaya çıkan vergilerde vardı, ki bunlar izin akçeleri ve para cezalarıdır.

Örneğin, evlilik sırasında kız tarafı, evlilik izni için vergi verirdi. Bu durum kız tarafının "**başlık**" istemesine neden olurdu. Ayrıca can yakan, canı yananlara ödeme yapardı. Buna "**cürmiye**" denirdi. Devlet araya girerek ceza paralarına el koyardı.

Ayrıca devlet bir köylünün hayvanın başkasının tarlasına girmesi halinde fakelanın yanı sıra ceza parası da alırdı.

Kürdistan'da 16. y.yılda angarya hala geçerlidir. Devlet bunun yerine vergi koymaya çalışır.

Müslüman ve gayri müslümanlar yukarıdaki vergilerden aynı biçimde öderler.

Gayri müslümanlar ayrıca cizyeyi ödemek zorundadırlar. Bu vergiye çoğu zaman haraçta denir. Ayrıca "**ispence**" adı verilen bir vergide alınır. "*Gayri müslimler çift resmine eşit ispençeyle cizyenin toplamını öderler.*" (S.Yerasimos, age. s. 132)

Ayrıca devlet "**Avariz**" denilen bir vergi daha toplardı. Reaya, sınır boylarına doğru yürüyüşe geçmiş ordunun yiyeceğini sağlamakla yükümlüydü. Doğrudan devlet tarafından toplanırdı. Ya aynı ya da nakdi olarak alınırdı.

Reaya toprağa bağlıdır. Toprağı terkedemez ve ekip biçmek zorundadır. Ayrıca artık-ürünü devlete veya temsilcilerine vermekle yükümlüdür. Yanı sıra reaya devlet hizmet ve etkinliklerine katılmak zorundadır.

Reaya'da hemen hemen kast sistemi vardır. "*Normal olarak kırlardaki nüfus fazlasını oluşturan topraksız reayanın vergisini ödediği sürece başka yere gitme hakkı vardır. Hatta çift sahibi reaya bile, on beş yıl izni kaybettirmek yada çift bozan akçesini ödemek koşuluyla toprağından ayrılabilir.*"

Devlet sipahiliğe geçmeyi çok sıkı denetlediğinden, sipahiliğe geçmek oldukça zordur. Hatta padişah değişikliklerinde ihbarlar neticesinde sipahi oğlu olmadıkları savıyla birçok sipahinin, sipahiliğinin elinden alındığı çokça rastlanılan bir durumdur.

Göçebeler de reaya ya yakın bir konumdadırlar. Daha az üretken, hareketli bir konumda olan göçebeler daha zor vergilendirilmeye tabi olurlardı. Bu nedenle devlet bunları yerleşik hayata geçirmeye zorlardı.

Tımar

İmparatorluktaki, kendine özgü toprak yasasının en yaygın biçimi tımardır. Bizans, Selçuklu etkilerini taşır.

"*Tımar sözcüğü, hem merkezi yönetsel sistemce mal ve insan kaynaklarının sayımı yapıp gelirleri belirlenmiş bir toprak parçasını; hem de, devletin atadığı bir ya*

da birçok kişinin bu toprağın rantını kendi üzerine geçirmesini sağlayan bir sömürü biçimini dile getirir. Bu kişi ya da kişiler, buna karşılık orduya, bu rantın tutarı ölçüsünde donatılmış savaşçı sağlarlar." (S.Yerasimos s. 135)

Tımarlar bölünmez bir bütün halinde kabul edilirdi. Ve çoğu kez birden çok kişinin tasarrufunda bulunurlardı. *"Bu tasarruf ortaklaşa yada paylar durumunda olabilir."*

Bir tımarın ortaya çıkması, toprağı ve üzerinde yaşayanların olması gerekir. Bir veya bir kaç köy, bir tımarı oluşturabilir. Köyler çoğu kez birçok tımar, ya da ortak tasarruftaki bir tımarın birçok payları arasında bölüşülmüştür.

Büyük tımarlara, köyler, kasabalar, hatta şehirler, pazar yerleri, limanlar, özel kazanç sağlayan yerlerde dahildir.

Tımar arizelerinin çoğu, sipahiler gelmeden önce reayanın tasarrufundadır. Bu durum onları toprakları üzerinde temelliliğini getirdiği gibi sipahi tarafından tapu karşılığı reayayada bırakılırdı. Ayrıca doğrudan doğruya sipahiye ait arazilerde vardı ki bunlara **"hassa"** denirdi.

Sipahilere, süvari ya da tımarlı sipahide denilirdi. Yönetici sınıfın tabanını oluştururdu. Görevi savaşmaktır. Çağırdıkları zaman ya tek başlarına ya da sayıları önceden belirlenmiş silah arkadaşlarıyla birlikte orduya katılmak zorundaydılar. *"Bunlar maaş yerine talandan aldıkları pay bir yana, kendilerine bağışlanan tımarın bütününi meydana getiren belli kaynaklar ve insanlar üzerinden gene belli miktarda bir vergiyi kendi yararlarına toplamakla kesinlikle yetkili kılınmışlardır. Yönetici sınıfın bir kesimi olarak bunların ayrıcalıkları mirasla kalır, ama daima görevleriyle bağınırlar."* (S.Yerasimos, age. s. 137) Tımar beylerinin yerli bir asalet sınıfından gelmesi zorunluluğu yoktu.

Tımar sayımları, merkezi yönetimce yapılırdı. Merkez görevlisiyle birlikte yerel kadı bu işi yürütürlerdi.

"Boşta kalan tımarlar, gelir tutarlarına göre, dereceleri o tımarın maddi kaynaklarına uygun sipahilere dağıtılır"dı.

Tımarlar **"berat ve teskire"** denilen hak fermmanı ile ihsan edilirdi.

"Geliri daha az olan tımarları eyalet valileri, yani 'beylerbeyi'ler verebilirdi. Bu durum ise teskireli ve teskiresiz tımar ayrımını doğurmuştur. Teskiresiz tımar sistemi 1530'da kaldırılmıştır."

Sipahiler, savaş sırasında beraberlerinde gelirleri oranında asker getirmekle zorunluydular. Bu askerlere **"cebelü"** denirdi. 15. y.yılda 2 bin akçelik bir gelire sahip olana 1 cebelü düşüyordu. Bu da kendisinin dışında kimseyi askere götürmemek demektir. Bu sayı, 4 bin akçeye bir, 6 bin akçeye iki kişiye denkti. 17. y.yılda 5 bin akçeye 1 cebelü getirilmeye başlandı.

Reayanın olağan ve düzenli vergileri sipahinindi. Fakat bazı yerlerde çift resmi sancak beyleriyle bölüşülürdü. 1522'de bunada son verildi. Olağan üstü vergiler devletçe alınırdı. Ayrıca sancak beylerine verilen para cezaları da vardı.

Sipahiler görevlerine bağlı olarak, evlenme harçları dışında vergi vermezlerdi.

Sipahiler, topraklarının ellerinden çıkacağı korkusunu taşımazlardı. Sipahiler, arazilerini daha büyük bir tımarla değiştirmeye olanağına sahiptiler.

"Sipahinin tımarı üzerinde sık sık denetim ve müdahaleler, sipahinin bir yenisini istemek üzere kendi tımarından vazgeçme kolaylığı, orduya katılmazsa hemen açığa çıkarılması, yeni bir tımar edinebilmesindeki aynı kolaylık ve dolayısıyla tımarların habire sahip değiştirmesi, işte bütün bunlar bize sipahilerden yola çıkan yerel babadan oğula geçen bir aristokrasinin niçin doğmadığını gösteren önemli öğelerdir." (S.Yerasimos, age, s 139)

Sipahiler, toprak aristokrasisini temsil eden zengin mülk sahipleri olarak görülemezler.

Tımarlar, gelirleri 10 bin akçeden 20 bin akçeye kadar olana tımar, 20 bin akçeden 100 bin akçeye olana zeamet, 100 binden yukarısına has denilen kato-gorilere ayrılmıştı.

Nitel açıdan ise serbest ve serbest olmayan tımarlar olmak üzere ikiye ayrılmıştı.

Serbest ve serbest olmayan tımarlar, bir başkasına verilselerde statüleri değişmezdi.

Tımarlar hiyerarşisinin yetkililerinden olan subaşı ve sancak beyleri daha iyi kazançlara sahiptiler. Bunlar kendi yönetim bölgelerinin harç ve ceza akçelerini alma hakları da vardır. Ceza akçeleri sipahi ve subaşı arasında bölüşülürdü. Bazı yerlerde bir ürünün satış tekelide bunlardaydı. Sipahilerin dışında sınır boylarını da akıncılarda vardı.

Has; hem padişaha ait toprakları hemde geliri 100 bin akçeden fazla olan, yüksek devlet memurlarını kapsar.

Haslar içerisinde geliri devlete ait olanlar **Havass-ı Hümayın**, geliri kişilere ait olanlar ve o kişinin mevkisine göre Sancakbeyi hassı, **Vüzera Hassı** gibi isimler almaktaydı.

Miri arazi dışında, **mülk** arazileri vardı. Bu tür araziler kişiye ait olup istedikleri gibi tasarruf edilebilirdi. Miras olarak kalabilirdi. Ayrıca kirayada verilebilirdi. Kiralama usulüne Malikane hisseside denirdi. Toprağın durumuna göre 1/5, 1/8 gibi alacak tesbitide yapılabilirdi. Bu tür topraklar vakıf halinde getirebilirdi. Vakıf malları amacın dışına çıkarılamazdı. Mülkü ve Miri arazilerde soya bağlı bir statüde olabiliyordu. özellikle Doğu'da bu tür uygulamalara rastlamak mümkün. Bazı Kürt aileleri nesilden nesile değişmez '**sipahi**' veya '**beyzade**' olarak statülerini devam ettirmişlerdi.

Doğu'da, Safevilerle Osmanlılar arasındaki savaşlar nedeniyle topraktaki statüler değişikliğe uğramıştır. Dahası idari düzenlemeler bozularak, paranın kıymeti düşmüş, gelir kaynakları da azalmıştır. Sosyal karışıklıkların artması Batılıların yeni deniz yolları keşfetmeleriyle birlikte Doğu'nun önemide giderek azalmıştır.

Savaşlar, köylerdeki yaşamıda etkilemiş. Ancak nisbi bir sükunete kavuşulduğunda tekrardan canlanma ancak 12-13 yıllık bir zamanı almıştır.

Toprakta izlenen siyasetin ana yönü hakkında toprak sorunları üzerine Türkiye'de en çok yazan Ö.Lütfü Barkan şöyle diyor;

"Özellikle, kuvvetle yerleşebildiği ülkeler üzerinde kendi kuvvet otoritesine rakip olabilecek her türlü soy ve toprak asaletini kökten sökecek tedbirleri almakla uğraşmaktır." (Ö.L.Barkan, Türkiye'de Toprak meselesinin Tarihi esasları ülkü sayı 60. s. 61) diyor.

Bu anlayışı kuşkusuz ki gücüne, otoritesine, koşullara göre uygulamaktadır. Ama hedeflediği tek kendi otoritesidir. Dış geçiremediği oranda karşısındakini istemeyerek tanıması, **"hak vermesi"** söz konusuydu.

İmparatorlukta, devlete ait topraklar üzerine yerleştirilen köylüler, bazı koşullara ve sınırlamalara bağlıydılar. Bu sınırlamalar içerisindeki en çarpıcı olanı devletin belirleyeceği yerde oturmak ve yazıldığı toprağı bırakmamak zorunda olmasıdır. Savaş nedeniyle boş kalan yerlerin doldurulması, yeni işgal edilen yerlerin "iskani" vb. gibi amaçların sürgün politikasıyla halkın zorla bir yere yerleştirilmesi amacını güdüyorlardı.

Tarih araştırmacılarından Halil İnalcık'ta Osmanlı fetihlerinde aşağı yukarı sistematik olarak uygulanmış olan iki ayrı aşamanın bulunduğu görülmektedir. Osmanlılar önce komşu devletler üzerinde bir çeşit **'suzeren'**lik kurmak, sonrada yerli hanedanların ortadan kaldırılmasıyla bu ülkeler üzerinde doğrudan doğruya bir denetim sağlamak istemişlerdir. Osmanlıların doğrudan doğruya denetimi, ilkece ülkelerin halkının ve olanaklarının defter'lere sistemli olarak kaydedilmesine dayanan 'tımâr' sisteminin uygulanması anlamına gelmiştir.

"Kısacası, tımâr sistemi ve kul sistemi, sultanlara eski feodal ve aristokratik öğeleri, merkezi hükümet zararına güçlenmekten etkin olarak engelleme olanağı vermiştir. Buda aşamalı olarak başarılmış ve mutlak bir yöneticinin merkezi yönetimiyle, feth edilen topraklardaki çeşitli öğelerin ağır ağır bütünleşmesiyle tamamlanmıştır." (Halil İnalcık, Ottoman Methods of Conquest, Studio Islamica s. 122)

Bu açıklamaya İsmail Hüsrev karşı çıkıyor; **"Fetihten sonra -feodalizmin olduğu gibi bırakıldığı Bosna, Hersek, Eflak ve Boğdan derebeyliğinin Avrupa feodalizminden ayrımı yoktur. Doğu vilayetlerine gelince, burada, Osmanlı sancakları dışında kalan "ekrat beyi sancakları, hükümetler ve mir aşiretleri"yle toprak köleliğine dayanan bu sistem yüzyıllarca sürmüştür. Osmanlı toprak örgütünün çerçevesi içine alınmamış olan ve "azil ve nasp" kabul etmeyen bu "ekrat sancakları", "mülkiyet üzere zapt ve tasarruf olunan hükümetler", "oğul veya akrabaya aktarılan mir aşiretleri" Doğu'da özel bir derebeyliğin doğmasına yol açmıştır."** (İsmail Hüsrev, Türkiye'de Köy İktisadiyatı s. 167)

İsmail Hüsrev, dönem dönem uygulanan politikaları tüm zamanlar için geçerliymiş gibi yorumluyor ve bilinçli çarpıtıyor. Kürdistan'da Osmanlılar her zaman merkezîyetçiliği düşünmüşler fakat mevcut koşullara göre davranmaya çalışmışlardır.

Devlet, tımar, has ve zeametlerde serbestçe kullanılır ve intifa hakkının sahibinin gelirlerini denetlerdi. Diğer tasarruf biçimleri, merkezi bürokrasinin müdahalesini gittikçe sınırlandırarak, tımarla özel mülkiyet arasında bir geçiş oluşturur.

Osmanlılarda, bir devlet görevinin karşılığı olarak kullanılan toprakların yanı sıra, kişiye bağlı, böylece sahibinin coğrafi ve toplumsal durum değişikliğinden bağımsız bazı topraklar daha vardır.

Böylesi bir tasarruf biçimi, devletin kendi mülkiyetindeki toprakları özel kişilere bırakmasının olduğu gibi fiili bir durumun özümsemesi ve yasayla kabul edilmesinin bir sonucuda olabilir.

Örneğin, *uç beyleri ve özellikle Rumeli'de olanlar, işgaller yaptıkça büyük arazi parçalarını kendilerine bağlarlardı. Devlet ise, hukuki açıdan bir kolayını bulup bu durumu onaylardı.* (age, s. 141)

Güçlü aşiretlerde aynı yolu tutuyorlardı. Bazı aşiretler hizmetlerinden dolayı, kendi kabilesi içerisindeki ceza vs. gibi işlerden sorumluydular. Hangi sancağa tabi iseler, o sancakla işlerini yürütürlerdi. Aşiret reisliği ise oğula veya akrabalarından birine verilirdi.

Bu durumda aşiret reisi serbest tımarla eş tutuluyordu. Ve askeri sınıf hiyerarşisi içinde ona göre bir yer tutuyordu. Devlete karşı yükümlülüklerinde ise buna göre işlem görüyordu.

Devlet bu tür aşiretlerle olan ilişkisinde toprağın tasarrufunu hizmet karşılığı vermemiştir. Tersine daha önce kazanılmış bir durumu onaylamıştır. Böylesi tasarrufa **yurt** denilirdi.

Yurt'luklarda, yurt sahibi aşiret reisinin şahsında bir tek kişi olabileceği gibi, ortak mülkiyetle bütün aşirette olabilir.

Yurdu işleyenler tahıl üzerinden **salariye** ve **öşür** veriyorlardı. Göçebeciler ise daha geniş bir tasarruftan yararlanıyorlardı. Devlet özellikle göçebelerin orduya at yetiştirmesini istiyordu.

Kürt aşiretleri arasında bu tür tasarruf biçimi çok yaygındı. *"Ve bir kısmı ocaklıktır ki hıyu-ı fetihle bazı ümeraya hizmet ve itaatleri mukabelelerinde bervech-i te'bid sancak ve has tarikiyle tercih olunmuştur ki bu makulelere erbab-ı divan ülahında yurtluk ve ocaklık derler. Kürdistan beyleri ve hakimleri bu kabiledendir. Yine sancak itibar olunur; Selatin'i Selef ve haleften ellerinde beratları vardır. Ve temessül-killeri mucibince bunlar azl ve nasbı kabul eylemezler. Beyler beyi ile maan sefere eşerler; bunlardan birisi fevt olursa veyahut eday-ı hizmet etmese yurdu ve ocağı olmağ'le sancağı ve hasları oğluna ve akrabasına verilir; hariçten kimseye virilül gelmemiştir."* (Aktaran, İ.H.Uzunçar, Şili Kanuni Osmani, age, s. 142)

Kürt aşiret reisi toprak rantının mirasla geçen intifa hakkı sahibi olmanın yanı sıra ve Osmanlı yönetsel sistemi çerçevesi içerisinde de yönetici duruma geliyordu. 17. y.yılda yasa koyucuları bu durumdan ötürü bu örgütlere **"beylik"** yada bazılarına **"hükümet"** adını veriyorlardı. *"Diyarbakır eyaleti 19 sancaktır. Bunlardan 11 tanesi ise Osmanlı Sancaklarıdır. (...) Bu sancakların 8'i Kürt beylikleridir. Gerçi*

fetih sırasında sancak itibar olunmuşsa da aslında dirlik ve ocaklık üzere idare olunurlar. Bu beyliklerde azil ve tayin şekilleri kabul edilmez. Öldükleri zaman beylikler doğrudan doğruya oğullarına geçer. Hariçten kimseye verilmez.

"Hükümet olmayan sancakların mahsulleri deftere kayıt edilir. Bu sancaklarda zeamet ve haslar mevcuttur. Sancakların beyleri Alaybeyler diğer sancaklarda olduğu gibi askeri hizmetini yapar. Hizmeti yapmayanların sancağı elinden alınarak oğluna ve akrabasına verilir. Hükümetlerde zeamet ve tumar yoktur. Hakimleri mülkiyet üzerine zapt ve tasarruf hakkına haizdirler. (Ayni Ali Efendi -Kanunnamesi Ali Osman, An. 1964, Aktaran S.Yerasimos. s. 142)

Osmanlı imparatorluğunda ayrıca **"malikane-divanı"** adı verilen topraklar üzerinde iki ayrı haklar kategorisi biçiminde bir tasarruf hakkı daha vardı. Bir yanda mülk sahibinin hakları, (malikane) diğer yanda hükümetin hakları (divani) bu anlamda bu topraklara malikane-divani denir.

"Bu sisteme göre vakıf veya mülk olan şey topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylüden alınan her türlü vergiler olmayıp, sadece toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır. Bu itibarla sahipleri köylüden yalnızca bir toprak kirası istemek hak ve selahiyetine haiz bulunmaktadır. Malikane hissesi tabir edilen bu toprak kirası ise umumiyetle mahsulün (mahsule, hububat, bağ, bahçe, bostan ve kovan öşrü ile değirmen resmi dahildir), beşte, yedide veya onda biri olarak kabul edilmiştir. Bunun haricinde toprağın ve toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeğe mecbur oldukları bütün diğer hak ve resimler divanı namı altında doğrudan doğruya devlete yani orada devleti temsil eden sipahi veya amire ait bulunmaktadır. Bu vaziyette her köyün biri malikanesine, diğeri divanisine tasarruf eden iki sahibi vardır. Ve köylü yetiştirdiği mahsulden bir veya iki onda bir malikane hissesi olarak toprak sahibine verdiği gibi ayrıca bir onda bir veya beşte birde divani hissesi diye sipahiye vermektedir". (Ö.L.Barkan, Malikane, Divanı Sistemi, Türk Hukuk ve İktisat Tarih Mec. Cilt 2, İst. 1939)

Esasta **"malikane ve divanı payları arasındaki bölünme tabanda, yani toprağın kirasında ya da verdiği üründe ortaya çıkmaz; dini vergiler, örfi vergiler ayırımında ortaya çıkar."** (S.Yerasimos, s. 143)

Paylaşılan toprağın artık-ürünü öşürdür. Devlet için en önemli sorun toprağı işleyenden, onun siyasal, iktisadi, sosyal konumuna göre bir yolunu bulup vergi almaktır.

Devleti, özel mülkiyeti tanımaya zorlayan dini hukukudur. "Bundan dolayı, tek bu alanda Devlet, özel mülk sahibinin vergi toplamasına izin verir." (S.Yerasimos, age, s. 144)

Devlet ayrıca reaya üzerindeki denetim hakkını kendi elinde tutmak istediğinden, bu tür topraklar üzerinde yaşayan reayanın koşulları, tımarlarda yaşayanlarla aynı biçimde düzenlenir. (Ömür boyu ve mirasla kalan intifa hakkı,

benzeri vergi) "*toprak, malikane, sahibinin mülkü adedildiği halde, onu çiftciye kirayanlar bu malikane hisselerine sahip olan kimseler olmayıp, devletin mümesili olan sipahilerdir.*"

"*Öşürün bölüşümü hep yarı yarıyada olmaz.*' Ve vilayet-i Erzincan'ın vakfolan kurasından on kadimin onda üç alınagelip ikisi divanı ve birisi malikane ki vakf için alınırmış"'(Erzincan Kanunu, Ö.L.Barkan, Osm. İmp. C. I, aktaran S.Yerasimos, s. 144)

Malatya sancağında tümü malikane-divanı olarak yönetilmekteydi.

Osmanlı devletinin topraktan bu yolla vergi almasının nedeni. Hiç kuşku yok ki bölgeler gücünün yetmemesinden kaynaklanıyordu. Yerel güçler toprak rantının bir kısmını kendi eline geçiriyordu.

Ayrıca eşkincülü tımar denilen "*kanun gücünün ancak vergi alma hakkını kullandığı, klasik anlamda bir özel mülkiyet biçimide vardı. Bu arada her türlü vergi kaçakçılığına karşı konulan yaptırımlar, özel mülkiyetin temelinde bir zarar getirmez, yalnızca devletle borçlu olunan tutarın zor kullanılarak alınmasını amaç edinir.*" (S.Yerasimos age, s. 145)

Devlet 18. y.yılda devlet hazinesi için düzenli gelir kaynağı bulmak ve, malların tam mülkiyetini ele geçirme doğrultusunda adımlar attı.

Vakıflar bu el koymanın dışında kalıyordu. Gücünde islam yasasından alıyordu. Vakıf kurucusu gelecekteki yöneticiyi seçebildiği gibi, kendi soyundan gelenlerin geçimini de güvenceye alıyordu. Vakıf sadece topraklarda sınırlı değildi. Herçeşit gelir vakıf edilebilirdi.

İmparatorlukta ayrıca çeşitli hizmet işlerine bakan, yol yapan, köprü onaran, yelken bezi yapan, at besleyen, hayvan besleyen vs. gibi kişiler çeşitli yerlere bu işleri yapmak için yerleştirilmişlerdi. Sipahilerden daha az bir gelire sahiptiler. Topraklar bu hizmet sahiplerinin tasarruflarına bırakılmıştı.

Müsellem denilen Osmanlı ordu gücünün ilk süvari birlikleri Türkler arasından toplanıyordu. Daha sonra yerlerini Yeniçeriler alınca bunlar yardımcı işlere verildiler. (Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 2) Müsellemeler de genellikle ortak mülkiyetli tımarlara sahiptiler.

Müsellem örgütlenmesinin Rumeli'de ilk başladığı dönemlerde bunlara çiftlikler verildi. Bu çiftlik ancak çiftlik sahibinin geçimini sağlayabilecek ve ancak sahibi tarafından ekilip biçilecek yerlerdi. Bunlar vergi yerine askeri bir yükümlülükleri vardı. İmparatorluğun ilk yayıldığı yıllarda işgal edilen topraklarda sonradan getirilenlerin kalıcı olması açısından devletçe böylesi bir çizgi izlenmişti.

Yayalar da ilk Osmanlı Askeri oluşumunun piyade güçleriydi. Bunlarda 17. y.yılda reaya yapılmışlardı. Zeamet ve tımara bağlanmışlardı.

Doğancılar (hükümdarlık sarayında doğan, şahin vb. avcı kuşları yetiştirenler) ve derbentçiler de belli bir mesleğe görevlendirildikleri için askeri hizmette bulunmazlardı. Bazı yardımcı güçler ise ortak mülkiyet durumunda tımarlara, bazılarında çiftliklere sahiptiler. Bunlar kendi aralarında birimler olarak gruplaşıyorlardı. Her birim, üyelerden

her birini her yıl değiştirerek savaşa yolluyor, geri kalanlar ise onun geçim giderini karşılamakla yükümlü oluyorlardı. Buna karşılık birimin bütünü vergilerin tümünden veya bir bölümünden bağışık tutuluyordu (Bkz. S.Yerasimos, s. 148)

Sefere katılmayanlar, askeri sınıftan sayılmazlardı. Dolayısıyla da tımar yada çiftlik gibi ayrıcalıklara sahip olamıyorlardı. Ancak yapmakla yükümlü oldukları bazı hizmetlere karşılık, bazı vergilerden muaf oluyorlardı.

Ayrıca imparatorlukta Avariz bağışıklığı denilen önemli bir ayrıcalıkta vardı. Olağan st vergi olarakta bilinir. 16. y.yılın ikinci yarısından itibaren yaygınlık göstermiştir.

Bütün bu yükümlülükler mirasla kalırdı. Bunlardan kaçınmak veya tersine bunları edinmek ne kişinin ne de cemaatlerin hakları yoktu.

"Devlete ait olan ve doğrudan doğruya onun tarafından yönetilen topraklara, yüksek devlet görevlilerinin haslarından ayırmak için "miri haslar" adı verilir. Burada reaya doğrudan doğruya devletle karşı karşıya gelir ve ilke olarak yönetici sınıftan hiç kimse toprak rantının bir bölümünü kendi adına kaldırmak için araya giremez... Bu toprakları, doğrudan, doğruya merkezi yönetimin aladığı ve maaş verdiği devlet memurları yönetir." (S.Yerasimos age, s. 149-150)

1527-28 yılına ait mali raporda 23.240 tımar, 3000 zeamet 140 has vardır. Padişah toprak rantının % 51'ine sahiptir. Tımarlar bu gelirin % 35'ini, özel mülkler ise % 12'sini kapsar. Bu zel mülkler ise orta Anadolu ve Kürdistan'da bulunmaktadır. İmparatorluğun nüfusu ise 11 milyon olarak tahmin edilmektedir.

15 ve 16. Yüzyıllarda Osmanlılarda Toprak İşçiliği

İmparatorluğun büyüme dönemlerinde hızla esirlerin sayısı da çoğalıyordu. Kölelerin Osmanlı toplumu içindeki yeri ne olmuştur?

Osmanlı toplumu içinde esir olanlara **ortakçı**, bunların oluşturduğu köylere ise **kulluk** denilirdi. 16. y.yılda bu kullukların sayısı azalır. Ve bir müddet sonrada ortadan kalkar.

Feodalizm denilince akla öncelikle toprak ve ona bağlı sorunlar akla gelir.

Esirler de, öncelikle toprağa yerleştiriliyorlardı. Hepside padişahın kulları ve cariyeleri idiler. Ve onların soyundan gelenlerde kul olmaya devam ediyorlardı.

Osmanlılar, köleleri büyük çiftliklerde ırgat gibi çalışmalarından çok, küçük çiftçi işletmelerinde kendi adlarına çalışır bir durumda toprak, tohumluk, hayvan vs. gibi şeyler beylikten sağlanarak hürbir çiftçi gibi toprağa bağlanmışlardır. Böylelikle hukuksal ve ekonomik olarak yarı-özgür denilebilecek köle ve özgür köylü arasında bir yer edinmesini sağlıyordu.

Ortakçı kullar sahiplerinin malıydılar. Azat edilmedikleri müddetçede, kölelik hükümlerine tabi idiler. İslamiyette görülen **Rıkkıyet** yöntemi esasta uygulanmaktaydı.

Kölelerin miras hakkı özgür olarak kabul edilen reayadan farklıydı.

Dışarıdan evlenmek, özgürce istedikleri yerlerde çalışmak, seçmek, angaryadan kaçınmak mümkün değildi. Avrupa'da görülen serf (toprak köleleri)lerle çok büyük benzerlikleri vardı.

Osmanlı kanunlarının bu ortakçılar üzerine çok sınırlı yazıları vardır. Genel Osmanlı kanunlarından farklılıklar göstermektedir. Örneğin nüfus ve arazi kayıt defterlerinde Hristiyan ve Müslümanların yetişkinleri kayıt edilmelerine karşın, ortakçıların tümü demirbaş eşya gibi kayıt edilmekteydiler

İlk dönemlerde sürgünler arasında fark vardı. Bu ikinciler kullar olarak kabul ediliyorlardı.

Sürgünler reayadan ayrı olarak tıpkı ortakçılar gibi sayıma dahil ediliyorlardı, fakat bu durum onların kaçıp gitmelerini engellemek içindi. Yoksa sürgünler kendilerini reaya, ortakçılar da kendilerini sürgün olarak göstermeye çalışıyorlardı. Örneğin; Fatih devrinde, Bulgaristan, Macaristan, Mora'dan getirilen esirler İstanbul civarına yerleştirilip onlara tohumluk vs. verilmiş böylelikle toprağa bağlandırılmışlardır.

Keza Fatih işgal ettiği yerlerden genç kız ve erkekleri yanındaki üst yetkililere esir olarak dağıttığı, diğer bir çok kişiyi ise istediği alanlara yerleştirdiği veya onları Cizye adı altında vergiye bağladığı görülmektedir.

Kesimci: Ortakçı, baydan veya toprak sahibinden almış olduğu tohumu, işletme sermayesi toprak sahibine ait olmak üzere, ekip biçtikten sonra üründen, tohum ve öşür çıkarıldıktan sonra geriye kalanı beyle veya vakıf idaresiyle veya

toprak sahibi özel kişiyle ortaklaşa veya 1/2 ve 2/3'lik bir şekilde paylaşımlar devridir.

Kesimci ise toprağa bağımlılık olarak daha az bir konumu olan, az veya çok ürün eksin, ürün bol veya kıt olsun, her yıl belli miktarda bir ekini bazen miktarı sabit bir malı, maktu (kesim) olarak toprak sahibine vermeyi kabul etmiş kimsele-re denirdi.

Kesimciler, toprak sahiplerinden veya kulsa kendi sahibinden sürekli kontrol altında tutulmaktan, vermek zorunda oldukları ürünü ödedikleri zaman daha özgür davranıyorlardı.

Topraklar üzerinde devletin özel şahısları aleyhine gelişim gösterdiği dönemlerde özellikle kesim (muktaa) ya baş vurduğu açıktır.

Osmanlılarda, miri topraklar üzerinde çalışanlar öşürle çalıştıkları halde Hassa veya mülk topraklar olarak adlandırılanlarda ise ortakçılıkla çalışıyorlardı.

Köle sahibi kendi özgür iradesiyle, kölesini kendi denetimi altında çalıştırma hakkının yanı sıra, kölenin uzak yerlerde toprak üzerine yerleştirdiği zamanlarda, konumu devletin zirai, örf ve adetleriyle düzenlenen bir çeşit ortakçılık ilişkilerini ortaya çıkarmaktaydı.

Bu biçimde elde edilen tüm ürünün köle sahibinin olması gerekiyordu. Fakat bu işletmelerin düzenli ve devamlı bir şekilde sürmesi için köle sahibi ve köle arasında ortakçılık ilişkileri biçiminde bir ilişki ortaya çıkıyordu. Ayrıca hediye ve bir takım hizmetlerde (angarya) da yükletilerek daha fazla sömürülmeleri amaçlanıyordu.

Evlerde çalışan kölelerle, ortakçılık biçiminde toprağa bağlı olan kölelerin statülerinde zamanla farklılıklar olmuş ve yarı-özgür konuma getirilmişlerdir.

Kesimcilerin bazıları kölelikten geldiği gibi bazı kesimcilerin böyle bir durumu yoktu.

Sürgünler yoluyla da ortaya birçok kesimcinin çıktığı da açıktır.

Kölelerden oluşan vakıf köylerinde bunları arazide çalıştırdıkları veya sattıkları bilinmektedir.

Ortakçılar, köle olduklarından dolayı mirasa da özgür bir insan gibi sahip olamıyorlardı. Yalnızca hizmete yarıyabilecek oğullarına mirası kalabiliyordu. Bunun nendenide ortakçı işletmelerin mal varlıklarının dağılıp bozulmaması, aynı zamanda geriye kalan çocuğunun yetişmesi göz önünde tutulmaktaydı.

Hassa Çiftlikler: Sipahiler tarafından işletilen "kılıç yeri"de olarak söylenen "hassa" çiftlikler ve otlaklar "hassa bağ" veya "hassa değirmen" olarakta adlandırılan işletmeler vardı:

Sipahiler, toprakla uğraşmak istemedikleri taktirde bu çiftlikleri kiraya verebiliyorlardı. Köylüler bir mukavele ile kiralayabiliyorlardı.

Bu tür kiracılık, ortakçılık biçiminde kendisini göstermekteydi.

15 ve 17. yüzyıllarda Osmanlılarda Toprak Köleliği

İşgal edilen topraklardan alınan esirlerle işletilen büyük çiftliklere bu dönemde rastlanılmaz. Ancak zaviye ve vakıflarda satın alınan kölelerle işletildiği görülmektedir.

Küçük çiftçi ailelerinin yaygın olması, esirlere de toprak verip, onun artı ürününe el konulması bu dönemin özelliklerindendir.

Devlet, esirleri çoğunlukla belli bir alana yerleştirip onları ortakçı kullar haline getirmişlerdir.

İşgalin ilk yıllarında vergi;

Osmanlı imparatorluğu 16. yüzyılda Kürdistan'ı işgal ettiğinde çeşitli bölgelere askeri komutanlar atamaktaydı. Bunlara bey denilirdi. Yanısıra hukuk işlerinden sorumlu Kadılar da tayin edilirdi. Devlet şeriata uygun yönetildiğinden kadılara müftüler de yardımcı olabilmekteydi. Fakat esas yetki beylerdeydi.

Bey sancaklarda bulunurdu. Birkaç sancağın üstünde **Beylerbeyi** olarak adlandırılan eyalet yöneticileri vardı ki sonradan bunlara **vall** denilmeye başlanılır.

Kadılar, kazaların yiyecek, belediye, adli gibi işlerine bakarlardı. Beylerbeyi, kadıları denetlerdi. Reayanın devletle ilişkisinde kadı aracıydı. Ancak reaya ile Sancak beyi arasında bir anlaşmazlık çıktığında hükümet merkezinin izniyle Beylerbeyi işin içine girebilirdi. (Metin Kunt, Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir Gideri; Diyarbakır 1670-71 Boğaziçi Üniversitesi Yay. İstanbul, 1981)

Kadılar, aracı olmaksızın **Divan-ı Hümayun**la haberleşebilirdi. Sancak beyi ve Subaşını da teftiş ve muhakeme etme hakkına da sahiptiler.

Kadılar ayrıca köylerde gezen **Mirliva Subaş**larının veya **Kapı ağ**larının yanlarında dolaşmaları için yardımcılar da yollayabiliyorlardı.

Sancakların tımarlı sipahileri asayiş sağlaması için, Sancak beylerine yardım etmek zorundaydılar. Kazalarda Kadı ve beylerbeyinden sonra sancakbeyleri yetkili idiler.

Köyler **serbest tımar** (has, zeamet, vakıf, dizdar tımarı) ve **serbest olma-yan (sipahi) tımarı** olmak üzere çeşitli vergi alma biçimleri içerisine dahil edilmişlerdi.

Sancak beylerinin birbirlerine üstünlükleri, topladıkları vergi miktarına göre olurdu. Böylelikle köylüler her türlü zorbalığa, talana uğrarlardı.

Ordunun en küçük birimi atlılardan oluşan sipahilerdi. Sipahiler askerlik vazifelerine karşılık, belli bir toprak parçasının kullanımına sahiptiler. Bunlara feodal de denirdi. Sipahiler bulundukları yerlerdeki köylülerden yıllık geliri devşirme hakkına sahiptiler. Her bölgede kendine özgü kurallar çerçevesinde yapıldı.

Her sipahi ;

- Yönetim ve basit yargı işlerinden,
- Vergi toplamaktan,

- c) Toprağın işlenmesinin denetimini sağlamaktan,
d) Cebellü olarak adlandırılan belli sayıdaki süvarileri silahlandırmak ve savaşa hazır hale getirmekten sorumluydu.
- Cebellü sayısı, sipahilerin sahip olduğu tımarın gelirine uygun tarzdaydı. El-betteki gelirler farklı olduğundan cebellü sayısında değişkenlik göstermekteydi.

Osmanlılarda, Toprak Sistemindeki Örgütlülük,

- a) **Tımar:** Yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olanlar.
b) **Zeamet:** Yıllık geliri 20 bin ile 100 bin akçe arasında olanlar,
c) **Has:** Yıllık geliri 100 binden fazla olanlar.

İlki orta dereceli bir sipahiye belirlerken, ikincisi yüksek dereceli memurlarla subayları kapsamaktaydı. Has ise sancak beyleri ve daha yüksek memurları kapsıyordu.

Sipahiler, birkaç sipahinin olduğu köylerde, **Çeribaşları** tarafından yönetilirdi.

Tımar sahipleri, yeni sipahiler cebellüleriyle birlikte Subaşı denilen askeri komutanlarca askeri bir birim oluşturulardı. Subaşıları, has veya zeamete tabiydiler. Subaşıları sancak beyinin komutası altında sancak alaylarını oluşturulardı. Sancak beyleride Beylerbeyine tabiydiler.

Toprak bu tarzda bölüştürülürken sadece tasarruf hakkı göz önünde tutulmuştur. *Toprağı kimse sahiplenemezdi. Çünkü; Sultana yani devlete aitti.* Tımar babadan oğula geçebiliirdi. Fakat istenildiğinde geri alınırdı. Devlet önceden saptanan miktarı almaya çalışırdı. Sipahi köylüyü "aşırı" soyduğunda tımarı başkasına verebiliirdi.

Yeni işgal edilen yerlerde bazen askeri komutanlara teşvik olsun diye tımar edinme hakkı tanınıyordu.

Sipahiler tımarlarında sözde devletin yasalarını uygularlardı. Keyfi uygulama daha çok görülürdü. Ayrıca köylüler üzerindeki hakları sözde yasayla sınırlandırılmıştı. Fakat köle gibi onları satamadıkları halde bir yerde miras yoluyla babadan oğula geçen kiracılık sözkonusuydu.

Köylü sebep göstermeden veya yeterli nedenler ileri sürmeden köyünden ayrılırsa ve toprakta üç yıl işlenmezse toprağı işleme yükümlülükleri vardı. Ve bu çoğunluktu. Haliyle devlet onların topraktan kopmalarını istemezdi. Sipahiler onlar üzerinde baskı unsuruydular.

Devlet bazı bölgelerde özellikle egemenliğinin daha sınırlı olduğu hudut boy-larında, sık sık el değiştiren yerlerde tımar sistemini uygulayamıyordu. Örneğin İstanbul'dan çok uzak olan bir Süleymaniye şehrinde tımarı uygulamak zorlaşıyordu. Fakat Kürdistan'ın iç bölgelerinde sistemi işletmek zor değildi.

Ayrıca, devlet bazı toprakları tımara vermiyordu. Doğrudan sarayın, günümüzde hazinenin sayılıyordu. Fakat buralarda işleniyordu ve gelirleri maaşlı memurlar tarafından toplanılıyordu. Buradan toplanılan vergiler vakıf, cami, türbe, çeşme gibi yerlerin yapım ve onarımına harcanıyordu.

Yanı sıra bazı topraklar **özel mülk** olarak kabul edilirdi. Fakat bunların gelirinin % 10'u alınırdı ki buna **öşür** denilirdi. Devletin otorite gücüne bağlı olarak bu tür özel mülk kabul edilen yerler üzerinde merkezileştirme çabaları sürekli vardı.

Vergi ödeyen, Müslüman olmayan bağımlı köylülere **reaya** denilirdi. Müslüman olmayanlara **kullar** da denilirdi. Müslümanlara vergi ödemek zorundaydılar. İlk önceleri müslüman olmayanları kapsayan bu sözcük, sonraları tüm bağımlı köylüleri içerdi. Köylülerin dışında esnaf ve zanaatkârlar da reaya olarak kabul ediliyorlardı. Reayalar askeri işlerden sorumlu olmadıkları gibi ayrıcalıklara da sahip değillerdi. Silah taşıyamazlardı.

Devlet reayayı da bölmüştü. İdari işlerinde kullanmak için bazılarına çiftlikler verir.

Reaya;

- a) Bir çiftlik
- b) Yarım çiftlik
- c) Yarımdan az şekilde sınıflandırılmıştı.

Yarımdan az olanlar topraktan kaçan kişileri kapsıyordu. Çiftlikler, toprağın verimliliğine bağlı olarak, değişkenlik gösteriyordu. Daha önce göçebe olanlar, memleketini terk edenler bu kısma dahillerdi.

Kullanılmayan boş araziler varsa, sipahiler topraksız köylülere veya yeni toprağa yerleşen göçebelere vererek toprağı canlandırırlardı. Taprak üç yıl bu şahısların elinde kalırsa, artık sipahinin reayası olarak kalabilirdi.

Köylüler;

- a) Gelenek
- b) Şariat
- c) Yasa çerçevesi içinde vergi öderlerdi.

Yasa çerçevesinde alınan vergiler bölgelere göre değişiklik gösterirdi. Yavuz ve sonrasında ilk önce Kürdistan'da Akkoyunlu Uzun Hasan'ın vergi toplama usulü uygulandı. Daha sonra değişikliklere uğratıldı. (Bakınız Ömer Lütfü Barkan, Tüprak Sorunu Gözlem Yay.)

Başlıca Vergiler

1) **Nüfus vergisi:** Cizye veya Haraç'ta denilirdi. Müslüman olmayan yetişkinlerden alınırdı. Müslüman olmayan erkekler askere gitmediklerinden cizye ödemek zorundaydılar.

2) **Öşür:** Özel mülk kabul edilen yerlerin % 10'unu vergiye tabiydi.

3) **Haraç:** Müslüman olmayanların işledikleri toprakların gelirinin %20-33'ünü kapsıyordu. Eğer toprak sonradan bir müslümanın eline verilirse yine aynı vergi almamaya çalışılırdı.

4) **Resm-i Çift:** Tımarlarda çiftlik kiracısının ödediği belli çiftlik başına 50 akçe (150 kg buğdaya karşılık alınırdı) miktardaki vergiydi. İşlediği toprağa göre öderdi.

5) **Resm-i Dönüm:** Resm-i çifte ek olarak dönüm ve yüzey birimine bir toplam ödemeye göre alınan vergiye denilirdi.

6) **Salariye:** Sipahiye ödenen tahıldan bir payı % 30 biçiminde oluşturduğunda alınan vergiye denirdi.

7) **Resm-i Ağnam:** Göçebe ve yerleşik olanların hayvanları için ödedikleri yıllık vergilerdi. Hayvan başına 1/2 oranında alınırdı.

8) Geçiş Bedeli: Göçebe ve yarı yerleşiklerin topraklarını otlak olarak kullandıkları sipahiye ödedikleri vergiydi. Göçebeler ayrıca hane başına 640 gr. tereyağını yılda bir kez vermek zorundaydılar.

Ayrıca **evlilik, pazar ve yol** ödentisi vs. gibi birçok vergi biçimleri vardı ki halk devlete çalışmanın dışında kafasını kaldıramazdı. Beylerbeyi Sancak beylerini, onlarda bir altındakini sıkıştırarak kademeli vergi toplamaya giderlerdi. Bir çok batılı yazar ve araştırmacı vergi sisteminin ağırlığına değinmek zorunda kalmışlardır.

Reaya, vergi yükümlülüğünün dışında sipahiye **angarya** denilen, sipahinin özel işlerini de yapardı. Sipahiler kendisine bağımlı olanları devletin bazı sınırlamalarına karşın yapabildiği oranda sömürmeye çalışırdı.

Kürdistan, Ermenistan ve Mısır ve Arap ülkelerinin işgal edildiği yıllarda yapılan masrafların çıkartılması için **Avariz-i divaniye** denilen yeni vergiler getirilir. Sözde 'bir defaya mahsus' alınır. Ve her eyalet için ne oranda bu vergilerin alınacağı sultan tarafından kanunnamelerle açıklanır

Hristiyanlar, resm-i çift yerine adam başına **ispence** denilen 25 akçelik vergiyi öderlerdi. Ayrıca sipahiye meyve ağaçları vs. gibi şeylerden dolayı müslümanlardan % 6 daha fazlasını yani % 20 oranında öderlerdi.

16. yüzyılda Kürdistan'ın bir kısım yerleri İran ve Osmanlılar arasında sık sık el değiştirdi. Osmanlılar yılda üç gün çalışmayı bir güne indirirler. Göçebeler zaten o yıllarda denetlenemediğinden bu vergilendirmenin dışında tutulurlar. Fakat her angarya çalışma günü için iki akçe ödemek zorundaydılar.

Vergiler **aynı** olarak ödenirdi. Maaşlı memurlara "**emin**" denirdi. Yanısıra **mültezim** denilen vergi toplayıcıları vardı ki artı-ürünün bir kısmını alırlardı. Önce-leri merkezden tayinle mültezimler görev yaparlardı. Fakat daha sonraları **açık arttırmayla görev almaya** başlarlar.

Osmanlı ordusu sefere çıktığında yol boyunca ordunun ihtiyaçlarından her geçen yerdeki bölge sorumlu olur. Bu anlamda iki vergi vardı.

Avarız vergisi de denilen **Nüzül ve Sürsat**.

Nüzül vergisinde belli bir vergi aynı olarak verilir ve belli yerlere getirilmek zorunluluğu vardı. Ordunun geçtiği yerlerden uzak olan kısımlar ise bu vergiyi para olarak ödemek zorundaydılar. (Lütfü Gücer, 16-17 yüzyıllar Arasında Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan alınan vergiler İst. Ün. Yay. 1964 s. 227-228)

Sürsat vergisi ise orduya verilen arpa veya ekmeğe karşılık devletçe ödenen para idi ki çoğunlukla ödeme yapılmaz veya kısmen yapılırdı. Her sancak veya bölge zorunlu olarak istenilir ve ahali arasında bölüştürülürdü. Bölüştürme işi yerel yöneticilere bırakılmıştı. Eğil, Palu, Hazro Sürsat ödeyen bölgelerdi.

Hükümetler 1638 yılından sonra Nüzül ödemeye başladılar. Önceki yıllarda avarizhaneye dahil değillerdi.

Cezire ve Genç sürsat vergisi dışında bırakılır.

Sürsat vergisi, Nüzülden daha fazlaydı. Kuşkusuz ki vergi alımında devlet otoritesinin yeterliliği veya yetersizliği önemliydi.

Osmanlı sultanların yazılmış, devletin veya kendi bölgelerindeki işlerin kötü gitmesinin nedenleri üzerinde duran nasihatname adı altında kitaplar vardı.

Bu kitaplar içerisinde Hacı Halife'nin Düsturü'lü Ameli, Musafa Ali'nin Nasihatnamesi, Koçi Bey'in Risalesi ve 1631 yılında yazılan Aziz Efendi'nin Nasihatnamesidir. En tanınmış nasihatnameler bunlardır. Bu kitapları inceleyenler 17. yüzyıldaki Kürt beyliklerinin özerkliklerinin kağıt üzerinde kaldığını yazmaktadırlar.

17. yüzyılın ortalarında artık Kürt beyleri padişah'tan çok, Beylerbeyince atanmakta, şeklen vergi dışı tutulan beyliklerden vergi alınmakta, hatta Osmanlı devlet otoritesi karşısında durumu korumak isteyenler, gücü yetmeyince bölgelelerinden kaçmakta veya uzlaşmak istemekteydiler.

Devlet otoritesinden çok aşiretlerinin otoritesine inanan halk, devlete, aşiret reisinin konumuna göre bağlılık göstermekteydi.

Beylik otoritesinin sarsıldığı veya ortadan kalktığı yıllarda, devlet tek tek aşiretler üzerinde otoritesini hemen oluşturamaz. Ortaya kısmen bir boşluk çıkar. Genelde bu aşiretler devlet otoritesi altında olmakla beraber bir savaş sırasında asker toplamada, vergi alımında yetersiz kalır. Bir yerde bürokratik örgütlenmenin eksikliği çıkar. Bu dönem geçiş dönemi olarak ta adlandırılabilir.

Aziz Efendi'nin Nasihatnamesinde, Beyliklerin kaldırılması eleştirilmektedir. Çünkü *"Safeviler, karşı Kürtlerden çok az asker toplanıldığını, yeterince bir tampon bölgenin oluşturulmadığını ve bu nedenle yapılan çarpışmalardan Kürtlerden yararlanılmadığını"* belirtmektedir. Ama tüm Kürt Beyliklerinin birden ortadan kaldırıldığını söylemek oldukça zor. Zamanla adım adım gerçekleşmiştir.

Evliya Çelebi, bazı soydan gelen beylerin yine ayrıcalıklarını koruduklarını, merkezden atanmadıklarını, fakat onlardan çeşitli biçimlerde vergi alındığını yazmaktadır. Örneğin; *Kürdistan Beylerbeyi Melik Ahmet Paşa-Evliyanın akrabasıdır. Evliya Çelebi'yi Palu ve Eğil'e yollayarak IV. Murat'ın Bağdat seferi için (1637-38) yem toplatması, sancakların önceki yıllarda ki sancaklar olmadığını göstermektedir.* (Evliya Çelebi, Seyahatname C. III. Palu, Genç, Cezire bölümleri Üç Dal Yay. İst.)

Devlet, yerel otoriteleri hem memnun edecek, hem de birbirine düşürecek ünvanlarla kendisine tabi kılıyordu.

Eğil ve Hazro padişaha hitap ederlerken kullandığı ünvan **'Cenap'**, Palu **'Cem-Cenap'**, Genç **'ma'ab'**, Cezire'de **'Han-ı Alişan-ı Cem Cenap'** şeklindeydi.

Bütün bu ocak, sancak ve hükümetlerin ne kadar asker vereceği önceden saptanıyordu.

17. yüzyılda Alaybeyi-Çeribaşı veya ze'amet ve tımar sahipleri soyluların dışından da atanıyordu.

Evliya Çelebi, Genç, Palu ve Cezire'nin gelirlerinin, beylerde kaldığını yazmaktadır.

Hazro ve Eğil Beylerinin ise padişah tarafından kendilerine tanınan birer 'hasları' vardı. Beyliklerin büyüklüğüne göre orduya asker verme yükümlülükleride vardı. (H.Sahillioğlu, IV. Murat'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi, sayfa 1-35, Türk Tarih Kurumu, Belgeler: II. 4.1.1965)

Eğil Beyinin 200 akçeydi. Yani buralarda merkezi otoritenin vergi sisteminin

uygulandığını görüyoruz. Beylikler varsa da çok şekilseldi. Tıpkı İngiltere, Belçika, Norveç, İsveç gibi ülkelerde nasıl şimdi krallıklarla idare edilmekle birlikte kralların feodal dönemin krallıklarından çok farklı oldukları gibi, o yıllardaki Beyliklerde giderek şekilsel olmuşlardır.

Devlet, çok çeşitli şekillerde vergi toplar, her zaman da sorun olur.

Devlet yöneticileri, konumlarına göre kendi paylarına da vergiden hisse alırlardı.

Hediye adı altında rüşvet oldukça geçerliydi. Atamalarda, vergi ödemede 'hediye'nin önemli yeri vardı. (Metin Kurt, Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri; Diyarbakır 1670-71 Boğaziçi Üniversitesi Yay. İst. 1981, s. 63-78)

Devlet otoritesinin sancaklarda olduğunun bir göstergeside kadıların merkezden atanmasından ve maaşlarının merkez tarafından ödenmesinde görmekteyiz. Kadılarda kendi aralarında sınıflandırılmıştı. Cezire ve Genç'te görev yapanlar 300 akça alırlardı ki bu sancaklarda devlet otoritesinin diğerlerine oranla zayıflığından kaynaklanıyordu. Beyliğin büyüklüğü ve küçüklüğünde rolü vardı.

Ayrıca hemen tüm sancaklarda şehir voyvodosu, şahbendler, muhtesibler vs. gibi memurlarda bulunuyordu. Sancak Beylerinin adamları olarak görölürlerdi.

Osmanlılarda eyalet sistemi 1550'lerden sonra yerine oturmaya başlar. Eyaletler Salyaneli (Yıllıklı) ve Salyanesiz (Yıllıksız) olarak ikiye ayrılır.

Vergilendirmeleride Has-zeamet ve Tımar'a göre ayarlanmıştı.

Salyanesiz yerlerin öşürü ise;

a) Hazineye

b) Beylerbeyine

c) Zeamet ve tımar'a ayrılmıştı.

Her sancağın başında **Sancakbeyi** veya **Mirliva** bulunuyordu.

Bir savaş sırasında zeamet, tımar sahipleri ve alaybeyleri Beylerbeyinin emri altında toplanırlardı.

Eğer savaşa katılmazlarsa, sancakları ellerinden alınırdı.

Ayn-ı Ali, hükümetlerde tımar ve ze'ameatin uygulanmadığını yazmaktadır.

Fakat Ayn-ı Ali'nin verdiği bilgiler çelişkilidir. Örneğin 16. yüzyıldaki Cizre hükümetindeki durum daha farklıdır.

Cizre'deki Beyliğin hükümrانlık hakları devletçe tanınmakla birlikte, onların azl ve tayin edilmelerinde mutlak söz sahibiydi. Devlet, soydan gelen beyliğin yönetim biçiminde zeamet ve tımarların bizzat bu Kürt soylularınca yani Beyliğin yöneticilerince uygulanmasına karışmazdı. Diğer soydan gelmeyen, yani atama ile idare edilen yerlerde, doğrudan merkezi yönetim sözkonusuydu.

Osmanlı yöneticileri ile Beylikler arasında bazı çelişkilerin çıktığı her zaman görülen hatta olağan sayılan bir durumdu. Bölgenin durumuna uygun yönetim şekli uygulanmaya çalışılır.

15. ve 16. yüzyıllarda Şehirlerin Durumu

Bu yüzyıllarda hemen bütün Kürdistan şehirlerinde; boya-hane, kırış-hane, tabak-hane, meyhane (şıra ve şarap yapılan yer) gibi küçük işletmelerin bulunmasıdır.

Bu durum bize ekonominin tarım ve hayvancılığa dayandığını göstermektedir.

Birecik'te ise tersane vardır. Nehir gemilerinin yapımı için oluşturulmuştur.

Boyahaneler oldukça yaygındı ve hatta köylerde bile boyahanelere rastlanılmaktaydı. (Mardin'in Karadere köyündeki gibi) Dokumacılığın yaygın olmasından dolayı boyahanelerde yaygındı.

Ayrıca, Mardin, Amid ve Urfa'da birer darphane vardı. Yamsıra Antep ve Mardin'de zeytinyağı imalathaneleri de bulunuyordu. (Bkz. Atatürk Dönemi Konferansları, s. 70)

Kürdistan'ın güney bölgesinde en işlek yol Halepten başlayarak Urfa-Mardin üzerinden Musul'a kadar giden yoldu. Ayrıca, Bağdat-Musul-Mardin-Diyarbakır-Trabzon yoluda oldukça işlekti.

Kervanların çeşitli aşiretlerin baskısından kurtulmaları için sancak beyleri dikkatli davranıyorlardı. Nusaybin'de **özel Berriye-ağzı** denilen bir askeri örgütlenmede oluşturulmuştu.

Kanuni Döneminde Mardin'de altı, Amid'de üç, Hısn-ı Keyfa'da iki, Siirt'te bir **medrese** vardı.

Mardin'deki Akkoyunlu Kasım Padişah medresesi ile Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın dünyaya geldiği Artukoğullarından kalma Bimaristan, Diyarbakır'daki Husrev Paşa medresesi ile Hısn-ı Keyfa'daki Adilliyye medreseleri en ünlüleridir. Yine yollar üzerinde **zaviyelerin** çokca bulunması dikkat çekicidir. Zaviyeler hem eğitim yeri hem de konaklama yerleri idiler.

17. yüzyılda bölgenin tarımsal durumu oldukça iyi idi. Ticareti, sanatı ve kültürel etkinlikleri artmaktaydı. Evliya Çelebi, Kürdistan'daki tüccarların "**büyük sermayeye sahip**" olduklarını, dış ülkelerle ticari ilişkiler içerisinde olduğunu yazmaktadır.

Osmanlı-İran savaşları tüm bu gelişmeyi durdurmuştur. İşgal tüm kurumları derinden etkilediğinden Kürdistan'da üretim alet ve araçlarının gelişmesinden artık bahs etmek pek mantıklı olmayacaktır. Kürdistan'ın tampon bir ülke konumuna getirilmesi, sürekli savaş alanı yapılması, Kürdistan'da yoksulluğunda yeşermesine neden oluyordu.

Kürdistan'ın Osmanlılarca işgal edilmesiyle birlikte işgalcilerin, vergileri, gaspları, keyfi yönetimleri, düzensizlik hızla yaygınlık kazanmıştı.

Yeni Değişiklikler

Osmanlı toplumunda 17. ve 18. yıllarda tarımda yeni üretim ilişkileri geliyordu. İltizam uygulaması giderek boy veriyordu. Haliyle birçok yerde merkezi otorite eşraf ve ayanlarla uzlaşmaya çalışır. Onların otoriteleri karşısında geriler. Hatta Osmanlı devleti ile ayanlar ve feodaller arasında "**Senedi İttifak**" imzalanır. Daha sonraları ise II. Mahmut Yenigeri ocağını kaldırır. Tımar sistemine, Sened-i İttifak'ka son verir. Kürdistan'da da merkezîyetçiliği ön plana çıkarır.

Mustafa Akdağ, Kürtlerle de "Sened-i İttifak"ın yapılmış olabileceği konusunda fikir yürütür.

"1726'da eyaletlere Vali yollanması usulü değiştirilerek, beyler beyliği (mir-i miranlık), sancak beyliği ve öteki görevlere yalnız kapıkulları (enderun halkı) arasından tayin yapılması kuralından vazgeçilmiş, her vilayet ve sancağın ahalisi içinden itibarlı ve kudretli bir kişi bulunarak çevresi halkını daha iyi idare eder düşüncesiyle kendi vilayetine vali verilmiştir." diyor. (Mustafa Akdağ, Genel Çizgileriyle 17.y.yıl Türkiye-Tarihi s. 241. yıl. 1968)

18. yüzyılda Kürdistan'ın işgal altında olmasına rağmen yinede canlı bir ticaretten bahs etmek gerekir. Nikitin şöyle diyor;

"Böylece, Kürdistan'ın ücra köşelerinde bile vaktiyle bazı kapitalizm biçimlerinin var olduğunu kanıtlayan birçok gözlemler sıralanabilir. Gerçektende, Kürdistan, Bağdat'ı, İstanbul'u, Suriye'yi hayvan bakımından besleyen bir merkez hizmeti görüyordu. Aynı zamanda, yün ve yünlül, bal, mazi, kütre ve bazı boya maddeleri ihraç ediliyordu. Silahları, pamuklu ve ipekli dokumaları, şeker ve diğer büyük tüketim maddelerini ise ithal ediyordu. Böylece ihracatın ithalatı aştığı ve ithal edilen maddelerin - silahlar dışında- başlıca müşterisini yerleşik Kürtler kadar, göçebe Kürtlerin de elinde büyükçe paralar kaldığı varsayılabilir. İstanbul, her yıl Kürdistan'dan canlı olarak aşağı yukarı 1,5 milyon baş koyun, keçi alıyordu." (Kürt ler, Cilt: 1, s. 112-113)

Kürdistan'daki merkezîyetçiliğin gelişmesinde ticaretin gelişmesinde önemli bir payı vardır. Fakat II. Mahmut devrinde Osmanlı devletinde bir takım yeni uygulamaların getirilmesi kuşkusuz ki Kürdistan'a da yansıtacaktı.

Avrupa ülkelerinde ki gözle görülür değişimler imparatorluk topraklarında etkiler buluyordu. Ekonomik ve siyasal gelişmeler toplumu etkiliyordu. Saray zorunlu olarak sözde bazı **reformlara** yönelmek zorunda kaldı.

Saray hem kendi siyasal konumunu güçlendirmek hem de hazineyi doldurmak için bazı 'reformlara' başvurmak zorunda kalıyordu. Yapılan 'reformlar' alt yapıda değişikliklere yol açmayan tamamen üst yapıda kısmı oranda gerçekleştirilen uygulamalardı.

Toprak mülkiyetindeki değişimler, ağanın veya tüccarın lehine işletilmiş köylüler, yarıcı, kiracı, maraba konumuna getirilmişlerdir.

Osmanlı imparatorluğunda özellikle ticaret yollarının açık denizlere yönelik şehirlerle doğru yapılmış olması iç kısımların ticaretten yoksun kalmasına neden olmuştur.

Ucuz metaların merkezlere yönelmesi, enflasyona, paranın değerinin düşmesine neden olmuş, buna işgal koşulları da eklenince toplumsal gelişme durma uğramış olunuyordu. Osmanlı imparatorluğunun kapitülasyonlar aracılığıyla Batı'ya bağımlı olması Kürdistan'daki şekillenmede de önemli bir rolü olmuştur.

Osmanlılar bütün yükü kendisine bağımlı ülkelerin sırtına yüklemeye çalışmıştır. Daha fazla vergi, soygun, gasp vs. vs. Tüm bu durumlar halkların sık başkaldırılarına neden olmuştur.

Niyazi Berkes gelir kaynakları konusunda şöyle yazıyor;

"Asıl gelir kaynakları, savaşlar, savaşlarla kazanılan yerlerin halkından alınan cizyeler, elde edilen esirler, hazineler, bir de daha küçük veya daha zayıf devletleri veya bölgeleri (Eflâk, Boğdan gibi) sulha razı olurlarsa, haraca bağlamaktan gelirdi. Osmanlı ordusu, kış geçip sefer hazırlıklarına başladı mı böyle devletlerin ve bölgelerin başındakilerin etekleri tutuşurdu. İstenen şartlara razı olmayanlar, savaş sonu servetinin ganimeti olarak yağma edilmeyi göze almak zorundaydı." (100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 1. Cilt, s. 120) *Mısır, yılda 1 milyon 200 bin düka gelir getirirdi. Yalnız Kahire'nin vergisi 200 bin düka idi. Suriye'nin vergisi 200 bin düka."* (agy, s. 121)

İmparatorluk gerilemeye yüz tuttuğu dönemde ordunun ihtiyaçlarını, savaşların yükünü, sarayın ve ulema sınıfının ihtiyaçlarını karşılayabilmek için vergiler çok daha ağırlaştırılmış, özellikle Anadolu ve Kürdistan'da baskılar daha da artırılmıştır.

II. Mahmut'un askerliği 15 yıla çıkartması tarımın ve zanaatın gelişmemesinde çok önemli bir faktör olmuştur. Kapitalist ilişkilerin gelişmemesinde bu durumun rolü vardır. Yüzbinlerce insan, üretimden kopararak savaşlara yollarınca ekonomik gelişmede büyük bir çöküntü başlamış oluyordu.

Celali isyanları diye tabir edilen bir dizi gelişmeler bu dönemde hız kazanmıştır.

Kürdistan'daki uygulamalar konusunda Moltke şöyle açıklıyor;

"Kürtler (bunlar hangi sınıfa mensup olursa olsun bütün konuştuklarım) iki şeyden şikayet etmektedirler: Vergi ve asker toplama. Zannınca imparatorluğun bütün geri kalan vilayetleri de bunlardan şikayetçi oldukları için burada kısa bir açıklama yapmayı luzumlu gördüm".

Kürtler vaktiyle hiç vergi vermezlerdi. Fakat bitip tükenmez kabile çarpışmalarında tarlaları çığnenmekte, köyleri tahrip edilmekte ve kimse kendinden daha kuvvetlisine karşı, kendi savunma gücü dışında kimseden himaye görmemekte idi. Şimdi kabileler arasında barış hüküm sürmektedir. Medeni bir hayatın ilk şartı olan bu durum devlete verilen vergiler karşılığında satın alınsa bile, bunda yine sadece iyiliğe doğru bir ilerleyiş görülebilir.

Reaya, bütün memlekette müslümanlardan fazla vergi verir. Ama mükellef oldukları haraç, bilindiği gibi, pek azdır. Eğer reaya bundan gayrı bazı işlere mecbur ediliyorsa bu da, eğer bu angaryalar sert ve tahkir edici bir şekilde yaptırılmıyorsa, haksız bir şey değildir, çünkü reaya bütün vergilerin en ağırından, askere alınmaktan başışık tutulmuştur.

Şikayetin gerçek sebebi vergilerin ağır oluşu değil, keyfi oluşudur. Ben, vergiler

belirli bir para olarak tesbüt edilsindemiyorum. Ama bunlar gelirin yahut servetin belirli bir miktarı olarak tesbüt edilmelidir.

"Eğer devlet bugün bir dönüm yerin ürününi kendi ihtiyaçları için isterse çiftçi bundan sonra on dönüm yerine on bir dönüm ekecektir, çünkü işlenmeyen verimli topraklardan yeteri kadar vardır ve iş, bizim birçok yerlerimizde olduğu gibi, bütün kuvvellerin artık daha fazlasına imkan olmayacak kadar çalıştırılması haline gelmekten henüz çok uzaktır. Fakat ya şimdi çiftçi ilkbaharda bir kat fazla toprağı ekerse ne olur? Sonbaharda ona iki kat vergi yükleyeceklerdir. Bu yüzden herkes, kimde çok varsa ondan çok alınacağını bildiği için kollarını kavuşturup oturuyor ve geçimi için zorunlu olan kadarını yetiştirmekle kalıyor.

Vergi tarzı müsellimin kendi eline verilmiş olan emir kullarını, işi onları isyan ettirecek dereceye vardırmanın, sıkabildiği kadar sıkıp sızdırmasından başka bir şey olmadığı sürece ziraat asla kalkınamaz, sanat da ondan daha az kök salabilir." (Motke, Age, s. 195)

"İltizan, yani vergi icarının kötülükleri, müsellimlerin keyfi hakimiyetleri, angarya, sehim yani vergilerin peşin olarak alınışı, hükümet tarafından tesbüt edilen fiyatlara göre zorla satın almalar ve bunun gibi haller hakkında boş yere söz söyleyecek değilim. Bunların zararları herkes tarafından öyle hissedilmiştir ki hatta Bab-ı ali bile artık bunu anlamıştır." (age. s. 196)

Askerlikle ilgili uygulamalar hakkında ise;

Bu mükellefiyetin bazı bölgeleri, buralarda da yine sadece fertlere nasıl ağır bir şekilde uygulandığına Siirt şehri misal gösterilebilir".

"Reşit Paşa tarafından zaptından hemen sonraki sayım bu şehirde 600 Müslüman ve 200 reaya ailesi bulunduğunu göstermiştir. Bunlardan birincilerden ilk defa 200 asker, yani yüzde 5-6'sı birden, silah altına alınmıştır; üç sene içinde Müslüman halk, 400 haneye kadar inmiştir. Tam bu kasabayı gördüğüm bu sıralarda askere yenden 200 kişi istenmektedir. Bunun üzerine bütün erkek nüfus dağlara kaçmıştır ve sokaklarda sadece çocuklarla ihtiyarlar görülmektedir."

Kürtlerin mukavemetinin ana kaynağı, ömre süren nizamiye askerliği korkusu idi. Hatta redifleri bile bizim Landwehrlerle kıyaslayamayız. Bunları, erlerine daha talimlerini bile tamamlamadan üçte bir maaşla belirsiz bir zaman için izin verilmiş bir nizamiye kıtası olarak nütelendirmek lazundur. Silah altına alınmayan rediflerin maaşları devlet için önemli fakat şahıslar için pek azdır ve sadece işsiz güçsüzlük için verilen bir pirim denilebilir buna." (Moltke age. s. 192)

Osmanlılarda, vergi iki biçimdeydi. Vergiden muaf olan Askeriye-ilmiye kesimi ile raiyyet idi.

Konar-göçerler raiyyet kısmına dahildi. Osmanlılarda hemen her şeyden vergi alındığından konar-göçerlerinde ödemek zorunda oldukları vergiler vardı.

Tam veya yarım çift arazisi olmadığı halde bir yerde veya babasının yanında kalan kimselerden **Bennak** denilen vergi alınır.

Bu kişiler 12 akçe ödemek zorundaydılar. Ekinli Bennaktan ise 18 akçe alınır.

Ayrıca bekar olupta kazancı yerinde olanlar Mücerred denilen vergiyi ödemek zorundaydılar.

Konar-göçerler, keçilerinden ve koyunlarından dolayı adet-i Ağnam (koyun resmi) denilen bir vergiyide öderlerdi.

Koyunların sayısı 300 olunça sürü kabul edilerek Ağıl Resmi adıyla ek vergi alınır.

Konar-göçerler **miri** veya **tımar** arazisinde bulundukları taktirde, yılda bir defa olmak üzere bazı yerlerde sürü, bazı yerlerde koyun başına vergi öderlerdi.

Kürdistan, Ermenistan gibi doğu ülkelerinde sürü başına 33 akçe alınır.

Ayrıca sürüler **Ala**, **Evsat**, **Edna** olarak sınıflandırılırdı. Ala sürüden bir koyun, Evsattan bir şişek, Edna'dan bir tuylu otlak hakkı adıyla alınır.

Devlet, Adet-i Çoban-beyi, Adet-i Resm-i Kışlak-ı Berriye adıyla her yüz koyundan yirmi akçeyi Kışlak Resm-i adıyla almaktaydı.

Bunların dışında, Otlak Resm-i denilen hangi tımar alanı içinde hayvanlar otlatılırsa 17'şer akçe otlak Resm-i alınır. Sancak içindeki sürülen otlak resm-i alınmazdı.

Resm-i Çift denilen vergi bölgelere göre değişiklik gösterir.

İslam unsurundan yılda bir defa alınır. Bir çiftlik veya bunun yarısı kadar arazi tasarruf eden köy ve şehirlerde oturan ahaliden alınır.

Konar-göçerler dağda veya boş arazide bir çiftlik yeri yaptıklarında daha az vergi verirlerdi. Toprağa yerleştirmeyi teşvik etmek içindi.

Konar-göçerler reayaya ait bir yerde ziraat yaptıklarında o yerin deftere yazılı miktarını verirlerdi. (Neşet Çağatay; Osmanlı imparatorluğu reayadan alınan vergi ve rusumlar, DTCFD C.V. s. 495-501 An. 194)

Vergilerin alımında her zaman çeşitli sorunlar olur. Kendilerini asker sınıfına katarak bu çok yüklü vergilerden kurtulmak isteyenler olduğu gibi, mevcut koşullarının buna elvermediğini belirten ve bu anlamda karşı çıkan oymaklarda vardı. Devlet gücü yetmediğinde sayım yaparak birşeyler koparmaya çalışır.

Kürtler her zaman yöneticilerin angarya işlerinden, vergilerden ve askerlikten şikayet ederler.

Ürettikleri hemen, her zaman değişik biçimlerde ellerinden alınınca, toprak gelirleride düşer.

Batılı misyoner **Bedger**, Kürtlerin yakınmalarını şöyle dile getirir;

"... Ne yapalım, Ovaya yerleşip köy kursak, bağ diksek, kıraç toprağı sürmeye koyulsak, üzerimize o kadar ağır vergiler yükleniyor ki, zahmetimize karşılık elimize hiçbirşey geçmiyor. Geriye yapılacak ne kalır. İstemeye, istemeye evlerimizi terk edip dağlarda herhangi bir baskı altında ezilmeyen kardeşlerimizin yanına sığınıyoruz." diye durumlarını aktarır.

Askerlik konusunda daha ileri sayfalarda Moltke şöyle yazıyor:

"15 yıl askerlik süresi (Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra askerlik süresi 15 yıl kabul edilmiş daha sonra 7 yıla indirilmişti.) sadece, ömür boyunca başka türlü söylenişidir. Kürtler erken evlenirler, karıları, çocukları ve yurtlarından ebedi olarak ayrılmak, onların kaçma ya da silahla karşı koyma suretiyle kurtulmaya çalıştıkları bir kara alın yazısı olmaktadır. Şimdi mukadderat, yarı yarıya Kürtlerden mürekkep askeri kotaları Kürtlerin memlekellerinin dağlarına sevk ettiğinden kadınlar ve erkekler, çok-

tan ümitlerini kesmiş oldukları evlatlarını, akrabalarını yahut dostlarını bir kere daha kucaklamak için her yandan akın akın geliyorlar. Fakat yarın yine yola çıkacak ve bu yine ebedi bir veda olacak." (age. s. 197)

Halfin'in değerlendirmesi de şöyle;

"Osmanlı yöneticileri fırsat bulunca mevcut senenin vergisi ile yetinmiyor, gelecek senelerin vergilerini de bunlardan istiyorlardı. Halkın ödeme takatsizliği karşısında ise, mevcut malına haciz koyuyordu. Erzurum'daki Rus konsolosu; "aşırı baskılar ve zulümler ile malları ellerinden alınan Kürtler çaresizlik içinde bazen kendiliklerinden, bazen de mahalli Osmanlı yöneticileri ile müştereken soygunculuk hareketlerine kalkışıyorlardı." diyordu.

Osmanlı hükümeti Kürtlerden tabii vergi adı altında ayrıca bir takım vergiler de alıyordu. Ki bunların başında yol vergisi geliyordu. Ve onları topluluklar halinde yol yapımında kullanıyorlardı. Örneğin, Erzincan'dan Diyarbakır'a kadar yapılan yolda çalıştırılan Dersimliler bunun en canlı örneği idi.

Balkan savaşı sırasında İstanbul, Kürdistan'a haber gönderiyor, mal üstüne mal istiyordu. Ve asker üzerine asker talep ediyordu. İstanbul'un hizmetinde çalışan Kürt aşiret reisleri de bu hususta ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Özellikle Dersim'de dayanılmaz duruma gelen yoksul halk, kendilerinden olan ve Bab-ı alî'ye hizmet eden satulmuş reislerden kurtulmak için mücadeleyle başladı. İlk olarak Dersim kaymakamı Celabi Bey ve ailesinden otuz kişiyi öldürdüler. (1875). Ve bunun benzeri olaylar takip etti.

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Hakkari, Botan ve Cizire hareketlerinde önemli rol oynamış olan İsmail Hakkı Paşa'yı Kürdistan üzerine vali tayin ederek çıkan olayları önlemesini istedi.

Girişilen kanlı ve vahşice saldırılar karşısında Kürtler, erişilmesi güç Dersim dağlarına çekildiler ve oraya sığındılar. (age. s. 80-81)

Şu halde eğer ordugahın etrafını, yüzleri düşmana değil kendi kıtalarına dönük, sık bir nöbetçi kordonu çevriliyorsa buna şaşmamak lazımdır. Bir kaçağı yakalayan 250 kuruş vaadedilmesine rağmen hergün birçok asker kaçıyor da şaşmamalıdır." (age. s. 197)

"Konya, Ankara ve Malatya'da kırk bin kadar sipahi ve redif askeri toplanmıştır. Sadece bu bir felaket, hem de çifte felakettir; çünkü hükümet bu insanları asker olarak beslemek zorunda kaldığı gibi onlardan uyruk sıfatıyla vergi alamaz; bunların ticaretleri, sanatları durur, tarlaları yoz kalır ve çoluk çocuğu sefaletе düşer. Rediflerden başka müvazzaf kıtaların da ikmalî lazımdır. Bizim askerlerimiz arasında eşi görülmedik derecede ölüm var. Olayları kaydedeceğim: 3'üncü hasa piyade alayından, burada geçirdiği on iki ay zarfında 1026 kişi öldü, yani toplam kuvvetinin yarısı. Muhtar Paşa'nın hasa redif livası dört ayda 800 asker kaybetti, bu da on iki ayda 2400, yani mevcut kuvvetin yarısı eder: En az zayıat veren liva-Kürt Mehmet Paşa'nın, Garzan dağına olan küçük seferimizde ölen ve yaralananlar da dahil bütün zayıatı 200 kişiden

ibaret; geri kalan bütün alaylar hastalık yüzünden çok kayıp verdiler. Eğer bir barış yılı içinde kuvvetimizin üçte birini gördüğümüzü söyleyecek olursam muhakkak ki yine hakikatten geri kalmışumdur.

"Bu şartlar içinde ve ikmal hemen hemen tamamıyla Kürdistan'a yüklendiği için asker toplama, devlet makamlarının köylere baskın etmesi şeklinde. Öyle köyler var ki içinde genç ve çalışabilir kimse kalmamış. İnsan bu adam avcılığında hazır bulunmalı, bu elleri bağlı ve gazap dolu bakışlı yeni askerlerin gelişini görmeli ki, hükümetin bütün iyi niyetine rağmen bu halkın ruhunda nasıl kendisine karşı tam bir nefret uyandırdığını anlayabilsin. Günümüzdeki bu derlere gelecekte, aslında çok seyrek olan Müslüman nüfusunun zorunlu olarak azalması, Milli servetin tükenmesi ve onların geldiği pınarların da tamamıyla kuruması katılacaktır.

Böyle önemli bir askeri kuvvetin varlığı vilayete de, dolayısıyla, müthiş bir baskı yapmaktadır. Yürüyüşler, kutaların barındırılması, yiyecek, odun, yem gibi şeylerin sağlanması halka bir sürü angarya, binek ve koşum hayvanları sağlamak, aynı ve bedeni mükellefiyetler, vb... yüklemektedir. Gelenekler ve adetler bir evi, ya ev sahibinin ya da konaklayanların bırakmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple artık çadırda barınamayınca bir şehir baştan aşağı boşaltılıyor, üstelik bunun için tazminat da verilmiyor. Bu kış önemli Malatya şehrini tamamıyla işgal ettik, tek bir evi bile sahibine bırakmadık; ahali civardaki köylerde barınacak yer aramak zorunda kaldı. Bütün bunları sadece büyük asker yığınaklarının bu memlekette bize nazaran ne kadar yıkıcı sonuçlar verdiğini göstermek için yazıyorum." (age. s. 242)

"Ölüm nisbeti o kadar korkunçtu ki, burada bulunduğumuz sürede piyadenin yarısını gömmüştük. Bütün bunların yerini doldurmak şimdi hemen hemen tamamıyla Kürdistan'a yükleniyordu. Köylerdeki halk dağlara kaçıyordu, peşlerinden köpekler saldırtarak kovalanıyorlardı; tutulanlar, çoğu zaman çocuklar ve sakatlar, uzun iplere sıralama bağlanmış ve elleri bağlı olarak getiriliyorlardı. Subayların dillerini bile anlamayan bu askerler daimi olarak esir muamelesi görmek zorunda idiler. (age. s. 262)

Kürtler, zulme karşı başkaldırdıklarında ise halka her zaman katliamlar yapılmıştır. Talan, yağma vazgeçilmez bir sömürü biçimi olarak Osmanlılarca kullanılmıştır. Moltke'de birçok isyanın bastırılmasında rol oynamıştır.

Moltke bir hareket sonrasını şöyle yazıyor.

"Yukarıya varınca gözü kızmış olan askerler, karşı koyan kim varsa vurup kırdılar. 400-500 kadar Kürt öldürülmüştü. Elli kadar kadın götürülmek istenirken, kabarmış olan dağ deresinde boğuldu.

Paşa bizim bu harekete katılmamamızı istemişti, itiraf edeyim ki bu da bana pek uygun geldi. Bu harp için bize gıpta etmene değmez, baştan aşağı iğrenç ve korkunç. Binlerce baş hayvandan başka 600'de esir getirdiler. Esirlerin yarısını küçük çocuklu kadınlar teşkil ediyor. 6-7 yaşındaki bir oğlan kurşunla vurulmuştu, şimdi önümde duran kurşunu onun yarasından çıkardık, fakat çocuğun kurtulması çok muhtemel. Kadınlardan yarallılar var, ama asıl süngü yarası almış çocukların bulunuşu bütün bu hareket üzerine acı bir ıstık serpiyor. Dün akşam da saat beşte, korku ve uzun bir yürü-

yüştten bütin bir hale gelmiş bu zavallılara henüz bir lokma ekmek verilmemişti.... Adamların köylerinde bile kendileri için un yok, çünkü atlarımız ve katırlarımız onların güzelim buğdaylarını yiyip bitirdiler." (age. s. 198)

"Evler, yakındaki köylerden getirilmiş olmaları muhtemel şeylerle tıklım tıklım dolu idi. Askerler oradan ganimetlerle yüklü olarak dönüyorlardı.

Hafız Paşa'nın yanına gittim Oraya ganimetleri ve esirleri getiriyorlardı. Kanlı yaralar içinde erkekler ve kadınlar, memedekilerden itibaren her yaşta çocuklar, kesik başlar ve kulaklar. Bunların hepsi, getirene 50-100 kurşuluk bir bahşişle ödeniyordu. Kürtlerin sessiz ıstırabı, kadınların ümitsiz feryatları yürekleri parçalayan bir manzara meydana getiriyordu. Kürtlerin mukavemetinin ana kaynağı, ömür boyu süren nizamiye askerliği korkusu idi.

...Erzakımız bol, büyük koyun ve keçi sürüleri peşimizden getiriliyor, develer piriş ve un taşıyor... Birkaç gün önce Araplardan yine birkaç yüz deve ele geçirildi..." (s. 192-193)

"Sabaha doğru 'Miyafarkin'e' Ermenistan'ın bir zamanki kudretli kırallarının merkezi Tigranokerta'ya vardık. Fakat şehrin içinde sadece harebeler ve Kürtlere az zaman önce büyük zorluklarla baş eğdiren tahrip savaşının taze izleri görülüyor. Bu istila binlerce -yalnız silahlıların değil- acizlerin, kadın ve çocuğun hayatına mal olmuş, binlerce köyü tahrip etmiş ve uzun yılların emek ürünlerini yok etmişti." (age. s.200)

İranlılara karşı Kürtleri kullanan Osmanlılar (aynı şeyi İran Şahları da onlara karşı yapmaktaydı) Kürt isyanlarını bastırma işinde de Kürt birliklerini kullanmayı tercih ediyorlardı:

"Kürt Mehmet Paşa hareketi pek uygun geçmişti; topların erişmesinden beş gün sonra kale teslim mecbur edilmişti, kütaların sıhhi durumları mükemmeldi, yaralı pek azdı ve hemen hemen hepsi müttefik Kürtlerdendi, bunlar da zayıftan sayılmıyordu." (age. s. 189)

Kürtlere karşı tutumdan bir örnek;

"Kale kapısının altında yaralı kardeşini taşıyan bir Kürde rastladık, zavallı bacağından vurulmuştu, onu taşıyan kardeşi gözleri dolu dolu olarak kardeşinin yedi gündü beri bu ızdırabı çektiğini alattı. Cerrahı çağırttım, "manasız bir şey istediğini anlamıyor musun?" dermiş gibi, her seferinde sesini daha yükselterek birçok defa "Evet ama Kürt bu!" dedi durdu." (age. s. 187)

Bu gelişmeler karşısında öncelikle dış güçlerin yarattığı tahribatlardan Kürdistan'da ekonomik gelişmeden bahsetmek olanak dışıydı. Talan ve yağmadan arta kalanı da feodaller alıyorlardı. Bu tahribatlar sonucunda şehirlerde gelişemiyor, hatta 19. y.yılın ortalarında 100 bin nüfusla Van 10 bin nüfusu bir şehire dönüşebiliyordu.

Moltke, Kürtler adlı kitabında Kürdistan'ın o dönemleri hakkında şu bilgileri veriyor.

"Ancak Kürdii yalnız çoban ve yarı-göçebe , ya da göçebe olarak görmek doğru olmaz. Yerleşik Kürtlerin çok başarıyla ekicilik yaptıkları, örneğin; İran Kürdistan'ı

gibi birçok Kürt bölgesi vardır. Ama Orta Kürdistan'ın ücra köşelerinde (Harki-Oramar) bile, son derece özenle ekim yapıldığına, her karış toprağın tıraş tıraş dizilmiş tarlalar halinde, çok iyi planlanmış ve bakımlı bir sulama sistemiyle ustaca işlendiğine rastladığımız oldu. Hatta yer yer su getirme çalışmalarının çok eski devirlere kadar çıktığına inanabilir. Örneğin Lerceh bu noktaya değinmiştir.

"Kürtler, eski Kaldeliler gibi çok beceriklidirler ve toprağın sulanması için su borularının yerleştirilmesinde çalışmaktan yılmazlar..." (Kürtler- s. 106- 112)

"Böylece Kürdistan'ın ücra köşelerinde bile vaktiyle bazı kapitalizmin biçimlerinin var olduğunu kanıtlayan bir çok gözlemler sıralanabilir. Gerçekten de Kürdistan, Bağdıt'ı, İstanbul'u, Suriye'yi hayvan bakımından besleyen bir merkez hizmeti görüyordu. Aynı zamanda yün ve yünlü, bal, mazi, kire ve bazı boya maddeleri ihraç ediyordu (...) Böylece ihracatın ithalatı aştığı ve ihale edilen maddelerin -silâhlar dışında- başlıca müşterisini oluşturan yerleşik Kürtler kadar göçebe Kürtlerin de elinde büyükçe paralar kaldığı varsayılabilir." (s. 106-112)

Kürdistan'da ekonominin gelişmesini engelleyen sebepleri şöyle değerlendiriyor.

"Genel olarak bütün gözlemciler, Kürtlerde tarımın yayılmasını köstekleyen başlıca engelin, her türlü girişimi ballatıyan vergi sisteminde yattığı kanısında birleşmektedirler." (s. 106-112)

...Gerçekten de, ekonomik coğrafyanın ilk gerçeklerinden biri, Kürdistan'da varlığı inkâr edilmeyecek doğal kaymakların, bir ülkenin ilerlemesi ve refaha ermesi için tek başına yeterli olmayacağını, bunun için "her şeyden önce politik rejimi ve onun yöntemlerine bağlı belli bir genel ortamın" gerekli olduğunu bize öğretmektedir..."

Osmanlı imparatorluğunun önce Fransızlarla daha sonrada diğer devletlerle imzalamış olduğu kapitülasyonların Osmanlı ülke ekonomisinin ve siyasetinin batılı kapitalist devletlerce etkinlik kurulmasına neden oluyordu. Batılı ülkelerin malları daha ucuza mal edildiğinden Osmanlı pazarlarını kısa zamanda etkiledi. Dokumacılık başta olmak üzere manifaktür çöküşe başladı.

... Kürtler şöyle cevap veriyorlardı: "Ne yapalım? Ovaya yerleşip köy kursak, bağ diksek, buğday eksek, kıraç toprağı sürmeye koyulsak, üzerimize o kadar ağır vergiler yükleniyor ki zahmetimize karşılık elimize hiç bir şey geçmiyor. Geriye yapılacak ne kalır? istemeye istemeye evlerimizi terk edip dağlarda, herhangi bir baskı altında ezilmeyen kardeşlerimizin yanına sığıyoruz..."

Kürtler'de az zaman önce büyük zorluklarla baş eğdiren tahrip savaşının taze izleri görülüyor. Bu istila binlerce-yalnız silahların değil - kadın ve çocuğun hayatına mal olmuş, binlerce köyü tahrip etmiş, uzun yılların emek ürünlerini yok etmişti. Kürtlerin bağımsızlıkları daha iyi bir idare olmayacak olursa bu seferki hakimiyetin evvelce birçok defa olduğu gibi, geçim olacağını düşünmek insanı yorar. (Moltke, Mektuplar, s.200)

1600'lu yıllarda Kürtlerin durumu hakkında İtalyan gezginci Della Vella,

onların bir kısmının göçebe yaşadıklarını, çoğunluğunun şehirlere yerleştiklerini, fakat şehire yakın yöneticilere bağımlı olduklarını, yani feodal ilişkilerin dışına çıkmadıklarını, ayrıca Osmanlı ve Safevi devletlerine bu yöneticiler aracılığıyla bağımlı olduklarını, yöneticilerin servet veya bazı çıkarları gereği, iki devlet arasında saf değiştirebileceklerini belirtir.

Della Vella Asurluların durumuna da değinir. Onların Kürt yöneticiler aracılığıyla Osmanlıya bağımlı olduklarını yazar. Kürt Beylerinin onlardan asker olarak yararlandıklarını belirtir.

1718 yılında Hollanda'nın **La Haya** şehrinde yayınlanan Fransız tüccar **Jeun Baptiste Tavernier**'in kitabı da ilginçtir.

Tavernier, bir çok defa Kürdistan'a gelmiş ve gezmiştir. O, *Musul'un görülme-ye değer bir yer olmadığını yalnızca Musul'un alış-veriş merkezi olduğunu, ticaretin Arap ve Kürtlerin elinde olduğunu Asur toprakları üzerinde yaşadıklarını ve buralara Kürdistan dediklerini* yazar.

Tavernier, Kerkük'ün (Şehri zor) dik kayalar içinde oyulmuş olduğunu, ticaretin biçimine göre 15 veya 20 kadar derme eve çıkılabildiğini, değirmen taşı şeklinde, ancak yuvarlanarak gündüzleri açılıp geceleri kapatılan kapıların olduğunu, hayvanları içinde oyukların kazıldığını dışarıdan gelen soyguncu ve düşmanlarına karşı kendilerini savunmak için yapıldığını yazar.

İtalyan yazar Tavernier Kürdistan'ın bir çok yerinin ormanlarla kaplı olduğunu halkın hurafelere çokca inandığını, *Van'da, Abbasi, Safevi ve Osmanlı parasının geçtiğini Diyarbakır'da dericiliğin çok yaygın olduğuna halkın 113'nün bu işle uğraştığını* belirtir.

O yıllarda Kürdistan üzerine yazı yazanlar hemen bütünü ülkenin dağlık, ormanlık, göçebelik ve yarı-göçebeliğinden, aşiret çelişkilerinden, Osmanlı ve Safevi zıtlıkları yansımından bahsederler.

Danimarka devleti tarafından Kürdistan'a gönderilen **Carsten Niebuhr** 18. yüzyılın ikinci yarısındaki birçok olayı, şehirleri, halkı, sosyal ve ekonomik yönle-riyle inceler ve rapor eder.

Niebur, Cizre'yi anlatırken bölgede ki yöneticinin iki oğlu olduğunu Türk Paşasının verilen haraca göre bazen birini, bazen diğerini destekler. Bu nedenle bu küçük il gitgide harabeye dönmektedir. Bu, bütün paşaların güttüğü alışılmış politikadır; ve bu politika sadece küçük illeri yönetim hakkına sahip aileleri değil, gezici aşiretleri de kapsar.

Paşalar, hakim aileler arasında daima anlaşmazlık çıkarmaya onları birbirine düşürmeye çalışırlar. Çünkü bu şekilde onlardan yalnız daha fazla mal ve para çekmekle kalmaz, aynı zamanda uzun süre yönetimi elinde bulunduran ailelerin çok zengin ve çok güçlü olmalarını da engellerler. Güçlü ve zengin ailelerin etkinliklerinden çekinirler.

Halfin, **Ditil**'den (Rus araştırmacısı) yaptığı alıntıyla yağma ve talan konusunda şunları belirtiyor.

"Kirlî elbiseli ve omuzlarında beyaz işaret taşıyan bir zümre (hükümet kuvvetleri), bunlar kimsenin karşı koymaya cesaret edemediği askerler ve bunlar devletin koru-

yucusu ve sınırsız hak sahibidirler. Serbazlar yol kesiyor, çalıyor, soyuyorlar. İşsizliğe, tembelliğe, yoksulluğa ve açlığa neden oluyorlar. Köy sakinleri, bunların ve Osmanlı sınırında ise jandarma ismi verilen ve aynı zulümleri uygulayan çekirge süürülerinin hücumundan korunmak için taşıyabilecekleri eşyalarını, çoluk- çocuklarını alarak gizlenebilecekleri yerlere kaçıyorlar. Bu devlet eşkiyaları ise girdikleri bostanları, bahçeleri ya gasp ediyor, ya da harap edip herşeyi yerlerinden söküyorlar. Osmanlı askerleri de kendi bölgelerinde Şah'ın eşkiya kuvvetlerinden geri kalmıyorlar, geçtikleri yerlere korku saçarak, gördükleri her kıymetli şeyi istiyorlar, ya da zorla alıyorlar. (age. s.28)

Kürt aşiretleri arasında da gerek işgalcilerden kaynaklanan gerekse aşiretin veya ağanın çıkarlarından kaynaklanan çelişkiler de vardır. Zaman, zaman bu durum aşiretler arasında ciddi çatışmalara yol açar.

Devlet uzlaştırmacı rolüyle araya girdiğinde ortalığı bir sükunet kaplar ve devletin otoritesi güçlenir. Can ve mal 'güvenliği'ni işgalcilerin denetimi altında ister, istemez "sağlanmış" olur.

Osmanlılar, bir aşirete baskın yaptıklarında eğer başarılı olurlarsa, aşiretin mallarını (koyun-keçi veya rehine) olarak çekilirlerdi.

Rehineler artık çekilmez bir esirlik yaşamı sürdürürlerdi. Moltke;

"Urfa sarayının dar bir mahzen veya ahırında dokuz ihtiyar gördüm ki, bunlar 3.5 yıldan beri burada çürümekteydiler. Boğazlarına takılı demir halkalardan (laleler) ağır bir zincirle birbirlerine bağlıydılar. Ve günde iki defa hayvanlar gibi su içmeye götürülüyorlardı. Onlar için kabileler den 150 bin krş gibi muazzam bir kurtulmalık parası istenmişti. Onlarda bunun 1/3'ni vermeyi keklif etmişlerdi ama artık bunların kurtulması için pek az ümit vardı". (Mektuplar, s.173)

Kürtler ardı arkası kesilmeyen işgal ve iç çatışmalarından dolayı

"Kürt, ihtiyaç yüzünden çiftçi, eğilimi yüzünden de savaşıdır. Bu sebeple köyler ve tarlalar ovada, palankalar ve kaleler dağlardadır. Yaya olarak savaşır, duvarlar ve dağlar onun siperi, tüfeğinde silahıdır." (age s.188)

Can güvenliği Kürtlerin yaşam biçimini de derinden etkilemiş ve şekillendirmiştir. Gerek Osmanlı devleti ve gerekse İran, iki devletin sınırını teşkil eden bölgelerdeki aşiretler üzerinde daha az denetimleri vardır.

Kürt beylerinin, aşiretleri üzerinde önemli etkinlikleri vardı. Beyler aralarında çarpışmalarına rağmen, Osmanlılar'a karşı çıkarlardı. Vergi vermek istemezlerdi. Ayrıca asker toplanılmasına da karşı çıkarlardı. Güçleri yetmediğinde yüksek dağlardaki kalelerine çekilirlerdi. (Bk. Moltke Age s. 189)

1548'deki İran savaşı sonunda, daha önce bir çok sefere katılmış olan Emir Bedr Bey, B. Şah Ali Bey, seferin sonunda Sadrazam Rüstem Paşa'nın huzurunda, Emirlere ve Hakimlere etek öpme izini verildiğinde, İmadiye Hakimi Hüseyin Bey'e protokolde kendisinden önce yer verilmesine kızarak divanı terk etmiş, ardından da Hakkâri Bey'i Zeynel Bey'in İstanbul dönüşü Cizre'den geçerken yolu kesilerek öldürülmüş ve bu nedenlerle Bedr Bey azl edilerek yerine kardeşi Nasır Bey atanmıştır. (Bk. Şerefname C. I s.125-127)

İki yıl sonra Bedr İstanbul'a gitmiş, orada kendisine, tekrar bölgesinde eski görevi verilmiş, kardeşi Nasır'a ise Cizre'nin Tür ve Heytem nahiyeleri sancak haline getirilerek yönetimi altına verilmiştir. Bu gelişmeler bize Osmanlı yönetiminin 16. yüzyılda Küdistan'da bir otorite kurduğunu göstermektedir. Sorun güçte yatmaktadır. Osmanlılar Yakın Doğu'da egemenlik kurduktan sonra Kürt Beylerinin tek tek karşı durmaları hemen hemen mümkün değildi. Osmanlı otoritesini yansıtan diğer bir örnek ise Emirlerin yaptıkları tayinleri İstanbul'a tasdik ettirmek zorunda idiler. Bu durumda bize bu hükümetlerin iç işlerinde **ne kadar "özerk"** olduğunu göstermektedir. İsmi hükümet olmakla birlikte sancaklardan farkları yoktur.

Örneğin; *Cizre hakimini 3 Nisan 1581'de bazı gerekçeler ileri sürerek Cizre'ye bağlı Mir Han azledilerek yerine kardeşinin oğlu Mir Ahmed'in tayin edildiğini yazar.* (Bk. Başbakanlık Arşivi, Maliye Defterleri tasnifi No: 19694 S. 51 Aktaran Atatürk Dönemi Konf. s. 66)

Keza, Cizre hakimini Bedri Bey'e yollanan bir hükmünde yapılan bir atamanın Bedri Bey tarafından işlerinin yürütülmesi istenilmektedir. (Bk. Başbakanlık Arşivi, Kamil Kepeci tasnifi No: 79 s. 197 Aktaran Atatürk Dönemi Konf. s. 66)

Yine Cizre hakimini Bedri Bey'e bölgesinde sükuneti sağlamadığı taktirde görevinden alınmaktan bahsedilir. (Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri No: 245. 233 Atatürk Dönemi Konferansları s. 66)

Osmanlı Devleti, hükümetler veya beyleri arasında çarpışmalar olduğunda, öncelikle hakem rolünü oynayarak prestij kazanma yolunu izemişlerdir. Böylelikle devletin otoritesi daha da sağlamlaşmış oluyor.

Devlet zaman zaman emri altındaki hükümetlerin birinde çıkarlarını zedeleyen bir gelişme gördüğünde doğrudan müdahalede de bulunuyordu.

"Bu hususa ait iyi bir misale, 19 Ocak 1580 tarihinde Diyarbekir Beylerbeyine gönderilen bir fermanla rastalamaktayız. Cizre hâkimi Han Mehmed avda iken , kaleyi basarak haznedarını katleden, 25.000 altınlık malını alan Mir Aziz ve beraberindeki-lerden şikâyeti üzerine, Diyarbekir Beylerbeyi hâdiseye karışanların yakalanarak cezalandırılmasına memur edilmektedir." (Başbakanlık Arşivi, Mühimme Def. No: 495.110 Aktaran, Atatürk Dön. Konf. s. 67)

Cizre hakimleri vergi verdikleri gibi seferlere de katılmaktaydılar. (Bk. Başbakanlık Arşivi, Kamil Kepeci tasnifi No: 77, S. 20 Aktaran N. Göyünç, Atatürk Dön. Konf. s. 67)

Cizre'den sefere yollanan askerin sayısı belli değildir. Fakat 1585 yılında 100 bin Flori vergi verildiği belgelerde yazılıdır. Şerefname bunu 112 bin flori olarak belirtmektedir.

Demek ki Ayni Ali'nin yazdığı gibi değildir. Cizre Hükümetinde de görüldüğü gibi iç işlerinde bağımsızlık yoktur.

Kürdistan'daki nüfus o yıllarda şöyledir: O sırada başlıca yerleşim yerleri Mardin, D. bakır (Âmid), Ayıntop (G.Antep), Urfa, Birecik ve Siirttir. En kalabalığını da Mardin teşkil etmektedir. Şehrin 11.500 olan nüfusun % 40 Kürtler ve Araplar (Müslümanlar), %53'ünü Hristiyanlar % 7'sini Museviler kapsamaktaydı. D. bakır'ın ise 11.400 kadar nüfusunun yarısını Hristiyanlar teşkil etmekteydi. G. Antep'in % 28 Müslüman, %10 Ermeni olmak üzere 9.600 kadar nüfusu vardı.

Urfa'nın ise 7.000 nüfusunun yarısını Hristiyanlar teşkil ediyordu. Hasan Keyif'in ise 7.000 nüfusunun yarısından fazlasını Hristiyanlar teşkil ediyordu. Birecik ise yıllık geliri 180.000 akçeye ulaşan işlek bir iskele idi. Burada bir tersane de vardı. Hatta 1565'lerde, yılda 500 gemi yapıldığı bildirilmektedir. Sonraki yıllarda düşüş olmuştur. (Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal- Dicle Fırat nehirlerinde nakliyat. Tarih Dergisi ist. 1963) Siirt'in nüfusu ise 2.500'dür. Yarısını Hristiyanlar teşkil etmektedir. Bu yerleşiklerin yanında

" Göçebe topluluklara da bol miktarda tesadüf edilmektedir. Bunlardan bir kısmının şehir kenarlarına yerleştikleri görülmekteyse de, çoğunluğunu kışın bu havalıdeki düzlüklerde kışlayan, yazın kuzeye yaylalara çıkan aşiretler teşkil ederler. Kanunnâmelerde bunların geliş gidişleri, gittikleri yerlerde tâbi olacakları nizamlar hakkında pek çok hükümlere rastlanır." (N. Göyünç, Atatürk Dön, Konf. s.71)

Afgan, Safevi ve Osmanlı Savaşları

Safevi hükümdarı Şafi, 1694'de ölünce yerine I.Şah Hüseyin geçti. Şiilik bunun döneminde daha da güçlendirilmeye çalışılır.

18. yüzyılın başlarında Doğu'daki Türkmen, Afgan, Özbek saldırıları artar. Afganlılar 1722'de Safevi başkenti İsfahan'ı alırlar. Safevilerin kendi ülkeleri ve işgal ettikleri topraklar tehlikeye girer. Osmanlılar ve Ruslar'ın pastadan pay kapma dönemi başlar. Ellerine beklenen fırsat geçmiştir. Ama Osmanlılar beklediklerini yine bulamazlar. Kürtler de fırsattan yararlanamazlar.

Şah Hüseyin'in oğlu Şah Tahmasp, Afganlılara karşı mücadelesine devam eder. İsfahan'da 1725'e kadar egemen olan Afgan hükümdarı Mir Mahmut, 1725'de ölünce, yerine geçen Eşref Şah, Osmanlı ordusuyla 1727'de savaşa tutuşur. Osmanlıya yenilir. Fakat II. Tahmasp Afganlıları, Nadir Han'ın yardımıyla yener. Onları İsfahandan kovar. Özellikle Nadir Han'ın örgütlemesi sonucunda, Safeviler birleşmeye başlarlar.

Nadir Han 1732'de II. Şah Tahmasp'ı tahtından indirerek yerine şahın oğlu III. Şah Abbası geçirir.

1734'de Tiflisi Osmanlılardan Nadir Han'ın kumandanlığındaki Safeviler geri alır. Fakat 1736'daki Osmanlı-Safevi antlaşması 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasına göre şekillenir. 1736'da III. Şah Abbas ölür. Nadir Han kendisi yönetimi alarak Şah olur.

Nadir Şah, Afganlıları 1738'de yenilgiye uğratır. Hatta 1739 yılına kadar Kuzey-Batı Hindistana kadar olan yerleri işgal eder. 1740'da Türkmenistan'a yönelir. 1743-46 yılları arasında ise Osmanlılara üstünlük sağlar. Bir çok Kürt ve Ermeni bölgesi el değiştirir.

Nadir Şah işgal ettiği yerlerde merkezileştirmeye ağırlık verir. Örneğin Ardelan Kürt Beyliğine kendi kardeşini Bey olarak atayınca (1737), Ardelan Beyliğinde isyan çıkar. Bazı Kürt aşiretlerini Ardelan Beyliğine karşı harekete geçirmek ister. Fakat başarılı olamaz. Karşı çıkanları sürgüne yollar. Özellikle Horosan, Kürtlerin sürgün yatağı olur. Bazı Kürt kabileleri sonraki yıllarda eski ata topraklarına dönerler bazıları ise orada yerleşik olarak kalırlar. Dönerler eski bölgelerindeki koşulları bulamazlar. Çünkü başka yerlerden getirilen aşiretler buraları sahiplenir-

ler. Bu kabilelerin bazıları eski yerlerine yerleşir. Bazıları daha batıya giderler. Günümüzdeki gibi sınır da söz konusu olmadığından bu yeni gelenler mevcut devletin egemenliği altına girerler. **"Horosan'dan geldik"** sözü bu gerçeğin ifadesidir. Hiçbir şekilde Türklerin bir kolu olduğu saçmalığına bağlanamaz. Bu saçmalığı söyleyenler Türk ırkçı sözde tarih yazıcılarıdır. Gerçekte yazarlar da inanmamaktadır. Güneş-Dil ırkçı tavırlarına göre neredeyse tüm dünya Türk kabul edilirken Kürtler mi Türk olmayacak? Nadir Şah 1747'de onun yerine geçen Adil Şah da 1748'de ölür. Bu arada Ahmed isimli bir şahıs Afganistan'da bağımsızlığını ilan eder.

Sonraki yıllarda iç kavgalar ard-arda sürüp gider.

İran'da Avrupa'daki rönesans diye adlandırılan "yenileşme dönemi" sonrası özellikle Uzak-Doğu ve Amerika kıtasının keşfinden sonra tarihsel önemini yitirmeye başlar. Tarihi ipek yolu gözden düşer. Ticaret oldukça geriler. Bölgeler arasındaki dengesizlik artar.

1750-1789 yılları arasında zeng (d) sülalesinden Kerim Han, O'nun ölümünden sonra da Ağa Muhammet Han, devlette söz sahibi olur. Kuzey'de giderek büyüyen ve yayılmak isteyen Ruslarla İran arasında işgal ettikleri ülkeler üzerine çelişkiler artar. Ağa Muhammet Han, 1795'de Azerbeycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgelerine girer. Yakıp-yıkar. Daha sonra Horasan'a tekrar saldırır. 1797'de öldürülür. Yerine Fatih Ali Şah geçer. Bu şahın döneminde İran-Rus ilişkisi derinleşir. İngiltere ve Fransa da olaylara müdahale ederler. Çıkarlarına uygun saf tutarlar.

Ruslar, 1801'de Gürcistan'ı, 1804'den sonra da Azarbaycan ve Doğu Ermenistan'ı işgal eder. Rus-İngiliz işbirliği karşısında İran'da Fransayla ilişkiye geçer. Fakat kısa bir müddet sonra Fransa ile Rusya anlaşınca bu sefer İngiltere-İran yakınlaşması başlar. Ancak 1813'de Rusya ile antlaşma imzalar. Ruslar, İran'dan aldıkları bazı toprakları geri vermek zorunda kalırlar. Çünkü o tarihlerde Fransızlarla araları tekrar bozulmuştu. Burjuva devrimcisi Napolyon, bir çok feodal Avrupa devletlerinin hanedanlıklarını yıkarak Moskova önlerine kadar ilerlemişti. Moskovayı çok soğuk bir kış ancak kurtarır. Rusya, Fransa sorununu bitirdikten sonra tekrardan güneye yönelir. İran'la savaşır. 1828'de Nahcivan Antlaşmasıyla geçici bir antlaşma imzalanır.

Safevilerde Toprak Sistemi

Osmanlı toprak sisteminin benzer bir biçimi İran'da da görülür. İran'da ki çok çeşitli işgaller, işgalci devletin biçimlenişine göre şekillendirilir.

Kabile yaşamı, yerleşiklik veya yarı-yerleşiklik devlete tümüyle egemendir.

Şah'ın şahsında topraklar Divan ve Has olarak gruplandırılmıştı.

Şaşıllarda yararlılık gösterenlere ayrıca Tiyül denilen araziler verilir. Miras yoluyla başkasına geçmezdi. Vakıfçılıkta yaygındı. Toprakta şahsa özel mülkiyet vardı. Bu şekilde olanlara Mülk arazileri de denilirdi. Devlette tarım ürünlerinin ağırlık kazanmasından sonra da yetkililer özel mülkiyete sahip olmanın kavgasını hızlandırırlar. Feodal sümürü altındaki köylüler ürünlerinin 2/3'ünü devlete verir. Tıpkı Osmanlıdaki mülkiyetler gibi İran'da da vergi toplayıcıları halktan daha fazla vergi alabilmek için onlara keyfi ve zorbaca davranırlar. Fazla ürün fazla

vergi demek olunca, köylü sınırlı üretime başvurmak zorunda kalır. Haliyle üretim düşer.

İran'da farklı dinlere sahip olanlardan değişik vergiler alınır.

Osmanlı-Batı İlişkisi

1535 yılında, Osmanlı devletiyle Fransızlar arsında ticaret antlaşması yapılır. Fransa Osmanlı limanlarından yararlanma haklarını elde eder. Daha sonra günümüzde İtalya'nın bir şehri olan Venedik -O yıllarda bağımsız bir site devletiydi.- ile Fransa'nın şimdiki sömürgesi Korsika Osmanlılarla ticaret antlaşması yaparlar. Sonraki yıllarda bu tür antlaşmaya Hollanda ve İngiltere'de dahil olur.

İngiltere, Uzak-Doğu'da yayıldıkça, oranın elde çıkmaması için bir dizi yeni ilişkiler geliştirir. Hammadde kaynaklarının zenginliği, aynı zamanda buralara diğer devletlerin göz dikmesi karşısında önlemlere başvurdu.

İngiltere, Doğu Hindistan Kumpanyasını kurarak bölgedeki ticareti bu şirket aracılığıyla yürütmeye çalışır. Bölge ticaretinin güvenliği içinde filolar oluşturur.

Aynı şekilde Hollanda da, Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyasını kurmuştu. Uzak-Doğu'da, özellikle de İngiltereyle rakabet halindeydi. İngiltere, Levant Company'i 16. yüzyılın bitimine doğru Osmanlılarla antlaştıktan sonra kurmuştu.

İngilizler, diğer devletlerin rekabetinden avantajlı çıkmak için özellikle Osmanlı sarayıyla iyi ilişkiler geliştirerek sonuca gider. Doğu-Akdenize Basra, Körfezine, Kızıldeniz'e yani kendi Uzak-Doğu çıkarlarını ilk önce gözetken yerlerde üstler kurmaya çalışır. Öylede olur. Örneğin 1763'de ayaklanan Arap kabile isyanına karşı 1766'da Basra'da bulundurduğu Hintli askerleri kullanır.

Bu olay Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde önemli bir adım olur. Sonraki yıllarda Basra'da kurduğu şirket aracılığıyla bölgedeki ticareti düzenlemeye çalışır.

Osmanlılar da ticaret yapmak küçültücü, hakir görülen bir meslek olduğundan iç-dış ticaret Hristiyanlar ve Museviler aracılığıyla yapılmaktaydı. İngiltere'nin ve diğerlerinin Osmanlı Devleti içinde ticari etkinlikleri hızla artmaya başlar.

İç ticarete Rum, Ermeni, Yahudi tüccarları öncelikle bu Batılı devletlerle ilişkiler kurarlar. Batılıların dayanakları bunlar olur.

Rumlar Karadeniz'deki ticari etkinliklerinden Ruslar'a daha fazla yönelirler. Çünkü Batılı devletlerle, gümrük engelleri ve rekabet edecek durumda olmamaları nedeniyle Rus pazarına daha fazla önem vermek zorunda kalırlar. Osmanlı Devletinin çöküş dönemi olarak adlandırılan Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Rusların Balkanlar'da, Kafkasya'da etkinliği hızla artar. Onlar da İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Osmanlı Devleti içindeki Hristiyanların hamiliğine soyunurlar. Doğu-Akdenizdeki Osmanlı etkinliğini kırmak için Osmanlı donanmasını İngiltere ve Fransa ile birlikte ortadan kaldırırlar. Böylelikle Kuzey-Afrika, Yunanistan ve Yugoslavya'daki Osmanlı deniz üstünlüğü ortadan kalkar. Ticaret çeşitli Avrupa devletlerinin gücüne bağlı olarak gelişir.

Avrupa'da kapitalist ilişkiler geliştikçe ilk yıllarda servet biriktirmeye çalışan bu devletler daha sonra bu hammaddeleri işleyerek tekrardan çeşitli pazarlara sürerler. Artık mamul maddelerin pazarlanması rekabeti de hız kazanır. Yeni tarz-

daki bu sömürü biçimi yaygınlık kazanır. Örneğin; Fransızların, Mısır'dan kahve ihtiyaçlarını karşılarken, 1730'dan sonra kahve ve şeker ihraç ettiklerini görüyoruz. Hem ucuz hammadde ve hem de bu hammaddelerin işlenerek tekrar geri satılması önemli bir gelir kaynağı olur.

Kapitalistler arasındaki rekabet kendini her tarafta hissettirir. Kendi burjuva devrimlerini yapmayan bu anlamda yenileşmeyen devletler hızla kapitalist devletlerin yarı-sömürgeleri olmaya doğru yol alırlar. İran, Rusya, Osmanlı Devleti bunun tipik örneklerini teşkil ederler.

Özellikle İngiltere hızlı bir yaygınlık gösterince Osmanlılar ve İranlılar, İngiliz stnl karşısında ona yaslanarak varlıklarını devam ettirmek isterler.

İngilizler, siyasal çıkarlarına uygun olarak İran ve Osmanlı Devletinin yanında gözükürler. Onlardan bol bol imtiyazlar koparırlar.

Örneğin; 1838 yılındaki Gülhane Hattı Humayunu Antlaşmasıyla Osmanlılar, İngiliz vatandaşlarına tanı mış olduğu hakları devam ettirecekleri gibi, İngiliz tüccarları, ticaret serbestisine sahip olacaklar ve ödeyecekleri vergi ayrıcalıklı İslam vatandaşlıından farklı olmayacaktı. Benzer antlaşmalar diğer Avrupa devletleriyle de yapılır.

Osmanlı Devletini, İngiltere, Fransa ve Rusya ortadan kaldırmak istiyordu; fakat kendi aralarındaki rakabet ve anlaşmazlıklar, Osmanlıların yaşamasına neden oluyordu.

İngiltere, 1838'deki Gülhane Antlaşmasıyla ayrıcalık elde edince Osmanlı pazarlarına sahip olmasından dolayı artık o koşullar deişmedii müddetce Osmanlı Devletinin parçalanmasına razı olmaz. Çünkü parçalanmayla hissesine daha az pazar düşmüş olacaktı. Osmanlı Devletinin statükosundan yana olurlar. Ama bir yandan da aralarında rekabet ederler. Öyleki Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın, 1838'deki Nizip savaşı sonrası M.Ali Paşa lehine devlet yönetiminde değişiklik istemediklerinden, Osmanlı çıkarlarını savunurlar. İstanbul'a 20 bine yakın Rus askeri yollanarak şehri Mehmet Ali'ye karşı savunmaya çalışırlar. Sonraki yıllarda arlık, Karadenizin kuzeyindeki topraklarda yayılma gösterince, İngiltere ve Fransa Kırım savaşında (1854-56) Osmanlı Devletini bu nedenle desteklerler. Rusların yayılmasını bu tarzda istemezler. Hatta Osmanlılara 11 milyon Sterlin borç verirler.

1856 yılında kapitalistler İslahat Fermanı ile ayrıcalıklarını pekiştirirler. Özellikle de İngiltere Osmanlı saray yneticileriİngiltere'nin istemleri dışına çıkamaz. İstese de buna gücü yetmez.

İran, Avusturya-Macaristan imparatorluğu, Rusya ve Fransa'nın ayrıca içteki ayaklanmalar buna imkan bırakmaz. İngiltere'nin koruyuculuuna sığınır. İngiliz büyükelçisi bir yerde Osmanlı Başbakanı gibidir. Dalkavukluk, rüşvet, adam kayırma yani tüm çürümüşlük devletin hertarafında olmasına karşın bu zalim ve zorba yönetim kapitalist devletlerin kendi aralarındaki çelişkiden dolayı varlığını sürdürür. İ isyanlar dahi bunların destekleri ile yenilgiye uratılır.

Alman Birliği, Bismark tarafından sağlandıktan sonra, Almanya'da, Uzak-Doğu rekabetinde yer almak ister. İlk adım olarak Osmanlı Devletiyle iyi ilişkiler kurmaya başlarlar. Zaten nceki yıllarda askeri danışmanlarını yollamışlardı. 1883'de Alman askeri İslah Heyeti İstanbul'a gelir. General **Von Der Goltz** 1895 yılına kadar Osmanlı Genel Kurmay Başkanı yardımcılığı görevini üstlenir. Goltz Paşa, I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı 1. ve 6. ordularına kumandanlık yapar.

Ayrıca Liman Von Sandres'de büyük bir heyetiyle İstanbul'a gelerek görev almış hatta Mareşal ünvanını dahi almıştı.

Goltz Paşa, Bismark'a yolladığı raporunda, bazı Osmanlı Paşalarını satın aldığını, kendilerine düzenli maaş verildiğini onlardan bu şekilde yararlanılabileceğini keza bir çok generalin de dostları olduklarını belirtmektedir.

Almanlar'ın gayeleri açıktır. Osmanlı Devletini sömürmek. İngiliz, Rus ve Fransız, Alman rekabetinde kendi üstünlüklerini sağlamak. Goltz Paşa, Mareşal Walderz'e yolladığı mektupta kendi nüfuslarını kullanarak Osmanlı askerleri üzerinde egemenliklerini bir daha ellerinden geri alınmayacak şekilde oluşturmaktan bahs eder. Onları bu tavra iten Osmanlı sevgisi ve menfaatleri asla değildir. Bunu birinci elden kaynaklar doğruluyor. Dönemin İngiliz yetkililerinden **Stanley**, Osmanlılar için;

".....Avrupa kıtasından silinip gümezlerse çok yazık olurdu. Bunları ortadan kaldırmak kolay, işin asıl zor tarafı bunların yerine kimlerin konulması gerektiğini bilmektir." biçimindeki açıklaması ne düşündüklerini aydınlatmaktadır. O yıllarda Osmanlıların kendilerine bir zararın dokunmayacağını söylerler.

Ne zaman ki İngilizlerin ve Fransızların karşısına Almanya çıkıpta Osmanlı Devleti üzerinde kendilerinin aleyhine gelişme gösterir. İşte artık Osmanlı Devletinin bir an önce parçalanmasını da gündeme getirerek ard-arda gizli antlaşmalar yaparlar.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşında, Ruslar, Doğu'da hızla ilerleyince Osmanlı'lar, İngilizlere Kıbrıs adasını vererek, Ruslara karşı yardım ister. İngilizler, Ruslarla henüz o şartlarda Osmanlı topraklarının paylaşımı sorununda anlaşmadıklarından, sözde Osmanlı'yı savunur gözükürler. Osmanlılar yenilirler. Rus orduları, Erzurum'a kadar ilerler. Batı-Ermenistan topraklarını Ruslara karşı İngilizler, koruma adı altında hak elde ederler. Fakat esas amaçları Rusya'ya karşı bölgeyi korumaktır. Yoksa gayeleri Ermenileri korumak, savunmak değildir. Tamamiyle ikili oynuyorlardı. Kapitalist devletler artık Osmanlı Devleti adına taraf olup esasta kendi çıkarlarını korumaya ve geliştirmeye çalışıyorlardı. Osmanlı-İran savaşları konusunda Minorsky şöyle diyor;

" Büyük Safevi-Osmanlı mücadelesi, Kürtlerin siyasi ehemmiyetlerini idrâk etmelerine yol açtı."

"İsmail'in, Kürtler'in başına İranlı valiler koyma teşebbüsü, Osmanlı siyaseti ile tezat teşkil ediyordu. Hâkim İdris (Bütlüsti) tarafından çizilmiş bulunan bu siyaset, yerli beylere muhtâriyet temin eden feodal bir teşkilât kurulması esasına dayanıyordu."

"Türk-İran hududu yavaş yavaş isitkrar keybetti ve İranlılar Zağros seddinin ve bu seddin güneyine doğru uzanan kollarının arkasına çekildiler. O sırada Osmanlı devleti merkezi kuvvetin doğu eyaletlerinde sağlamlaştırılması işine girdi." (Minorsky, Kürtler, İslâm Ansiklopedisi s. 1102)

İşin bir diğer yönünde Osmanlılar ve İranlıların, Kürtler'i biribirlerine karşı tampon bölge olarak kullanmaları da sözkonusuydu.

Kasr-ı Şirin antlaşmasından sonra da (1639) Osmanlılar Kürdistan'da merkezileştirmeye hız verirler.

"Ancak, daha sonra, Osmanlıların 1683 yılında Viyana önlerinde yenik düşmesiyle, bu Kürt tımar devletlerinin Bab-ı ali illeri haline dönüşme süreci

başlamıştır. Bu süreç Diyarbakır'a Vali tâynini ile başlamış; ve 19. yüzyılda bağımsız Soran Prenslüğünde Mir-i Kora'nın 1826-1837 yılları arasında ve Kuzeybatı Kürdistan'ın da Bedirhan Bey'in 1839-1846 yılları arasında gösterdikleri direnişle son bulmuştur. Osmanlı-İran sınırının öte yanın da Senendeç'te Erdalanai Prenslерinin yönetimi de 1867 yılında, İran'ın merkezileştirme siyaseti sonuncunda ortadan kalkmıştır.

19. yüzyılın sonunda despot valilere ve Sultan'ın ve Şehinşah'ın vergicilerine karşı bir dizi Kürt isyanları görölmektedir." (Avukatsız Halk, Kürtler, Dr. Heinz Gstrem, sf: 9-10)

Heinz Gstrem, merkezileştirilmenin son bulmasını direnişlerin sonrasına bağlıyor.

1805'de Napolyon'un isteği üzerine P.A Jaubert Osmanlı İmparatorluğuna ve İran'a bir gezi yapar. "**Voyage en Armenie eten Perse**" (Ermenistan ve İran'a bir yolculuk) adlı eserinde ilginç yazıları vardır. Yazar; Beyazıt, Muş, Van, Dersim, Çölemerk, Zaho, Amediye ve Süleymaniye'de Paşalıkların olduğunu yazar. (Bkz. Aktaran Garo Sasuni Age S. 41)

Bu konuda Minorsky ise şöyle yazıyor;

"Osmanlı Sultanları, II. Mahmut devrine kadar Kürt emirliklerini bütünüyle ortadan kaldırıp, topraklarında egemenlik kuramadılar. Emirler, Sultanların kendilerinden istedikleri şeyleri yerine getirirlerdi. Onlara armağanlar sunarlardı. Savaşlarda Osmanlılara asker verirlerdi. Ama Sultan II. Mahmut, Padişahı Yavuz zamanında verilen kararı kaldırdı. Bütün Kürt beyliklerinin imaretlerinin ortadan kaldırılmasına karar verdi. Bu kararın uygulanması içinde Reşit Paşa yönetiminde Kürdistan'a ordu gönderdi. Böylece 1834'te Kürtler doğrudan doğruya 'Türk vatandaşı sayıldılar diğer bir deyişle Kürdistan ikinci kez ve tam anlamıyla Osmanlılar tarafından işgal edilmiş oldu... (Bu davranış, Kürtleri ulusal bir kalkışma hareketine yöneltti. 1834 yılında Bedirhan Bey yönetimindeki güçler Osmanlılara karşı harekete geçti. (Minorsky, Kürtler, Halepçe Yayınları, Bilefeld, 1988)

İngiliz Kinner 1813'te yaptığı gezide, Paşaların şeklen İstanbul'a bağlı olduklarını, Ermenilerin, Kürtlerin ve Osmanlıların denetimi altında olduğunu yazmaktadır. (Bkz. J.M. Donald Kinner "Voyage dans Lasie et le Kurdistan cilt. 2 s. 143 Aktaran Garo Sasuni Age s. 41)

Çeşitli araştırmacılar arasındaki farklı yaklaşımlar, dönemine göre ele alınıp değerlendirilmelidir. Örneğin; Abdurrahman Paşa isyanı sırasında elbetteki merkezle ilişkiler kopuk olacaktı. Ama direniş bastırıldıktan sonra aynı şeyi söyleyebilir miyiz?

..."Ağanın idaresi tamamıyla ata erkil bir sistemde; bana ekmek, süt, bal ve peynir ikram etti. Fakat ben kendisini davet ettikten sonra oda oturdu. Hiç bir tarafta iktidar ve hakimiyetten eser yoktu. (Bununla birlikte bu adam 500 ailenin amiriydi; hükümlerinin temyizi yoktu.) Ve Türk makamlarının bu kabilenin iç işlerine karışmamayetkileri yoktu.

Ağa ihtiyarları dinledikten sonra kabilesinden birinin suçlu olduğuna kanaat ge-

tirince onu idama mahkum eder, Paşa'nın bir ağa öldüğü zaman onun halefini tayin etme hakkı vardır, fakat yeni ağa'yı daima aynı kabileden seçmek zorundadır. " (Moltke, Mektuplar, s. 157)

Osmanlılar, Kürdistan üzerinde bir dönem tam bir egemenlik kurmalarına rağmen bazı olayların gelişmesiyle birlikte merkezi otorite zayıflayınca tekrardan Osmanlı despotluğu oluşturuluncaya kadar bazı değişiklikler kaçınılmaz oluyordu. Eğer başından sonuna kadar aynı uygulamalar olmuştur denilirse kuşkusuz ki hatalı bir yaklaşım olacaktır. Sorun her dönemi ve her koşulu o tarihi koşullar yani mevcut durum çerçevesinde değerlendirmekten geçer. Moltke'nin yaşadığı dönem 19.y.yıl'dır. Ve esasta beylikler ortadan kaldırılmıştır. Aşiret ilişkileri ise çok uzun yıllardan beri hemen hemen aynı tür ilişkiler içerisinde sürüp gitmekte- dir. Moltke'nin söz konusu ettiği beylik değil, aşirettir.

Aşiretlerin Yerleşik Düzene Geçirtilme Çalışmaları

Kurtuluş Devrinde çeşitli tarikatlara mensup dervişlerin önderliğinde ilk iskan hareketleri başlatılmış ve yeni alınan yerlere halk sürgün edilerek mecburi iskana tabi tutulmuştur. Ayrıca bu sürgünler için vakıflar oluşturulmuş, derbend tesisleri inşaa edilmiştir.

Dervişler, ordunun arkasından veya onlarla birlikte hareket ederek, ıssız yer-lerde yolların geçtiği önemli mevkilere zaviye ve tekkeler inşa ettirerek yerleşimin ilk adımlarını atıyorlardı.

Devlet, konar-göçerleri-yerleşik halka göre,savaşçı nitelikleri, disiplinli oluşları yanısıra hala eski örgütlülük anlayışlarını korumaları nedeniyle yeni işgal edilen bölgelere yerleştirilmelerinde etken olmuştur.

Yanısıra yeni işgal edilen bölgelerden kaçanların yerlerini doldurmak içinde bu iskan politikasına baş vurulmuştur.

Devlet, kendi otoritesinin sürdüğü alanlarda da karşılıklı olarak yer değiştirme politikasını güderek çeşitli aşiret ve halkların kaynaşmasına etken olur.

Yeni işgal edilen alanlarda yurtluk, tımar gibi yeni gidenlere imtiyaz olarak verilmesi, tamamen halkı cezbetmek içindir.

"Aşiret nakil ve iskanı hakkında ilk kayıt 1357'de Karesi topraklarından Gelibo- lu yöresine ve daha sonra Hayrabolu'ya gelip yerleşen 'göçer evlilere' aittir." (C.Orhunlu Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskan politikası s.102)

Osmanlılar, 1514'ten sonra Doğu'da ilk önce Kürdistan ve Ermenistan topra-klarını kendilerine bağlı olması yönünde uğraşırlar. Çünkü Doğu'daki beylikler İran Safevi Devleti ile Osmanlılar arasında zaman zaman el değiştiriyordu.

Osmanlıları ilhakı gerçekleştirdikten sonra, kendi Devlet yapısını yerleştirmeye çalışırlar. İşgal ettikleri ülkelerin kanunlarını kendi bünyelerine uyar- lamaya çalışırlar. Böylelikle onlardan yararlanmayı hedeflerler.

İmparatorluk giderek büyüdükçe sorunları da artar. Devletin hemen bütün alanlarında şiddete, zorbalığa, işgale karşı mücadeleler söz konusudur. Kısmi ör- gütlülük veya kendiliğinden meydana gelen bu direnişleri, Padişahlık ortadan

kaldırmak istemekteydi.

"Zayıf bir iktisadi bünyeye sahip çiftçi ve ona tabi topluluklar harbin tesirini derhal hissediyorlardı. Harp devrinin meydana getirdiği darlık buhranlarından sıkıntıya düşerek ekseriye ellerindeki mal ve mülklerini satmak zorunda kalıyorlar; veya-çoğu zaman eşkiyalar yüzünden yerlerini terk ediyorlardı. Seferler dolayısıyla Anadolu'nun muhafazasız kalması, meydana istedikleri gibi hareket etmek isteyen fırsat düşküniü insan topluluklarına bırakıyordu. Bunlar yüzünden çift ve çubuğunu bırakan köylüler, öküzleri yerine atı, sapan yerine de tüfek edinip, bir kısım atlı, diğer kısmı sekban olarak kule ve palankalar inşa ederek bu gürüha karışıyorlardı." (Ahval-ı Celaliyan Esat Efendi Kütüphanesi No:2236/56 Aktaran C. Orhunlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin iskanı s.7)

Devletin iskan politikası ekonomik ve yönetim sorunlarıyla yakından ilgili olmasının yanısıra, genel olarak toplumu da etkilemesi ve belli bir amacı gütmesi nedeniyle o kadar da siyasi bir sorundur.

- Osmanlı merkezi feodal yapısı, çeşitli milliyetleri zorla elinde tuttuğundan, devlet kendi despot yapısını korumada uygulayacağı planlı iskan politikasıyla devam ettirir. Yaptığı veya yapacağı iskan politikası nüfusun ekonomiye kaydırılması sorununda oldukça önemlidir.

Osmanlı Devletinde, çeşitli iskan şekilleri görülmüştür. Genel olarak ; münferit mesken, münferit çiftlik, ağıl, oba, mandıra, kom, tol, divan, mezraa, mahalle, köy, kasaba ve şehir sözcükleri ile ifade edilen şekiller altında yürütülmüştür. (Ali Tanoğlu, İskan Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod, Türkiyat Mecmuası İst. 1954)

Metod olarakta ilk dönemlerde halkın Türkleştirilmesinde Vakıflar ve Temlikler (Kolonizatör Türk Dervişleri) iskan metodu olarak kullanılmışlardır (Ömer Lütfü Barkan Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler, Vakıflar Dergisi Sayı: 2 Ank. 1942 s.284-353) Sonraki yıllarda sürgün (Ö.Lütfü Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon metodu olarak sürgünler, İktisat Fakültesi Mecmuası, 11. İst. 1951 S. 525-569) biçimi daha sonraki yıllarda ise *Derbent Tesisleri* aracılığıyla yürütülmüştür. (Cengiz Orhunlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, İst. 1967 s. 95-100)

Her devletin parçalanmasında ve kuruluş yıllarında büyük çapta nüfusun yer değiştirmesi ve değiştirilmesi görülür.

Osmanlı Devletinde de benzer durum söz konusudur. Dünyanın nüfusunun o yıllardaki azlığı göz önünde tutulursa siyasi ve askeri veya diğer etmenlerin yanısıra nüfusun toplum üzerinde oldukça önemli etkisi vardı.

Yeni işgal edilen bölgelerin Türkleştirilmesinde, boş yerlerin doldurularak ekonomik hayatın canlandırılmasında, kasaba ve köylerin kurulmasında konar-göçerlerin yerleştirilmelerinin önemi büyük olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, kuruluş, genişleme gerileme yıllarında siyasi ekonomik ve idari duruma göre iskan politikasında farklılıklar görülmektedir.

Kuruluş yıllarında, yeni toprakların işgaliyle birlikte konar-göçer aşiretlerin bu yeni yerlere yerleştirilmesi tarzındaki politika, imparatorluğun gerilemeye başladığı dönemlerde boş ve harap sahalara iskan edilen konar-göçerlerden yeni

yerlerin ziraate açılması düşüncesiyle faydalanılmaya gidilmiştir.

Özellikle bu yıllarda Celali isyanlarının ve diğer nedenlerle çıkan olaylar sırasında, birçok aşiret veya konar-göçerlerin yeni yerlere yerleştirilmesi ön plana çıkmış, olaylar nedeniyle can güvenliği görmeyen bir çok kişinin bulundukları yerleri terk ederek büyük şehirlere doğru göçlerini önlemek için hem başkaldırıları önlenmeye çalışılmış, hemde bu olaylara neden olan veya olabilecekler sürgün edilerek iskanlarına çalışılmıştır.

Gerileme Devrinde yani 16. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorlukta **statükoyu koruma** ön plana çıkınca daha önce dışa dönük olarak sürdürülen iskan politikası, yön değiştirerek iç iskan politikasına dönüştürülmüştür.

Çeşitli iç isyanların, yapılan uzun savaşlar neticesinde birçok yer harap olmuş, iktisadi kriz artmış, halk baskıdan kurtulmak için kendilerine daha uygun alanlar bulmaya yönelmiştir.

Devlet 17 ve 18. yüzyılda *"Harap ve Sahipsiz Yerlere Oymakların Yerleştirilerek Yeniden Ziraate Açılması"* adı altında iskan politikasını devam ettirmiştir.

Devlet kendiliğinden çoğunlukla can güvenliği nedeniyle yerlerini terk eden halka karşı önlemler almaya çalışmış, başka yerlere gitmeleri kanunnamelerle belirlenmeye çalışılmıştır. Artık bir kimse istediği zaman mesleğini bırakıp başka bir bölgeye gidemez olmuştur. Gidenler cezalandırılır ve tekrar eski yerlerine döndürülürlerdi. Buna rağmen gidenler, gittikleri yerlerde 10 yıldan fazla kalır ve oranın vergi idaresine yazılırsa bulundukları yerden iade edilmezlerdi.

Özellikle 17. yüzyıldan itibaren konar-göçer aşiretlerin iskan çalışmalarını görüyoruz. 1691 yılı baharından itibaren konar-göçer oymaklar harap yerlere yerleştirildiler. Böylece boş ve sahipsiz yerleri imar etmek ve yeniden ziraate açmak, dolayısıyla konar-göçer hayat tarzlarından ötürü yerleşik halk ile oymaklar arasındaki anlaşmazlıklara son vermek ve bunların bu sırada Anadolu'yu kaplamış olan saruca sekban eşkiyaları aralarına girmeleride önlenmek istendi. (O. Orhunlu age. s. 5)

Sorun-sekbanların bir kısmında hayvancılıkla geçinen konar-göçer grupları teşkil ediyordu. Nüfusları da arttıkça topraklar yeterli olmaz. Haliyle aileden kopmalar olur. Çeşitli yerlere dağılırlar. Şehirlere veya paşaların yanlarına giderler ve özellikle şehirler gidenler, Saruca-sekbanların oluşmasına neden olurlar. (C.Orhunlu age. s.8)

Konar-göçerler yaşadıkları hayat biçiminden dolayı mevsimden mevsime yaylak ve kışlak arasında gidip gelmekteydiler.

Yaylak ve kışlak bölgesi, arası çoğunlukla birbirlerinden uzak alanlar olmaktadır.

Örneğin; Erzurum yaylalarına giden göçerler kışın Suriye çöllerine kadar inebilmekteydiler.

Göçerliğin temel üretimi olan hayvancılık nedeniyle hayvanlarına ot bulabilmek için yerlerini çoğunlukla değiştirmek zorunda kalmaktaydılar. Yaşamları sürülerine bağlıydı.

Konar durumuna geldiklerinde çadırlarını yazın köyler, harebeler veya eski yerleşim yerleri yakınlarına kurarlar, kışın ise kasabaların civarında bulunurlardı.

Yaylakta hayvanlarını otlatmakta, dolayısıyla payvancılıkla uğraşmaktadırlar;

kışlakta ise kondukları yerde ekinlik yani bir nevi basit ziraat yapmaktadırlar. C. Orhunlu bu tip yaşam tarzını göçebecilik olarak adlandırmaz. Yerleşik hayatla göçebecilik arasında bir ara şekil olarak tanımlar. Göçebecilik yerine Osmanlı kanunnamelerinde ki gibi konar-göçer olarak tanımlar.

İl yahut **ulus** ismiyle gruplandırılan konar-göçer halk, sırasıyla boy (aşiret) oymak (cemaat), oba (mahalle)'lara ayrılmıştır.

Boy ve oymakların başında bir bey (Araplarda Şeyh) bulunmaktaydı.

Bir boya bey tayini irsi olmadığı takdirde, o boyu oluşturan grupların başında bulunan kethuda ve ihtiyarların bir şahsı boy beyi olarak kabul etmeleri halinde hükümet tarafından onaylanması gerekiyordu. Kabul edilince Beylik Berat'ı verilirdi. Kanunlara ve yanındakilere uygunluk göstermezse azledilecekleride belirtilirdi. (age. C.Orhunlu s. 14)

Fakat Rışvan gibi bazı teşekküllerde boy beyliğinin Berat'la değil, ancak boy aris-tokrasisini teşkil eden kimselerin-kethuda, ihtiyar ve söz sahipleri eliyle seçildiğini hatta istedikleri şahsı boy beyi yapabileceklerini belirtmek lazım. (age. s. 15)

Kethudalar içtimai ve idari bakımdan takri bulundukları boy beyi tarafından tayin edilmekte idiler. Kethudalar hakkında oymak ahalisi kefil olmak zorundaydı. Has voyvodalarına kanunlarca tespit edilen vergileri vermek zorundaydılar. Hükümet kethudalar hakkında da berat gönderiyordu. Bir çeşit vergi memurlarıydılar. Oymak içinde ne olup bittiğini de bildiklerinden devlet en ücra köşeden vergi almanın yolunu bulmuş oluyordu.

Konar-göçerlerde yapı itibariyle ;

a) Bir boydan ibaret olan-tek başına ve müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar.

b) Bir boydan ayrılmış ve zamanla türeyerek sayıları 4'den 16'ya yahut daha fazla oymaklar grubu ki bunlar çoğunlukla reislerinin adıyla adlandırılırlardı.

c) Federasyon şekli gösteren kuruluşlar, ana teşekküllerinden ayrılmış olan muhtelif oymakların birleşmesinden meydana geldiği gibi, bir teşekkülden ayrılmış, küçük grupların birleşmesinden meydana gelebilir. Örneğin; 4 ayrı kethudalık halinde ve her birinin ayrı ayrı birer kethudası olan başka isimler ile adlandırılan, dört cemaat cihan-beyli aşiretini meydana getirmekte idi. İkinci kısma giren kuruluşların daha çok yaygın olduğu görülmektedir. (Bkz. C.Orhunlu age. s. 15-16, İst. 1987)

Osmanlılar 17. yüzyılda Kürdistan'da merkezileştirmeyi sağladıkları oranda, asker toplamaya çalıştılar. Aynı şekilde Türkmenlerden de yararlanmaya başladılar. (Silahtar Mehmet Ağa, Tarih c. 2, ist. 1928, s. 375-376)

Askerlik ve vergi Osmanlıların dayandıkları en temel öğelerdi denilebilir.

Konar-göçerler üzerinde bulundukları topraklarda has, zeamet ve tımara göre reaya olarak kabul ediliyorlardı. Yörükler genellikle tımar ve has reayası, Türkmenler ise has reayası idiler.

"Yeni il Türkmenleri, Üsküdar'daki Valide Sultan evkafının reayası idiler, bu sebepten kayıtlarda bazen Üsküdar Türkmeni veya Üsküdar evi şeklinde geçmektedir. Sivas'ın güneyinde bugünkü kangal kazasının bulunduğu yerleri kaphıyorlardı. Yellüce, Mancımık, Alacahan Yeni-ilin en meşhur yerleri idi." (C.Orhunlu age. s. 16)

Halep Türmenleri de aynı yere Valide Sultan evkafına bağlıydılar.

Diyarbakır Voyvodoluğuna tabi önemli bir minkataa olan Çobaniyye-i Kara-ulus, Kürt oymaklarının bağlanmış oldukları bir vergi dairesi idi. Ergani kazasında yurt tutmuş olan Badıllu (Batılı) diğer aşiretler ile beraber Diyarbakır eyaleti içinde Bitlis'te yaylayıp diğer yerlerde kışlamakta idi. 16. asır başlarında Kara-ulus, Boz-ulus mukataasına bağlanmıştı. (C.Orhunlu age. s. 19)

İzzettin taifesi ise Kilis ve civarında bulunan Valide Sultan haslarına bağlanmışlardı. Ayrıca Rışvan hassıda Valide Sultan'a bağlıydı. Bunlar Malatya Sancağında yurt tutunmakla birlikte kışın Şam'a giderlerdi.

Bu oymaklar has veya sancağın vergi dairesine dahil edilirlerdi.

Başlarında hükümet tarafından tayin edilen voyvoda bulunurdu. Oymakların bağlı bulundukları sancak beyliği veya mahalli hanedanların ahalisinde görüşleri alınmak suretiyle bir kimse voyvoda tayin edilirdi.

Konar-göçerlerin vergilerini toplamak, düzenlerini sağlamak için başlarına mahalli hükümet adamlarının tayin ettiği ve merkezi hükümet tarafından da onaylanan voyvodaların önemli rolleri vardı.

"Aşiret, mukataalara voyvoda tayin edilen kimseye malikane suretiyle verilmiştir." Bu voyvodaların isimleri Türkmen voyvodası veya Türkmen ağası şeklinde geçmektedir.

Bazen voyvodalık bir şahısta toplanır. Bazı yerlerde yılda bir defa olmak üzere değiştirilip bir başkasına verildiği kayıtlıdır.

Toplu halde yaşayan bazı gruplara bağımsız kadırlarda tayin edilmiştir. Böylelikle idari ve kazai bir şekil verme yoluna gidilmiştir.

Kadılar, tayin edildikleri oymaklar ile beraber şehirden şehire gezmekte olup belirli bir yerleri yoktu.

Konar-göçerler kısımda olsa ilkel çiftçilik yapmaktaydılar.

Devlet için at, deve ve katırın oldukça önemi vardı. Bu nedenle ordu ihtiyaçlarını çoğunlukla konar-göçerlerden sağlamakta idiler.

Konar-göçerler hayvancılık ve onun ürünlerinden, avcılık, dokumacılık, dericilikten geçinirlerdi.

Belli yerlerde ve önceden tespit edilmiş zamanlarda kurula gelen pazar yerleri, çeşitli maddeleri satarlardı.

Dulkadirli ulusu olarak adlandırılan konar, Göçerler ise Maraş, Elbistan, Kars, Kozan, Bozok ve Sivas eyaletlerinde konaklamaktaydılar. (Yusuf Hallaçoğlu, age, s. 26)

Ergani kazasını yurt tutmuş bulunan Badıllu aşireti diğer aşiretlerle birlikte Bitliste yaylaya çıkırlardı. Kışın ise başka yerlerde kalırlardı.

"Konar-göçer halk, devamlı yer değiştirmeleri sebebiyle üzerinde bulundukları toprakların teşkilatına bağlı olarak tınar, zeamet ve has reayası, olarak bulunmaktaydılar." (Yusuf Hallaçoğlu 18. y.yılda Osmanlı İmp. İskan Siyaseti ve Aşeritlerin Yerleştirilmesi s. 20)

İdari ve adli bakımdan konar-göçerler yaşam tarzları nedeniyle özel bir durumlara sahiptiler. Belli bir yerleri olmadığından sancak beylerine tabii olmayıp, doğrudan doğruya bey veya başbuğlarına bağlıydılar. Hukuk yönünden Kadı'lara bağlı olmakla beraber cezai, bakımdan beylerine veya başbuğlarına tabiydiler.

Devletle olan işlerinde de aracı beyleriydi.

1700 yılında, Malatya Sancağına bağlı Gerger ve Kahta kazalarına ait 26 köye gelip yerleşen Zorganlı torunlarının, çevre köylere baskı yapmaları sonucu, Rakka Valisine emir gönderilerek bunların kendi bölgesine götürülmesi istenilmiştir. Fakat Zorganlı torunları vergilerini vereceklerini, zulm etmeyeceklerinin garantisini verdikten sonra yerlerinde bırakılmışlardır. (Y.Hallaçoğlu, age, s. 45)

Kürdistan'da ulus ismiyle de tanınan Cihanbeyli aşireti, 1776'da Anadolu'da dolaşan **Carsten Niebuhr** tarafından 10 bin çadırları olduğunu yazmaktadır. İşte bu ünlü aşiretin Harput, Diyarbakır, Kahta gibi yerlerde yaptıkları baskılar nedeniyle Rakka'ya yerleştirilmeleri emredilmiş fakat bütünüyle bu emir uygulanamamıştır. Ayrıca Keli, Corlu, Şamaklu aşiretleride benzer baskınları yapıyorlardı.

Milli, Şıkaki gibi aşiretlerde Pülümür (Kuzucan), Kiği, Tercan gibi yerlerde baskınlar yapıyorlardı. Devlet bunların eski yerlerine dönmelerini istemiştir. (Y.Hallaçoğlu age, s. 46)

Devlet özellikle 1701 tarihinde yayınladığı emirnamelerle Japovalı, Yarçekanlı, Mürdlü, Direjanlı aşiretleride Rakka'ya yerleştirmeye çalışmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu aşiretleri Arap aşiretleriyle karşı karşıya getirtmeye uğraşmış bir yönüyle de bulundukları yerlerden uzak bölgelere yerleştirerek bu ıssız çöl alanlarını kontrol altına almaya çalışmışlardır. Rakka'ya sürülmek istenilenler arasında yeni-il'e tabii Musacalu, Beydili aşiretleride sayılabilir.

Şimdiki Adıyaman'ın Gerger kazasını 1704 yılında terkederek Dersimin Çemişgezek, Pertek ve Sağman'ın bazı köylerine giderek, buranın sakinlerini sürerek bölgeye kendileri yerleşen Cihanbeyli, Şeyh Hasanlı, Dede Sülü vs. gibi toplulukların bu durumları Çemişgezek kadısı tarafından Padişah'a şikayet edilir.

Padişah 1705 yılında gönderdiği bir fermanla Cihanbeyli aşiretinin Rakka'ya Dede Sülü ve Şeyh Hasanlı aşiretlerinin ise tekrar eski yerlerine iskan edilmelerini buyurur. (Cevdet Tasnifi aktaran Y.Hallaçoğlu age, s. 50)

Yukarıda adı geçen aşiretlerin Rakka'ya veya eski yerlerine dönüp-dönmedikleri bilinmiyor. Yalnız bu aşiretlerin yıllar sonra 1782'de aynı şekilde yine Dersim'e yöneldiklerini ve yine bunların eski yerlerine dönmeleri için ferman yollandığı belirtilmektedir.

Bunlardan, Şeyh Hasanlıların hangi aşiretten oldukları bilinmemektedir. (Bkz. Y.Hallaçoğlu age, s. 50) Onların bu bilinmezlikleri **"hangi mahalde sakinlerse o bölgeye iskanları emredilmiştir."**

Konar-göçerlerden Viran Şehir bölgesinde yaşayan Milli aşireti 1711'de Rakka'ya sürülmüş, daha sonra araya girenler onların tekrardan eski bölgelerine dönmelerine yardımcı olmuşlar, fakat (1713) bir kez daha Rakka'ya yollanmışlardır. 1724'de bir kısmı kaçarak memleketlerine dönmüş, fakat yeniden Rakka'ya sürülmeleri için fermanlar yayılmıştır. (Y.Hallaçoğlu age, s. 53)

Aşiretlerin bir kısmının Rakka'ya sürülmesinin nedenlerinden biri Arap aşiretlerine karşı çıkartmaktır. Anadolu, Kürdistan ve Ermenistan'da buralara sürgün edilen aşiretlerin Rakka bölgesinin elverişsiz koşulları nedeniyle de sık sık kaçarak eski bölgelerine dönmelerine neden olmaktadır. Birçok aşiret Rakka'ya

sürgün edileceklerini anlayınca çoğunlukla affedilmelerini, uslandıklarını vs. ileri sürerek Rakka'ya gitmek istemediklerini belirtirler.

Bir kısım oymaklarda zamanın harp ihtiyaçlarını karşılarıydı. Bunlar vergi ve rasum yerine imal ettikleri ok ve yay gibi silahları cephaneye teslim ederek mükellefiyetlerini yerine getirirlerdi. (C. Orhunlu age, s. 22-23)

Bu tür işleri yapmak için binlerce köy her zaman seferber edilir. Fakat 16. y.yıldan sonra köylerdeki kargaşalıklar, (Celali isyanları gibi) sonucu arazisi olmayan Reaya ve kimselerden konar-göçerlerden, topraklarını kaybeden köylülerden seçilir. Böylelikle yukarı da sayılanlara ziraat yaptırmak, kendileri için ev inşa etmek yoluyla iskan siyaseti uygulanır. Böylelikle derbentçilik yoluyla iskan yerlerinde köyler oluşuyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nda **lonca** sisteminin önemli bir yeri vardı. Kişiler babadan-oğula meslek değiştiremezlerdi. Çok büyük kanuni zorluklar sözkonusuydu. Bir çiftçi işini bırakıp kaçarsa, on yıl içinde yakalandığında yerine ve işine iade edilirdi.

Bir çiftçi toprağını işlemezse devlet öşür alamayacağından tazminat olarak **çiftbozan** ve **levantlik** vergisini alırdı.

Bir çiftlik sahibi tarafından satılamaz ve parçalanamazdı.

Mirasçı bırakmayanların toprakları topuya verilirken kendi akrabaları tercih edilirdi.

16. asırdaki kargaşalıklar da birçok köyün tahrip olduğu, binlercesinin yer değiştirdiği biliniyor. Devlet, 17. asırda bu duruma son vermek ister. Çünkü temel geliri köylülerin ürünleriydi. Bu yüzden kimsesizlere, topraksız köylülere vs. araziler verilerek topraktan gelir almay açılışılır. En çokta konar göçer halk yerleştirilmeye çalışılır. Çoğunlukla Anadolu, Kuzey ve Batı Suriye topraklarında bu yerleştirmeler gerçekleştirilir.

Devletin konar-göçerleri yerleştirme arzusunun başlıca nedenlerinden biri, devlet düzeniyle bağdaşmayan yaşam tarzlarında önemli payı vardı.

Konar-göçerlerin denetimleri zordu. Ayrıca vergi toplamada zorlukları daha fazla çıkartıyorlardı. Keza kışlak ve yaylaklara gidip geldiklerinde etraflarına zarar veriyorlardı. Ayrıca konar-göçerler arasında yer vs. yüzünden sürekli kavgalar eksik oluyordu.

Devlet açısından en önemlisi vergi toplamadaki zorluktu. Yerleşik hayata geçenler daha rahat denetim altına alınabiliyordu. Aynı şeyi konar-göçerler için söyleyemeyiz.

Devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde etrafa zarar verdikleri ileri sürülerek oymakların yerleşik hayata geçirilmesi uygun görülür.

Celali, Saruca, Sekban ve Leventlerin 16. yüzyılın sonlarından itibaren yaptıkları isyanlar birçok köyün tahrip olmasına, ayrıca ticaretle uğraşanların şikayet ve göçlerine yol açmıştı. Devlet, kendisinin de yaptığı büyük tahribatlar sonucu yaşamı canlandırmak için bu sefer oymaklara el atar. Çünkü harap ve ziraatın yapılmadığı yerlerden vergi alamayacaktı.

Harap köyler, boş alanlar, isteyen kimselere vermeye başlandı 17. yüzyılda Saruca-Sekban olarak adlandırılan isyancılar Beylerbeyi veya sancak beylerinin emirleri altında bulunurlardı. Savaş sırasında yöneticilerin bulunmadığı yerleri kapu-ağalarının denetiminde bölükler halinde toplanırlardı. Bunların 18.

yüzyıldaki isyanları iç düzenin bozulmasında çok önemli rolü olmuştu. 1688'de çıkarılan bir fetva ile tüm devlette bu saruca-sekbanların katledilmesi emri çıkmıştı. Bir nevi onlar için seferberlik ilan edilmişti. Birçokları yok edilmelerine rağmen sonraki yıllarda Levent adı altında tekrardan ortaya çıktıklarını görüyoruz. Bu Leventlere karşı 1719'da katledilmeleri için yeni bir emir yayınlanır. İç karışıklıklara son vermek Leventlerle bir tutularak yapılır. Ancak bunların kesin sonları 1775'den sonraya kadar devam eder. İşte bu iç karışıklıklar sırasında etrafın harap olması, halkın göç etmesi veya ettirilmesi, birçok yerin boşalmasına neden olur.

Devlet iç isyanlar sırasında otoritesi sarsılınca konar-göçerleri üzerinde de otoritelerinin azalmasını getirir. Bu nedenle devlet onların iskana tabii tutulması için uğraşısını arttırır. Çünkü yerleşik hayat içinde olanların çoğunun tımar ve zeamet sahibi köyler olduğu gözönüne alındığında iç istikrarın sağlanması devlet açısından çok büyük bir öneme sahipti. Gerek vergi ve gerekse ziraat açısından çok önemliydi.

1723'den sonra çıkan İran savaşları sırasında Revam çevresinden bazı aileler Kars bölgesine yerleştirilmişler, ancak sonraki yıllarda eski yerlerini tamir etmek koşuluyla geri dönmelerine izin verilmişti. (Y.Hallaçoğlu, age. s. 42)

Celali ayaklanmaları, 1775'e kadar sürmüştü. Bu yıllarda birçok kasaba ve köy baskılar nedeniyle terk edilmişti. Örneğin, Ankara'nın Bacı kazasının 328 köyünden 33'ü, 1604'de Haymana'nın 36 köyünün tamamı boşaltılmıştı.

Halk, fakir köylerden kaçarken, durumları iyi olan köyler ve kasabalar ise kaçaklara karşı önlem olarak kasaba ve köylerin etrafını birer palanga ile çevirmişlerdi.

Sivas, Halep, Şam, Urfa, Diyarbakır, Erzurum, Van ve Musul eyaletleri harap olmuş haldeydiler. (Y.Hallaçoğlu age, s. 34)

Konar-göçerler devlet tarafından bir takım işlerde de kullanılırlar;

a) Ordunun nakliyat işlerinde

b) Madenleri ilgilendiren konularda.

1) Madenlerin korunmasında

2) Madenlerin nakledilmesinde

3) Madenlerde çalıştırılarak (Avarız-ı Divaniye denilen vergiden mu- af tutulurlar)

c) İç ayaklanmaların bastırılmasında veya emniyeti sağlayan inzibatlar olarak kullanılırlar.

d) 1686'dan sonra ordu da askeri kuvvet olarak yararlanılmaya başlanırlar.

e) Derbent ve geçitlerin savunmalarında kullanılırlar.

Osmanlı imparatorluğunun başlangıç yılları, göçebe Türk oymaklarının boş topraklar bulunarak yerleştirilmesi dönemidir. Ki bu askeri işgalle eş anlamlıdır.

Bu kalabalık oymakların yer ve yurt değiştirmeleri ve yeni ülkelerde vatan kurma yıllarıdır diyen Ömer Lütfü Barkana karşı (Bkz. Ömer Lütfü Barkan; Osm. İmp.da Bir İskan ve Kolonizasyon metodu olarak Sürgünler, İktisat Fak. Mec. C.XI s. 544, ist. 1949-50)

Halil İnalıcık, (Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti, Belleten XV s. 641-642 Ankara 1951) *bu görüşe karşı çıkarak, Balkanlara yerleştirmelerin siirgün ve zoraki iskan olduğunu ve bunların da konar-göçerler olduğunu belirtir.*

Ömer Lütfü Barkan, Balkanlara doğru olan yerleşmelerde birçok köylere isimlerini veren, boş alanlara yerleşip oraları imar eden dervişler ve onların faaliyet merkezi olan zaviyelerin kendiliğinden bir kolonizasyon ve iskan hareketini temsil ettiklerini açıklar. (Ö.L.Barkan, Osm. İmp. da Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler; II. Kolonizatör Türk Dervişleri, Vakıflar Dergisi. C2, s. 285, Ankara, 1942)

İşgal edilen ülkeleri iskan ve imar etmek için idari ve mali birer bağımsız müessese şeklinde olan arazi vakıflarının oluşturulması devletin eskiden beri uyguladığı bir metottu. Böylelikle uzun zaman devlet bu yolla iktisadi hayatı canlandırmaya çalışmış, vakıf yolu ile bataklık ve ıssız yerler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Buralara yerleştirilen oymaklar bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır.

Yeni işgal edilen yerlere her köy ve kasabadan da, büyüklüğüne göre on haneden bir veya iki hane olmak üzere sürgüne çıkarmak zorunluluğu vardı.

Bu durum çeşitli sorunları da getiriyor. Köylüler etrafa dağılarak sürgüne gitmenin yollarını arıyorlar. Bir kaç kişi yollamak zorunda kalan köylüler ise; işsiz ve lümpen kişileri seçerek yolluyorlar. Bir yerde sürgün suçluların sürülmesine dönüşüyor.

Askeri ve ticari yolların yapımı ve korunması için köprücü, su yolcu ve derbentci gibi geri hizmette çalışanlar vardı.

Gördükleri hizmetlerden dolayı çeşitli vergilerden muaf tutulmaktaydılar.

Babadan oğula irsi olarak beyliğin geçtiği oymaklarda, bey ailesinin yanı sıra bir torun grubunda vardı ki bunlar konar-göçerlerin idarecileriyle birlikte aristokrasiyi oluştururlardı. (Bkz. age. s. 15)

Kürt beylikleri içinde özellikle yerleşik Hristiyan halkta vardı. Asur-Keldaniler ve Ermeniler, bu Hristiyan ahaliyi oluşturuyorlardı. Ayrıca museviler de gayri-müslimlerin içindeydi.

Bunlar askere gitmezlerdi. Haraç yada Kafa vergisi verirdi. Duruma göre bu vergileri Kürt Beyleride alırdı. İşgalin gerçekleştiği ilk yıllarda bu tür vergiler doğrudan Beylere giderdi.

Bazı beyliklerde örneğin Cezire ve Bitlis Beyliklerinde göçebe aşiretlerde, Beyliğin yerleşikleri gibi, beyliğe, bağımlılıkları söz konusuydu. Fakat aynı türden bir bağımlılık Diyarbakır'da görülmez. Bu konar-göçerler/göçebeler ayrı bir statü göçebe konfederasyonları içinde örgütlendirilir.

Devlet, böylelikle, beyliklerin otoritelerine sınır getirir. Üstelik konar-göçerlerle, yerleşikler arasına çelişki sokar.

16. yüzyılda en büyük konar-göçer aşiret konfederasyonu Diyarbakırda bulunan Boz ulustur. Boz ulus, kışın Suriye'ye yazın ise Erzincan ve Erzurum bölgelerine giderlerdi. (Faruk Demirtaş, Boz Ulus Hakkında, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Fakültesi Dergisi sayı 7, yıl 1949, s. 29-60)

1540 yılında konfederasyonun 7500'e yakın aileden oluştuğunu ve iki milyon koyuna sahip bulunduğunu görüyoruz. (Ömer Lütfi Barkan, XV ve 16. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali esasları, I. Kanunlar yıl 1943, s. 140-144)

Boz uluslular bilindiği kadarıyla askerlik zorunluluğu içinde değillerdi. Üstelik

Diyarbakır'ın sancakları arasına paylaştırılması şeklen olmakla birlikte sadece vergi alımı için sözkonusu olmuştur. Veya pratikte yürütülememiştir.

17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğundaki iç karışıklıklar sonrası birçok yer de harap oluncunca, devletin gelirlerinde de düşüş söz konusu oluyor. Ardından kendilerine karşı olan aşiretlerin boş veya harap olanlara öncelikle yerleştirilmesi planlanıyor. (Y. Hallaçoğlu age, s. 59)

Bu boş ve harap yerlerin başkalarının da çekici olabilmesi için devlet yeni yerleşim merkezlerinin kurulmasına çalışmıştır. Elbetteki bu anlayış devletin iskan politikasıyla eşdeğer olmuş, öncelikle derbentlerin oluşturulmasını getirmiş, konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilmelerinde önemli katkıları olmuştur.

Aşiretlerin bazıları yerlerini terk ederek başka bölgelere kaçtıklarında 17. ve 18. yüzyıllarda kaçtıkları bölgenin vergi sistemine kendilerini kaydetmişlerse, bölgeden uzaklaştırılmazdı. Ancak aradan 10 senenin geçmesi gerekirdi. 10 yıl içinde eski yerlerine döndürülebilirlerdi. Bu on yıllık zaman derbent ve evkaf reyası için geçerli değıildi. Onlara her zaman uygulanırdı.

Rüşvet, adam kayırma gibi olumsuzlukları içinde barındıran Osmanlı Devletinde diğere devlet işlerinde görülen olumsuzluklar iskan sorununda da görölmekteydi. Denilebilir ki bu tür yolsuzluklar fermanların hayata geçmesinde önemli olumsuzluk örnekleri olmuştur.

Toprağına yerleştirilenler, araziyi işlemek zorundaydılar. Bu nedenle denetimleri de söz konusuydu.

Bulundukları yerlerde bir nevi milis olarakta kullanılmışlardı. Oymaklar, silahlarını da bıraktıklarından artık kendilerini koruma ve savunmada doğrudan devleti yanlarında görmek istemekteydiler.

Konar-göçerler iskan edildikleri toprakları beğenmedikleri, alışamadıkları, veya sürekli baskılara uğramaları sonucu tekrar eski hayatlarına dönenleri de vardır. Devlet kendi yasalarının dışında yerleşik hayata karşı çıkma veya kendi istekleri doğrultusunda yer değııştirmeleri durumunda önemli tedbirler almıştır. Öyle ki önemli geçitler tutulmuş, eyalet valilerine oldukça fazla yetkiler tanınarak yerleşik hayatı zorla devam ettirmenin yolları aranmıştır.

19. yüzyılda toplu bir iskan siyasetinin yerine, bölgesel iskan siyaseti izlenilmiştir.

Tanzimatla birlikte iskan hareketleri daha sistemli yürütölmeye çalışılmıştır.

Eyalet valileri tarafından aşiret reislerine birer mühür verilerek, aşiret üyelerinin izinsiz olarak başka bir bölgeye gitmeleri engellenmeye çalışılmıştır.

Ayrıca eyalet müşirlerinin kontrolü altında, aşiretler bağımsız birer muhassılık haline getirilirler. Yanısıra 1842'de çıkarılan bir kanunlada yaylak-kışlak sorununda bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Böylelikle aşiretler bulundukları kaza ve sancak topraklarından dışarıya yayla ve kışlaklara gitmeleri önlenmeye çalışılmıştır. Devletin bu tür düzenlemeleri orduya yeni kuvvetlerin katılmasına neden olmuştur. Devlete isyan eden gruplara karşı şiddet uygulandığı gibi mecburi iskanada tabi tutulmuşlar uzak bölgelere sürölmüşlerdir.

Tanzimat Döneminde..... "Aşiret reislerine bulundukları eyalet Valisi tarafından birer mühür verilerek aşiret halkından başka yere gümek isteyenlere kefil

göstermek şartı ile mühlür tezkiresi verme usulü tatbik edilmeye başlandı." (Hatt-ı Hümayun tasnifi Nü.22243 sene 1828 Aktaran C.Orhanla age, s. 113)

Sivas vilayetine yerleştirilen Rışvan aşiretinin başına nazır tayin edilir. Nazırlar, aşiret reisi ünvanını alarak devletin memurları haline getirilirler. Aynı uygulama Konya ve Ankara'da da geçerli olur.

Tanzimat döneminde ayrıca bazı aşiretler birer bağımsız muhassalık haline getirilir. Bu muhassalıkların eyalet müşirlerinin denetimleri altında olmasına karar verilir.

Tanzimat döneminde de iskan sorununa ciddi bir çözüm bulunmaz.

1842 yılında bulunan hal çaresine göre aşiretler yaylak ve kışlaklarını terketmeyecekler, bulundukları sancak ve kazada bulunan geniş topraklarda kalacaklardı.

Özellikle kışlaklarda kalanlardan ordunun hertürlü ihtiyacının karşılanması düşünülür.

Aşiretler hangi sancak ve kaza içindeyse, hepsi o yerin müşir, kaymakam ve müdürleri idaresinde bulunarak belirtilen sancaklardaki boş yerlere yerleştirileceklerdi. Bu nedenle boş, terkedilmiş olunan tarla ve topraklar onlara verilerek, aşiretlerin ziraatle uğraşması teşvik edilir. Bursa, Sivas, Ankara, Konya, Aydın vilayetleri bu uygulama kapsamı içerisine alınır. Bu uygulamaya karşı çıkan aşiretlere şiddet uygulanacağıda belirtilir.

İskan edilen aşiretlerin bazıları yeni köyler kurarlarken, bazıları da diğer köyler arasında dağıtılır. (C.Orhunlu. age. s. 114-115)

Becer, Kürdistan'a yaptığı seyahet sırasında Diyarbakır yakınlarındaki Haniki Cori köyündeki halkın yerleşim yerlerini terk ederek göçebelige döndüklerini yazar. Nedenini köylülere sorduğunda;

"Ne yapabildik ki? Ovada kalıp köyler kursak, bağlar yapsak, tahıl eksek, siirüleri izinsiz toprağa salsak, ağır vergiyi ödesek, çalışmalarımızdan hiçbir fayda görmeyecektik. Fakir düştük ve eşi benzeri duyulmamış bir baskıya uğradık. Ezenler, bizim şikayetlerimizden rahatsız olduğundan bizi suçlu ilan ediyorlardı. Köylerimizi yıkıyor, toprağı işleyecek aletlerimizi alıyor, bizi ya öldürüyor ya da köle yapıyorlardı. Ne yapabilirsin? Evlerimizi boş bıraktık, ve hiç bir baskıya uğramadığımız dağlardaki kardeşlerimizin yanında sığınak aradık. Kaderimiz böyleymiş." (P.Lergı, İran Kürtleri ve Onların Kuzeyindeki Ataları Haldayler Hakkındaki İncelemeler, s. 61, Aktaran Celile Celil, age, s. 155)

Bir toplum sürekli yeniden ve yeniden saldırıya, talana, yağmaya uğrarsa sonu ne olur? Elbetteki başta can güvenliği olmak üzere halk kendisini koruyabilecek yerlere gider. Elbetteki onların önderlerinden birlikler yapmaları beklenilir. Fakat gerçekleşmedikçe veya kısmi oranda gerçekleşince ançak geçici başarılar söz konusu olur. Ardından tekrar yıkım. Haliyle toplum kendi dinamikleri üzerinde yükselmez. Dış güçlerin varlığı toplumun gelişiminin önündeki en büyük engeli oluşturur. Örneğin;

1850 yılında Osmanlılar Ömeryan köyünü yakarlar. Sebep vergiydi.

Mültezimler, yani Osmanlı vergi toplayıcıları, topladıkları vergileri vermeyince devlet onları cezalandıracağına köylülerden yeniden vergi almak isterler. Halk karşı çıkar. Köyleri yakılır, yıkılır malları yağmalanır. **Becer**, Mardin'de esir alınan

Kürtleri görür. Esirlere yapılan işkencelere tanık olur.

1866 yılına gelinceye kadar Kuzey Kürdistan'daki aşiretlerin çoğu iskana tabi tutulamamışlardı.

Bu tarihten sonra Güney Kardistan'daki aşiretlerin iskan işine el atılır. Bunun içinde geniş bir komisyon oluşturulur. Adına da Fırka-i İslahiye denir. Ayrıca kendilerine askeri kuvvette verilir. Başına Derviş Paşa ile Cevdet Paşa getirilir.

Halep'e yakın bazı aşiretlerin bir kısmı toprağa yerleşmişlerdi. Bir kısmı da aynı yolu takip etmek istiyordu. Devlet özellikle asker ihtiyacı için aşiretlerin çok kısa süre iskan edilmesini istiyordu. Bu nedenle öncelikle isyancı aşiretlerin katledilmesini daha sonra arta kalanların iskana tabi tutulmasını istemekteydi. Aşiretlere genel bir af getirterek tüm suçlular önce bağışlanır. Buna rağmen yine iskana tabi olmazlarsa şiddete başvuracakları açıklanır. (1865)

Yarı yerleşik veya yerleşik aşiretlerin devlete bağlı aşiret reisleride iskana karşı çıkanları ikna etmeleri için görevlendirirler.

Örneğin; iskanı kabul etmeyen Kara Fakılı aşiretine şiddet uygulanır. Bu haber diğer aşiretleri etkiler. Bir çok aşiret iskanı kabul eder. Böylelikle bir çok yeni köy ve kasabalar ortaya çıkmaya başlar. Örneğin; Antep, Adana arasındaki Niğoli kalesi civarındaki Kerkütlü, Hanağzı, Çerçili, Kurdbahçesi, Eğintili, Keferdiz nahiyeleri birleştirilerek İslahiye adı verilir. Bu günkü İslahiye kazası böylece kurulur.

Halep'e bağlı Delikanlı aşiretiyle, Maraş'a bağlı Çelikanlı aşiretleri İslahiyeye getirilerek iskan edilirler.

Maraş sancağındaki Yusuf Hacı, Çakallı, Nadirli aşiretleri 1866'da tamamen iskana tabii tutulurlar.

Osmanlı devleti işgal ettiği çeşitli topraklardan atıldıkça buralarda yaşayan Müslüman veya Türkler Anadolu'ya ardarda gelmeye başlarlar.

Devlet bu konuda ne yapılacağını saptayan hükümleri ancak 1856 yılında Kırım Tatarlarının Anadolu'ya göçü sırasında bir talimatnameyle belirler. 1860'da ise **Muhacirin Komisyonu** kurulur. Fakat esasta çalışması 1876 -78 Osmanlı - Rus savaşından sonra olur. İskan-ı Muhacirin Komisyonu'nun hemen her ilde şubeleri oluşturulur. Bu müdüriyetlerin ismine de "**Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi**" adı verilir. İst 1916 (1334) de Kürtler'in iskanı hakkında bir kitap ta çıkartılmıştır.

18. yüzyıldan sonra İmparatorluğun durmadan toprak kaybetmesinden dolayı, eski yerlerinden kaçan halkın iskanı da ayrı bir sorun olarak devletin başına bela olmuştur. Devlet, yerleşik halkı korumak için konar-göçerler üzerinde baskılarını artırmış öyleki bir kısım konar - göçerler bu nedenle yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Böylelikle ortaya harap olan yerlerin yeniden inşası söz konusu olmuş, çeşitli yolların emniyeti artmıştır.

19. yüzyıldan itibaren aile grupları ve aşiretlerin iskanı sorunu gündeme gelmiştir. Devletin merkezileştirmeyi hızlandırmasına paralel olarak Ayrıca çeşitli yerlerden kaçan halkın da yerleştirilmesi gündeme gelince bu iş için Muhacirler Komisyonu kurulmuştur. Artık daha sistemli bir yerleştirmeden bahsedilebilir. 18. yüzyılda devlet, emirleri dinlemeyerek kendisine karşı çıkan gruplara karşı harekete geçerek onları önceden tesbit ettikleri yerlere sürgün ederler. Konar - göçerleri iskana zorlamak için yapılan

baskılar neticesinde, konar-göçerler yerleşiklere göre ekonomik olarak daha zor duruma düşmüşlerdir. (Yusuf Halaçoğlu 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yay. s. 7 Ankara 1991) Bu konar-göçerler üzerine kanunnameler vardı. Beylerin ve memurların ve merkezi otoritenin yetkilerini belirlemekteydi.

Ahmet Refik 17. yüzyılın başlarında Bozuk Konfedarasyonuna dahil olan bir çok aşiretin Anadolu'da başıboş gezdiğini yazmaktadır. Yani aşiretin dağıldığını belirtmektedir. (Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, Yıl, 1930 S. 67 - 70) Faruk Demirtaş ise (Age S. 42 - 46) Boz Ulus'un önemli bazı aşiretlerinin 16. ve 17. yüzyılda İran'a göç ettiklerini ayrıca belirtir.

Osmanlı -İran savaşlarının getirdiği yöreden paylaşımın yeni idari taksimatların, vergilerinin vs. bu dağılımda sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Göçerlerin gittikleri yerlerde Beylere vergi vermekteydiler. Evliya Çelebi, Çapakçuru (Bingöl)'ü gezdiği sırada göçerlerle karşılaştığını yörenin beyi tarafından göçerlere ilişkin Kanunnameye yasaklanmış olmasına rağmen geçiş parası alındığını yazmaktadır.

"Bingöl yayalasına çıkmak isteyen Haliti, Çekvani, Yezidi, Zaza, Zibari, Lölö, İzoli, Şiagi, Kiki aşiretlerinden iki yüz bin adam ile on kerre yüz bin (1 milyon) koyun ve hayvanattan burada bekleyen Çapakçur beyinin adamları kuş uçurtmayıp öşür alırlar." (Evliya Çelebi, Seyhatname C. 3, s.226)

Kendi dünyalarında, politik gelişmelerin dışında kalmak isteyen göçebelerin bu tarz yaşamlarını sürdürmeleri oldukça zordu. Ve hayat her geçen gün kendilerini yerleşikliğe zorluyordu. Aynı Ali göçebe aşiretlerin bazılarında hükümet ve ocaklık şeklinde görülen idari örgütlenmelere benzer olabilecek olan özerkliklerinin devletçe tanındığını, bunların beylerinin Za'im ünvanını yani ze'amet sahibi ünvanını aldığını yazmaktadır.

Diyarbakır, Van ve Şehrızor eyaletlerinde *"ba'z-ı Mir-i aşiretler vardır. Lakin sancak beyi hüminde olmayıp zü'ame makamında dört yüzi mütecavizdir. Taml-u alem şahidi değildir. Sancağı beylerle sefere eşerler. Fevt oldukça mutasarrıf olmadığı Tumar ile aşiretliği oğlu yok ise akrabasına virilir. Mukarız oldukça Sa'ir ze'amet gibi harice dahi verilir." (Aynı Ali Efgendi, Kavanin-i Ali-i Osman der Hülasa-i Meza-min-i Defter-i Divan Derleyen Tayyib. Gökbilgin İst. 1979 s. 35)*

Yani soydan gelenlerin askeri zorunluluğu olup, sancak beyine bağlı olarak 400 aşiret reisinden ibaret olduklarını belirtmektedir.

Bu tür değişiklikler beyliklerin ortadan kalkmasına devletin gücüne vs. bağlı olarak değişikliğe uğramaktaydı. Bu aşiret örgütlenmesine egemen olan kendi işlerine müdahalenin doğrudan olunmasıydı. Fakat bu istemleri tamamen arzuları olmakla birlikte yaşanan hayat arasında farklılık vardı. Batıdaki devlet örgütlenmelerinde hatta Osmanlıların devlet olarak örgütlenmesinde görüldüğü gibi bir soyun, sülalenin tüm aşiret veya feodal beylikler üzerinde egemenliği ister zorca -

en çok gürüleni isterse gönüllü birlik temelinde olsun bu tür büyük örgütlenmeler Kürtler arasında görülmediğinden ulusal duyguların gelişmesinde o derece zor olur. Beylikler ve onun içinde de aşiretsel bölünmüşlük kendi küçük dünyalarındaki egemenliklerine dışarıdan bir baskı geldiğinde aşiretinin veya beyliğinin bağımsızlığından bahsedilmekte ve tamda bu nokta iç ve dış güç çatışması söz konusu olmaktadır. Aynı şey iki aşiret arasında da geçerlidir.

Aşiret ve Yapıları

Aşiret Arapça bir kelimedir. Bir kaç kabilenin birliği anlamındadır. **Tayge, bar, hel** ise kabileden küçük oluşmalara denir.

Kabile adları çoğunlukla yaşadıkları yerin isimlerinden oldukları gibi, kabileyi yöneten şahıstan dolayıda adlandırılır.

Örneğin; Ermeni tarihçi **İnciciyan**, Bitlis, Muş, Sasunda yaşayan Kürtlerin, Roşki adıyla tanımlamakta olduğunu yazmaktadır. Adı Roşkan olan yerde yaşamakta olduklarından bu isimi almışlardır. Yine devamla bu günkü Ağrı ve Bitlis'in bir kısmında yaşayan Kürtlere Silvan Kürtleri denilmesinin nedeni Silven bölgesinde gelmelerinden dolayıdır. Örnekler çoğaltılabilir.

Aşiretler kan bağına dayanan bir örgütlenmedir. Gelenekçilik, içe kapalılık, otoriteye bağımlılık, itaatçilik, bizlik, göçebelik ve yarı-göçebelik gibi duygu ve ilişkileri genelde kapsar.

Aşiret yapısı içinde kabile, aile, çadır, oba gibi birimlerin önemli bir yeri vardır. Ayrıca aşiretler kendisini çevreleyen doğaya, sıcağa, soğuğa, doğal afetlere karşı korunmak için insanların bir araya gelerek oluşturdukları bir örgütlülüktür. Çoğunlukla da belli bir alan üzerinde yaşarlar. Hayvancılık yaşamlarının bir parçasıdır. Elbetteki yukarıdakilere ilaveten bu tür topluluklarda biri diğerine karşı saldırı veya savunma ilişkileri içerisinde olabildiği gibi Aşiret yapısı içinde kan davası, eşkiyalık gibi olumsuzluklar da yaşantılarının bir parçasıdır.

Kan davaları aşiretler arasında çok yaygındır. Aşiretten bir kişi bir başka aşiretçe öldürülürse öldürülen taraf diğer aşiretten ilk gördüğünü -bir kaç kişi de olabilir- öldürürlerdi. Taraflar barış sağlayıncaya kadar arada bir çok kişinin ölümüne neden olurlardı.

Osmanlılar bu kan davalarında seyirci kalmayı tercih ederlerdi. Uzlaşma kendisine yönelebilirdi. Tarafların çatışmaları işlerine geliyordu. Her iki tarafı kendi politikasına göre yönlendirmesi mümkündü.

Öldürülen kişinin kan bedeli vardı. Bu bir başkasının ödürülmesi veya para alınması biçiminde görülebiliyordu.

Aşiret yapıları içinde kan bağıının önemli bir yeri vardır. Soy, aşiretin iç ve dış ilişkilerini belirlemede çok önemli bir yer tutar.

Aşiretler, ataerkil bir aile konumundadır. İnsanlığın ilk dönemlerinde anaerkillik sözkonusuyken ekonomik ve sosyal değişimle birlikte ailede erkek ön plana çıktığından aşiret yapısı içinde erkek çocuğun yeri başka olur.

Aşirette örf, adet ve töre yazılı olmayan kanunlardır. Babadan - oğula tüm aşiret üyelerinin uyması gereken kurallardır. Bu kurlallar da islam dininin etkisi ol-

dukça güçlüdür. Geleneklerle iç içedir. Yezidi ve aleviler de kendi inançlarıyla iç içelik söz konusudur.

Ekonomik ve sosyal ilişkilerin aşiret içinde kendine özgü oluşumları da vardır. Aşiret reisliği, ruhani liderler bu soya dayanan birlikteliklerde yönetici konumundadırlar. Normal olarak şeyh ve dedeler (pirler) aşiret yapısının dışında aşiretler üstü davranmak zorunda kalırlar, Şeyhler ve pirler her hangi bir aşiretin üyesi olmakla birlikte onlar tanrıyla insanlar arasında aracı rolünü üstlenirler. Halk nazarında akıllı, ileri görüşlü olmak zorundadırlar. Yönetici ve saygın bir konumlarının olması gerekir. Çeşitli çelişkilerin çözümünde oynadığı rol ona saygınlık kazandırır. Devletin bunlara yönelmesi merkezi otoritesini sağlamak içindi. Toplumun önderlerinin öldürülmesi veya sürülmesinden doğacak boşluğa devletin yerleşme çabası vardı.

Devlet güçlü şeyhi safdışı bıraktıktan sonra yeni prestiji daha az şeyhle rahatlıkla ilişkiye girebilmiştir. Çünkü devletle işbirliği bu yerel otoriteyi ayakta tutar.

M.V. Bruinessen, *"Kürt aşiretleri yalnızca devleti önceleyen bir aşamayı temsil etmiyorlar, fakat çeşitli yöntemlerle çevredeki devletler tarafından yaratılmışlardır."* demektedir.

Aşiretlerin bazen yaratıldıklarını belirtir.

Bruinessen, *"Bölgede fazla gücün olması, taşradaki küçük şefler arasındaki rekabetin biçimini etkilemektedir. Bir devletin uydusu olmuş bir rahip veya düşmünla baş etmenin en etkili yolu, bir diğer devletin desteğini almaktır. (Ya da devletlerden birinin) Bu diğer devletin bir başka şefle rekabet ilişkilerine girmesi haküniyetini arttırmasının garantisidir. Kürdistan'da devletlerin nüfuz alanlarını genişletmelerinin belli başlı yollarından biri, başka bir devletin yöriüncesindende olan aşiret veya aşiret liderlerinin düşmanlarıyla ilişkiye geçmektir. Bu şekilde, yerel ya da bölgesel düşmanlıklar ve rakabetler, komşu hatta uzak devletlerin, kendi aralarındaki güç çatışmalarıyla iç içe geçer."* (age 163)

"Yukarıda sözü edilen uydu konumundaki (vasal) aşiret ve aşiret liderlerinin sadakati, işe yaradığı ölçüde geçerlidir. Yararlılığını yitirdiğinde kolaylıkla bir başka tarafa yönelebilir. Ya da tam bağımsızlık ilan edebilir. Merkezi otorite zayıflar zayıflamaz periferideki (çevre) uydu güçler bağımsızlık işaretleri vermeye başlar. Bağımlılıklarını (sözde) devam ettirir. Fakat bu bağımlılığın içeriği giderek boşalır. Vergi ödemeyi durdurur. İstedğinde askeri yardım verilmez ve sonunda açıkca bağımsızlıklarını ilan ederler. Eğer merkez çok hızlı bir restorasyon geçirmezse, periferide bazı özerk şeflikler ve mini devletlerin ortaya çıkışı açıkca görülebilir. Bu yükselen şefliklerin bazıları diğerleri üzerinde egemenlik kurup tam bir devlet yapısı oluşturabilirler. Daha önceleri de olduğu gibi, bir imparatorluğun çöküşü periferide eski imparatorlukların kopyası olan yeni devletlerin ortaya çıkmasını sağlarlar. Önce bağımlı durumdaki liderin mutlaka bağımsız yöneticiler olmaları gerekmez. Merkezi otoritenin çöküşüne eşlik eden karışıklıklar ve periferide yoğunlaşan rekabetler, liderler arasından yeni liderlerin sıvrilip, yükselmesini mümkün kılıyor." (Age S. 163 - 164)

Aşiretçilik, ulus kavramının gelişiminde engel teşkil eder. Yoğun aşiret örgü-

tlenmesi içindeki Kürdistan'da, Kürt ulusalcılığın etkili olmamasında aşiret yapısının rolü çok fazladır.

Ulusalcılık öncesi Kürt aşiret öğrütlenmesinde aşiret içi veya aşiretler arası çelişkinin aşiret üzerinde nasıl kötü bir örnek oluşturduğunu İngiliz J.Malcolm şöyle örneklemektedir. Özetle; *"1600 yıllarında Rezayeh(Urmiye) Gölü'nün güneyinde yerleşik olan Mukri aşireti kandavası nedeniyle parçalanır. O yıllarda Osmanlı - Safevi mücadelesi güncelliğini koruyordu. 1603'de Şah Abbas, Mukri aşiretinin bir kısmını yanına alarak 1605'de Osmanlılarla yaptığı savaştan üstün çıkar. Mukri aşiretinin rakipleri Osmanlı'nın yanında saf tutar."* (İran Tarihi, s 541 .Londra 1815 Aktaran Ağa, Şeyh ve devlet M. V. Bruinessen age. s. 399)

"Kürt aşiretlerinde bu tür olaylar çok sık görülür. Eğer bir aşiret diğer bir aşiretin toprağını işgal ederse yenilen, bağlı bulunduğu devletten İran veya Osmanlı ve Fars ordularının çatışan taraflardan birini tutmak zorunda değillerse, kazanan taraf, hiç şüphesiz kendilerini desteklemiş olanların liderlerini tanıyacak ve dahası resmi ünvanlarla gerçek güçleri onure edeceklerdi. Bu durum rakiplerinin elimine edilmesini de sağlayabilirdi. Taraflardan biri ordulardan birine katıldığında, diğeri de hemen ötekine katılıp becerebildiği kadar iyi savaşım tarafının kazanmasına çalışırdı." (M.V. Bruinessen age. s. 98)

Dış destek sağlamak için yapılan bu tür girişimler aşiretleri bir kez daha böler. Bruinessen bu konuda;

1) Bu eğilim "dış" devletlerin, favori liderleri geleneksel rakiplerine karşı destekleyerek, ünvanlarla, cüppelerle, gelirlerle ve "kanun uygulayıcılar" bazan aşiret reislerinin özel ordusuna dönüşen jandarma taburlarıyla, "onların sadakatlerini" satın alarak, Kürdistan'da bir sözde otorite kurmalarını, göreceli olarak kolaylaştırdı. Gene de tam bir kontrole ulaşmak mümkün olmadı.

Çünkü, "bağlılığı" sağlanan aşiret reislerini "isyana" zorlayan rakipleri vardı. Özellikle Irak'daki İngiliz yönetimi farkında olmadan, aşiretlerin çoğalmalarını sağladı. Kendi yönetimlerinin üstünlüklerine safça inanarak, reislerin pragmatik ittifaklarını kendilerine olan sevgilerine bağlayıp "sadakat" diye adlandırırlar. Sonunda "sadık" olduğu sanılan aşiret reisi "isyana" kalkınca, dehşetle şaşırırlar. Bunun en ünlü örneği, hırslı bir lider ve sanimini bir ulusalcı olan Şeyh Mahmuttur. Bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını engellemek için İngilizlerin O'nu kullanmasına izin vermek yerine bağımsız bir Kürdistan amacıyla onun, İngilizler'i kullanması nedeniyle, İngilizler onu hiç affetmemişlerdi.

2) Nüfuslu aileler, iç çatışmalar ve rekabetten daha farklı nedenlerle de muhalif dış güçlerle bağlantı kurabilirler. Bütün yumurtaların bir sepete konmaması biluiri ve Orta - Doğu'da bu kurala titizlikle uyulur. Bu kural belki de en karmaşık biçimiyle İran Aristokrasisi tarafından uygulanmıştı. Bu aileler partide en azında bir üyelerinin bulunmasını garanti etmişlerdi. (Partiler kapatılmadan önce) öyle ki, politik gelişmeler hangi yönde olursa olsun, aile her zaman güç odaklarına yakındı. Bu Kürdistan'da bilinen bir olgudur. (Bruinessen Age S. 101)

Bruinessen her ne kadar son yıllardaki gelişmeleri vurguluyorsa da 1900 ön-

cesinde de, aşiretler arasında merkezle ve muheliflerle ilişki içerisindeydiler. Önemli olan aşiret yapısını korumaktır.

Aşiret örgütlenmeleri de Kürdistan'da karışıktır. Savaşlar Kürdistan'da ekonomik ve siyasal değişikliğe yol açtığı gibi aşiretler üzerinde de etkili olmuş bir çok aşiret bölünmüş - sürgünlerden dolayı bazıları çok büyük güç yitirmiştir. İşte güçsüzleşen veya bölünen bazı aşiretler bir araya gelip yeniden daha büyük aşiret örgütlenmesine gidebiliyorlardı.

Burinessen, aşiretlerin karakteristik özelliklerini şöyle sıralar ;

1) Aşiret mensupları kendileriyle aşiretli olmayanlar arasında bir ayırım yaparlar. "Aşiret" (askeri aristokrasiyi) ifade eder.

2) Aşiret mensubu olmakla göçebe ve yarı - göçebe olmak arasında güçlü fakat bütünsel olmayan bir korelasyon vardı.

3) Yapısal olarak en karakteristik özelliği aşamalı (segmental) oluşudur. Bu yapı özellikle kan davalarında, grupsal çatışmalarda ve politik liderlerin güç çekişmelerinde açığa çıkar.

4) Ortak bir ata anlayışıyla bazı durumlarda (küçük) ya da "eski" aşiretler yada alt bölümleri aşiretin sanının büyük bir bölümü aslında çok az sayıdaki ortak atadan gelmiş olabilirler. Soyun homojenliği aşağıdaki etkenler dolayısıyla artar.

5) İş evlilik eğilimi, aşiretin en alt aşamasında, grubunda kendini gösterir. (Amca kızıyla evlilik, gerçek ya da kategorik)

6) Ortak davranış, aşiret düzeyinde ya da en büyük alt birim düzeyinde seyrek olarak görülür.

7) Ekonomik birimler, (hane halkından daha üst düzeydeki) yarı göçebeler için ise kamp grubu, yerleşik ve göçebe aşiretler için ise köydür. Bu sonuncusu genellikle bir aşiretin herhangi bir kolundan oluşur. Birincisi ise düzensiz bir kompozisyona sahip olur.

8) Toprak birliği ikinci bir öneme sahiptir ve her zaman karakteristik bir özellik olarak ortaya çıkmaz. Aynı aşiretin farklı kolları ayrı yerlerde yaşıyor olabilirler. Her hangi bir bölgede iki ya da daha fazla aşiret ve soy tarafından kullanılıyorsa olabilir. Bu istisnalar dışında aşiret ve üzerinde yaşadığı toprakla birlikte anılırlar. Biri diğerini ifade edebilir.

9) Liderlik yapısı aşiretten aşirete değişiklik gösterir. Aşiretlerin çoğu bir büyük reise sahiptir. Fakat işlevleri çok belirgin değildir. Büyük reislerin işlevlerinin geçmişte daha fazla olduğu bellidir. Konumları daha çok savaş ve aşiret içi çatışmalarla bellidir. Küçük aşiretlerde ise reis yabancı kökenli olabilir.

10) Bir aşiret yada alt-birimin şefi, yalnızca politik bir lider değil, fakat aynı zamanda ekonomik ayrıcalıklara sahip biridir. Çoban göçebeler reise yıllık ödentiği aynı olarak öderler (bir kaç koyun). Tarıma aşiretlerde ödentiler daha dikkate değer ölçüdedir. Bazı durumlarda aşiret ağası, aşiret üyelerini sömüren bir toprak ağasıdır.

11) Bazı örneklerde, aşiretliklerin davranışlarının asıl nedenlerinin söz konusu aşirete mensup olmaktan çok, belli bir lidere olan sadakatlerine dayandığı açıktır. (Örneğin; güçlü liderler yönetimindeki aşiretlerin hızlı büyümeleri, liderin ölümünden

sonra yerini gerilemeye bırakmaktadır.

12) Aşiret reisleri nüfuzlarını arttırmak ve yaygınlaştırmak için dış güçlerle bağlantı kurarlar. İçteki rekabetler, dışardaki bağlantılar kurulmasıyla sonuçlanır. (M.V. Bruinessen age s: 156)

Aşiretlerin yerleşik hayata geçmesi onun çözülmesinin de ilk adımı olur. Çünkü artık hayvan ve hayvan ürünlerinin yanı sıra, tarım ve ticaretle yapılmaya başlanılır. Önceleri kışın yerleşik, yazın da göçebelik şeklinde görülen ve çoğunlukla yarı-göçebecilik denilen bu gelişme, aşiretlerin yaşam tarzlarının değişmesine neden olur. Süreç içinde yerleşik düzen ağır basar.

Aşiretlerin toprağa yerleştirilme çalışmaları sonucu hayvancılık büyük bir darbe yedi. Aynı şekilde topraklı va topraksız köylüler oluşturmaya başladı. Yaylaya çıkma giderek ortadan kalktı. Köylerdeki iş gücü yaylaya çıkmayı gereksizleştirdi. Hayvancılığın tarıma dönüşmeye başlamasıyla birlikte köylüler yazın ortaklaşa çoban tutmaya başladılar. (Celile Celil age s.45)

Tarımdaki gelişme, aşiret nüfusunun artması, kentleşme ve sanayileşme de bu durumu doğrudan etkiler.

Bu değişim içerisinde olan fert aşiretçi ve feodal biçimlenişini üzerinden hemen atamaz.

Tarımda, modern alet ve araçların gelişimiyle birlikte yerleşik hayata geçiş, göçerler için cazip gelmektedir. Toprağa yerleşen her aşiret sosyal, siyasal ve kültürel bir değişimde içine girmiş olur.

Şehirleşme, köylünün topraktan, eski ilişkilerinden kopması demektir. Köy cazipliğini yitirdikçe, doğal olarak kopuşta beraberinde gelir.

Mevsimlik işçilikte geleneksel ilişkilerden kopmada bir adımdır. Burada köyden tam bir kopuş yoktur. Köy ve akrabalık ilişkileri sürer. Fakat yeni alışkanlıklarını da yöresine taşır.

Yolların yıpımı da köy-kent ilişkisini daha canlı kıldığından aşiretçi yapının çözülmesinde rol oynar. Kapalı yapı durumuna uğrar. Ticaret kapalı ekonomiyi sarsar veya dağıtır.

Bütün bu olgular devletin ve aşiretin yapısına, şekillenmesine, bölgesel biçimlenişine bağlı olarak değişir.

19. yüzyılın Başında Osmanlı Devletinin Durumu

Mayıs 1807 'de III. Selim tahtan indirilmiş, Nizam-ı Cedit ordusu da dağıtılmıştı. Çürüyen Osmanlı imparatorluğunu kısmi reformlarla düzenlemek isteyen III. Selim'in tahtan indirilmesinden sonra IV. Mustafa tahta çıkarılmış. Bir yıl sonra da Alemdar Mustafa Paşa önderliğinde (Tuna Ayarı) III. Selim'i tahta çıkarma girişimi sırasında Selim öldürülmüş, fakat isyan durmamış ve ordudan da II. Mahmut (1808 - 39) tahta çıkarılmıştı. Alemdar Mustafa paşa yönetiminde söz sahibi olan ilk taşra Ayarı idi.

Alemdar Mustafa Paşa Çarlık Rusyasının Balkanlardaki Osmanlı Devletinin zararına yayılmasının karşısındaydı. Çünkü Bulgaristan'daki çıkarları Osmanlı yöneticileriyle kendisini birliğe zorluyordu.

Alemdar Mustafa Paşa, önemli Ayanları imparatorluğun sorunlarını tartışmak için İstanbul'a çağırıyor. O sıralarda Ayanlar arasında bir birlikteliğin olmamasında bunda önemli bir yeri vardır. Toplanan bu Anadolu ve Rumeli Ayanlarının görüşmelerinin sonunda padişah ve Sadrazamın otoriteleri onaylanmasını padişaha ait vergilere el konulmamasını padişahında adil ve eşit davranmasını isterler. Ayanlar ayrıca asker toplanılmasında yardımcı olacaklarını, kendi bölgelerinde adil bir yönetim işini organize edeceklerini, birbirlerinin topraklarına ve özerkliklerine karışmayacaklarını, padişaha karşı isyan çıktığında, padişahı destekleyeceklerini belirtirler. Fakat, padişah bu yazılı ittifaka imza atmaktan kaçındığı gibi, dört ayan dışında diğer ayanlar da ittifaka imza atmazlar. İki tarafta yalnızca söz ve vaadlerle işi geçirirler.

Sened-i İttifak pratikte işlememişti.

Alemdar Mustafa Paşa daha sonra **Sekban-ı Cedit** adlı bir ordu kurulmasına öncülük eder. **Yeniçeriler** bu yeni ordudan hoşlanmazlar. Alemdar, yaptıklarıyla bir çok kesime karşı yabancılaştınca 1808'de Yeniçeriler isyan ederler. Bu isyan onun sonu olur.

Sekban-ı Cedit ordusunun askerleri, İstanbul'da talan ve yağma yapmaları özellikle esnafın çıkarlarını, geleceğini olumsuzlaştırıyordu. Yeniçerilerin de ticaretle uğraşması Alemdar'a karşı birliğin nesnel koşullarını yaratmış olur. Padişah, isyancılarla anlaşmaya çalışır. Sekban ordusunu dağıtır. Anlaşma gereğince İstanbul'u terkedecek olan bu askerlere isyancılar tekrar saldırırlar. Bir çokları öldürülür. Üstün gelen ve yenileşme olarak sunulan girişimler kuşkusuz ki halka rağmen yapılan uygulamalar olduğundan karşı tepki gelişecekti. İçteki bu olayların yanı sıra Avrupalı kapitalistler birbirlerinin sömürgelerine ve el değmemiş alanları ele geçirmek için kıyasıya yarışıyorlardı. Özellikle de İngiltere-Fransa, Rus egemenleri, Osmanlı İmparatorluğunu parçalama girişimlerinde bulunuyorlardı. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın güçlü konumu karşısında aslan payının kendilerinde kalması için bu yıllarda Osmanlı İmparatorluğunu savunulmasına kadar işi vardırılar. Almaçlanan yeni bir fırsatta kendi yararlarına işi sağlama almak ve yanı sıra Osmanlı-Rus savaşlarıyla da iki rakiplerini zayıf düşürmek ve tavizler koparmaktı. Aralarındaki çelişki Osmanlı devletine yarar. Daha uzun ömürlü olmasını getirir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf konumu, İmparatorluğun stratejisini İngiltere Fransa ve Rus çelişmesine göre belirlenmesi biçiminde ortaya çıkar.

1814 - 1820 yılları arasında özellikle Balkanlarda Ayanlara karşı yeni önlemler alınır. Ayanlığa İstanbul'dan atama getirilir. Ayrıca ordu bir baskı unsuru olarak yeri geldiğinde Ayanlara karşı kullanılır. Böylelikle Balkanlardaki yerel otoritelerin güçleri kırılır. Bu sıralarda Balkanlar da Sırların ve Yunanlıların direnişleri ise farklı bir görünüm kazanmaktaydı.

Yunanlılar, Avrupa'nın da desteğiyle bağımsızlığa doğru adım adım ilerliyorlardı. Osmanlılar denetim kuramıyorlardı.

Sırlar ise **Kara Yorgi**'nin önderliğinde milli kurtuluş mücadelesini veriyor-

lar. Osmanlılar 1813'de Kara Yorgiyi yendiler. Fakat Kara Yorgiye karşı önceleri destekledikleri **Miloş'u** ise yenemediler. (1815) Fransızlar'ın İngiltere'ye yenilmesi, Rusların toparlanmasına neden olan ve tekrar, Osmanlıların aleyhine toprak kazanmaya başladılar.

Osmanlılar, Sırbistan'dan da (1821) Miloş'u, Sırp Prensi olarak ilan ettiler. Osmanlı askerleri çekildiler. Sırlar yıllık vergi ödeme ile Osmanlılara bağımlı bir duruma geldiler. 1826'da da Yunanlılar **Mora'da** bağımsızlıklarına kavuşmuşlardı.

Anadolu Ayanlarından, Çapmaoğlu sülalesinin 1812-13 yıllarında, özellikle Trabzon valisinin baskısı sonucu etkinliğinin kırılmasıyla sonuçlanır. Özellikle bölünmüşlük, Osmanlı etkinliğinin kurulmasında başrolü oynar. Aydın ve Saruhan bölgesinde (1816) Karaosmanoğulları sülalesinin etkinliği de 1817'ye gelindiğinde, Anadolu'daki merkezi otorite yine sağlanmış olur.

Kürdistan'da yerel otoritelerin Osmanlıya başkaldırıları da bu yıllarda Osmanlı üstünlüğüyle sonuçlanmıştı.

Osmanlılar Arabistan yarımadasındaki daha sonra Suudi Krallığına ismini verecek olan Abdullah Suud'un isyanını Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa aracılığıyla 1818'de kırarlar. Mısır kuvvetlerinin çekilmesinden sonra (1822) Suudiler tekrar (1823-1834) Hicaz ve Necd'de egemenliklerini yarı bağımsız şekilde sağlarlar.

Suriye'deki isyanlarda farklı değildi. 1815-20 yılları arasında Halep valisi Elbistan'a kadar olan bölgede ayanların etkinliğini kırar. Fakat II. Beşir, Lübnan'ı bir prenslik haline getirir. Mısırlılar İstanbul seferine kadar bölgede tam bir etkinlik oluşturur.

Irak'ta ise iç karışıklıklardan Davut Paşa adındaki biri yararlanıp 1813-1828 yıllarına kadar otoritesini sağlar. Daha sonraki yıllarda aşiretlerin yönetimi ağırlık kazanır. Ancak Mithat Paşa'nın 1869-72 yılları arasında burada bulunması Osmanlı üstünlüğünün kurulmasını getirir.

İranla Savaş

İran, Rus saldırıları neticesinde toprak kaybedince Osmanlıların zayıflığından yararlanıp ülkesinin batısında toprak kazanma yoluna gider. Feth, Ali Şah Kaçar sülalesi adına baştaydı. (1797 - 1834) İngiltere ve Fransa Şah'ı destekliyorlardı. Bu gelişmiş kapitalist ülkelerden Fransa, Hindistan yolunun açılması için İran'ı bir üs olarak görüyordu. İngilizler ise Ruslar ve Fransızların İran aracılığıyla ilerlemesini durdurmak istiyordu. Rusların Basra körfezine inmesini engellemeye çalışmaktaydılar.

İngilizler, İranlılara olanak tanıyarak Afganistan'da İran egemenliğinin kurulmasında yardımcı oldular. (1798) Rusların Osmanlılardan Gürcistan'ı almalarını fırsat bilip, İranlılara; Ruslara ve Fransızlara karşı savaştıklarında yardım edeceklerini vaad ettiler. Fransızlarda 1806'da İranlılar'a Hindistan ve Kafkasya'ya saldırıları halinde destek çıkacaklarını vaad ettiler. Fransızlar Finkenstein antlaşması neticesinde İran'a askeri eğitimciler yolladılar. (1807) Fransızlar İran aracılığıyla Rusya'nın güneyinde bir cephe açarak kendilerinin Moskova'ya savaş

açmaları halinde İrandan yararlanmayı hedeflerler.

Çarlık, feodalizmin Avrupa'daki en güçlü kalesiydi. Serbest rekabetçi dönemin burjuvazisi devrimci olduğundan Fransızların savaş yoluyla da olsa bu tarzda feodal yapıları dağıtmaları ilerici bir rol oynuyordu. Fransızlar Napolyon'un önderliğinde Rusya üzerine yürürler. Fakat Fransızlar Çarlığı yenemezler. İranlılar, bu sefer İngilizlere sığınır. İngiliz danışmanlar Fransızların yerini alıp, Ardından İran-Rus savaşı çıkar. Ruslar da İranlıları yenerler. Daha sonra aralarında antlaşma yaparlar. Ardından Osmanlı- Rus çelişkisi tekrardan ön plana çıkar. İşte bu tarihlerde II. Mahmut'un Ruslarla olan problemlerinden yararlanıp, İranlılar, Bağdat ve Şehrızor üzerine yürürler. Ekim 1820 de Osmanlı-İran savaşı başladı.

Hüsrev paşa kumandanlığındaki Osmanlı Ordusu Kürdistan'da İran ilerlemesini durduramadı. Doğu Bayezit ve Bitlis İranlıların eline geçer. Tekrardan Kürdistan topraklarının büyük bir kısmı İranın eline geçer. Fakat İranlıların arasında yayılan kolera nedeniyle 1823 de Erzurum antlaşması yapılır. Eskiden yapılan barış koşulları yeniden yürürlükte kaldı. Erzurum antlaşmasının önemli bir maddesinde Kürt aşiretlerine ilişkindi. Konar-göçer durumda ki aşiretleri iki tarafta denetleyemediğinden bu gibi aşiretlerin sınır tanımadan gezmelerini engelleyeceklerdi. Antlaşma vatandaşlık sorununu çözüme kavuşturamadı. Kürtler'de böylesi bir tabiyete yanaşmıyorlardı. Çünkü bu durumun getireceği sorumluluklar vardı. Rus coğrafyacısı Feynekof durumu şöyle açıklamaktaydı:

Sınır konusundaki çalışmalarda İran ve Osmanlıların ve Kürtlerin esas konuları gözönünde tutulmuyor. İngiltere şimdiki ve gelecekteki çıkarları üzerinde duruyor; Rusya'nın etkinliğini İngiltere ile dostluğa tercih eden İranın aleyhine çalışıyor. Osmanlı devletinin sınırlarını İran'nın zararlarına geliştirmek istiyordu. Bu durumda fiili olarak gerçekleştirmiş, Dicle vadisinden bir kısım önemli yerler ile stratejik önemi olan Kutur, Kızıl ve daha bazı yerleri Osmanlı sınırına katmıştı.” (Aktaran Halfin age. s 83)

Osmanlılar Balkanlardaki Sırp ve Yunan bağımsızlık savaşları nedeniyle İran'la anlaşma yoluna gider. Bu arada Tebriz Ruslarca işgal edilir. İranlılar iki cephede savaşamayacaklarından Osmanlı'larla antlaşmaya çalışırlar. Sonraları 1828 de Ruslarla İranlılar ancak anlaşırılar.

19. Yüzyılın Başlarında Baban Beyliği

Baban Beyliğinin bulunduğu yer, Güney Kürdistan'da ki Süleymaniye şehrinin bölgesini kapsamaktaydı. 19. yüzyıla gelindiğinde beyliği artık şekilsel kabul etmek gerekmektedir. Devlet bu şekilselliğe de son vermek ister. Kürdistan'da o yıllarda büyük karışıklıklar ve önemli politik değişiklikler söz konusuydu.

Bölgede Avrupalı kapitalistlerde çeşitli faaliyetlilikler içerisindeydi.

Misyoner, keşif, din adamı, tüccar vs. gibi çeşitli köleliklere sahip Avrupalılar elbetteki kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Artık bölgedeki gelişmeler içerisinde kapitalistleri görmekteyiz.

Var olan beylikleri aslında 16. yüzyılda ki gibi adlandırmak doğru değildir.

Çünkü iç yapılarında çok önemli değişiklikler olmuştu.

Baban Beyliği 1610 yılında Süleymaniye şehri yakınlarındaki Merivan kalesi, temel alınarak kurulmuştu.

Baban Beyliği Osmanlı-İran savaşları sırasında bir çok defa efendi değiştirmiştir. Genel olarak Osmanlılar, İranlılara karşı üstünlük sağlayamadıkları yıllarda Kürt Beyliklerine karşı **"yumuşak"** davranmışlardır. Amaç Kürtleri kaybetmemektir. Kürt reislerine verdikleri ünvan, para vs. gibi araçlarla ayrıca karşı çıkanlara uyguladıkları terörle, zorbalıkla egemenliklerini sürdürmeye çalışmışlardır.

Kürtleri İranlılara karşı tampon olarak kullanmak geçerli bir politikaydı. Aynı politikayı İranlılar da Osmanlıya karşı yapıyorlardı. Nisbeten savaşız geçen yıllarda ise Beyliklerin merkezileştirilmesi hız kazanıyordu. Mevcut koşullara göre Kürt Beylikleri üzerinde baskılar azalıyor veya artıyordu. Kürt Beylikleri tek başlarına Osmanlı veya İran Devletine karşı çıkmaları mümkün değildi. Hemen her seferinde ortaya tek başına atılanlar kısa sürede yenilgiye uğratılıyordu. Araları da birliktelikte olmadığından işlalciler her zaman başarılı olurlar. Beylik yöneticileri için önemli olan kendi iç işleyişine dokunulmamasıydı. İran'a tavır alışları, Osmanlıyı kurtarıcı görmeleri bu nedenleydi. Osmanlılar ilk anda onlara iç işleyişinde özgürlük vaad ederler. İran'a karşı üstünlük sağladıktan sonra da Beylikleri içten parçalamaya başlarlar. Karşı çıkanın üzerine orduyu yollarlar. Beylikler birbirlerine yardımcı olmaz **"Bana yönelik değil"** diyerek sessiz kalırlar. Hatta Osmanlı askerleriyle birlikte hareket ederler. Düşmanlıklar artar. Devlet giderek üstünlük sağlar. Artık Beylikler geçmişteki gibi hareket edemezler.

Beylikler, Ocaklık, Hükümet gibi ayrıca içten parçalanmıştı, Halife, Padişah Beyliklerin ortadan kaldırılmasını istiyordu. Haliyle Beylikler içerisinde kendisinin atadığı ama Beyliğe kısmi bağlı yöneticilerin (Ocaklık ve hükümet vs.) olması, Beyliğin iç çatışmalarının sürekliliğini getirir. Devletin politikası süreç içerisinde kendi desteğinin alan, Hükümet ve Ocaklık yöneticilerinin konumlarını güçlendirir. İç çatışmalarda Beylik üzerinde hakemlik yaparak otoritesini pekiştirir. Zamanla Valilerde atayarak istediğini elde eder.

19.yüzyılın başlarında Mardin dahil tüm Güney Kürdistan Bağdat valiliğine bağlanır.

Valiliğe bağlı Karakoçak, Zohalo, Süleymaniye, Koysancak ve Amadiye Sancakları vardı. Yöneticileri Paşa ünvanına sahipti. Valiler tarafından yöneticileri atanırdı. Artık 19. yüzyıla birlikte tekrardan Kürtlerin yerel otoritelerine son verilmesi ciddi bir şekilde ele alınıyordu.

Baban Beyliği de bu süreçten geçer. Beylik Bağdat Paşalığına bağlanınca, Valiye yaranarak kendi iç işleyişini sürdürmeye çalışır.

Baban Beyliği 1639'daki Kasr-ı Şirin antlaşması sonucu ikiye bölünmüştü. Haliyle iç ve dış çatışmalar hiç bir zaman eksik olmaz. Bu çatışmalar Beyliğin gücünün zamanla azalmasına yol açar. Beylerin iktidarı zayıflar.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Baban Beyliği üzerinde çeşitli entrikalar çeviren zamanın Valisi Süleyman Paşa, kendi otoritesine boyun eğmeleri için Babanlıları sıkıştırır. Beylik içerisindeki reislerin yerlerini sık sık değiştirir. İç çatışmaları körükler. Öyleki Baban Beyi İbrahim, Süleymaniye'yi terk ederek Bağdat'a Valiye sığınır. Ona yaslanarak diğer reisler önderliğinde egemen olmak ister.

Bağdat Valisi Süleyman, İbrahim'in yerine Osman Paşa'yı 1788'de atar. Fakat kısa bir süre sonra ikisi arasında anlaşmazlık çıkınca Basra Mutassarıf, Kürt asıllı Mustafa Beyle, ayrıca bazı Arap aşiretleriyle birlikte gizli bir ilişkiyle anlaşmanın yollarını ararlar. Fakat ilişkileri açığa çıkar.

Bağdat Valisi Süleyman Paşa onların üzerine askerlerini yollar. Onları yener. Mustafa Bey Kuveyt'e kaçar. Yerine başkası atanır. (Celile Celil 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler s. 56) *Bağdat Valisi 1789'da Baban Beyliğine Abdurrahman Paşa'yı atar.* (Nazmi Sevgen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri s. 196. Ank. 1982) Aynı zamanda İbrahim Paşa'ya da aynı görevi verir. İbrahim, 1803'de Musul'da ölünce yerine Ali Paşa görevlendirilir. Artık Vali istediğini elde etmiştir. Her ikisi sadık köleleri olduklarını ispatlamaya giderler. Ali Paşa ile Abdurrahman Paşa birlikte Arapların, Osmanlıya başkaldırılarına karşı savaşırlar. Osmanlı Devletine karşı birlikte ayaklanacaklarına veya ayaklanana yardımcı olacaklarına Vahabiler olarak adlandırılan bu Arap isyanını bastırmayı kendi iktidarları için uygun görürler. Fakat Vahabiler, isyan sonrası Abdurrahman Paşayla, Bağdat Valisi arasında anlaşmazlık çıkar. Kişisel çıkarlar Abdurrahman'ın Validen uzaklaşmasını getirir.

Ali Paşa sözde Baban Beyliğinin esas yöneticisi olduğundan Abdurrahman'ı görevden alır. Yerine Halid Paşa'yı atar. Gerçekte bu değişikliği yapan Bağdat valisidir. Perde gerisinde durarak iç karışıklıkları körükler.

Halid Paşa, Süleymaniye'de bulunan Abdurrahman Paşa üzerine yürür, Kerkük-Erbil arasında karşılaşan iki taraftan, yenilen Halid Paşa olur.

1805'de bu sefer Ali Paşa doğrudan hazırladığı kuvvetlerin başında Süleymaniye'ye yürür. Abdurrahman Paşa kaçar. Yanındaki 700 atlıyla Avgırt dağlarına çekilir. Oradan da İran Kürdistan'ına geçer. Bilbaslar arasında kalır. Daha sonra Tahran'a Faht Ali Şah'ın yanına gider. Osmanlı-İran çelişkisinden yararlanır.

Şah, bu sırada Rusyayla savaşmaktaydı. Ama Abdurrahman'a yardım sözünü verir. Bağdat Valisiyle barıştırmak ister. Yaptığı başvurular sonuçsuz kalır. Kendilerine teslim edilmesi istenilir.

İranlı-Osmanlılar arasında olaylar tırmanır. Kirmanşah Valisini yetersiz bulan Şah onu değiştirir. Muhamed Ali Mirza'yı tayin eder. İranlılarla birlikte hareket eden Abdurrahman Paşa tekrardan Ali Paşa'ya, gerçekte Osmanlılara yenilir. Ali Paşa çeşitli şekillerde sıkıştırılır. Ama Ali Paşa Güney Kürdistan'daki diğer Paşalıklardan aldığı destekle 80 bin kişilik süvari ve piyadeden oluşan bir güçle 30 bin kişilik Pers ordusuna karşı savaşır.

Batı-Kafkasya Valisi İ.V.Gudavuç 21 Ağustos 1806'da Dış İşleri Bakanlığına şunları yazar; "*Bağdatlı Yusuf Ali Paşa tarafından bozguna uğratılmış, şimdi de her iki taraftan ilerideki hareketler için yeni ordular toplamış. Büyük Baba Han oğlunun yönetimindeki Perslerle gerçek savaşlar vermiştir.*" (Celile Celil Age s. 59)

Osmanlılar yapılan savaş yeterli görürler. Ali Paşa'dan güçlerini geri çekmesini isterler. Abdurrahman Paşa fırsatı kaçırmaz. Yanındaki aşiret kuvvetleriyle Süleymaniye şehrine doğru harekete geçer. Ali Paşa'da boş durmaz. Orduyu tekrardan Abdurrahman Paşa'nın üzerine yollar. İran sınırı yakınındaki Zeribar Gölüne kadar izletir. Fakat ciddi bir direnişle karşılaşılır. Osmanlılar yenilir. Süleyman Paşa İranlılara esir düşer. Bağdat Valisi ister istemez Süleymaniye'de bulunan Abdurrahman Paşa'yı hukuki yönetici olarak tanımayı getirir.

Kürt reisleri arasındaki çelişkilerde, İran ve Osmanlılar hemen hemen, her zaman yararlanmaya gitmişlerdir. Aynı bakış açısı Kürt aşiretleri içinde geçerlidir. Ebettteki devletin çelişkilerden yararlanmasıyla aşiretin veya bir kaç aşiretin yararlanması arasında büyük fark olacaktır. Hemen, her zaman İran ve Osmanlılar çelişkilerden yararlanırlar.

Halfin 1806'daki isyan ile ilgili olarak şöyle yazıyor.

"...Bu bağımsızlık savaşı Kürdistan'ın Güneyindeki aşiretlerin Baban aşiretinden Abdurrahman Paşa'nın yönetiminde Süleymaniye'de birleşmesi ile başladı. Osmanlıların sürekli hücumları geri püskürtüldü ve Osmanlılara birhayli kayıp verdirildi. Ama araya sokulan fesat ve reisler arasındaki kişisel rekabet bu hareketin başarıya ulaşmasına engel oldu." (Halfin 19. yüzyılda Kürdistan üzerine mücadele s. 28-29)

İranlılar Babanlılara yardım ederler. Türk resmi şovenist yazarlardan Nazmi Sevgen doğrudan İran'ın kışkırtması olarak yazar. Baban aşiret üyeleri sonraki yıllarda özellikle İstanbul'da kümelenen Kürt aydınları içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Abdurrahman Paşa'nın direnişleri Osmanlı-Rus savaşı yıllarına rastlar. Zamanlama iyi olmakla beraber Rusya'nın yardımına Batılı kapitalistlerin koşması sonucu (1807) Osmanlıların Baban isyanına daha ciddi yönelmesini getirir. Fakat Osmanlı-Rus savaşı 1809 tekrardan çıkar. Osmanlılar Baban isyanıyla yine ilgilenmezler. Osmanlı-Rus savaşı **Bükreş Antlaşmasıyla** (1812) ancak sona erer, Osmanlılar tekrardan Baban Kürt ayaklanmasına yönelerek ikinci kez yenilgiye uğratırlar.

Osmanlılara rahat nefes aldırtan, Napolyon'un Rusya seferiydi. Ruslar iki cephede savaşır. İlerleyen Fransızlar karşısında savaşma olanağına sahip değillerdi.

Ruslar, Osmanlılardan Romanya'nın kuzeyindeki Baserabya'yı alırlar. Ticari haklarını güvence altına aldırtırlar.

Osmanlıların, Ruslar karşısındaki yenilgileri, sarayda karışıklıklara yol açar.

1807 de III. Selim tahttan indirilir. Reformcu padişah olarak sunulan III. Selim, Nizami-Cedit adlı bir orduyu yeniçerilere nisbet kurduktmuş ayrıca Batı'nın devlet kurumlarının taklidini, Osmanlı İmparatorluğunda yapmak istemişti.

Ali Paşa'nın öldürülmesinden iki yıl sonra, daha önce İranlılara esir düşen Süleyman Paşa atanır. (1808) *Celile Celil bu atamada İstanbul'daki Fransız Elçisinin rolü olduğunu söyler.* (age s. 60) Napolyon Bonapart'ın Uzak-Doğu'yu ele geçirmede Irak'ın önemli bir yeri olduğundan hareketle, kendilerine destek olabilecek bir yöneticinin atanmasını özellikle istediklerini yazmaktadır.

Süleyman Paşa'nın atanmasından sonra Baban, Abdurrahman Paşa, tarafından harekete geçer.

Osmanlılar, Babanlılara karşı esasta birkaç yıldan beri çeşitli önlemler almaktaydılar. Gerekli hazırlıklarını yaptıktan sonra onlara karşı olan Süleyman Paşa'yı atayarak sorunu kökten çözmeye yönelirler.

1808 yılında küçük lakaplı Süleyman Paşa harekete geçer. Fakat daha önce

tedbir almış olan Abdurrahman Paşa kendisine oldukça Güvenmekteydi. Haklıydı da. Çünkü bir çok geçit yerini tutmuş, duvarlar ördürmüştü. Daha önce adı geçen Halid Paşa'nın oğlu Mahmut, Abdurrahmana ihanet edince Osmanlı ordusu galip gelir. Abdurrahman Paşa İran'a kaçar. Birçok Kürt aşireti tavır değiştirir. Güçlü kimse, onun yanında yer alan aşiretler bilinen tavırlarını koyarlar.

Abdurrahmanın yerine amcasının oğlu Süleyman tayin edilir. Osmanlı İmparatorluğunun merkezileştirme çalışmasının önündeki engel Babanda kalkmıştır artık. Üstelik Beylik içinde yeni çelişkilerin çıkmasına neden olur. Osmanlı ordusu geri çekilince 1809'da tekrardan Abdurrahman Paşa Süleymaniye'ye girer.

Osmanlılar bu sefer taktik değiştirirler. İran Kürdistan'ının Kirmanşah Valisiyle anlaşmaya giderler. Abdurrahman Paşanın desteğini keserler. Artık İran'da, Abdurrahmana karşıdır. Abdurrahman zor durumda kalır. Bir yandan da Bağdat Valisi Küçük Süleyman Paşa'yı Padişaha şikayet eder. Onun İran'la birleşerek bağımsızlık peşinde koştuğunu söyler. Daha öncede Küçük Süleyman Paşa bu şekilde suçlandığından Padişah II. Mahmut, geniş yetkilerle donatılmış Halit Efendiye Bağdat'a yollar. Halit Efendi, Vali için katli vaciptir diye ferman çıkarır. Küçük Süleyman, Halit Efendiye karşı çıkar Halit Efendi'de derhal onun muhalifleriyle anlaşmaya gider. Bu davranışı, muhaliflerin merkeziyetçiliğin girdabına iyice girdiğinin göstergesi olur. Abdurrahman Paşa 20 bin kişilik gücünü Halit Efendi'ye verir. Başka bölgelerden toplanan güçlerin de sayesinde Küçük Süleyman yenilir ve öldürülür. Bölgede Abdurrahman Paşa'nın etkisi artar. Fakat beklenenin aksine Vali olarak atanmaz. Küçük Süleyman'ın haznedar'ı, Babanlarla yakın ilişki içerisinde olan Abdullah Paşayı Süleymaniye Valisi olarak tanır. Güçlerin bölünmesi Osmanlı'nın siyasetidir. Etkilide olur.

Abdurrahman Paşa, 1812 yılına geldiğinde çevresine çok daha fazla aşireti katmıştı. Erbil yöresi ve Kerkük'e kadar olan yerlerde egemenliği artar. Abdullah Paşa durumdan hoşnut olmaz. 1813 yılında Kufri yakınlarında ilk çarpışmalar olur. Abdurrahman yenilir ve tekrar Kirmanşah'a kaçar. İran'lılardan yardım alarak Süleymaniye'ye geri döner. Haklarının iadesini ister. Fakat bu arada ölür. Bölgede bir bekleyiş ve sessizlik hüküm sürer. Yerine, İran'da Kirmanşah Valisinin Sarayında, Abdurrahman Paşayla olan antlaşmalarının garantisi olarak tutulan büyük oğlu Mahmut geçer. Artık Osmanlı merkeziyetçiliği giderek etkinlik kazanır. Tek başlarına iktidarlarını devam ettirmeleri mümkün değildir. Bir güce yaslanarak egemenliklerini sürdürmeye çalışırlar.

Baban Beyliğinin özerklik biçiminde adlandırılan ilişkileri son bulmayabaşlar. Abdurrahman Paşa özerk yapısını ve kendi yerel otoritesinin tanınma kavgasını zaman zaman anti-işgalci görünümde versede gerçekte bir bağımsızlık kavgasıdır.

Resnî Türk Tarih yazarlarından Şadilli Vedat ise isyanın 1808'de bastırıldığını Kürdistan davası için yapılmadığını, Abdurrahman Paşa'nın hakkının yenildiğini ileri sürerek isyan ettiğini yazmaktadır. (Bkz. Türkiye'de Kürütçülük Hareketleri ve İsyanlar Kon Yayınları s. 27)

M. Emin Zeki "**Kürdistan Tarihi**" adlı kitabından Babandizade Abdurrahman Paşa'nın, Bağdat valisi ile bağımsızlık için savaşa tutuştu diye yazmaktadır. Buradaki bağımsızlık sözcüğü yerel otoritesinin korunması- savunulması şeklinde

olduğu açık.

Elbetteki, ulusal bilincin Kürt toplumunu derinden etkilemediği yıllarda kendi yerel otoritelerini korumak, güçlendirmek isteyen beylik yöneticilerinin Osmanlıya karşı çıkışları sonuçta anti-işgalci ve ilhakçı bir tavidir. Osmanlı egemenliğinin zayıflatılmasına veya ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Kapitalist devletlerin hızla dünyayı paylaştığı yıllarda bir beyliğin karşı çıkması biçiminde de olsa bölgedeki İngiliz şirketi company'de etkili olmaya çalışır. Uzak-Doğu'ya yönelik öteki devletlere karşı önlemler alır.

İngilizler amaçlarına uygun olarak 1806'da Bağdat'ta Doğu Hint şirketinin bir şubesini açmışlardı. Şirket yalnızca ticari nedenlerle kurulmamıştı. Aynı zamanda İngiliz politikasının bölgedeki çıkarlarını savunmak ve geliştirmek için kurulmuştu. Şirketin yöneticilerinden Rich ve Hayn Kürt aşiret temsilcileriyle ilişkiler kurar. İngilizler, ayrıca Doğu – Hint Reji'sinin aracılığıyla İran'da da çalışmalar yapmaktaydılar.

1836'da Londra'da yayınlanan K. Rich'in bölgeye ilişkin seyahat notlarında Kürtler arasındaki anlaşmazlıkların derinleşmesinde oynadığı rolü inkar etmediğini Celile Celil aktarıyor.

1821'de Bağdat'ta Vali olarak Davut Paşa bulunuyordu. Özellikle Vahabilere karşı başarılı olan Davut Paşa, Baban Mahmut'a karşı harekete geçer. Mahmut ise geleneksel politikasını sürdürür. İranlılara yaslanır. Çıkan savaşta İranlılar, Osmanlıları yenilgiye uğratırlar. Osmanlı Ordusunun başında Vezir Mehmet Paşa bulunmaktaydı.

1822'de çıkan savaşta ise bu sefer Süleymaniye'de, Osmanlılar kazanırlar. Süleymaniye'yi alırlar. Beyliğin gücü ve otoritesi artık etkili olmaz.

"Kürt ailelerinin iç kavgaları her zaman işgalciye yarar. Tek tek Kürt beyliklerinin bir diğeri üzerinde etkili olamamaları, kendi beyliğini diğerine karşı korumak için İran veya Osmanlı merkezileşilğine yaslanmaları, her zaman işgalcilere yaramıştır.

Osmanlı-Rus ve İran sınır görüşmelerinde Osmanlı heyetine başkanlık eden Hürşit Efendi şöyle yazar:

"Beyler kendi tayfalarından (kabile üyeleri) bile, öreneğin; suç için kütlük gibi çeşitli paralar alıyorlar ve her türlü bahane ile haraç alıyorlardı. Her hangi bir taife (tayfa)'nin itaati veya beyin iktidarına karşı isyanı durumunda, bey diğer taifeleriyle birlikte isyancıları yenerse o zaman onların mallarını yağmaya verir ve bunun için hiç kimseyi sorumlu tutmaz ve cezalandırmaz" (Çirkov E. Türk- Pers sınırındaki bir yolculuğun anlatımı aktaran Celile Celil Age. s. 4)

Bilbasların Direnişi

1815'de Van ve Beyazıt çevresindeki Kürtler ayaklanırlar. Rus Vilçevsky bu direnişin kitlesel olduğunu yazmaktadır. İran'daki Kürtlerde harekete geçerler.

İran'a bağlı Nahçıvan Hanlığındaki Kürtler ve Ermenilerde direnişe katılırlar. 12 bin süvari ve binlerce yaya harekete geçmiştir.

Erzurum Seraskeri, direnişçilerin üzerine yürür. Güneyden de kuvvet getirerek direnişi kırarlar.

İran'daki Kürtler karşısında Veliht **Abbas Mirza** yenilgiye uğrar. 24 Nisan ve 10 Ağustos 1818 tarihli Rus askeri raporları gelişmelerden bahseder. Bir müddet sonra Kürtlerin üzerine tekrar kuvvet yollanınca yenilirler.

Mahmut Paşa İsyanı (1821)

Osmanlı Devleti ile İran arasınada sınır üzerine anlaşmazlıklar sürüp gidiyordu. Her ne kadar Kasr-ı Şirin antlaşmasına uyuluyorsa da yini de sınır belirsizdi. İngilizler'de kendi çıkarları açısından bu durumu kışkırtıyordu. 1821'de bu nedenle Osmanlı-İran savaşı başlamış olur.

Süleymaniye'de yaşayan Muhmut Paşa Osmanlı Devletine bağımlı olmadığını İran yönetimini tanıdığını bildirir.

Mahmut Paşa, Doğu Hint şirketinin yöneticisi Rich'in önerisi üzerine böyle bir antlaşmaya gitmişti. İran yönetimininde o sıralar İngilizlerle ilişkileri çok iyi idi. Haliyle bu bölgenin İran'a tabi olması İngilizlerin işine geliyordu. İngilizler ayrıca bu iki ülkenin savaşmasından birdizi yeni kazançlar daha elde edeceğini biliyordu.

Osmanlıların bu bölgedeki yöneticilerinden Davut Paşa İngiliz politikasını kavrayınca, onlara karşı önlem alarak İngiliz heyetlerinin Irak'taki gezilerine engel olur. İngilizlerin ticari şirketlerine karşı tedbirler alır. İngilizler'de Doğu Hint şirketini koruma adı altında Basra Körfezinde bulundurduğu savaş gemilerini Basra şehrine getirir. Basra'nın Bağdatla ilişkisini keşfeder. Osmanlılar daha sonra Mahmut Paşa'nın üzerine yürürler. Kızlarabad yönünde İran-Osmanlı çatışmaları başlar. Osmanlılar-İranlılar kırsısında gerilemeye başlar. 1822'de Toprak kalede kuşatılan Osmanlı askerleri de buradan kaçarlardı. İranlılar, Abbas Mirza'nın Yönetiminde Osmanlıları yenilgiye uğratırlardı. İran orduları arasında yayılan Kolera nedeniyle Osmanlılarla Erzurum Antlaşmasını yaparlardı. (28 Temmuz 1823)

Bu antlaşmayla, İran ve Osmanlı Devleti sınırı aynı kalarak, iki ülke birbirlerinin iç işlerine karışmayacak, göçebe aşiretlerin sınır tanımadan gezmelerine engel olunacak, buna rağmen bu tür olaylara rastanıldığında, göçerler geçtiği tarafın yönetimine boyun eğeceklerdi. Ayrıca İranlılar son ele geçirdikleri yerleri tekrar Osmanlı yönetimine bırakacaklardı. Fakat bu antlaşmaya rağmen Osmanlı-İran sınırı eski konumunu sürdürmeye devam eder.

1828 Osmanlı Rus - Savaşı

II. Mahmut, bir takım kurumlarda reformlar yapma uğraşı içindeyken 1826'da Yunanlıların Bağımsızlık savaşı yükselir. Fransa, İngiltere ve Rusya Yunanlıları desteklerler.

Osmanlı Donanması müttefik kuvvetlerince Navarin'de yenilgiye uğratılır. Yunanlılar, Mora'da özerk bir statüye kavuşurlar. Bu arada Ruslar, 28 Nisan 1828'de Osmanlılara savaş açarlardı. Balkanlarda ve Kafkasya'da hızla ilerler. Haziran 1828'de Kars'a girerler. Batıda ise (1829) Edirne'yi alırlardı. Erzurum 8 Temmuz 1829'da ellerine geçer. Padişah son çare olarak İngiltere ve Fransa'dan yardım ister.

Çar, Edirne antaşmasıyla (14 Eylül' 1829) Bulgaristan ve Romanya'daki prenslikler'den çekilmeyi kabul eder. Fakat Tuna'nın denize döküldüğü yerleri ticaret amacıyla Osmanlılara bırakmaz.

Doğu'da ise Gürcistan ve Eremenistan'da kendi işgalini onaylatıyordu. Kars, Erzurum ve Doğu Beyazıt Osmanlılara geri verilir.

Sırbistan, Yunanistan ve Romanya prensliklerinin özerkliklerini kabul ettirirler. Ayrıca kapütülasyonlar devam edecekti. Yanısıra 10 yıl içinde 400 milyon kuruş tazminatı Osmanlılar ödeyeceklerdi.

Dünya edebiyatının ünlü isimlerinden Puşkin, Erzurum Yolculuğu adlı kitabında asker olarak Erzurum'a kadar gelişlerini yazar. Şehrin düşüşünü, halkın yaşantısını ayrıntılarıyla anlatır.

19. Yüzyılda Çarlık Rusya'sının Siyaseti

19.yy'da kadar Rusya Kürtler'e ciddi bir önem vermiyordu. Ne zaman ki İran ve Azerbaycan üzerinden Klıkya ve Basra körfezine yönelik planları oluşunca Kürdistan'da önem kazanmaya başlamış oluyordu. Kürtlerle ilişkileri esasta Osmanlılar ve İranla yapmış oldukları savaşlardan sonra başlamıştı.

İran Şahları ve Osmanlı Sultanları Kürtlere, aynı zamanda bir savaş maddesi, savaş yakıtı gözü ile bakıyorlardı. Gerek kendi aralarında meydana gelen savaşlarda ve gerekse Rusya ile yaptıkları savaşlarda Kürtlerin savaş yeteneklerinden yeterince yararlanıyorlardı. Bir takım hediyeler ve savaşta elde edilecek ganimetlerden büyük paylar vaadederek aldattıkları, aşiret reisleri ve şeyhler. Onların bu yoldaki işlerini kolaylaştırıyorlardı. Bu durumlar çoğu defa iki aşiretin arasının açılmasına ve birbirlerini kırıp, bitirmelerine de neden oluyordu. Dolayısıyla kurulması gereken birlik bir türlü gerçekleşmiyordu. (Halfin, 19. yüzyılda Kürdistan üzerine Mücadeleler s. 45)

Rusya 1804'de İran'la savaşır. Savaşı kendi lehlerine çevirebilmek için Gürcistan emiri Gigıyanof göçebe Kürt aşiret reislerinden Hüseyin ağaya, bir mektup yollar. Bu aşiret Erivan civarında bulunmaktaydı. Ve İran'lılardan yana çarpışmalara katılmaktaydılar. Erivan Rus askerlerince kuşatılınca, Ruslar, Kürt aşiretlerini yanlarına çekebilmek için çeşitli politikalara başvururlar. Ruslar, Hüseyin ağaya büyük vaadlerde bulunurlar. Fakat Hüseyin ağa İran yanlısı politikasını sürdürür. Kuvvetlerini Erivan'dan da çeker.

Ruslar, Kürtleri tıpkı İran ve Osmanlıların kullandığı biçimde kullanabilmek için çabalar harcarlar:

"Kürt reisleri, aşiretleri üzerindeki bütün hak ve imtiyazlarını koruyarak kendilerine bağlı olanlarla birlikte, Rus vatandaşlığına geçmekte serbesttirler. Vatandaşlığa geçmeyip, göçebe yaşamak isteyen aşiretlerin aleyhine Rus hükümeti tarafından herhangi bir kötü davranışta bulunulmayacak. Ancak bunlar soygunculuk ve talan gibi suçlara girecek olurlarsa şiddetle cezalandırılacaklardır. (Halfin Age s. 46)

Bu tür bir politika sonuç vermeye başlar. Bir kısım Kürt aşiretleri Çarlık saflarına geçerler. Fakat büyük çoğunluk İran'dan yana bir politika izemeye devam eder.

1826 ve 1827 Rus-İran savaşında İran'ı yenen Rusya Erivan'ı kendi

sınırlarına katar. Haliyle Kürtler'de (o bölgede yaşayanlar) Çarlık egemenliğine girmiş olurlar.

1826-1828 Osmanlı Rus savaşlarında, Güneydeki Kürt aşiretleri ciddi bir rol oynayamaz. Savaşın bir bakıma kendilerinden uzak oluşu ve gerekse Osmanlılarla olan olumsuz ilişkileri, Kürt aşiretlerinin Osmanlılardan yana ciddi bir taraflılığı sağlayamadı. Fakat halifeye bağımlılıkları üzerlerinde ciddi bir etki yapmaktaydı. Bu dönem için **"tarafsız"** bir politika izledikleri söylenebilir. Fakat, bazı yezidi Kürtleri Rus saflarında savaşa katılırlar. Savaşın seyrine göre saf değiştiren Kürt aşiretleri vardı.

1828-1829 Osmanlı, Rus savaşından önce Beyazıt sancağına egemen olan Behlül Paşa Ruslara haber yollayarak onlarla birlikte Osmanlılara karşı çarpışacağını belirtiyordu. Bu tür katılım veya ayrılmalarda, ulusal bir bilincin egemen olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Bunda kişisel çıkarlar daha ağır basmaktadır. Ruslar Behlül paşa'nın yardımıyla Beyazıt sancağını ele geçirirler.

Ruslar, Muş'a ve Erzurum'a doğru ilerlediklerinde Kürt aşiretlerini yanlarına çekebilmek için ilişkiler kurmaya çalışırlar.

Kendi denetimlerini kabul etmiş olan Kürt aşiretlerini öncü kuvvetler olarak ileriye sürerler. Sivas, Diyarbakır yönlerine yollananlar Osmanlıları oyalamak içindi. Bazı aşiretler vaadlerden dolayı saf değiştirirler.

Bazıları **"tarafsız"** kalırlar. Kuşkusuz ki bu durum Rusların işine geliyordu. **"Tarafsız"** kalanlar böyle davranmadıkları taktirde savaşın kendi aleyhlerine dönmesi halinde başlarına geleceklerden çekinirler. Bu nedenle **"tarafsızlığı"** seçiyorlardı. Din farklılığında Kürtlerin Rusya'nın yanına büyük çoğunlukla katılmasını engelliyordu. 1829 Temmuz'unda Ruslar Erzurum'u ele geçirincede Osmanlıların durumu kötüleşti. Padişah, Kürtlerin dini duygularını sömürerek sonuca gitmeye çalışır. Ayrıca Osmanlı topraklarının Rusya'nın eline geçmesini kendi çıkarlarına uygun görmeyen İngiltere ve Fransa, Rusya'nın işgal ettiği yerlerden çekilmesi biçiminde bir barış antlaşmasından yana girişimleri de Kürtlerin **"tarafsız"** veya Osmanlılardan yana politika izlemelerini getiriyordu. Fakat Ruslar Eylül 1828'de Muş ve Hınıs civarında alırlar. Osmanlı kumandanı Emin paşa kaçar. Fakat barış görüşmeleri İngiliz ve Fransızlarca diretilince Ruslar işgal ettikleri yerlerden çekilmek zorunda kalırlar.

Mir Muhammet'in Mücadelesi

Soran Bey'i olan Mir Muhammet, Soran Valisi Mustafa Bey'in oğluydu.

Uzun bir dönem kendi akrabalarına karşı savaşıyan Mir Muhammet, iç ege-menliğini sağlar.

Kendi dönemini konu edinen Maliha adlı tarihte yazdırır. Ayrıntılı bilgiler bu el yazmasındadır.

Mir Muhammet çevresine üstünlük sağlamak için silah imalathanesini kurar. Top, kılıç, tüfek, fişek vs. üretimini sağlar. Sikke bastırır. Serdarlar kurulu adı altında bir heyet oluşturarak Beyliğinin yönetiminde söz sahibi yapar. Celile Celil o'nun emir-liği dönemini bağımsızlık olarak değerlendirmektedir. (Age, s. 89) Beyliğin İran'lılara ve Osmanlılara karşı çıktığını, yarı-bağımsız diğer beylikleri kendisine bağlamak istediğini hatta 1818'de Mir Muhammet kendisini "**Emir Mansur**" (bağımsız vali) ilan ettiğini yazmaktadır.

Soran Beyinin bu çabalarının bağımsızlığa yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Fakat kendisine öncelikle diğer Kürt beyleri karşı çıkarlar.

Bir Kürt beyinin kendi çıkarları için ileri atılması, sonuçta anti-işgalci bir tavra girdiğinden olumluydu. Birçok devlet bu şekilde kurulduğundan gelişmeyi sadece beyin kendi çıkarı, iktidarı için savaşıma bağlamak yeterli bir açıklama olamaz.

Mir Muhammet'in savaşı, burjuva Kürt devletini kurmak içinde denemez. Feodallere karşı olmayan, doğrudan feodal temelde, bir devlet kurmadan öte bir mücadele değildi. Mücalesi İran'daki Kürtleride kapsıyordu.

Osmanlılar bu yıllarda kargaşalık içindeydiler. Ruslar karşısında sürekli yeniliyorlardı. Dahası Mısır'da, Arnavut Mehmet Ali Paşa bağımsızlık için savaşıyordu. Haliyle Osmanlı merkezi otoritesi gücünü giderek yitiriyordu.

İran'da da karışıklıklar vardı. Şah Horasandaki iç kargaşalıkları bastırmaya çalışıyordu.

Maliha adlı tarih kitabında, onun çevreye propagandistler yolladığını, kendi-sine karşı çıkan Kürt aşiretleriyle savaştığını, allahsız olduklarından hareketle başta Kürt Yezidilere karşı savaştığını yazar..

Aşiretlerin bölgedeki yaygınlığı, Mir Muhammed'in kılıç zoruyla yapmaya çalıştığı birliğin önündeki en büyük engel olur.

Mir Muhammed'in İran Kürdistan'ına ilişkin düşünceleri İran'ın içinde bulun-duğu kaostan kaynaklanıyordu.

İran-Rusyayla savaşıyordu. Kendisinin İran'a saldırmasına Osmanlıların göz yumacağını biliyordu. 1834'de İran Şahı üzerine kuvvet yollar, fakat yenilir.

Bölgede herkes birşeyler kapmak için savaştığından, dengelerin kurul-masıda zor oluyordu.

Orta-Doğu, bilinen ilk tarihinden beri günümüze kadar sürekli iç ve dış savaşımlara sahne olduğundan istikrarın olduğu yıllar hemen yok gibidir.

Osmanlılar, Mısır Valisine kısmen Rusların ve diğer Avrupa devletlerinin

yardımları sayesinde üstünlük sağladılar. Ve tekrardan merkezileştirmeye hız veriler.

Merkezileştirme sadece silah kullanma biçiminde olmaz. Toprakta, idari yapılanmada değişiklikler yapılarak gerçekleştirilmeye çalışılır.

Kürdistan'da askeri-tımar sisteminin 1830'lu yıllarda tasfiye edilir. Tımar sahibinin yerini toprak ağası almaya başlar. (Celile Celil, 19. y.y.)

Tanzimatla birlikte toprakta yapılan değişiklik şöyledir;

- a) Mülk (toprağın sahipliği)
- b) Mir (hazine, devlet toprakları)
- c) Vakıf (dini kurumlara ait topraklar)
- d) Metruke (genel yararlanmaya ait topraklar)
- e) Mevat (boş topraklar) (age. s. 37)

1833 yılında Osmanlılar, Sivas Valisi Reşit Paşa'yı merkezileştirme işiyle görevlendirirler.

Ayrıca, Semih Paşa komutasında ikinci bir orduda hazırlanır. Trabzon-Erzincan üzerinden Van'a kadar, yani Batı-Ermenistan da görevlendirilir.

Reşit Paşa ise Kürdistan için görevlendirilir. 1834'de 40 bin kişiyle saldırıya geçer. Yolu üzerindeki bir çok köyü yakıp-yıkar. Yağma-talan geleneksel bir davranış olarak sürüp gider.

Celile Celil 1845 yılında Kafkas adlı gazetede çıkan bir makaleyi aktarıyor;

"Osmanlı İmparatorluğu sonuçta bir kısmını yok ettiği, bir kısmında Türk hanedanlığına kattığı bu kabileleri, özellikle de Kürt Yezidileri yıkmayı başarmıştır. Kürt yezidiler Kötü bir alın yazısına maruz kalmışlardır. Bütün halk, dini bir olgu için kahramanca çarpışmış, sayısız askerde babalarının inancı için ızdırıp verici bir şekilde ölmüşlerdir. Diğerleri müslümanlığı kabul etmiş ve bunun sayesinde "özgür" olmuşlardır. Ancak çok az kişi İran'a Türkiye'den kuzey-doğu ülkelerine, Rus Ermenistan'ına kaçarak kurtulmuşlardır." (Kafkas, No: 8, s. 31, yıl. 1847 Aktaran Celile Celil, age, s. 104)

Osmanlılar kış bastırınca Revanduz üzerine yürüyemezler. Baharı beklerler.

26 Temmuz 1835'de **Baron Rozen** Rusya Dışişleri Bakanlığına şöyle yazar.

"Çeşitli taraflardan ve defalarca Erzurum seraskeri ve Sivas, Tokat ve Diyarbakır seraskeri Reşit Mehmet Paşa arasında varolan anlaşmazlıkla ilgili haber aldım, üstelik Mehmet Reşit Paşa, o güne dek Esed Paşa'da olan Muş Paşalığının yönetiminin ona verilmesi ve bununla bütün Anadolu'daki seraskerliğe ulaşmak istediği yolunda haberler aldım." (Aktaran, C.Celil, age, s. 105)

Rusların yazdığı raporlarda Reşit Paşa'nın yanında ayrıca Avrupa'lının danışman, doktor vs. bulunduğunu yazmaktadır.

Reşit Paşa ayrıca bir çok Kürdü uzak bölgelere sürgüne yollar. Yanısıra ordusunu yeniden düzenler.

Padişah II. Mahmut, Bağdat ve Musul Paşalarının Reşit Paşaya

katılmalarını emreder. Fakat Osmanlı hazırlıkları sürdüğü sırada Mir Muhammet'te İran Kürtlerini yanına çekmeye çalışır.

Bu arada Bağdat Paşa'sı Ali Rıza, Baban sorununuda halletmek için Baban Beyi Ahmet'in üzerine saldırır. Ahmet İran'a kaçar.

Cezire'de Osmanlıya karşı çıkan Bedirhan Bey ayrıca Mir Muhammetle işbirliği içindeydi. Düşmana karşı ciddi bir birlikleri yoktu. Düzenli orduyu, düzensiz ve karışık aşiret güçleriyle yenmek isterler. Yanısıra Bedirhan Beyin destekçisi Han Mahmut'a karşıda Osmanlılar Hafız Paşa'yı üzerine yollarlar. Bu arada İngilizler, Osmanlıları desteklerler.

Bedirhan Bey, Han Mahmut'un kuvvetleriyle birleşmek ister. Han Mahmut'un girişimlerini Osmanlılar engellerler. Yenilgiye uğratırlar. Han Mahmut Artos'a, Bedirhan Bey'de Cudi Dağına çekilir.

Reşit Paşa Cezireyi bombalatır. Şehir harebe olur.

Osmanlılar güçleriyle veya parayla birçok aşireti satın alırlar. Yanlarında kendi ulusuna karşı savaştırırlar. Bölge de Osmanlı egemenliği tekrardan kurulur. İran'lılardan yardım isteyen Mir Muhammet'i İran'lılar desteklemez. Üstelik O'nun kendi sınırları içindeki Kürtlere yönelik çalışmalarından dolayı cezalandırmak isterler. 10 bin kişilik bir orduda hazırlanır.

İngilizler, Mir Muhammet'e karşı Osmanlı-İran işbirliğinden yana tavır takınırlar.

Reşit Paşa, sultan-halifenin emirlerine karşı çıkmanın günah olduğunu, müslüman kanının dökülmesini istemediğini içeren bir mektupta yazar. Mektup etkili olur. Nedeni ise gerçekte korkudur. Aşiretler bir kez daha güç karşısında eğilirler. Kürt aşiretleri arasında ayrılıklar ön plana çıkar. Başından beri Osmanlılar tavır aldıkları halde bu durumu günah saymayanlar sonradan suç işlemek istemiyoruz diyerek, Reşit Paşa'ya karşı savaşmamaları esasta Osmanlı Ordusunun etkinliğindendi.

Revanduz kalesinde savunma yapan Mir Muhammet, 1836'da kaleyi, yiyecek ve su yokluğundan teslim eder.

Soran Beyi Mir Muhammet İstanbul'a yollar. II. Mahmut onu affederek Kürdistan'a dönmesine izin verir. Fakat daha sonra Trabzon yakınlarında o'nu öldürtür.

Mir Muhammed'in yerine kimin geçeceği sorun olur. Akrabalar arasında kıyasıya çarpışmalar başlar. Osmanlıların amacı gerçekleşmiş olur. Mir Muhammet bunun için öldürülmüştür. Mirasçılar, Padişah'tan destek ararlar.

Bu arada Kürdistan'da veba, kolera gibi hastalıklar yaygındır. 1837'de Reşit Paşa Diyarbakır'da koleradan ölür. Yerine Hafız Paşa atanır. Fakat Osmanlıların Güney Kürdistan'daki başarıları'ndan hemen sonra Botanda Kürtler etkili olmaya başlarlar.

Hafız Paşa birbiri ardına Kürt köylerine saldırır. Birçok köyü yakıp yıkar.

Celile Celil, **Paujoulat** adlı birinin tanıklığına dayanarak şöyle aktarır;

"Argahtan elli adım ötedeki Laca dağının eteğinde 4 bin kişilik bir Kürt kabilesi ve çeşitli yaşlarda Kürt kadınları vardı. Çadır yapacak bir parça kumaşları yoktu. Ve yakıcı güneş altındaydılar. Güneş ışınlarından yüzlerini tozla gizliyorlardı. Çoğunluğu kadın ve çocuk olan bu insanlar çıplak veya çullar içindeydiler. Yüzlerinde acı ve umutsuzluk vardı, göğüslerinden ağır iniltiler çıkıyordu, kadınların ağlamaları ve

ağutları çocukların çığlıkları yürek parçalayıcıydı. Bu dört bin Kürt acı durumlarla bana cehennem azaplarını hatırlatıyordu. Bu insanlar burada 6 gün kaldılar, sadece çok az olan kara ekmeği yediler, yakındaki bir çaydan su içtiler. İlk üç gün 20 süt çocuğu öldü, bazı annelerin sütü yoktu. Üzülen analar ölen çocuklarını bırakmadılar. Öldüklerine inanmayarak, hissiz elleriyle çocukları kucakladılar." (Paujoulat, Küçük Asya, Mezopotamya, Pamir, Suriye, Filistin ve Mısır'a Seyahat C.I, II, 1840-41 Aktaran Celile Celil, age, s. 117-118)

Paujoulat ayrıca şöyle yazıyor "yanmış ekin sapları, Kürdistan'daki büyük açlığı göstermektedir. Ovalar kendini koruyamamış Kürt ölüleriyle doludur."

Kürdistan hakkında yazılan bir çok kitapta yukarıdaki benzer anlatımları bulmak mümkün.

Paujoulat ayrıca esir bir Kürdün direnişini şöyle yazıyor;

"Hafız Paşa esir Kürt önderlerini Osmanlı İmparatorluğuna hizmet ettirmek ve Kürtlere karşı olan hareketlerde Türk ordusuna yardım etmelerini sağlamak için bütün koşulları düşünmüştür. Bir genç ve yakışıklı Kürt önderini esir alan Hafız Paşa onu onurlandırmış, Paşa ona Albay rütbesini vereceğini vaad ederek herhangi bir ıtrafta bulunmasına çalışmıştır. Fakat gururlu Kürt önderinin cevabı şu olmuştur. Hiç bir zaman diğer insanların reisi olmadım, eğer senin olaylarının birinin başında olsaydım, sana karşı gene de hain olmazdım. Beklediğin ıtrafları hiçbir zaman duyamayacaksın, kader beni senin eline attı, ne istiyorsan yap!"

Hafız paşa bu sözler üzerine esire 500 kırbaç vurulmasını ister. Fakat esir Kürt direnir. Paujoulat şöyle devam eder.

"Kürt, karın kasları yırtıldığında bir sigara istemiş, isteği yerine getirilmiş, sessizce başını kaldırıp sigara içmeye başlamıştır. Cellatlar ona vurmayı bir kaç kez durdurmuşlar. O'na sorular sormuşlar, fakat gururlu Kürt susmuştur. Hafız Paşa ona; 'benim sözlerimi duymadığından mı cevap vermiyorsun? Ve sakince şöyle demiştir. 'Tanrıya şükür kulaklarım sağır değil, ama dilim dilsiz' kadılardan biri Hafız paşa'ya ;

–Bu adamı konuşturmak için en ağır hangi işkenceleri yapabiliriz? diye sormuştur.

Bu sözler üzerine esir önder gururla kafasını kaldırmış, karşısında duran bir Kürdü parmağıyla gösterip bağırarak şöyle demiştir.

–Hiçbir ceza, kardeşlerini terketmiş ve onları düşmanlarımıza salmış alçak bir Kürdün, gözlerinin önünde durmasından daha ağır (–bir işkence) olamaz.

Kendisine bu sözler sarfedilen Kürt, belinden tabancasını çıkartmış ve esire ateş etmiştir." (Celile Celil, age, s. 118-119)

Einswort W.F, Küçük Asya'da Seyahatler ve Araştırmalar adlı kitabında Londra C.I,II. yıl 1842. Kürtlerin Osmanlı zaferlerine rağmen bağımsızlık için savaştıklarını yazmaktadır.

Osmanlılar, geri çekildiklerinde geride bıraktıkları memurlarını Kürtlerin kovduğunu yazar.

Einswort 1838'de, Osmanlıların Akçadağ ve Tavros Kürtlerine karşı savaştığını, Akçadağlıların Osmanlıya kararlı bir direniş gösterdiğini dört günlük bir kuşatmadan

sonra Kurnak kalesinin ele geçirildiğini, bütün erkeklerin öldürüldüğünü, çocukların İstanbul'a yollandığını, kadınları ise Malatya'da bulunan ordusunun zevklerini tatmin için yollandığını yazmaktadır. (Aktaran, Celile Celil, Age, s. 119)

Kürdistan ve Batı-Ermenistan'da merkezileştirmek için yapılan bu katliamlar elbetteki etkili olmuş, Osmanlılar güçlerini sağlamlaştırmışlardır.

Mehmet Ali Paşa'nın ordusuyla Nizip'te karşılaştıklarında daha önce birçok bölgeden Kürtler arasından asker toplayamayan devlet son yıllardaki katliamlar sonrası birçok bölgeden önemli oranda adam toplanır. Kürt bölgelerine merkezden atamalar yapılır.

Merkezden atananlar kendi bölgesinde halktan zorla topladıklarını kendisine, kendisinin bir üstüne ve saraya aktarır. Yerini korumak için rüşvetler, hediyeler verir. Halk aşiret reisinden başlayarak tüm diğer yöneticilerine gerçekte çalıştır. Sömürü katmerlidir.

Kürdistan'da bulunan İ.Berezin, Bağdat yöneticisi Muhammet Paşa'nın katliamlarını şöyle yazar;

"Öldürülen isyancıların kesilen kulaklarını şehir kapılarına bırakmıştır; Bereciük'ün halkı eğer bir daha isyana kalkışırsa, onların hepsini kazığa oturtacağına aht etmiştir." (Aktaran Celile Celil, age, s. 125)

Berezin Osmanlı ordusunun tüm zulümlerini saymanın mümkün olamayacağını da ekler.

Direnen Kürtleri çeşitli yerlere sürgün ettikleri gibi, aşiretleri toprağa yerleştirmeyede çalışmışlardır.

Rus araştırmacısı Bazili N. Surey ve Filistine ilişkin çalışmasında *"Kürtler, Suriye'de oldukça çoğalmışlardır. Dağlık Kürdistan'dan buraya gelmiş, süriileriyle Halep Paşalığında göçer olmuşlar ve sürekli olarak Beylon ve Kilis arasındaki dağlarda yer almışlardır."* (Aktaran, Celile Celil, age, s. 126) Derken Suriye'deki çoğalmayı devlet kendisine isyan eden veya zararlı gördüğü aşiretlerin sürgün yeri olarak kullandığını bilmemektedir. Bazili, baskılardan bu bölgeye göçün olduğunu yazmaktadır.

Mir Muhammet'in mücadelesi hakkında Bazil Nikitin, Kürt tarihçisi Hüseyin Hüznî'ye dayanarak şöyle yazar. .

"Bu adam, 19. yüzyılın başında (hicri 1229-1254 arası) Ravanduz'da otuz bin kişilik bir orduyla hüküm sürmüştür. Bu Mir'in kendi adına hutbe okuttuğundan söz edilmemektedir, ama para bastığı belirtilmektedir. Mir Muhammed fetih yoluyla, batıda Nisibin ve Mardin'e kadar (Musul ve Süleymaniye hariç) uzanan Kürt topraklarını ilhak etmiştir. 1826'da bağımsızlığını ilan etmiştir. İran ve Mısır'la diplomatik ilişkiler kurmuştur. Türklerden İnce Bayrakdar Muhammed Paşa ve Dıblomath Mustafa Reşit Paşa ile uğraşmaları olmuştur. Moltke, Mısır paşasının isyanının Türkiye'de yarattığı şaşkınlıktan yararlanmasını bilen Kürt feodali tipini temsil eden bu ilginç asiye karşı Babi-ı alinin ordusunu büyütmek için nasıl Kürtlerden zorla adam toplamaya çalıştığını anlatır." (Nikitin, Kürtler. s.22)

Mehmet Ali Paşa'nın Reformları

M.Ali Paşa, (1808-1848) Ortadoğu'nun 19. y.yıldaki en büyük reformcusudur. Aynı zamanda 100 yıllık bir hanedanında kurucusudur.

M.Ali Paşa'nın hanedanlığı 1798-1801 yılları arasında Fransa'nın Mısır'ı almasından ve tekrar Osmanlı egemenliği kurulmasından sonraya rastlar. Fransa'nın işgalinden sonra eski yöneticiler ve muhalifler ortadan kaldırılmışlardı. Osmanlılar Arnavutluk ve Bosna birliklerinin kumandanı olarak buraya asayiş sağlamak için yolladıkları M. Ali Paşa daha sonra vali olarak atanmıştı.

M.Ali, ülamanın, esnafın, loncaların desteğini alarak İstanbul'a vergilerini düzenli yollamaya başlamıştı.

İngilizler ise M. Ali'yi Mısır'daki çıkarlarının karşısında gördüklerinden onun Mısır'dan çıkarılmasına çalışıyorlardı.

İngilizler ayrıca Memlukluları destekliyorlardı. M.Ali bunları yenilgiye uğrattı ve konumunu güçlendirdi.

1806-1808 yılları arasında Rusya Osmanlı devleti ile savaşıyordu. İngiltere, Mısır'ı işgal etmek istediysede padişah adına çarpışan M. Ali, İngilizleri yenilgiye uğrattı. İngilizlerin yanında çırpışanlar büyük bir bozguna uğratılırlar. Osmanlıların güvenini kazanan M.Ali ayrıca Arabistan'daki Habilere karşı da savaşır. Yunan bağımsızlık savaşında Osmanlıların yardımına asker yollar.

M.Ali, Avrupa'dan danışmanlar getirerek elindeki orduyu modernleştirmeye çalıştığı gibi bazı yönetsel reformlarında gerçekleştirmek ister. Anlaşıldığı kadarıyla salt Mısır'da egemenlik kurmak istemiyordu. Esas amacı Osmanlı ülkesine egemen olmaktı. Yoksa salt kendi egemenliğini Mısır'da kurması içten değildi.

M.Ali önceleri Kafkasya ve Afrika'dan zenci köleler getirterek modern bir orduyu inşa etmeye çalıştıysada daha sonraları 1823'de köylüleri zorunlu askere alma yöntemine girişti. Böylesi bir uygulama düzenli bir askeri kaynağa sahip olmasını getirdi.

M.Ali'nin düzenlemeleri, salt orduyla sınırlı değildi. Ticaret ve sanayi alanında da yenileşmelere girişti. Avrupayla ticari bağlar oluşturdu. Osmanlılara bağımlılığı artık görünüşteydi. Tarımdaki farklılıklar köylülerin yaşam koşullarını iyileştirmişti. Avrupalı kapitalistlerin Mısır pazarlarındaki kârlılığı artmıştı. Mısır ekonomisinin denetimi Avrupalıların eline geçmekteydi.

Artık vergilere, zorunlu askerliğe ve bürokrasiye karşı çıkışta daha da güçlenmiş bir yerel otorite sözkonusuydu.

Fransızlar, Osmanlı-Rus savaşlarının sona ermesinden sonra, Osmanlıların güçsüzlüğünden yararlanıp, Cezayir'i üç yıl ablukaya aldıktan sonra 5 Temmuz 1830 ele geçirirler.

Mısır Valisi M. Ali ile Padişah arasında birbirlerine karşı yükümlülükler sorununda anlaşmazlık çıkar. Yunanistan olayları sırasında birbirlerini suçtarlar. Neticede anlaşmazlık büyür ve Mısır ordusu Suriye üzerine yürür. 1832'de Şam'ı ele geçirirler. Padişah ciddi tedbirler almaya çalışır. M. Ali'nin oğlu İbrahim Paşa ise

Araplara yerel yönetim hakkını tanıyacağına söz verir. Araplar, Osmanlı ordusuna karşı direnirler. Antalya ve İskenderun'da İbrahim Paşa'nın eline geçer. Mehmet Ali Suriye'nin kendi denetimine verilmesini ister. Görüşmeler de anlaşma sağlanmaz. Rusya, İngiltere, Avusturya çıkarları doğrultusunda tavırlar koyarlar. Antlaşma sağlanamayınca Mısır ordusu ilerler. 21 Kasım'da Konya'yı ele geçirirler. 21 Aralıkta bir kez daha Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratırlar.

Ruslar, Osmanlılar gibi kolay yutulur bir devletin yerine Ortadoğu'da daha güçlü bir yeni devletin ortaya çıkmasını istemezler. Büyük devletler arasındaki bu çelişki Osmanlılara yarar. İngilizler ve Fransızlar Osmanlılar karşısında ciddi bir önermede bulunmayınca, Çar'a başvururlar. İşte tam bu anda M. Ali Paşa'ya, Suriye Valiliğini Osmanlılara kabul ettireceklerini İngilizler ve Fransızlar bildirirler.

Fakat bu sırada İbrahim Paşa ilerlemesine devam eder. 1833'de Kütahya'yı ele geçirir. Padişah Rus askerlerinin İstanbul'a gelmesini kabul etmek zorunda kalır. Rus askerleri Hünkar iskelesinde çadır kurarlar. İngilizler ve Fransızlar Padişahı Suriye Valiliği konusunda ikna ederler. Kilikya'dan Mısır ordusunun çekilmesini de İngilizler ve Fransızlar Padişahı Suriye Valiliği konusunda ikna ederler. Kilikya'dan Mısır ordusunun çekilmesini de İngilizler ve Fransızlar kabul ederler. M. Ali bu durumu kabul etmezse onu tehdit edeceklerini ve yardımlarını keseceklerini belirttiler. Fakat İbrahim Paşa ilerlemeye devam edip İstanbul'a yürüyeceğini belirtir. Ruslar da gerekli askeri, zamanında getiremeyeceklerini bildirince Padişah M. Ali Paşa'ya istediklerini kabul edeceğini iletir.

Fakat Mısır Valisi daha fazla ilerlemenin büyük devletlerin çıkarlarına ters düşmesinden dolayı uygun görmez. 29 Mart 1833'te antlaşmaya varılır. Şam ve Halep Valiliği ile Adana'nın denetimi verilir. Yanısıra Girit'teki valiliği de onaylanır. Ayrıca İbrahim Paşa'ya Hicaz Valiliği verilir. Arap'ların büyük bir kısmı Mehmet Ali'nin denetimine geçer. Bu durum Arap uyanışının ve bölgesel düzeydeki birlik-teliklerin sağlanmasına neden olur.

İngiltere ve Fransa, Rusya'nın işine yarayacak bir gelişmeyi istemiyorlardı. Bu nedenle Osmanlılarla Ruslar arasında yapılan 8 Temmuz 1833 Hünkar iskelesi antlaşmasından hoşnut olmadılar. Ruslar bir savaş sırasında, Boğazların İngiliz ve Fransızlara kapatılmasını, karşılıklı olarak herhangi bir devletce kendi topraklarına saldırılar olursa birbirlerine yardım edeceklerini kararlaştırırlar. Yanısıra Ruslar Edirne Antlaşmasını Padişaha onaylatırlar.

Mısır Valisi ve Padişah fırsat kolluyordular. Kendi lehlerine yazılacak fırsatları kaçırmak istemiyorlardı.

21 Nisan 1838'de Osmanlı ordusu Halep üzerine yürüdü. Suriye'liler Osmanlıların yanında savaşmadılar. Nizip'de bozguna uğradılar. (1839)

M. Ali Paşa olayı, bir türlü bitmiyordu. Avrupa devletlerinin pazar kapma mücadelesi ayrıca çelişkinin karmaşılaşmasına neden oluyordu. Mısır'daki Fransız ayrıcalıkları, Osmanlıları, İngilizleri ve Rusları etkiliyordu.

Osmanlı Donanması Kaptan-ı Derya, Fevzi Paşa'yla birlikte Mısır'a sığınır.

İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya sorunu çözmek için bir kurul oluştururlar. Kurul, M. Ali Paşa'nın Suriye ve Kilikya'daki Valiliğine son verdirme kararını alır. Ayrıca M. Ali miras yoluyla Mısır Valiliğinin babadan oğula geçmesini ileri sürer. Rusya, İngiltere ve Fransa statükonun korunmasından yana olurlar. Aralarındaki anlaşmazlık onları statükoyu tanımaya zorlar.

Fransızlar, M.Ali'nin Osmanlılar aleyhine ilerlemesi durumunda kendi ayrıcalıklarında gelişmesinden dolayı M.Ali'yi destekliyorlardı.

İngilizler ise Mısır Valisinin Suriye'den ayrılmasını istiyorlardı. Böylelikle Fransızlar önemli bir darbe indirmiş olacaktı.

Rusya ise güney sınırlarını güvence altına almak istiyordu. Güçlü bir devletin güneyde olması kendilerine sorun yaratacağından gelişmeleri eski antlaşma hükümlerine uygun tutmaya çalışmaktaydı.

3 Kasım 1839'da Osmanlılar İngilizler lehine Gülhane Hat-ı Hümayun-u kabul ederek, devletlerinin yıkılmasını önlemek istiyorlar.

12 Temmuz 1840'da İngiltere, Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya ve Almanya arasında yapılan Londra antlaşmasıyla, boğazların savaş ve barış sırasında savaş gemilerine kapalı tutulması karşılığında M.Ali'nin Suriye'den 10 günde çıkmasını, aksi taktirde miras yoluyla tahtın el değiştirmesinin kabul edilemeyeceğini, yanısıra Mısır'da Osmanlı yasalarının geçerli olacağını, donanmanın geri verilmesini, ordunun Osmanlıların hizmetinde olmasını onaylıyordular.

İngiliz, Avusturya ve bir kaç Osmanlı gemisi birlikleri Beyrut'u topa tuttular. II. Beşir, Osmanlı egemenliğini tanıdı. Fransızların M.Ali'ye yardım vaadine rağmen İngilizler, İbrahim Paşa'yı yenilgiye uğrattılar. (10 ekim 1840)

M.Ali Fransız desteğini de görmeyince tüm güçlerini Suriye'den çekmek zorunda kalır. Osmanlı Padişahını tanıyacağını belirtir. Girit ve Arabistan'daki iddialarından da vaz geçer. Ardından da, miras yoluyla valiliği ailesine geçmesi kabul edilir. (1841) Sorun şimdilik kaydıyla çözülür.

Fakat Kürtler, bu gelişmelerden de yararlanamazlar. Artık Mısır'da Osmanlı hükümrânlığı tekrar kurulur. Asker sayısı sınırlandırılır, tüm Osmanlı yasaları geçerli kılınır, vergi yeniden düzenlenir. En büyük oğlunun vali olarak yerine geçmesi onaylanır. Mısır sorunu geçici bir çözüme kavuşmuştur artık. M.Ali 1848'de ölünceye işler Osmanlılar açısından biraz daha olumlulaşır.

Revanduz İhtilali (1835-1837)

1830 yılında Kürdistan'daki bağımsızlık hareketinin başında, Mehmet Paşa bulunuyordu. Osmanlı ve İran yönetimlerine karşı girişilen bir mücadele idi. Mehmet Paşa, Ravend aşiretindendi.

Mehmet Paşa, yöredeki Kürt aşiretlerini kendi denetiminde birleştirerek, Azerbeycan'a kadar olan bölgede nüfuz sahibi olur. Daha sonraki isyanlarda söz sahibi olan Bedri hanlar, Mehmet Paşa ile kişisel rekabetlerinden dolayı anlaşamadılar.

Mehmet Paşa elverişli ortamdan yararlanmak istiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti Mısırdaki hükümdarlığını ilan etmiş olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile uğraşmakta idi.

Osmanlılar, Sivas Valisi Reşit Paşa'yı bu işe görevlendirdiler. Reşit Paşa, Kürt kuvvetlerini ilk saldırısında geri çekertirmek zorunda bıraktırdı. Ayrıca Bağdat ve Musul'dan gelen kuvvetlerle birlikte 40 bin kişilik bir Osmanlı kuvveti teşkil edildi. Kürt direnişçileri, Osmanlı kuvvetlerini püskürttüler. Çarpışmaların yön değiştirmesiyle birlikte Mehmet Paşa 1835'de Kutur bölgesine yönelip, bölgede

denetim sağlar. İran kuvvetleri geri çekildiler. Daha sonra Salduz bölgesinde Mehmet Paşa ele geçirir. İran yönetiminden hoşnutsuz olan İran Kürtleri Mehmet Paşa'yı desteklediler.

1833 yılında Tahran Rus konsolosu, Kafkasya'daki kumandan Rozin'e yolladığı raporda şöyle diyordu.

"Emincihangir Mirza, Kürtlere reva gördüğü ve beni dehşete düşüren davranışları ile aslında İran'ın geleceğine darbe vurduğunu düşünmüyor" diyordu. (Halfin s. 55) Aynı Dönemde Bombay'daki İngiliz görevli Ravilson'a, Kürtler şöyle diyorlardı;

"Biz bütün gün var kuvvetimizle çalışıyoruz. Lakin elimize geçen bir parça ekmek karnımızı doyurmaya bile yetmiyor. Biz, çocuklarımız, kadınlarımız ,hepimiz yalmayağız, çıplağız, açız." diye anlatıyorlardı. (Halfin aynı yerde s. 55)

İran kuvvetleri kumandanı Emir Nizam ismi ile ünlü olan Ali Talip Han, 1837'de Kürt kuvvetlerinin üzerine yürüdü. Fakat yenildi ve Tebriz'deki Rus genel konsolosu Godinç'e sığındı. Onlardan yardım istedi. Aynı yıl on bin kişilik bir İran kuvveti Revanduz'a hucuma hazırlandı. İranlılarla Osmanlılar arasında yapılan dayanışma ile birlikte Osmanlılarda Reşit Paşa kumandasında Kürtlerle diğer taraftan saldıracaklardı.

Osmanlı-İran ilişkisinden dolayı Mehmet Paşa bu güçlerin ikisini de birden yenemeyeceğini anlayınca, İran kumandanına haber göndererek, onlarla birlikte Osmanlılara karşı savaşmak istediğini, İran'ı tanıyacağını, Tahran'a vergi vereceğini vs. bildirdi. Fakat İran yöneticileri bunu kabul etmediler. İngilizler'de Kürtlerin önerilerinin kabul edilmemesi için her iki tarafa da telkinlerde bulundular. O andaki çıkarları bunu gerekli kılmakta idi. Fakat Osmanlı-İran "Kürtlere karşı birliktelikleri" pratikte gerçekleşemedi.

"Bu sırada faaliyete geçen İngiliz diplomatları İran ile Osmanlıların birleşmelerini o andaki çıkarlarına uygun buldukları için, Kürtlerden önce davranarak, iki devletin birleşmelerini sağlamak amacıyla harekete geçtiler. Tebriz'deki İngiliz binbaşısı Şil bu husus için, Temmuz 1837 başlarında Osmanlı karargahına geldi. Ayrıca İstanbul'da sürdürülen çalışmalar sonucunda İran ve Osmanlı devletlerinin ortak olarak Revanduz'a saldırımları kararlaştırıldığı halde, bu birlik fiili olarak gerçekleşmedi". (Halfin age. s. 56)

1837'de Osmanlı kuvvetleri Revanduz'u ele geçirdiler. Revanduz'lu Mehmet Paşa teslim oldu. Ailesiyle birlikte Kürt aşiret reisleri İstanbul'a gönderildiler. Osmanlı Devleti ayrıca İran'ın uğradığı zararlara karşılık tazminat ödemek zorunda kaldılar. Fakat Kürt aşiretlerinin yöresel başkaldırıları 1837'den sonra da devam etti. Bitlis yöresindeki Hez ve Hayn Hanlıkları ve Sason'da Osmanlılarla küçük çapta çarpışmalar devam etti. Osmanlılar bir çok köyü yerle bir ettiler. Hayn Reisi Timir ve Hezo Beyi'ni idam ettiler.

Keza Basor yöresindeki Bekrean ve Reşgotan aşiretlerinin başkaldırıları da katliamlarla sonuçlandı. Mehmet Reşit Paşa'nın ölümünden sonra başa geçen Hafız Paşa Kürtlerin kulaklarını, parmaklarını kestiriyor, karşılığında ise hediyeler

veriyorlardı. Böylelikle Basor bölgesi de sindiriliyordu.

Osmanlı Devletinin Aşiret reislerine karşı davranışları onların konumuna göre değişmekteydi. Bazı aşiret reislerini kendilerine itiat etmediği takdirde öldürüyor, bazılarını ise ya hapse atıyor, ya da sürgüne yolluyordu. Ya da kendisine bir takım ünvanlar verip onu tekrar bölgesine yolluyorlardı

Revanduz'lu Mehmet Paşa'da önce sürgüne gönderildi. Daha sonra Paşalık ünvanıyla ve hediyelerle birlikte bölgesine gönderildi. Fakat Mehmet Paşa'nın niyetinin tekrar değişik olduğu farkedilince de Trabzon'da öldürüldü.

Revanduz isyanı hakkında Mehabat Kürt Cumhuriyeti kitabında şöyle yazıyor.

Kör Mehmed Paşa 1810 yılından itibaren Revanduz'a egemen olmaya başlamıştır. Son derece zeki, ileri görüşlü ve sertti. Kendisine komşu olan Şirvan ve Bıradost beyliklerine boyun eğdirdi. 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp bağımsızlığını ilan etti ve bu uzun süre kuşattığı Erbil'i, sonra da Altunköprü'yü ele geçirdi. Beyliğini aşağı Zarp ırmağına kadar genişletti. Bunun üzerine Bağdat Valisi, yönetimini resmen tanımak zorunda kaldı. Kör Mehmed Paşa daha sonra Akra, İmadiye ve Musul'u ele geçirdi. Osmanlı Hükümeti üzerine bir ordu göndererek kendisine boyun eğdirdi. Esir alınıp İstanbul'a götürülen Kör Mehmed Paşa, 1836 yılında orda öldü. Ölüm nedeni konusunda çeşitli söylentiler yayıldı. (Mehebat Kürt Cum. s. 27 Dip Not)

Amerikalı W. Aegelson, CIA ajanı olarak Kürdistan'da bulunmuş, rapor ve gözlemlerini daha sonra yayınlamıştır. O, Kürtlerin geçmişlerine de kısaca değinmiştir. Mehabat Kürt Cumhuriyeti (1946) kitabı dikkate değer bilgilerle doludur.

İngiltere'nin 19. yüzyılın başlarındaki İran'daki çıkarılan ve denetimleri uluslar arası ilişkilerine de yansıyor. Nitekim daha önceki (1804) Rus-iran savaşında İran'ı desteklemişlerdi. İran'lılara silah ve mal yardımında bulundular. Askerlerini eğittiler. Fakat İngilizler bazen de çıkarları gereği İran ve Osmanlı devletlerinin birbirleriyle savaşmalarından yana değildi. Revanduz isyanı sırasında böyle bir politika izlemişlerdi.

"Bu sırada faaliyete geçen İngiliz Diplomatları, İran ile Osmanlıların birleşmelerini o andaki çıkarlarına uygun buldukları için Kürtlerden önce davranarak, iki devletin birleşmelerini sağlamak amacıyla harekete geçtiler. Tebriz'deki İngiliz binbaşı Osmanlı Şil bu husus için Temmuz 1837 başlarında karargâhına geldi. Ayrıca İstanbul'da sürdürülen çalışmalar sonucunda İran ve Osmanlı devletinin ortak olarak Revanduz'a saldırımları kararlaştırıldığı halde, bu birlik fiili olarak gerçekleştirilemedi." (Halfin Age s. 56)

İngilizlerin, "Politik çalışmalarda önemli rol oynayan adamlardan birisi de; Rodon Cissini idi. Onunla birlikte çalışan Raviison ve diğer İngiliz politikacıları, doğudaki Rus tehlikesine karşı İngiliz etkinliğinin daha fazla genişletilmesi gerektiği hakkında İngiliz hükümetine rapor verdiler.

1828 yılında Cissini İstanbul'a gelerek, Osmanlı hükûmetine Rus-Osmanlı savaşında Osmanlıların saflarına katılmak önerisini ve İngilizlerin kendilerine her türlü yardıma hazır olduklarını bildirdi. Ama bu sırada barış için görüşmelere girişmiş bulunan heyet anlaşmayı ilan ederek Osmanlı ve Rus Devleti arasında barışın sağlandığını bildirdi. " (29 Halfin Age. s. 40)

İngilizler, Doğu Avrupa üzerinden Hindistan'a Karadeniz yolu ile mal sevkiyatı yapabilmek için çalışmalar yaptılar. Bu nedenle Trabzon'da bir konsolosluk kurdular. Diğer Avrupa devletleri de bu durumu benimsediler. Fakat Çarlık bunu benimsemedi. İngilizler'i bölgeden uzaklaştırmak için yoğun faaliyetlere giriştiler. Bu yeni İngiliz yolunun keşifcisi Cissini idi. Cissini 1835'de Fırat ve Dicle vadilerinde inceleme yapmaya tekrar geldi. Herşeyden önce İngiliz çıkarlarının bölgedeki aşiretler tarafından zarara uğratılması için aşiretlerle en iyi diyalogların kurulması gerekmektedir. Sorun yalnızca teknik sorunlar değildi.

"Fırat ve Dicle Nehirlerini İnceleme ve Havzasını Ölçme" ismini verdiği kitabında Cissini, Kürdistan üzerindeki İngiltere'nin politikasını ve varmak istediği amaçları açıkladı. Ayrıca kaleme aldığı bir incelemede de Batı Asya'daki ticari planlarını açıkladı. Bu belgelerde Cissini, Musul'un ticari önemini, burada sanayi fabrikaları kurulması gerektiğini, Ankara'da bir konsolosluk kurulması gerektiğini, İskenderiye'den Diyarbekir'e kadar olan havalide İngiliz pazarlarının düzene konulmasını ayrıca Diyarbekir'de fabrikalar kurmanın gerektiğini ve diğer konuları açıklıyor ve izlenecek yolu gösteriyordu.

Ancak bu planın uygulanmasına geçilmedi. Uygun zamanın gelmesini beklemek amacıyla plan rafa konuldu. Aynı zamanda İngiltere Çin ile savaşa girişmişti." (Birinci Afyon savaşı 1839-1842 itilaf Age s. 41)

Moltke, Revanduz isyanı sırasında Kürdistan'dadır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşaya karşı ordu oluşturma çalışmaları sırasında Kürdistan'da Osmanlı karşıtı gelişmeleri önlemeye çalışır. Kürtlere karşı çarpışır.

Moltke, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Cizreyi ele geçirdikten sonra şehri yakıp yıktığını belirtir. (1836)

Moltke, Kürtler arasındaki anlaşmazlıklara değinir.

"Kürtlerin temsilcilerini saygı ile dinliyoruz. Müzakereler epey zor geçmektedir. Kürtlerin biri ölekinin dediğine karşıdır. Bütün köylerin kendi temsilcilerini göndereceklerini zannediyorum. Fakat, henüz gelmediler. Onlar yumuşadıkça Hafız Paşa'da anlaşma şartlarında sertliğini daha da arttırıyordu. Bu yönde Hafız Paşa'ya verdiğim tavsiyelerin bir tesiri olmuyor. Kürtler eğer itaat etmezlerse Muş bölgesine çekilmeye mecbur kalırlar. Orayı Emin Paşa (Kürt) idare etmektedir. O da askeri harekate yardım etmek için her hangi bir şey yapmaya Erzurum valisine bağlıdır." (Moltke, Mektuplar,)

Osmanlılar, bir çok katliamlara rağmen çeşitli direnişleri bastırmazlar.

Moltke "Binlerce masumun hayatı yok edildi ve binlerce köy harebeye döndürüldü. Fakat savaşan Kürtler dize gelmedi. Kürtler için iyi ve adil bir idare kurul-

mayıncaya kadar, bütün Osmanlı seferleri ancak geçici bir etki bırakmaya mecburdur." (Bkz. Türkiye Mektupları)

Kürt aşiret şefleri Osmanlıların rütbe, nişan vs. türünden sözde iltifatlarına çoğunlukla kanarlar. Diğer Kürt aşiret reisleri üzerinde otorite kurmanın bir aracı haline getirirler.

Moltke, Kürt direnişine ilişkin de şöyle yazar annesine;

"1838'de Harzan bölgesinde meydana gelen bir savaşta 600 Kürt bir tepede mevzilenmişlerdi. Onlar son neferin de öldürülmesine kadar savaştılar. Kadınlardan 50 tanesi Osmanlı ordusuna esir olmak istemediklerinden kendilerini kayalardan sulara atarak boğuldular. Savaş sona erdikten sonra yüzlerce kadın ve çocukların ölüm yaralarının, Osmanlı askerlerinin süngü darbelerinden olduğu görüldü." (Bkz. Türkiye Mektupları)

Moltke, Hafız Paşa'nın her 20 askerden birinin Ermeni olması isteğine karşılık kendisinin 4 bin kişilik bir sayının yanında 1000 Ermeninin olmasını ve bir Ermeni binbaşı tarafından yönlendirilmesini ister. Hafız Paşa bunu kabullenmez.

Moltke, Ermenilerden şöyle bahseder.

"Asya Ermenileri güçlü, sayıca büyük ve tekvücut halinde olan Osmanlı idaresini kabule alışıktır, daima işgüzar ve çoğunlukla geçimleri iyi olan bir ulustur. Şu esnada anladığıma göre onlar Bab-ı aliye karşı sadıklık hususunda Kürtlere ve Arap milletlerine nazaran çok daha fedakarlıklar gösterdikleri açıktır." (Moltke, Türkiye Mektupları)

Mısır Ordusu, Osmanlı ordusunu yendikten sonra Kütahya yakınlarına kadar ilerlerler. Osmanlılara Rus Çarı, yeni güçlü bir devletin ortaya çıkmaması için yardım edince araya diğer Avrupa devletleri de girince İbrahim Paşa'nın ordusu geri çekilir. Sonraki yıllarda ise Mısır etkinliğini kaybeder. Osmanlı ordusu tekrar toparlanır.

Batılı kapitalist devletler, Osmanlı İmparatorluğunu 19. y.y.lda paylaşamadıysa, bunun nedeni kendi aralarındaki çelişkiden kaynaklanmakta idi. Öneğin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı Rus Çarıyla birleşmesi. Keza Ruslara karşı İngilizlerden yardım görmesi bunun tipik örnekleridir. Haliyle Kürdistan'a da bu ilişkiler yansımaktaydı. Ve her zaman da Kürtlerin aleyhine ilişkiler geliştirilmiştir.

Bu konuda 1870'de Fransa-Prusya savaşında komutan olan Alman Moltke şöyle yazıyor.

"Osmanlı İmparatorluğunun devamı ve kuvvetlenmesinde Avrupa devletlerinin nasıl yakın bir çıkarları varsa, aynı surette, emrindeki bir valinin tehditkâr yumruğunu bab-ı aliye dayaması gibi acıkh bir durumu yatıştırmakta da o kadar çok ilgilidirler." (s. 242 Türkiye Mektupları F. Moltke) Keza Moltke Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Mısır'daki Mehmet Ali Paşa hakkındaki değerlendirmesi de şöyledir.

"Fransa (...) Türkiye ile Mısır aynı derecede kuvvelli hale getirilirse, Doğu'nun tamamıyla emniyet altına girmiş olacağı fikrindeydi. Bu, aşağı yukarı şöyle demektir: Eğer siyaset terazisine iki ağırlık koyabilecek durumda isen bunları böl, birini sağ,

diğerini de sol kefeye koy, böylece sauff'integrüte de la Porte (Osmanlı devletinin bütünlüğüne dokunulmaksızın), tartışlamıyacak kadar küçük bir parça olarak birazcık Cezayir sana kalır. Buna karşılık İngiltere her şeyden önce padişaha, kendisine ait olanları ele geçirmesi için yardım etmek fikrindedir; böylelikle İskenderiye'deki hidiv de ticaret anlaşmalarını ve demiryollarını protesto etmeye kalkışamayacaktır; (...) Rusya'nın, aslına Boğaz kıyısında bir gölge hükümdarla Nil kenarındaki ikinci bir tanesine karşı hiç itirazı yoktur ve bu hükümetin de statükoyu devam ettirmek istediği anlaşılmaktadır." (Moltke Age s. 282-283)

Kürtler, 1835-40 yılları arasında meydana gelen bu olaylardan da yararlanmazlar. Aralarındaki kopukluklar devam eder. Aralarındaki güvensizlik, ulusal bilinçlenme doğrultusundaki en büyük engellerden birini teşkil eder. Kendi ayrıcalıklarını yine ön planda tutarlar. Merkezi bir siyasi önderliğin oluşmasının büyük eksikliği fırsatların kaçmasına neden olur.

1835'de Balta Limanı Antlaşması:

Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Osmanlı yöneticileri İngilizlerden yardım istemişlerdi. Çarlık Rusya'sı Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen bu olaydan yararlanmak istiyorlardı. Bunun için de Hünkar İskeleyi antlaşmasını ileri sürüp şartlarını kabul ettirmek istiyorlardı.

İngilizler de Osmanlılara yardım etmek istiyorlardı. Çıkarı, Rusya ile çatışıyordu. Rusya'nın Osmanlı topraklarında yayılması kendi çıkarlarını balıyordu. İngilizler Osmanlı yöneticilerinden, Osmanlılar istemese dahi yardım edecekleri açıkken, İngiliz yöneticileri Osmanlılardan taviz koparmaya çalışıyorlardı.

O sırada Osmanlılar, Osmanlı vatandaşı olmayan yabancıların ticaret yapmalarını yasaklamışlardı. Keza yine bazı malların alım-satım hakları yerli tacirlere verilmekte bu durumda İngiliz çıkarlarını engellemekteydi.

İngiltere, 16 Ağustos 1838'de Osmanlılara Şartlarını kabul ettirerek önemli bir adım atmış oluyordu. Osmanlıların, Batının nüfus alanları içine girmesinin ilk adımlarından biriydi bu antlaşma.

Gülhane Hattı-ı Hümayün

Padişah, 3 Kasım 1839'da Avrupa devletlerinin baskısı sonucunda Osmanlı devletindeki Hristiyanlara yönelik bir takım reformları yapmayı kabullenmek zorunda kalır.

Avrupalı büyük devletler, Mehmet Ali Paşa'nın, imparatorluğu çok zor durumda bıraktığını çok iyi bildiklerinden, Osmanlıların kendilerinden istediği yardımı ancak kendi yararlarına bir takım değişikliklerin olması koşuluyla kabullenirler. Osmanlılar ister istemez kabullenirler. Böylelikle can güvenliği ve mülklerin güvence altına alınması vergilerin bir sisteme bağlanması, askere alma, eğitim

ve yeni bazı kurumların oluşturulması ve düzenlenmesi söz konusu olur. Bu arada Padişah'ın yetkisi de sınırlandırılır. Sözde din ayırımına son verilir. Müslüman olmayanlara eşit hak ve yaşam güvencesi sağlanacağı garanti edilir.

Osmanlı toplumunda ticareti elinde bulunduranlar çoğunlukla Rum, Ermeni, Yahudi gibi topluluklar olduğundan, Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla birlikte Batı'nın koruyuculuğu altında daha rahat nefes alırlar. Yasa ve sınır tanımayan, keyfi uygulamalara kısmen de olsa sınır getirilir.

Tanzimat Fermanı halkın hayatının, mal ve can güvenliğinin sağlanması için ilan edilmemişti. Tersine devletin devamı ve Avrupa'daki gelişmelere ayak uydurmak içindi.

Feodalizmin alt yapıda devrimci bir tarzda çözüme kavuşturulmayıp, bazı reformlar biçiminde üst yapı kurumlarında yapılan değişiklikler, topluma değişik şekillerde yansır.

Şeriat hükümlerinin egemen olduğu, üstelik yeni bir takım reformlarla müslümanların ayrıcalıklarının da giderek ortadan kaldırılması tutucu kesimlerin devletten daha da uzaklaşmasına neden olmaktaydı.

Devletin yönetim kademelerinde değişiklik yapıyordu. Çeşitli bakanlıklar, yaşama organlarıyla Padişah'ın ve Sadrazam'ın danışma kurumları oluşturulmuştu.

Tanzimatın en önde gelen ve yapılması hemen gerçekleştirilmek istenilen uygulamalardan biri de eyaletlerin tam bir denetime kavuşturulmak istenmesiydi.

Bu yıllarda valilerin yetkileri sınırlandırıldı. Merkezi yapının küçük bir modeli eyaletlerde uygulanmaya sokuldu. Denetim artırıldı.

Mültezim ve Tımar sahiplerinin, eyaletlerdeki olumsuzlukların baş sorumlusu olarak görülmesi bu unsurların denetlenmesinin sağlanmasına gidildi. Bunların özerk bir yapıları vardı. Sorumluluklarını yapıp vergilerini ödemeleri halinde merkezi denetim yapılmıyordu.

Yapılan önemli bir düzenleme de vergi sistemine ilişkin Dinsel yasalar çerçevesinde toplanan (tekالیف-i şeriye) veya takالیف-i örfiye olarak toplanan vergilerin yerini ürünün %10'unu kapsayan aşar adını taşıyan ve belirli hayvan vergisiyle düzenleniyordu.

Müslüman olmayanlardan alınan cizye'nin yerini ise mürettebat adı verilen vergiyle değiştirir.

Vergiler, gelir ve ödeme gücüne göre toplanıyordu. Vergileri artık valiler ve onların atadığı mültezimler toplamıyorlardı. İstanbul'daki, gönderilen tahsildarlarca toplanıyordu. İl, ilçe, Köy idari yönetimi, bu dönemde yeniden düzenlenir.

Ayrıca valilerin, eyaletlerde danışma kurulları yoluyla denetlenmesi yoluna da gidilir.

Ordu'da da düzenlemeler yapıldı. Merkezden atanan Müşirler, valilerin bölgedeki askerler üzerindeki demetimine son verliyordu. Fakat bu durum her zaman uygulanmadı. Savaşlar, valilerin yetki alanının tekrar genişlemesinde rol oynadı.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu halkın mücadelesinden çok dış güçlerin etkisiyle Osmanlı Devletine, koşulların sonucu kabul ettirilmişti.

Osmanlı toplumunun tutucu müslüman kesimleri Gülhane (Tanzimat) Fermanına karşı çıkmışlardır. Bu reform sonrası yapılan düzenlemeler süreç içerisinde

de iyice yozlaştırılmıştır. Reformlar için kitle tabanı bulunmamış, destekleyici kamuoyu yaratılamamıştır.

Müslüman olmanın getirdiği üstünlükler ortadan kalktıkça, tutucu çevrelerden hoşnutsuzluk beklenemezdi. Haliyle İslahatlar merkeziyetçi (saraycı) olarak adlandırılmıştır. Her şeyi yukarının yapacağı, bileceği anlayışı Avrupa'da dipten gelen dalgadan farklıdır. 'Padişahın halka bağıışı' olarak adlandırılmıştır. Reform hareketlerinde halk yoktur.

1839'dan sonra Hristiyanlar kısmen rahat nefes aldıktan sonra elbetteki toplumun değişik kesimlerine etkileri olur.

Gerileyen, çözülen Osmanlı Devletini kurtarmanın tek yolu olarak Osmanlı aydınlarınca Batılılaşmakla çöküşün önleneceği anlayışı egemen olur. Yeni Osmanlılar bu anlayışın sonucu ortaya çıkar.

Osmanlılar savaşlarda çoğunlukla yeniliyorlardı. Peki nedeni neydi? Bir kısmı inanç noksanlığına bağlarken bir kısmı da ilk önceleri askeri örgütlenme ve kurumlarına bağlamış ve diğer bir kısım ise Batı'nın teknolojik üstünlüğünün sonucu olduğunu ileri sürmüştü.

19. y.y'ın ikinci yarısı teknolojinin önemini bazılarına kavrayabiliyordu.

Tanzimat Fermanı sonrası Batı'nın bir çok kurumu içeriği boşaltılmış bir şekilde, Osmanlı devletinde uygulamaya koyuldu. 1839'dan itibaren bir çok devletle yapılan ticari antlaşmalar sonucu tarım ve endüstride kendilerini koruyamamaları, Batı'yla olan tepkiyi arttırdı. Batı taktikçiliği hız kazanır. Giyim, eğlence, evlerin döşenmesi, insanlar arasındaki ilişkiler Batı kopyacılığı şeklinde gelişir.

1860'lardan sonra ortaya çıkan yeni Osmanlılar, Batı taklitçilerini eleştirirler.

Mir Bedirhan'ın Direnişi:

Bedirhan Bey, 1821'de Cizre'de Mir olur. Miran reisi İbrahim Ağa, onun otoritesini tanımaz. Bedirhan o'nu öldürtür. Fakat aşiretler arasında çarpışmalar eksik olmaz. Çok kişi bu arada öldürülür.

Cizre bölgesinde iki göçebe aşiret vardı. Şilet ve Cox sor. Bu aşiretleri birbirleri üzerinde egemen olma kavgası geçmiş yıllardan beri devam etmekteydi.

Bedirhan Bey bir müddet sonra kendisini kabul ettirince 1828/29 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlılara asker vermeyi red eder. Beyliğinde ciddi otorite kurar.

Bedirhan, önemli kararlar da Beyliğindeki aşiret reislerini toplar, düşüncelerini alır.

Bedirhan, emrindeki askerleri eskisinden farklı düzenlemeye başlar. Eski'den her aşiret kendi reisinin önderliğinde savaşa katılırken şimdi yeni bir düzenlemeye gider. Her aşiretin en iyi savaşçıları seçilerek oluşturur.

Türk Resmi Tarih yazarlarından Nazmi Sevgen, Bedirhan'ın ayaklanmasını Botan'ın Mınsul ve Diyarbakır eyaletleri arasında bölüştürülmek istenmesine tepki duymasına bağlar. Kendi gücünün azaltılmasına yönelik bir girişim olarak adlandırıp ayaklandığını yazar. (Nazmi Sevgen Belgelerle Türk Tarih Dergisi 11/19 1969 s.9)

M. V. Burienessen Bedirhan'ın yanına bir çok gezginci misyoner vs.'nin gelip gittiği hatta onun "**Sultan'a verdiği bağlılık sözünü bozmaya niyetli**

olmadığını" belirttiğini yazar ve garipser. Çünkü yabancı desteğini kazanmak isteyen beylerin tavırlarıyla çeliştiğini yazar. (Aga, Şeyh ve Dev let... s. 221) Bu tavrının onun bağımsızlık ve milliyetçilik düşüncelerine ilişkin şüphelerin doğmasına yol açtığını belirtir.

Bedirhan Bey'in geçmişi her zaman olumlu olmamıştır. O, Osmanlı Devleti'ne karşı zaman zaman başkaldırdığı gibi bazen de Osmanlılar safında savaşarak başkaldıran Kürt Beylerine karşı da savaşmıştır. Alman Genel Kurmay Başkanlığı'nda yapacak olan Helmut Von Moltke Osmanlı ordusunda danışmanlık yaptığı yıllarda (1835-1839) Kürt isyanlarının bastırılmasında bulunur.

Moltke, güzel bir dille çeşitli sosyal, siyasal ekonomik olayları anlattığı gibi katıldığı savaşları da ayrıntılı anlatır. Moltke, *Bedirhan Bey'in 1838'de önce direndiğini daha sonra da yanındakilerle birlikte "eski yoldaşı Sait Bey'in kalesini hücumla zaptettiğini kendisine mükâfat olarakta, kendisine bugün de halâ ismi var cismi yok bir redif olayının albaylığı verildiğini* yazar. (Moltke, Türkiye Mektupları s.181)

Moltke, Bedirhan'ın adamları sayesinde Sait Bey'in teslim olmadığını yazmakta.

Osmanlılar, yerel otoriteleri kendilerini tanıdıkları oranda ilişkilerini ayarlamaya çalışırlardı.

Yerel otoriteler kendi kıymetlerini güçlendirmek, kendi devamlılıklarını sağlamak yönünde çabalar sarfederlerdi. Onlar da merkezi otoriteye çeşitli hediye vermekten kaçınmazlardı.

Cizre bölgesinde söz sahibi olan Bedirhan Bey, Musul ve Diyarbakır Paşalarına hediye vermekte kusur etmezdi. Ayrıca onların çağrıları üzerine zaman zaman silahlı adamlarıyla Paşaların yardımına koşar. Elbetteki bu tavırlar Osmanlıların işine yarardı.

Osmanlılar kendilerine rağmen bu tür yerel otoritelerin varlığını esasta istememekle birlikte o anki güç, denge vs. gibi nedenlerle zaman zaman onlara dokunamaz.

1830'lu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu oldukça zor durumdaydı. İlk defa Yunanlılar 1826'da ayrılmışlar, kendi kaderlerini tayin etmişlerdi. Keza, iç durumda hiç iyi değildi. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı aralıklı olarak devam ediyordu. Bir dizi sorunun yanısıra yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasının yanı sıra yeni bir ordunun düzenlenmeye çalışıldığı yıllarda işte bu koşullar altında Osmanlılar, yerel otoriteleri idare etmeye yani idare-i maslahat yolu ile zorbalık rejimlerini sürdürmeye çalışmaktaydılar.

Bedirhan Bey bu boşluktan yararlanmaya çalışır. Kendi bölgesindeki (Botan) aşiretlerle olumlu ilişkiler kurmaya girişir. İlişkilerini geliştirebildiği yerlerde, Osmanlı otoritesinden öte kendi egemenliğini oluşturmaya gider. Bedirhan, Sultan'a vergi, asker, haraç vermeye yanaşmaz.

Bedirhan Bey, 1838'de Osmanlı ordusunun, Mısır Valisinin oğlu İbrahim'e yenilmesinden sonra daha da güçlenir.

Bedirhan Bey Kürdistan'daki merkezileştirmek için yapılan katliamlar sırasında savaştan kaçınır. Gücünü korumayı hedefler. Elbetteki bir direniş hattı oluşturmaması bir çok bölgenin doğrudan Osmanlı Devletine geçmesiyle birlikte artık o bölgeleri tekrardan kazanmak daha zor olmaktaydı.

Osmanlılar, aslında Bedirhan Bey'in düşüncesini bilmekteydiler. Fakat raki-

plerini tek tek yolâ getirmek istediklerinden ona dokunmazlar. Üstelik Bedirhan bey kendilerine bağlı olduğunu söylemiştir.

İngiliz temsilci K. Rich anılarına da:

"Cizreye geldim, bir şehir de veya köyde dinlenmek istedim, burada Han olduğunu ve onun yanına gitmemi söylediler. Ben de gittim, onu bir İngiliz seyyahı veya elçinin görmek istediğini söylemelerini istedim. Ben gerçekten o zaman Pers-Türk sorunu nedeniyle oraya gönderilmiştim. Geldiğimi bildirdiler. Yanına çıktım, oturuyordu. Sonunda nezaketsiz adam kalktı. Bende Sultanın fermanını verdim. Okudu, bana baktı, ayakta durarak benimle konuşmaya başladı. (Doğuda sadece köleleri ayakta tutarlardı. En basit misafiri bile oturturlardı, sonunda ona kahve veya sigara veya onun iünvan ve sanına göre bir kahve ikram ederler.) Bundan sonra Bedirhan Bey neden geldiğimi sordu. Bu nasıl küstahlıktı, düşüün. Ben de ondan konak istemek için geldiğimi söyledim. Cevabı şöyle oldu; 'Benden mi? Konak ha Ferman mı? Ben çok mu yaşlıyım? Bundan haberim yok. Hiçbir Sultan'ı tanımıyorum. Bu sultan kimdir? Neden onun fermanları bana geliyor? Ben burada ev sahibiyim ve misafirim bana neden geldiğini elindeki fermanı değil, kendisinden öğrenmek isterim.'" (Aktaran Celile Celil Age s. 128)

Bedirhan Bey, Sultana vergi ve askerlik için adam vermez. Kendi yönetimini paylaşmak istemez. Sadece Sultan'a hediye yollar ve alır. O, Osmanlı-Mısır çelişkisinden yararlanmaya çalışır. Dağınık, perişan Kürt aşiretlerini etrafında toparlamaya uğraşır. Bu tavrını ikili yapar. Kendisiyle işbirliği yapmayanları Osmanlılar aracılığıyla ezmeye çalışır. Yapar da.

Bedirhan Bey Hakkari Beylerinden Nurullah'la ilişkisini düzenler, işbirliğine gider. Fakat Müküste'deki Abdalhan'la ilişkilerini hemen düzeltmez. Fakat bir müddet sonra Van, Hakkari ve Botan'deki beyler arasında anlaşma sağlanır.

Kutsal Anlaşmayı imzalayanlar şunlardı; Hakkari Beylerinden Mustafa, Derviş, Mahmut, Nurullah, Fettah Beyler, Hırzan'dan Halit, Muş'tan Şeref ve Kars yöresinden Kör Hüseyin Bey bu anlaşmaya katılmışlardı. Birliğe İran Kürdistan'ında Erdelan Beyliği de sonradan imza atar. O tarihlerde iki parçaya bölünmüş olan Kürdistan'daki bu tarzdaki bir gelişme önemli bir gelişmeydi. Kendilerine rağmen çizilen bu sınırları tanımamaktı.

Celile Celil, Alpoçayan'a dayanarak bu beylerin bağımsızlıktan sonra kendi bölgelerinde yönetimi aralarında paylaşma konusunda anlaştıklarını belirtmektedir. Örneğin Vustan, Gavan, Çatak ve Mikus bölgeleri Bedirhan Bey'le, Mahmut Han'a, Hakkari bölgesinin bir kısmı ile İran Kürdistan'ından bir kısım bölgenin Nurullah Bey'e verileceği belirtiliyor.

Bu bölüşümün kendisi de gösteriyor ki birbirlerinin o anki alanları yani otoritelerinin yettiği yerler kendilerinde kalacaktı. Egemenlik alanlarının değiştirilmesi birinin zararına olacağından daha işin başında derin çelişkilerin çıkmamasına dikkat ediyorlardı.

"Otoriter ve gözü-pek bir kişi olan Bedirhan Bey, Kürt beyliklerinin bir araya gelerek, ortak düşmanlara karşı savaşmalarının gereğini kavramış ve bu amaçla hareket geçmişti. Dağlık bir bölge olan Cizre'de oturmakta olan Bedirhan Bey ileri

görüşlülüğü ve kararlılığı sayesinde Hakkari bölgesindeki Kürtlerin reisi olan Nurullah Bey ile diğer aşiretlerin büyük bir kısmını ve Mahmut Han'ı ikna etti.

Bedirhan Bey askeri yönden de tecrübeli ve iyi bir kumandan olduğu için gereken kuvvetleri hızla oluşturmaya başladı. Bu çalışmalarında Bedirhan Bey için Kürtler her türlü yardım kaynağı oluyordu." (Halfin Age, s. 63)

Dr. Belch Chirguh, Kürt Sorunu adlı kitabında bu ittifaktan Kürtlerin aralarında bağımsız bir devlet kurmak için yaptıklarını y azmaktadır. (Aktaran Celile Celil Age s.129)

Bu kutsal ittifaka, Mustafa, Devreş Han, Mahmut, Nurullah, Fattah, Halit, Şerif, Kör Hüseyin gibi Beylerin katıldığını, başlarında ise Bedirhan'ın bulunduğunu yazar.

İran'daki Kürt yöneticisi Vali Ardalana'da bu birliğe katılır.

Alpoyacyan, devlet kurulduktan sonra kimin tarafından yönetileceğininde çözümü kavuşturulduğunu, Han Mahmut'a Botan, Çatak, Gevaş Müküs'ü, Mustafa Bey'e Van Nurallah Bey'e Çölemerik (Hakkari)'le İran Kürdistan'ının bir kısmının verileceğinin kararlaştırıldığını yazar. (Dr. Belch Chirguh'tan Aktaran Celile Celil Age s.130)

Kutsal Birlik üyeleri çalışmalarını hızlandırırlar. Kaleleri onarırlar. Ayrıca yeni kaleler yaparlar. Cezeride iki silah atölyesini kurarlar.

Ermeni araştırmacı Şahbazyan Kürt-Ermeni ilişkilerinin Tarihi çalışmasında Bedirhan Bey'in Urmiye gölüne kadar olan alanı Van, Bitlis, Muş, Diyarbakır bölgelerini kendi sınırları içine almak istediğini yazmaktadır. (Aktaran Celile Celil Age. s.131)

Bazı Ermeni yazarlar A. Eremyan, Şahbazyan, Arşak, Alacian 1840'lı yıllarda Bedirhan Bey döneminde Ermenilerin himaye edildiğini yazmaktadırlar.

Ayrıca O, 1911'de İstanbul'da yayınladığı kitabında Kürtlerle Ermenilerin 'köken olarak kabile ve dinlere bölünmüş aynı kandan' olduklarını ileri sürmüştür ki doğru olduğunu söylemek mümkün değildi.

Şahbazyan ayrıca bir çok Ermeninin Bedirhan Bey'in danışmanı olduğunu da belirtir. Kitabında Bedirhan'a yardımcı olanların isimlerini yazar.

Şahbazyan ayrıca Dr. Leptsins'un "Hristiyan Doğu" adlı dergide 1904 yılında çıkan Kürtler-Ermeniler adlı makalesinde 1848 yılına dek Kürtler ve Ermeniler arasında ilişkilerin dostane olduğunu, bir çok evliliğin yapıldığını Ermeni kilisesindeki törene katıldıklarını yazmaktadır." (Aktaran Celile Celil Age s.132)

Bedirhan Bey vergi toplamak ve can güvenliği konularında yeni önlemler alınca bir çok aşiret onun bölgesine yerleşmeye çalışır. V. Dittel seyahatında bu gruplara rastladığını yazmaktadır. Fakat Bedirhan'ın bölgesine yerleşmek isteyenlerden bazı yükümlülükler istenilir. At, Silah, kılıç, tüfek sahibi olmak, Bedirhan Bey'le birlikte savaşmak ön koşul olarak aranılır

Bedirhan Bey bölgesinde hırsızlığa karşı çok sert önlemler alır. Yakaladıklarının

ellerini kestirir veya öldürür. Bir çok Batılı misyonerler ve gezginci Bedirhan'ın bu sert önlemlerinin etkili olduğunu yazmaktadırlar. Aynı uygulamaları Mir Muhammet'te yapmış ve etkili olmuştu. (C. Sandraczkye Cilt I-II Yıl:1857 ayrıca Rey'te Bres'ten Aktaran A.Safrastian Kürtler ve Kürdistan Londra 1948 Aktaran Celile Celil Age s. 133)

V. Dittel, Musul'dan Diyarbakır'a giderken kendisine bir kılavuz bırakılınca şaşırır. Derler ki *"Bedirhan Bey'in toprağında haydutluk ve çapulculuk duyulmuş iş değil. Ayrıca onların kendisine şöyle dediklerini yazar. "Gerçekten sen burada kılavuzsuz gezdiklerini biliyor musun? Biz de bir atasözü vardır, "Bedirhan Bey'in toprağından, elinde altınla bir çocuk geçer" sen ise korkuyorsun. Onlar birşeyler daha söylediler. Utan, utan hırsızlık ve yağmanın burada söylentisi bile duyulmamıştır. Bir kez günâh olur, başka bir kez daha değil. Bedirhan Bey'in toprakları kalbinin köşesi kadar güvenlidir. Korkma yanındakiler ile yola çık, eğer istersen birini daha al. Ben biraz inandım. Kürdistan'ın tam güvenli yerler olduğu söylentisini duymuştum"* (Aktaran Celile Celil Age s.133)

Arada Osmanlılar kendilerine karşı gelen Kürtlere son derece sert davranırlar.

1840 senelerinde Musul'da bulunan Dittel şöyle yazmakta;

"İiikümete karşı gelme suçu ile itham edilen bir Kürdü, şehrin ortasında yaktıkları ateşin üstünde bir saca koydular ve diri diri yaktılar. Yine ihtilalcı Kürtlerden birisini kaynamış suya atarak işkence ile öldürdüler."

Osmanlı ve İran yöneticileri zaman zaman meydana gelen ulusal hareketler karşısında hınçlarını sadece ayaklanmalara katılanlardan almakla yetinmiyorlar, masum halka da zalimce davranışlarda bulunuyorlar. Ve onların mallarını yerlerini gasb ediyorlardı. Egemen olanların bu dayanılmaz baskıları ve hırsızlıkları bölgede yaşayanları ekonomik olarak çökertiyordu. Bu durumlara Kürt aşiret reislerinin kendi çıkarları uğruna birbirleri ile yaptıkları silahlı mücadeleler ve bunların meydana getirdiği yıkıcı etkiler de ekleniyordu.

Kürt aşiretleri arasındaki kanlı çarpışmalar Kürtleri kökten zayıflatması bakımından İran ve Osmanlı devletine yarıyordu.

İran Şah'ının ve Sultan'ın bu aşırı baskı ve kanlı politikaları ve bağımsızlık, bazen Kürtleri zorunlu olarak karşı koymaya itiyor ve bağımsızlık bilincini alevlendiriyordu." (Halfin s. 28)

Bedirhan Bey bölgesine yerleşenlere toprak, verir. Birkaç kuruş vergi alır. Ayrıca sürüler içinde vergi aldığı gibi ürünün üçte birini de almaktaydı. (V. Dittel'den Aktaran Celile Celil Age s.134) Bütün bu zorluluklara karşın can ve mal güvenliği ve vergi ödeme oranı Osmanlıya göre azdır.

Bedirhan Bey ayrıca Van gölünde gemi çalıştırarak göl kenarındaki köy ve kasabalara canlılık getirtmiştir.

Bedirhan Bey adına sikkeler bastırılmış, Cizreyi başkent olarak kabul etmiştir.

Sikke'nin ön tarafına "Emiri Botan Bedirhan arka tarafına da Hicri 1258 yazdırmıştır. (Alaaddin Suecadi, Kürt Birliği ve Devrimi Bağdat 1959 s.45 Aktaran Celile Celil Age s.135) Halfin şöyle yazmaktadır.

1840 yıllarında Bedirhan Bey'in ciddi, disiplinli çalışmaları sonucunda, Kürterin egemen oldukları toprakların sınırı Van gölü, Diyarbekir, Musul ve İran sınırına kadar genişledi. Bu yerler ismen Osmanlı Devletinin olmasına rağmen, gerçekte ise Bedirhan Bey'in egemenliğinde bulunuyordu.

Bedirhan Bey sadece kendi ulusuna değil, buralarda yaşamakta olan Ermeni, Keldani ve diğer azınlıklara da eşit davranıyordu.

Bu bölgeyi gezen Ditol, şöyle bahsediyordu:

"Bu yörede gerçekleşen gene asayiş ve emniyet ilke haline gelmiş ve Bedirhan Bey'in ülkesinde çocuk, elindeki altın ile gezmeye başlamıştır. diğer yörelerde yaşayanlar buralara göç ediyorlar ve insan buradan ayrılmak istemiyor" (Ditol, Seyahat Notları: 5-6)

Ditol bundan sonra Bedirhan Bey'in koyduğu kanunlardan, askeri yönetimin-den ve toprak dağıtımından gururlanarak bahsetmektedir...(Halfin s. 63)

Kürt Asur İlişkileri:

Asurlular çoğunlukla Botan ve Hakkari bölgesinde o yıllarda yoğunlardı. Amerikan, İngiliz, Fransız, İtalyan misyoner, din adamı ve seyyahlar Kürdistan'da değişik çalışmalarda bulunurlar. Her biri genelde kendi devletinin çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Ermeniler ve Asurlular onların çalışma alanlarıdır. Aynı dinden olmaları politik çalışmalarının daha rahat yürütülmesine etken olur. Müslüman ve Yezidi Kürter arasında pek fazla etkili olamazlar.

Asurlular, Erzurum'daki Osmanlı Paşalığına Kürt Beyleri aracılığıyla bağlıydılar.

Patrikleri Mar Şimon, Kürt Beyleriyle iyi geçinmek zorundaydı. Politik üstünlük müslümanlarda olduğu için böyle davranmak zorunda kalıyordu.

Hakkari Beyleri savaşa gittiklerinde Asurlular onlara asker vermek zorunda kalıyordu.

Hakkari Beyleri savaşa gittiklerinde Asurlular kölecî tavırlarından uzaklaşmaya başlamışlardı. Batılıya güvenme etkisini gösterir.

Amerikalı Misyoner J. Joseph, Perkins adlı diğer bir misyonerin 1836'da Mor Şimon'a şöyle yazdığını aktarır.

"Mahkemeler ve ızdıraplar, siz ve halkınız bu topraklardaki müslüman baskısını uzun süre çektiniz. ABD'deki Hristiyan din kardeşlerinizin kalplerinde sempati ve ilgi uyandırdınız" (Aktaran Celile Celil Age s. 137)

1839'da misyoner Dr. Grand, Nurullah Bey'in hastalığını iyi edince Asur köyü Aşıta'da, misyoner merkezi kurar. Artık bu merkez politik çıkarları Hristiyanlığı yayma ve koruma adı altında yürütülür. Müslümanlık Hristiyanlık çatışması şeklinde gözükken olayların altında bölgeye egemen olma savaşı verilir.

Misyoner Grand'ın bir yapı inşa etmesi etrafta duyulur. Avrupalıların, Kürdistan'da, Hristiyanlığı yaymak istediklerinin propagandası müslüman halk arasında üzüntü, şaşkınlık ve öfkenin çıkmasına neden olur. Aşiretler arasında tepki artar. Avrupalı misyonerler, Osmanlı merkezi otoritesinden yararlanarak bölgede etkin olmaya bu sefer çalışacaklardır.

Çünkü Osmanlılar Avrupalılara bir takım haklar tanıyacaklarının garantisini vermişlerdi. Osmanlı egemen çevrelerinin yaptığı antlaşmalara Kürdistan'daki yerel otoritelerin kabul etmesi oldukça zordu. Bir kere Osmanlılar bölgedeki merkezileştirme çalışmalarına rağmen, aşiretsel yapılar üzerinde istediği otoriteyi kuramıyordu. Üstelik yüzyıllardır bölgelerinde Hristiyanlar, müslümanlar karşısında söz söyleme hakkına sahip olamamışlardı. Şimdi birden bire kendilerine kafa tutacak hale gelmelerini hazmedemiyorlardı.

Birçok yazar, o yıllardaki Kürt-Asur dostluğundan bahsetmektedir. Yanılmaktadırlar. Çünkü Hristiyanlar tek taraflı müslümanların üstünlüklerini kabul etmekteydiler. Bir tarafın zorunlu tavizidir. Dostluğun bozulması haklarını istemekten kaynaklanmaktadır. Elbetteki çeşitli ülkelerin misyonerlerinin rolleri küçümsenemez. Kürt beylerine vergisini, askerini veren topluluklarla kim niçin çatışsın ki.

Hristiyan topluluklar, 1838 Tanzimat Fermanından sonra imparatorlukta, hakları genişlemişti. Aynı zamanda imparatorluğun doğusundaki Hristiyanlar batılı kapitalistlerin yayılma alanındaki çalışmalarının bir parçasını teşkil eder.

Misyonerler çeşitli devletler adına sözde Hristiyanlığı yaymak amacıyla bölgede bulunuyorlardı. Tabii ki bazıları daha değişik çalışmalar yapmak için bölgeye gittiklerini söylemelerine rağmen çoğunlukla bölgedeki gelişmeleri, mevcut sosyal ve politik yaşamı bilgilendirmekten öte bir işleri yoktu.

Misyonerler, özellikle Ermeni, Asur, Keldani gibi toplulukların çıkarlarını gözettiklerini belirtmelerine karşılık esasta gözettileri kendi çıkarlarıydı. Bölge halklarını kendi yararlarına kullanmak istemekteydiler. Nitekim öyle de yapıyorlardı. Ortadoğu'da misyonerlik, 18. y.y.lda başlar ve 19. y.y.lda hız kazanır. Londra'da misyonerlik için ayrıca 1779'da okul da açılır.

Mezopotamya'da Amerikalılar 1830'da ilk defa Asurlularla ilikiye geçerler. (Celile Celil, age)

Misyonerler, bölge halklarını birbirlerine düşürmek için yoğun çalışmalar yaparlar. Ayrıca Kürdistan'da Hristiyanlığı yaymak istemekteydiler.

Asuriler, Hristiyanlığı ilk kabul eden topluluklardan olduğundan Avrupalı misyonerlerin onları temel alarak Hristiyanlığı yaygınlaştırmaya çalışmaları normaldi. O dönemin koşulları gereği din yoluyla yeni pazarlara girmek geçerli bir yoldu. Asurlularda Hristiyanlığın yaygınlaştırılması uğruna yapılan çalışmaları kendi milliyet çıkarlarına dönüştürmeye de çalışmaktaydılar. Tabii ki bu tür anlayışlar bölgedeki Yezidi ve müslümanların hoşuna gitmiyordu.

Bölge halkları kendilerini işgal altında tutan Osmanlılara karşı savaşıacaklarına kendi aralarında çarpışmaları, birlik yapmamaları, Osmanlıların işine yarıyordu.

Osmanlı yöneticileri de Kürtlere ve Asurlulara ayrı ayrı "yanlarında" olduklarını belirtmelerine karşılık esasta birbirlerine düşürür. Osmanlı çıkarlarını karşı yönelmelerini engelliyorlar. Ayrıca arabulucu, barışçı pozlarla son anda mu-

dahale ederek kendi otoritesini güçlendirmeye yönelirler.

Osmanlı yöneticileri misyonerlere karşı olmakla birlikte, mevcut durumlarının bozuk olmasından dolayı kapitalist devletlerin bu tür çalışmalarına göz yummak zorunda kalıyorlardı.

Misyonerler arasında da çelişki vardı. Amerikalı misyoner Avrupalıları, Avrupalılarda bir başka Avrupalıyı veya Amerikalıya karşı propaganda yapmak-taydılar.

İngiliz misyoner Badger, Osmanlılara karşı, Bedirhan Bey'in Mar Şamun'un yanına iki temsilcisini yolladığını yazmaktadır. Fakat, Mar Şamun Badger'in orada olmasından dolayı bu temsilcilerle görüşmez. Badger, Mar Şamun'un Kürtlerle değil İngilizlerle işbirliği yapmasını istemekteydi. (Safrastion, Kürds and Kurdistan, London. s. 55, 1948)

Badger, başarılı da olur. Asurlular karargahlarına İngiliz bayrağını asarlar. Kürtlere, İngiliz desteğini aldıklarının imajını yaratırlar. Kendilerine karşı savaştıkları taktirde İngilizleri karşılarında bulacaklarını ima ederler.

Nurullah ve Bedirhan beyler, Asurluların Batılılarca sözde savunulmaları karşısında onların bölgede etkin olmamaları için Asurlulara saldırırlar. Birçok kişiyi katlederler. Köyleri yakılır ve talan edilir. Elbetteki bağımsızlık için yola çıkanların olumsuz tavırları halklar arasındaki düşmanlıkların derinleşmesine ve ortak düşmanlarına karşı birlik yapılmamasına neden olur. Asurlular, Bedirhan'a vergi vermeyi reddetmeleri de saldırının nedenlerinden biridir.

Asurlularla birlikte yaşayan bazı Kürtler ise F.Layard'ın belirttiğine göre Asurlulara yardım ederler.

1846'da Asurlulara karşı ikinci bir saldırı yapılır. Mar Şimon Urmiye'ye kaçarak canını kurtarır.

Layard katliamlarda Mar Şimon'un Amerikalı misyonerleri suçlamasıda öğreticidir.

Ermenilerin konumu da Asurlulardan farklı değildir. İstanbul gibi büyük şehirlerde yaşayan Ermeniler, Osmanlı yöneticilerine 'çapulcu' Kürtlerin elinden kendilerini kurtarmaları doğrultusunda şikayet mektupları yazarlar.

Osmanlılar, Kürtler aracılığıyla bu Hristiyan toplulukları kendilerine bağlı kıldıklarından, bir Hristiyan başta Kürdü düşmanı olarak biliyordu. Halbuki hepsi-de bir zincirin halkaları şeklinde Osmanlı Devletine bağlıydılar.

Misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri, karışıklıkların büyümesine yol açar.

Bu arada İran'da fırsattan yararlanmak ister.

Osmanlıların Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile uğraşmaları İran yönetiminin işine geliyordu. 1842'de İran birlikleri Osmanlı sınırları içerisinde olan Şiilerin önemli merkezi olan Kerbelayı işgal etti. Osmanlı kumandanı Ali Rıza Paşa tekrar bir hücumla şehri geri aldı ve Şiiler de İranlılara yardımcı olduğundan ötürü katliamlara uğratıldı. İran'da genel yas ilan edildi. Savaş hazırlıkları yapıldı. Fakat İngiliz ve Ruslar bu savaşın çıkmasından yana değillerdi. Çünkü ticari çıkarları ve denetlemesi söz konusu edilebilirdi. Bu nedenle Rus, İran, İngiliz ve Osmanlı'nın mevcut durum değerlendirmesi yapmaktaydılar. 4 yıl görüşmeler sürdü. Sonuçta Erzurum Antlaşmasıyla (1847) neticelenir.

Bağnaz Kürt reisleri, şeyhler, Asur katliamından memnun olurlar. Os-

manlılarda memnundurlar. Sınırları içinde hristiyan toplulukların etkili olmasını istemezler. Batılılara **"bütün suçun"** Kürtlerde olduğunu söylerler.

İngiliz misyoner E.Son ise kendilerinin defalarca Asurlu katliamı yapılmaması için İngiltere adına protesto ettiklerini, Padişahın sessiz kaldığını yazmaktadır.

Batılı misyonerlerin kışkırtmaları elbetteki küçümsenemez. Londra'da yayımlanan haftalık bir gazeteye dayanarak J.Joseph Amerikan ve İngiliz misyonerlerin rollerinin ciddi etkinliğinden bahseder. (Aktaran Celile Celil, Age, s. 144)

İngilizler katliamdan sonra Asurlu ailelere birkaç kuruşluk sadakalar vererek gönüllerini almaya çalışırlar. Ayrıca Musul'daki İngiliz konsolosu aracılığıyla Asurlular şikayette bulunurlar. İngilizler de Bedirhan'ın cezalandırılmasını isterler.

İngilizler ikili oynarlar . Fakat bu arada Asurluların gönüllerinide kazanırlar.

Osmanlılar bölge halklarının birbirleriyle çatışmasından hoşnut olur. Dağınıklık ve düşmanlıkların artması kendi egemenliğinin garantisidir.

Padişah, Hafız Paşa'ya Bedirhan'ın kendisine bütünüyle bağlanmasını ister.

Hafız Paşa, Kürt bilgini Mahmut Beyazidi'yi aracı yapar. Mahmut Beyazidi görevi kabul eder.

Mahmut Beyazidi, Hakkariye Nurullah Bey'in yanına gider.

Bu arada Batılı kapitalistler kendileri gibi sömürgeci Osmanlı devletinin yanındadırlar. Gizli raporlar konuya ışık tutmaktadır.

Erzurum'daki Rus konsolosu'nun İstanbul'a yolladığı raporda bölgedeki gelişmeleri aktarır; Türk ırkçı sözde tarih yazarı Nazmi Sevgen şöyle aktarır;

"Van asileri için hükümet tarafından asker sevk edilmesi muhtemeldir. Buna karar verilirse, Muş ve Bitlis Kürtleri ve Han Mahmut, Bedirhan Bey tarafından yardım görmeleri ve birlik halinde bulunmaları ihtimalden uzak değildir. Bu halde Kürdistan'ın bütün reisleri tarafından girilecek olan bu hale karşılık hükümet öncelikle icap eden tedbirleri almaya teşebbüs etmezse neticede sebep olacağı uygunluğun, yalnız Van'a münhasır kalmayarak memleket için çok korkulu sonuçlar doğuracağını tarafınıza bildirmekle vazifemi yapmış oluyorum."(Nazmi Sevgen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, s. 96)

Çarlık Rusyası o yıllarda Osmanlı devletinin güçlenmemesi için Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki isyanına karşı çıkmış aynı şekilde Batılı kapitalistlere yarayacak bir parçalanmaya da karşı tavrı almıştı. Onların tek korktuğu Kürtlerin birliği idi.

Bedirhanlar isyanı nedeniyle İngilizlerin Musul Konsolosu 19 Eylül 1846'da şöyle bir rapor yolluyordu.

"Kürtler, dağılı Hristiyanlar aleyhinde her türlü kötü davranışa başlamışlardır... Bedirhan Bey'de bağımsızlık bölgesinde başı boş bırakılmamalıdır. Hükümeti Seniyye Bedirhan Bey'in kuruntuya dayanan kuvvet ve kudretine aldanarak, kendisine bazı mertebe müsaade ile muamele etmektedir. Bedirhan Bey'in aleyhtarları ile düşmanı pek çoktur. Şeyhler buradan uzaklaştırılır, Bünyaniş, Zibari vs. Kürt aşiretleri hükümetçe ele alınırsa, bunlar Bedirhan Bey'i bu dağlardan pek çabuk atarlar. Tuhup, Cilo

ve Baz Nesturilerinin elinde birkaç bin tüfek vardır. Bu tenkil, (cezalandırma - siz ka-tliam anlayın-) hareketinde onlardan istifade edilebilir. Tayyar Paşa Hazretleri bay-ramdan sonra Cizreye kadar devre çıkmak niyetindedir. Birlhayli asker buluna-cağından..." (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, cilt, 3, sayı 13)

Raporu alan İngiliz elçiliği Londraya bildirmiş, oradan gelen cevap ise şöyledir.

"İngiltere Devleti Nasturiler hakkında, Devleti Aliye'ye (Osmanlı Devleti) olan isteklerini beğenmiştir. Nasturilerin iyi ve emin halde bulunmalarını İngiltere Devleti-nin istemesi, onların yalnız Hristiyan oldukları için değildir. Belki bu Devleti Aliye'nin siyasi menfaati ile münasebeti bulunduğu içindir. Devleti Aliye'ye karşı İngiltere'nin yol gösterisi ve öğütü..." (age)

Fransa'nın Musul Konsolosuda 20 Eylül 1846'da şöyle yazıyor.

"Hükümeti Seniyye, birkaç yıldır Kürt asilerini terbiye etmeye çalışmışken, hepsi-nin kuvvetlisi olan Bedirhan Bey hakkında hala bir tedbire başvurulmaması gariptir. Hatta Devleti Aliye'nin bu tereddütü korkuya hamledilmektedir. Bedirhan Bey ise bu halden istifade ederek, hükümetin kuvvetini hiçe sayıp kendisine bağlı olan Kürtler üzerindeki kuvvete nüfuzunu çoğaltmaktadır. Şimdiye kadar bağımsız olan Kürt beyle-rini hükümetin zorla itaat altına alacağını, İstanbul gazetelerinde okumuştum. İsmail Paşa'nın idaresinde tasarlanan hareketin, Bedirhan Bey'i de kapsamı içine almasını arzu eder mi? Fakat İsmail Paşa'nın maiyetindeki askerin yetersizliği hayırlı bir netice alınmasına mani olacağı gibi, eski Sadr-ı Azam merhum Reşit Paşa'nın sevkettiği, talim görmüş, yeteri derecedeki asker, Bedirhan Bey'in önünden iki defa geri çekilme-ye mecbur kalmıştı. Hükümetin bu çapta acele ve yeteri derecede tesirli tedbirler alması.." (age)

Fransız elçisinde 3 Kasım 1846'da şöyle yazıyor raporunda;

"Nasturiler üzerine çevrilmiş olan belayı, görüşme ve nasihat yolu ile uza-klıştırıp ortadan kaldıracığına inanmış ve bu kafi bir tebir sayılmıştı. Bu ümide gü-venmezdim. Hatta, Sadr-ı azam ve devlet-lu Ali Efendi Hazretleri ile görüşmemizde va-ziyet, devletin şan ve itibarının, menfaatlارının muhafazası bakımından, işin yumuşaklıkla değil, zor kullanmak suretiyle bastırılması lüzumunu ortaya koymak-taydı. Birkaç gün önce Bedirhan Bey'in vücudu, Osmanlı hükümeti için bir noksanlık idi. Bugün ise Bedirhan'ın ortada durması devlet için bir utanç sebebidir. Onun kirlî vücudundan Kürdistan'ı temizlemek lazım gelmektedir. Adı bile birgün unutulup gide-cektir. Maruzatta bulunduğum zatında, düşündüklerime inanmış ve uymuş olduklarını kesinlikle bildiğim için, sert ifadeden çekinmedim. Bu talimatın bir suretini devletlu Ali Efendi Hazretlerine teslim etmenizi rica ederim." (age)

Erzurum İngiliz konsolosunun 25 Şubat 1846'daki raporu, ise şöyle yazılmakta.

"Sevkedilmekte olan asker kifayetsiz olursa, korkarım ki isyanın bir kat daha şiddetlenmesine sebep olmasın..." (sayı, 21-22, age)

Bütün bu alıntılar bize kapitalist devletlerin bizzat olaylarla yakından ilgilen-
diklerini ve yön vermeye çalıştıklarını göstermektedir. Olaylar dış güçlerin dışında
değildir. Dış güçler merkezi Osmanlı Devleti aracılığıyla Kürdistan vs. gibi ülkeler
üzerinde ilişki kurduklarından gelişmelerin dışında kendilerini görmezler.

Mehabat Kürt Cumhuriyeti kitabındaki dip notta ise Bedirhanlar hakkında
yazılanlar şöyle:

*"Cizre Beyi olan Botanlı Bedirhan, 1843 yılında Osmanlı İmparatorluğundan
ayrılıp bağımsızlığını ilan etmek için girişimlerde bulunmaya başladı. Hareketi
başlangıçta olumlu şekilde gelişti. Egemenlik alanı Mukriyan'a kadar genişledi. Bedir-
han bir çeşit hükümet yönetimi kurdu. Hristiyan Kürtlere ve Asurlulara karşı giriştiği
kıyım hala aydınlığa kavuşmamıştır. Bazı söylentilere göre Bedirhan, Hristiyanların
ortan güçleri ortadan kaldırmak isteyen ve fakat Avrupa ülkelerinden korktuğu için
bunu böyle bir silahla gerçekleştirmeye çalışan, bunu sağladıktan sonra da Bedir-
han'ın kurulmayı planladığı Osmanlı hükümetinin planları üzerine bu kıyım için
bir karar vermediği. Fakat Hükümet ise Bedirhan için şöyle yazmıştır: "Ermeni belgele-
ri, Bedirhan'ın Hristiyanlar üzerindeki egemenliğinden ayırdığı bölgenin ruhani lideri saydığını
gösterebilir." (Mehabat Kürt Cumhuriyeti, s. 29)*

Bu şekilde Kürtleri bağımsızlık için savaşmayacakları anlayışına sahip.
Hükümet yanılıyor. Mücadeleyi, Osmanlı Devletine bağlaması yerel otoritelerin
egemenliklerini kurmayı görmezden gelmeye onu götürür.

Osmanlılar, Batılıların desteğini aldıktan sonra daha rahat hareket ederler.

Mir Bedirhan Beyin Sonu

Osmanlılar ayrıca Han Mahmut'u da Erzurum'a davet ederler. Anlaşıyor ki
öncelikle ittifakı dağıtmak istiyorlar. Han Mahmut'a saygılı davranırlar. Yanına
Mahmut Beyaziliyi vererek Van'a yollarlar.

Han Mahmut Van'ın yakınına geldiğinde tavır değiştirir. Osmanlı memur-
larını öldürtür.

Erzurum Valisi Kemal Bey, Mahmut Beyazilinin isyancılarla birlikte
olduğundan şüphelenerek onu tutuklatır.

Padişah defalarca etkili kişiler ve hediyeler yollayarak Bedirhan'ı etkilemek
ister. Sonuç alamaz.

Bu arada Anadolu'daki orduların kumandanlığına Osman Paşa getirilir.

Osmanlılar çeşitli aşiret reislerine hediyeler, nasihat heyetleri vs. yollayarak
kendilerini dengelemeye çalışırlar.

*"Büyük defalar İstanbul tarafından Bedirhan Bey'i etkilemek için özel elçilerin
gönderildiği, Sultan'ın Kanlı Sırt Üyesi (Yani Divan, Kanlı Paşa) birkaç kez bu işe
görevi bulunduğunu ama, bu sonuç alınmadı." (Mehabat Kürt Cumhuriyeti, s. 146)*

Bu arada Osmanlılar Bedirhan'ın öldürülmesini istiyorlar. Bedirhan'ın öldürülmesi
Osmanlılar için büyük bir başarıdır. Bedirhan'ın öldürülmesi Osmanlılar için büyük bir
başarıdır.

İstanbul'da ölür.

Osmanlılar, Nurullah Bey'in üzerine Raşit Paşa'yı yollarlar. Nurullah Bey İran'a kaçar. Hakkarî eyaleti oluşturularak eski Vezir Ziya Paşa vali tayin edilir.

Direnış sonrası yapılan talan ve yağma Kürt köylerini daha da yoksulluğa iter. Yaşam felce uğrar.

S. Domlaçi yenilginin nedenlerini; *Kürtler güçlerinin hareketlerindeki uyumsuzluk ve bazı önderlerin ihanetinde, ayrıca dinin oynadığı olumsuzluğu ekler.* (Celile Celil Age s. 150)

Osmanlılar, müslümanların kardeşliğinden hareketle halifeye karşı çıkmanın günahından bahsederek müslümanlık bilgisinden dahi yeterince haberi olmayan aşiretleri etkileyerek egemenliklerini sürdürürler.

Cizre bölgesinde tekrardan Osmanlı egemenliği güçlendirilince bölge birbirine düşman aşiretler arasında bölüştürüldü. Çatışmalar sürekli devam etti. Yıllar sonra II. Abdulhamit'in Hamidiye Alayları döneminde **Mir'an reisi Mustafa Ağa, Hamidiye Paşası** yapıldı.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Bedirhan'ın oğulları Osmanlılarla birlikte savaşırlar. Osmanlılar yenilince Bedirhan'ın oğlu Osman, Botan'da Mir'liğini ilan eder. 7-8 ay gibi bir dönem Osman'ın sözü bölgede geçer. Adına hutbe okutur. Osmanlılar üzerine ordu yollar fakat püskürtülür. Osman hileyle yakalanır. Osmanlı otoritesi tekrardan kurulur. Anlaşıyor ki Osman, Rus savaşının yenilgi sonrası ortaya çıkardığı boşluktan yararlanmak istemiştir.

Kürtler ihanet, parasal hırs, aşiretçi yapılar, birlik yapmama gibi nedenlerle aralarında birleşemediklerinden başarılı olmazlar. Bir diğer önemli neden de dindi. Nasıl olur da müslüman müslümana karşı savaşırdı. Hele bu müslümanların başında halife sultanda bulunuyorsa, Ona karşı savaşmak olur muydu? Bütün bu olumsuz yaklaşımlar kötü sonucu da kaçınılmaz olarak getiriyordu.

Müslüman bir ülkenin işgalci durumu gözardı edilerek ona karşı savaşılmaması tam bir olumsuzluktu.

Bedirhan'ın mücadelesi sırasında nüfus sayımı da yapılır.

1848'de yapılan sayım gayri-müslimlerin tesbiti içindir. *Başbakanlık Arşivindeki Cevdet tasnifinden öğrenildiğine göre, yapılan bu sayımda örneğin Erzincan kaza merkezindeki 10 Ermeni mahallesinden 4'ü, 36 Ermeni köyünden 2'si boşaltılmıştır. Diğer kazalarda da durum aynıdır.* (C. Küçük, Tanzimat Devrinde Erzurum nüfus durumu TED sayı: 7-8 s. 190 1976-1977)

19. yüzyılda bir kaç kez nüfus sayımı yapılmıştır. Daha önceki yıllarda yapılan sayımlar toprak veya mülkün durumuna ilişkindi.

Yapılan sayımlar eyaletler çerçevesinde olurdu. Özellikle savaşlar örneğin Rus-Türk savaşları Ermenilerin, Doğu Ermenistan'a göç ettiklerini göstermektedir. Rusya'yı kurtarıcı görmeleri, aynı dinden olmaları göçün nedeni olur.

1844'de yapılan sayım ordunun yenide düzenlenmesi sırasında askeri olma usulünün düzenlenmesi için yapıldığı belirtilir. Fakat halk bu sayımın aynı zamanda vergi düzenlenmesi için de yapıldığını bildiğinden doğru bilgiler vermekten kaçınır.

Osmanlı-iran Sınır Görüşmeleri:

Osmanlılarla İranlılar arasında sınır yüzünden sık sık tartışmalar çıkmaktaydı.

Kürtler sınırın iki tarafında bulunduğundan İran veya Osmanlı Devleti tarafından Kürtlere yönelik saldırılar söz konusu olduğunda, sınırı geçen bazı aşiretler yüzünden iki tarafta birbirini suçlar.

Her iki devlette Kürtlerin bağımsız hatta özerk statü içinde olmasını istemezler. İkisi de merkezileşimden yanaydı. Zaman zaman iki taraftan biri, Kürtleri birbirlerine karşı kullanmaya kalktıklarında taraflardan biri gelişmelere göz yumabiliyordu.

Osmanlılarla İranlılar arasında 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması sonrasında Kürdistan'ın ikiye bölünmüşlüğü onaylanmıştı fakat sınır güvenliği Kürtlere bırakıldığından, sınırı izinsiz geçme her zaman mümkündü. Ancak aşiretler arasında çelişki varsa o taktirde sınırı geçmek güce bağlı bir olaydı.

Aralarındaki çelişkiye rağmen iki devlette Kasr-ı Şirin'e bir yerde sadık kalırlar.

1842'de İranlılar sınırı geçerek Süleymaniye'yi alırlar. Fakat, Osmanlılar karşı saldırıya geçince geri çekilirler İngilizler ve Ruslar çıkarları gereği Osmanlılarla İranlılar arasında savaşın olmasını istemezler. Araya girerek onları Erzurum'da antlaşma yapmaya ikna eder. Dörtlü toplantılar 1843'den 1847'ye kadar devam eder. İngiltere ve Rusya iki tarafa da baskı yapar. Bu Antlaşma gereğince;

İki tarafta talep ettikleri zarar-ziyandan vazgeçeceklerdi. Ayrıca Şattülaraptan İran gemilerinin dolaşımına izin veriliyor ve iki ülkenin oluşturacağı bir komisyon sınır çizgisini belirleyecekti. İki tarafta Kürt kabilelerinin sınırı geçmesine izin vermeyecekti. İngilizler ve Ruslar kendi ticari-politik çıkarları gereği Osmanlıların ve İranlıların iç bölgeleriyle ilgilenmemekteydiler.

13 Mayıs 1847'de Erzurum'da Osmanlı-İran sınır görüşmeleri olur taraflar antlaşmayı imzalarlar. Antlaşma gereğince.

1) İki tarafta birbirlerinden tazminat istemeyecekler

2) İhtilafı olan Zihap bölgesinin batı tarafı Osmanlı sınırında, doğu kısmı ise Kırand vadisi ile birlikte İran hududu içerisinde kalacak.

3) İran, Süleymaniye üzerindeki iddia ettiği haklardan vaz geçecek, buna karşılık Osmanlılar, Mahmure ve Şattülarap'ın sol yakasındaki isteklerinden vaz geçecekti.

4) Göçebe olarak gezen aşiretlerden hüvviyetleri belli olmayanlara hangi

devlet sınırları içinde kalmak istedikleri sorulacak ve ona göre diledikleri yerden birisini seçmek neticesinde arzu ettikleri yerden biri daha karşı devlete geçmeleri yasaklanacak, hüvviyetleri bilinen aşitler ise hangi devlete ait iseler oraya gönderilecekler iki tarafta önemli geçit yerlerine askerler koyacaklardı.

Osmanlı devleti Bedirhanların yenilgisinden sonra Muş, Hakkari sancaqlarıyla, Cizre, Bothan ve Mardin'i içine alan bir "Kürdistan Eyaleti" oluşturdu. 1847'de padişaha verilen sadrazamlık tezkeresi şöyle idi.

"Sırf Padişahımız efendimizin eseri olarak eşkiya elinden kurtarılan ve belki de bu suretle yeniden fethedilen Kürdistan Bölgesinin geleceğine dair... Müşir Paşa'nın evella ifadesine göre ordu merkezi olan Harput kasabası, asker oturmasına yarar bir yer olmakla birlikte, ordu kumandanlığının çevresine isabet etmektedir. Van gölünün karşı yakasında bulunan Ahlat kasabasının ise... Ordu dairesinin tamamıyla ortasında bulunduğu gibi Harput'tan ziyade İran ve Rusya hudutlarına yakındır. Askeri mevki-lerle bağlantısı, her tarafa asker sevkinde kolaylığı vardı. Hıususiyle Kürdistan'ın kalbinde bulunduğundan ve bu suretle Anadolu ordusunun yumruğu, mütemadiyen nezaret altında tutulması icabeden Kürtlerin tepesinde bulunacağından dolayı, Ahlat'ın bundan böyle Anadolu ordusuna merkez itihaz edilmesi..." (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 16)

Eyaletin valiliğine Esat Muhlis Paşa getirilir. Vali, merkezi çeşitli bahanelerle Erzurum'a aldırır. (N. Sevgen Age s. 111)

İngiltere, Osmanlı devletinin statükosundan yana idi. Bunun için Osmanlıları Ruslara karşı savundular. Bu nedenle, İran, Afganistan ve Osmanlı devletlerini Ruslara karşı birleştirmeye çalıştılar.

Yine, Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığına çözüm getirmek için tavır değiştirdiler. Kutur bölgesinin, Osmanlılarda kalmasına da çalıştılar. Fakat Rusya, İran'ı bu konuda desteklediğinden Osmanlılar bu sefer Kutur bölgesindeki Kürt aşiretlerini, İran üzerine saldırttılar. 7 bin Kürt Aşnu bölgesine saldırdı ve birçok yeri dağıttılar. İran, Osmanlılardan tazminat istedi. Ret edilince de tekrar küçük çapta çarpışmalar başladı. İran, Rusya ve İngiltere'den yardım istedi. Aynı zamanda sınıra asker yığdı. Rus-İran ittifakı güçlenince Osmanlılar bu sefer İran'a aralarındaki anlaşmazlığı kaldırmaya hazır olduğunu bildirdi. Rusya'da, İran'ın güçlü olmadığı düşüncesiyle bu dönemde tarafsız olmasından yana idi. Bu nedenle İran'ın herhangi bir savaş neticesinde işgal edileceğini düşünerekten, İran'ın tarafsızlığının daha uygun olacağını kestiriyorlardı.

Kapitalist Devletlerin 19. Yüzyılda Kürdistan'a Yaklaşımları

İngiltere-Fransa-Almanya sonraları A.B.D. ve Rusya devletlerinin, Kürdistan üzerinde hesap yapmalarının nedeni kendi politikalarına uygun gelişmeleri sağlamaktı. Bu nedenle bir çok araştırmacı, misyoner, devlet görevlileri ve bölgede yaşayan Hristiyanları koruma veya Hristiyanlığı yayma adı altında bir çok görevli çalışmaktaydı. Bu ajanların çalışmaları kuşkusuz ki Kürt toplumunun ve Kürdistan'da yaşayan diğer azlıkları etkilemiştir. Bu konuda Nikitin şöyle yazıyor. İlk misyonerler konusunda.

"XIX. yüzyıla girilmesiyle birlikte, "barbar" diye adlandırılan Kürtler (The Wild Koords), Avrupa'dan çıkagelen misyonerlerin, arkeologların ve gezginlerin anlattıkları "masallar dünyası"na girmeye başladılar. Bu batılıların çoğu aslında çözülmekte olan Osmanlı imparatorluğu ile uyuklayan İran imparatorluğunun içişleriyle ilgilenmekle hükümetleri tarafından görevlendirilmişlerdi.

J.M. Kinneir (1) ve James Baillie Frazer (2) ile başlayan ve Araplarıda kapsayan bu önemli "romantik dönem", I. Dünya Savaşından hemen önce misyoner okullarının yaygınlaşmasıyla doruğuna ulaştı. Misyoner okullarının bu yaygınlaşması sırasında Byan G.M.L. Bell, (3) Sir Mark Syks, (4) Kont De Sholey ve Bayan Biscob, kar fırtınalarında ya da kavurucu sıcaklarda, yaya ya da at sırtında uzun mesafeler alarak, gece gündüz demeden Doğu ülkelerini dolaşıp duruyorlardı. Bunların çoğu topluca geziyorlardı ve "İranlı" kimlikleri taşıyarak kendi gerçek kimliklerini gizliyorlardı. (S.24)

Bunlardan biri de Soan'dı. Soan İstanbul üzerinden Beyrut'a gitti ve oradan doğuya yöneldi. Dicle'yi geçip, Kürdistan'ın "Şehrezor ovası" diye tanınan bereketli ovasına girdi. sonunda ve sonunda, Süleymaniye yakınundaki Halepçe'ye vardı. (19) orada, Büyük Caf aşireti üzerinde mullak otorite sahibi olan Adile Han, (20) zarif ipekli ve pamuklu giysileriyle, kendisini huzuruna kabul etti. Adile Han daha sonra, bu bilinmeyen, sessiz adamı kendine Farsça katibi olarak tain etti ve çalıştırdı. Sonraları Irak'ı ele geçirecek olan İngiliz işgal ordusunun, Süleymaniye bölgesini de egemenliği altına alınca Soan'ı "siyasi subbay" olarak görevlendirip Süleymaniye'ye bölgesini de egemenliği altına alınca Soran'ı "siyasi subay" olarak görevlendirip Süleymaniye'ye göndermesi hiç de garip değildi. (age s.25)

Bir çok isyanda da görüldüğü gibi Kürtler kurtuluşları için onlara bir çok seferlere başvuruda bulunmuşlardır. Fakat mevcut batılı kapitalist devletler Osmanlı devletinin kendi aralarındaki rekabet veya Rusya karşısında gerilememesi için statükosundan yana olmuşlardır. Haliyle bir çok isyanda, isyanın sonuçsuz kalması için fiilinde görevler almışlardır. Yöresel aşiretler düzeyinde isyanların meydana gelmiş olması, işgalci güçlerin gerek feodalleri bölmeleri gerekse diğer Ermeni-Asur vs. gibi azlıkları ve dini ve mezhebi ayrılıkları kullanmaları hareke-

terin yenilgisinde baş rolü oynamışlardı. Kürdistan'da gelişmiş bir ulusal pazarın olmamasında bunun da payı vardır.

Kürdistan'daki gelişmelerde dönemin en ileri kapitalist devleti olan İngiltere'nin son derece önemli payı vardı. İngilizler, Hindistan'ı daha güvenli denetleyebilmek için 1890'lı yıllarda Bağdat demir yolu projesini ileri sürmüşlerdi. Fakat bu konudaki Alman çıkarlarıyla çatıştıklarından çoğu kez bu durum 20. yılın başlarına dek bir gelişme gösterememişti. İngilizlerin, İran'la da ilişkilerinin iyi olması Kürt sorunun çözümünde her zaman farklı şekillerde fakat her zaman için Kürtlerin zararına bir politika izlemişlerdir. Zaman zaman Osmanlıları, zaman zaman, İranlıları bazen de ikisiyle birlikte Kürtlere karşı yönelmişlerdi.

Kürtler, Osmanlı boyunduruğuna karşı gerek Balkanlarda gerekse Afrikada bir dizi mücadelelerin verildiğini biliyorlardı. Özellikle de 1789 Fransız burjuva devriminin etkileri bir çok ülkede görülmekte idi. Balkanlarda 1826 Yunan bağımsızlığı veya diğer toplulukların başkaldırıları Osmanlı devletinde derin sarsıntılar yaratıyordu. Balkanlardaki kapitalistleşmenin, doğu ülkelerine göre daha ileri olduğu açıktı. Fakat bütünüyle bu bağımsızlık hareketlerini burjuvazinin pazar savaşına bağlamak eksik bir kavrayış olacaktır. Bu durum Batı Avrupa ülkelerinde görülen biçimden farklıydı. Çeşitli milliyetlerin elverişli uluslar ve iç etkenlerden dolayı başarılı oldukları da bir gerçekliktir. Kaldı ki Balkan uluslarının devlet biçiminde örgütlenmeleri 20. yılın başına denk düşmektedir. O dönemde de Osmanlı devleti tam bir çöküntü içerisindeydi. Ayrıca Avusturya-Macaristan devletinin ve Rusya'nın Osmanlı ordularını yenilgiye uğratmalarında çok büyük rolü bulunmaktaydı. Kaldı ki İngiltere, Fransa gibi ülkelerde Balkanlarda yeniden paylaşımın kavgasını veriyorlardı. Burada doğrudan işgallerle değil, yeni sömürgecilik tarzında yapıyorlardı. Stefanos Yerasimos. İngilizlerin bu konudaki yaklaşımını şöyle naklediyor.

"Siyasetimizin bugünkü amacı tüccarlarımızın çıkarı değil, ticaretimizin gelişmesidir. (...) Küçük boydaki Rum gemileri (...) bizim mamul malarımızı ve sömürge ürünlerimizi ülkedeki çeşitli ürünlerle değiştirirler; bizim pazarımız için gerekli malları ambarlara taşırlar, geri kalanı da isteğe göre dağıtırlar. Beceriklilikleriyle, çalışkanlıklarıyla, kendi aralarındaki rekabetle masraflar düşer, ticaretimiz teşvik görüp rahatlık kazanır.

Türkiye'yle ticaretin bütün geleceği şu iki nokta üzerine dayanır: Ticaretin Doğu Kumpanyası'nın önüne diktiği engellerden; Yunanistan'ın da Türk egemenliğinden kurtarılması" Uguhart D. (Türkiye, Maddi Kaynakları, idari Örgütlenmesi, Ticareti) Paris, 1836, Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik sürecinde Türkiye s. 544)

"Doğuluların acaip ve toplum hatına hayli aykırı adetleri, uygarlıklarının gelişmemiş halli ve aşırı kanaatkarlıkları yüzünden, Avrupa sanayi ve tarımının ürünü olan malların ancak çok küçük bir miktarına ihtiyaç duydukları düşünülürse, Avrupa Türkiyesini teşkil eden eyaletler Hristiyan

prenslerin eline geçtiğinde, buralarla yapacağımız ticaretin bugün aynı eyaletlerle yaptığımız ticarete oranla daha fazla Kâr getireceğinden kimsenin şüphesi olmayacaktır. Şu besbelli ki ne kadar az uygarlaşmışsa o kadar az tüketir.” (Age s. 545)

Kırım Savaşı Ve Yezdanşer Ayaklanması

Ruslar Osmanlılara bağımlı Kırım Hanlığı üzerinde hakları olduğunu ileri sürerek, 1853'de savaşa başladılar. O sırada henüz Rus-İran Antlaşması yapılmamıştı. Rusya, İranla Eylül-1854'de antlaşma imzalanınca Osmanlılar tekrardan tedirgin olmaya başladılar. Çünkü İran tekrardan kendileriyle uğraşmaya başlayacaktı.

Rusya, Akdeniz Marmara ve Basra Körfezine inme planlarını yapıyordu. Arada engel olarak İran ve özellikle de Osmanlı imparatorluğu vardı. Elbetteki Batılı kapitalist devletlerde Osmanlılara ve İranlılara sözde sahip çıktıklarından onlarda engeldi.

Gelişen, büyüyen çeşitli bölgeleri tehdit eden feodal Rus İmparatorluğu karşısında Osmanlılar statükolarını korumayı amaçlıyorlardı.

Batılı kapitalistler de Osmanlı İmparatorluğunu ve İran'ı ele geçirmek istiyorlardı, fakat kendi aralarındaki rekabet Osmanlılara yarıyordu.

Osmanlılar ve İranlılar hep Rus tedirginliği içinde kaldıklarından Batılı kapitalistlere **“bize yardım edin”** çağrılarında bulunurlar. Ard arda tavizler verirler.

Ruslar o tarihlere kadar Batı-Ermenistanda yaşayan Kürtleri Osmanlı devletine karşı kullanmaya gitmemişti. Fakat şimdi bu politikasında değişiklik yapmaya başlar.

Rusların Osmanlılar karşısında üstünlük sağlamaya başlamasından sonra bir çok Kürt aşiret reisi Aleksandropol'e giderek bağlılıklarını bildirirler. Belgede imzalarlar.

Kırım Savaşı devam ettiği dönemde Keza Osmanlılar da Rus saflarında böyle davrandığı açıktı. Ruslar, Kürtlere destek çıkmaya başladılar.

Osmanlı kuvvetlerinin Kırım'a gitmesinden dolayı Bazı Kürt beyleri Ruslarla ilişkilerini arttırmaya ve bazıları da kişisel bağımsızlıklarını gerçekleştirmek için yoğun çabalar harcamak zorunda kalırlardı. Bazı aşiret reisleri ise kendi topraklarının Ruslarca ele geçirilmesinden dolayı Osmanlıların yanında saf tuttular. Rusların, Osmanlılar karşısında ilerlemeleri karşısında ise bazı Kürt reisleri, Ruslara eğilim duymaya başladılar. Geleneksel gücünün yanında olma politikasını izlemekteydiler.

Ruslar, Kürtleri etkileyebilmek için reislerine makam ve vaadlerde bulunuyorlardı. Ruslar, Kars yöresinde etkinliği bulunan Kasım Han'ı etkilediler. Onu Osmanlılara karşı koruyacaklarını vadettiler. Kasım Han bu durumu kabullenmekle beraber, Osmanlılara karşı savaşımadı. Fakat bu durum yine de Rusların işine yaradı. Van, Kars ve Beyazıt taraflarındaki Kürtler savaşın hangi yönde gelişeceğini beklediler ve Ruslara karşı savaşımadılar. Bölgedeki Kürtler tersine bir durum olduğu takdirde savaşın bitiminde katliamlardan korkmaktaydılar.

Rus-Osmanlı savaşı devam ederken Hakkari'de, Yezdenşer ayaklandı. Yez-

danşer, daha önce dayısı Bedirhan'la anlaşmazlığa düştüğünden Osmanlı kuvvetlerine katılmıştı. Osmanlılar, Yezdan'dan çekindiklerinden onu Hakkari'den uzaklaştırmışlardı. Ve yerine Osmanlı valisi tayin etmişlerdi. Bölgede asker sayısının artırılması, vergilerin ağırlaştırılması, zorunlu askerlik vs. nedenlerden hoşnutsuzluk bölgede giderek artıyordu. Ayrıca Osmanlıların durmadan yenilgi almaları bölgede yeni ünitelerin doğmasına yol açıyordu.

Osmanlıyı Erivan'dan ricat etmişler, Van'da ise Osmanlılar yine yenilgiye uğramışlardı. Keza Ruslar'ın Erzurum ve Kars'da Osmanlı ordularını kuşatınca Yezdanşer Bitlis'e hucum ederek burayı aldı. Üstün gelen Osmanlı kuvvetlerini de yenip Musul'a yöneldi. Burayıda alarak çok miktarda cephane ele geçirdi. Hareket, Van'dan Bağdat'ta kadar genişlemişti. Yezdan'ın kuvvetlerinin sayısı 60 bini bulmuştu. Osmanlı kuvvetlerinin Yezdan'a yönelmesi Rusların işini kolaylaştırıyordu.

İki feodal sömürgeci devletin savaşında taraf olmak Kürtlerin yararına değildi. Kendi güçlerine dayanan ama çelişkilerden yararlanan bir politikanın uygulanması, Kürt ayaklanmasını ayakta tutabilirdi.

Ayaklanmanın merkezi Bohtan ve Hakkariydi. Yezdanşir'e Bedirhan Beyin oğullarıda yardımcı olur.

Asurlularda ayaklanırlar. Rusların savaştan üstün geleceğini ve kendilerini tanıyacağını düşünürler.

Osmanlılar, Halep'te bulunan Azmi Paşa'yı, Yezdanşir'in üzerine yollarlar. Fakat; Azmi Paşa'nın yeterli askeri yoktu.

1855'de Yezdanşir Van Gölünün güneyini ele geçirir. Daha sonra Musul'a yöneldiğinde emrinde 30 bin kişi vardı. Musul'daki yöneticileri kovarak hazineyi ve silah atölyelerini ele geçirirler.

Yezidi Kürter, Yezdenşir'e katılır. Hatta Siirt şehrini de alırlar. (Celile Celil Age s. 164)

Osmanlılar, Güney Kürdistan'dan asker topyalarak ordu oluşturmaya çalışırlar. Oluşturdıkları güçle kuzeye doğru ilerleyerek Siirt'e kadar gelirler. Fakat burada, Ocak ayında yapılan savaşta yenilirler. Şubat ayında ayaklananların sayısı 60 bine çıkar. Bu arada Rus subaylarına Rus ordularının güney yönünde hareketlerini aktifleştirmesi ricasını taşıyan mektubu beş kez gönderdi. Yezdanşir, isyancı güçlerin Rus ordularıyla Bitlis yakınlarında birleşmelerini, sonra da birlikte Erzurum'a hareket etmelerini önermişti. (M. Lihutun, 1854-1855 yıllarında Asya Türkiye'sinde Ruslar, s. 257 Aktaran Celile Celil Age s. 165) Fakat Yezdanşir'in mektubu Rus ordularının kış nedeniyle bölgeyi terk etmelerinden dolayı yerine ulaşmamıştır. Rusların Kürt aşiretleriyle ilişkiye geçme çabaları göz önünde tutulursa mektuba değer vermedikleri sonucunu çıkarmak mümkün değil.

Baharda ayaklanma daha da büyür. Van Paşa'sından şehrin teslimi istenir. Erzurum ve Beyazıd'a kadar yayılan ayaklanma tek bir merkezden yönetilmekten çok aşiretlerin kendi bölgelerinde fırsattan faydalanarak harekete geçmelerinden- di. Kürdistan'da zafer şarkıları söylenir. Kurtuluş sloganları her yerde duyulmaya başlar.

Osmanlılar Bitlis üzerine kuvvet yollarlar. Fakat başarılı olamazlar. Ancak Osmanlılar Cezire yakınlarında başarılı olurlar.

Kürtler arasında, birlikte yapılmadığından, Osmanlılar'ın tek tek aşiretlere yönelmeleri başarılarını da getirir.

İngilizler, Osmanlıların Ruslar karşısında yenilmesini istemezler aynı politikayı Fransızlar da desteklerler. Osmanlı'nın yerine güçlü Rusya'nın varlığı İngilizlerin Uzak-Doğu'da korumasını güçleştirebilirdi. Onun için Osmanlıya arka çıkarlar. Öncelikle de Osmanlı sınırları içinde toparlanmasını isterler. Musul'daki görevliler harekete geçerek bazı Kürt aşiretlerine büyük paralar vererek Osmanlılarla anlaşırlar. İngilizlerin Musul'daki görevlisi Risam harekete geçer. Yezdani Osmanlılarla antlaştırmaya çalışır.

Kapitalist devletlerin devreye girmesiyle birlikte ayaklanmanın yönü değişmeye başlar.

*Yezdanşir, İngilizlerin Osmanlıları desteklemesi karşısında geriler. Umudunu Rus zaferine bağlayan Yezdanşir, hüsrana uğrar. Temel olarak halkın mücadelesini görmeden, dış güçleri temel alan politikası iflas eder. Risam aşiret reislerinin Yezdan'la olan ilişkilerini bozmaya da çalışır. Bunda da başarılı oldu. Bazı aşiret reisleri savaştan yana bir tavır içerisine girerler. Hatta İngilizler Osmanlıların topçu bataryalarının kumandanlığını da üstlendiler. Ayrıca bol miktarda cephanede almaktaydılar. Van'ın güneyindeki **Gasra Geli** şehrine ailesiyle yerleşir. Bu eski kale iyi bir sığınaktı. Bu arada Ruslar'a haberler yollayarak onların güneye inmelerini ister. İnancını yitiren Yezdanşir Osmanlılarla antlaşmaya gider. İngiliz konsolosundan güvence aldıktan sonra teslim olur. İstanbul'a götürülür. İngilizler Asurlu Patriği'nde Osmanlıyla antlaşmaya zorlar. Artık geriye sayma başlar. Bölgesel, bir birinden kopuk ayaklanmalar rahatlıkla kontrol altına alınır. Osmanlıların başarısında Ekim 1854'de Rusların ilerlemesinin durmasından sonra ayaklanmanın büyümesinin rolü büyüktü. Osmanlılar, Rus cephesinden, kuvvetlerini ayaklananların üzerine yollar. Tekrardan Ruslar 1855'in baharında ilerleme gösterdiklerinde Kürtler ayaklanmayı bırakmış durumdaydılar. M. Lihutin Yezdanşir'in ayaklanmayı erken başlattığı kanısındaydı. (Aktaran Celile Celil Age s. 166)*

M. Lihutin eğer ayaklananların organize olmadan isyana başladığını söylüyorsa buna katılmamak mümkün değil. Fakat Rus ilerlemesinin gerçekleşmediğinden hareketle söylüyorsa yanıldığını söylemek gerekir.

Ruslar Batı-Ermenistan içinde Ermenilere vaadlerde bulunmuşlardı. Burada çok iyi bir denge kurmaya çalışmışlardı. Çünkü Kürtler de Batı-Ermenistanda yaşıyordu. Ve Kürt istemlerini Ermeni istemlerinin önüne çıkartmak istemiyorlardı.

Yezdan'ın gönderdiği mektup hareket bastırıldıktan sonra ancak ulaşabildi. Artık iş işten geçmişti. Kırım savaşının bitimi olan 13 Kasım 1855'de Osmanlılar Kars'ı Ruslara teslim ettiler. Halfin, İngiliz Osmanlı ilişkileri açısından şöyle yazıyor.

"13 Kasım 1855'te Osmanlılar Kars'ı Ruslara teslim ettiler. Kars'ın teslimi anlaşmasını Osmanlılara vekâleten İngiliz kumandan diplomatları imzaladılar." (Halfin Age. s. 76) ve Osmanlı-İran sınırı görüşmeleri sırasında da Rusların yanı

sıra ingilizler de kurulda vardı. Halfin;

"Kurulun bu defaki toplantısının özelliği, Osmanlı hükümetinin her isteğini İngiltere'nin desteklemesiydi. İngiltere'yi bu tutuma sevkeden neden ise daha yeni bitmiş olan savaşta Osmanlı hükümetinin kendi ittifakçısı, İran'ın ise muhalifi olmasıydı... Kutur bölgesi... Kurul çalışmaları devam ederken Osmanlılar tarafından tekrar işgal edildi. İşgal kuvvetlerinin başında ise Osman Seyfi takma adıyla İngiliz kumandanı Frederik Millingen bulunuyordu..." (Age s. 82) 1856'da Paris'te bir antlaşma imzalandı. Bu savaşta da Kürt aşiretleri arasında birliğin olamaması ve doğru bir politik çizgi izlenmemesi, ayrıca ulusal istemlerin gelişmemiş olmasından dolayı Kürtler lehine bir gelişme sağlanamadı.

Yezdanşer ihtilali sırasında İngilizler ayaklanmanın bastırılması için çok çaba sarf etmişlerdi. Halfin şöyle yazıyor.

"İngiliz hükümeti Yezdan hareketini kendi politik çıkarına uygun görmediği için derhal gereken tedbirleri alarak diplomatik temsilcilerini görevlendirdi. Ve bu uğurda sarfedilmesi gereken her türlü maddi imkânı da kullanmalarını emretti.

Musul'daki konsoloslukta görevli bulunan Risam, yalnız Yezdan ile görüşmeler yapmak üzere harekete geçti. Risam, yalnız Yezdan ile değil, aralarına ayrılık sokmak için diğer Kürt aşiret reisleri de görüşmeler yapıyor, çeşitli temaslarını, İstanbul ile Yezdan'ın arasında arabuluculuk yapmak adı altında yürütüyordu.

Bazı kaynaklara göre Resam, Yezdan'a dört yüz kese para da vermişti. Risam, yoğun çalışmaları sonucunda reisler arasına ikilik sokmayı başarmıştı. Çünkü aşiretlerin bir kısmı savaşı devam ettirmekten vazgeçtiler. Ayrıca olayların ceryan ettiği bölgelerde bulunan İngilizler de Osmanlı kuvvetlerine her yönden yardıma başladılar. Örneğin İngiliz kumandanlarından Kadon, Osmanlı topçu birliklerinin kumandanlığını yaptı.

Kuvvetlerini Kürtlerin üzerine yöneltmiş olan Osmanlı hükümeti, başarı sağlamak için İngilizlerden geniş ölçüde yardımlar görüyordu. Onlara İngilizler tarafından bu iş için gereken silahlar da bol sayıda verilmişti.

Yezdan, Van'ın güneyine düşen ve dağlık bir bölge olan Kısıraklı'ya çekilip kuvvetlerini burada toplamaya başladı. Bu sırada Risam, Yezdan'a haber göndererek İstanbul'dan gelen hükümet temsilcisi ile beraber barış görüşmesi yapmak istediğini bildirdi. Yezdan'ın bunu kabul etmesi üzerine görüşmeler başladı. Ne var ki bu görüşmeler sırasında kurulan usta bir tuzakla Yezdan'ı kaçırmayı ve İstanbul'a göndermeyi başardılar.

... Liderlerini kaybeden ihtilalciler, yönetimsizlik ve üstün güçler karşısında dağlara çekildiler, sonradan da dağıldılar..."

Kırım Savaşı, 25 Şubat 1856'da Paris'te yapılan Paris Antlaşmasıyla noktalınır. Osmanlılar İngilizlerin ve Fransızların desteği sonucu Ruslarla savaşı yürüttüklerinden başta İngilizlerin dayatması sonucu 4 Şubat'ta 1856'da Islahat (Tanzimat) Fermanını öncelikle kabul etmişti. Böylelikle tüm Osmanlı milliyetlerine eşit haklar tanıdığını kabul etmişti. Paris Antlaşmasıyla tüm devletler savaş öncesi sınırlara çekilmeyi kabul ettikleri gibi, Islahat Fermanını ve Balkan eyale-

terinde yapılan yeni düzenlemeleri onaylarlar. Bu arada Osmanlı-İran sınır sorunu 1877'ye kadar devam etti. İngiliz ve Ruslar da işin çözümsüzlüğünde rol oynuyorlardı. Nisan 1877'de **Feynokof** şöyle diyordu;

"İngiltere İran'ı Rusyanın korunmasında gördüğü sürece Kürtlerin vatanını bu şekilde parçalayacaktır. Çünkü o, İran'ın kendi bölgesinde bulunan Kürtlerin göçebe yaşantısından yararlanarak Fırat ve Dicle vadisine inmesini engellemek istiyor. Her ne kadar Kürt sorununa önem veriyor görünüyorsa da, aslında amacı Kürtlerin durumunu düzeltmek değil, doğudaki çıkarlarını yürütmektir. Sonuçta olaylar Kürtlerin aleyhine meydana gelmektedir. (Halfin s 84)

Sorun artık Osmanlı-İran sorunu değildi. Rus-İngiliz çıkarlarının çatışmasıydı. Yanlarına çekip kendi doğrultularında tavır aldıkları Kürt aşiret reisleri bu uğurda kullanılmaktan öteye getmiyorlardı.

1870'de Erzurum antlaşması çerçevesinde, Osmanlılar hareket etmeye kalktılar. İran tarafında yaşayan Celali aşiretinin, Osmanlı egemen bölgesine geçişini yasaklayınca olaylar çıktı. Osmanlılar, bölgeye asker yığdılar; ve çarpışmalar oldu.

İran'da benzeri politikayı 1872'de yaptı. İran'a geçen Caf aşiretine karşı şiddet kullandılar.

Osmanlılar'ın ve İranlıların savaşlarda güvendikleri güçlerden biri de Kürtlerdi. Beylerle kurmuş oldukları ilişkiler ve onları denetlemeleri aynı zamanda Kürt aşiretleri arasında yapay düşmanlıklar çıkartmaları, Kürtlerin daha iyi bir şekilde yönetilmesini sağlamaktaydı.

Kırım savaşı sırasında Kürdistan'da bulunan Rus binbaşısı **Lihotini** şöyle yazıyordu;

"Osmanlı hükümeti çeşitli ünvanlar ve armağanlar ile Kürt aşiret reislerini kendi safına çekmeyi başarmaya başladı. Ancak en ağır vergi yükleri ve çeşitli adaletsizlikler altında inleyen yoksul halkı kendisine bağlayamadı. Bundan dolayı biz, halk kesimini kendi tarafınıza çekebiliriz. Osmanlıların aldıkları vergilerden Kürtleri muaf tutacağımıza ve onları adaletli davranacağımıza inandırdığımız takdirde, bu yoksul ve mazlum halk derhal bize dönecektir. Birçok defalar aralarında meydana gelen anlaşmazlıklar ve davaların çözümü için reislerinden çok bana gelmeyi tercih ediyorlar. Bunların başlarında bulunmasından memnun olmadıklarını belirtiyorlar" (Halfin s.59)

Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığının uzun yıllar sürmesinde rol oynayan Ruslar ve İngilizler kendi çıkarlarını egemen kılmaya çalışıyorlardı. Erzurum'daki Rus konsolosu, İstanbul'daki elçiye şöyle yazıyordu.

"Artık Kürt sorunundaki önemli rol Osmanlılar değil, İngilizler tarafından oynanıyor. Buradaki İngiliz konsolosu, hükümeti, tarafından çok önemli direktifler almıştır. Kürtlerin hareketleri karşısında onlara şiddet kullanmayı kararlaştırmıştır. Aynı şekilde İstanbul'daki İngiliz sefirinin elinde de gerektiği zaman sürgüne gönderilecek Kürt aşiret reislerinin listesi var." diyordu.

Kürtlerin yöneticilerini sürgüne yollamak eski bir adetti. Fakat çözüm değildi. Akabinde yeni yöneticiler ortaya çıkıyor ve yeni sürgünlerle ancak geçici tedbirleri

alabiliyorlardı.

İngilizler bazende tam saf değiştiriyorlardı. Osmanlı-iran sınırının tesbitinde önceleri Ruslarla anlaşıp iki devlet üzerinde baskı uygularken daha sonraları çıkarları Osmanlılarla birleşince (Kırım savaşları sırasında) bu sefer Osmanlı politikasından yana ağırlık koydular. Osmanlı kuvvetleri İngiliz silahlarıyla donatıldılar. Osmanlı askerlerini eğittiler hatta Osmanlıların İran aleyhine toprak işgaline destek çıktılar.

1848'de Osmanlıların, İranlılarla anlaşmazlık konusu olan Kutur bölgesini tekrar işgali sırasında, İngiliz subayları, Osmanlıların safında savaşmıştı.

1875 yıllarına doğru İngiltere'nin İran'a karşı düşmanca tutumunda değişmeler baş gösterdi. Çünkü 1875 Şubatında başlayan Bosna-Hersek hareketi Balkan devletlerine geçmiş, Osmanlılara karşı şiddetli bir savaşa başlamıştı. Balkan uluslarının bir kısmının Rusya safında Osmanlılara karşı savaşılmaya hazırlanması, Osmanlı hükümetini destekleyen İngiltere'nin İran'a karşı davranışını etkiledi. (Halfin Age s. 84-85)

Islahat Fermanı

Osmanlı devleti Kırımdaki savaşta Batılılara yasalnmıştı. Batılı kapitalistlere oldukça fazla miktarda borçlanmıştı. Batılılar daha fazla ayrıcalıklar koparabilmek için Osmanlıları yeni reformlara zorlarlar. Osmanlılarda çaresizlikle kabullenirler. Tanzimat'ın ikinci aşaması olarak kabul edilen Islahat Fermanı, 1856'da ilan edilir. Bir çeşit anayasaydı.

Islahat Fermanıyla müslümanlara tanınan ayrıcalıklar kaldırılıyor Osmanlı vadaşlığı gündeme getirilir. Elbetteki müslüman kesim bu gelişmeye tepki duyacaktı. Çünkü siyasal üstünlükleri gitmişti. Karşı çıkanlar arasında Ruslar da vardı Hristiyan topluluklar içinde ayrıcalıklı olan Rumlardı. Islahat Fermanı onların bu ayrıcalıklarını ortadan kaldırır.

Hristiyanlar ve Müslümanlar yüzyıllardır Osmanlı ticaretini ellerinde tuttuklarından Batının koruyuculuğu altında ekonomik güçleri nedeniyle bir anda ön plana çıkarlar.

Bu ferman vergi, askerlik, memurluk, eğitim, din ve mezhep farklılıklarını sözde kaldırıyordu. Tanzimat ve Islahat geleneksel yapıda değişikliklere yol açar. **"Padişah ve kulları"** arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenmeye doğru gider.

Kürt toplumunun ezici çoğunluğunun müslüman olması haliyle Batılılara ve imparatorluktaki diğer, dini mensuplara tanınan haklara karşı çıkarlar. Kürtler arasında her nasılsa okumuş ve **"aydın"** diye bileceğimiz kişiler 'yeni' Osmanlılar ve daha sonraları İttihat ve Tekakki içinde yer aldıklarında Batı'nın taklitçiliğinden öte ekonomik, eğitim vs. gibi köklü değişiklikleri uygulamayı düşünmüşlerdi.

Kürtler, denetimleri altındaki Ermeni ve Asurluların kendileriyle eşit sayılmasını kabullenmemişlerdir. Baskı altında tuttıkları bu çevrelerin ekonomik güçlükleri siyasal olmaya başlamıştır. Geleneksel yapıların değişime uğraması toplumda tepkiye yol açar. Araya Osmanlı egemenlerinin türlü entrikaları toprak

ve sömürü de girince çelişkiler artar. Tanzimat ve Islahat Fermanı Kürtlere merkezîyetçi yapının dayatılması biçiminde olmuştur. Devlet Batıdaki il, ilçe, bucak vs. örgütlenmelerini uygulamaya başlar. Toprağın kullanımı için Beyliklerin kalıntılarına yönelir.

Toprak Ağalığı

Osmanlılar Beylikleri ortadan kaldırmaya kalktığı dönemde köylüleri yanlarına çekebilmek için 1858'de yeni bir toprak yasası çıkartır.

Mültezim (vergi toplayıcıları) ve yerel aristokratlarca daha önce topraklar bu kesimlerce kendilerine "**mal edilmmişti.**"

Mültezimler yüksek faizlerle Ermeni tüccarlardan aldıkları paraları devlete verirler. Devlette verginin toplanmasında onlara kolaylık tanıyarak işlerine karışmazlar. Halk güçlüğüyle yaşamını sürdürür. Toprağı ekip biçmek köylü için yük olur. İster istemez toprağın işlenmesinden koparlar. Sultan II. Mahmut toprak yasasında bazı değişiklikler yapar. Fakat esas değişikliği Abdülmecit yaparak, Vakıf topraklarının az bir kısmı dışında toprağın mülkiyetinin devlete ait olduğunu açıklar.

Bu yıllarda günümüzdeki tapu uygulamasına başlanılır. Belli bir para karşılığında toprak kişilere verilir. Ekilebilir topraklar kişilere dağıtılmış olur.

Devlet, bir kasaba veya köyün toprağını bütün bir halka veya bir kaç kişiye vermez. Ayrı ayrı parçalar halinde verirdi.

Toprağın bu şekilde parsellenmesi elindeki avucundakini küçük toprak parçalarına bağlayanlar yine durumlarını düzeltmezler. Süreç içerisinde parası olanlar yeni topraklar satın alarak durumlarını güçlendirirler. Küçük toprak sahipleri, büyüklerin yanında maraba olarak çalışmaya başlarlar. Aynı durum toprak satın alamayanlar için de geçerliydi.

Bu kanun, aynı zamanda konar-göçerleri toprağa yerleştirmeye yönelikti.

Toprak yasası aşiret ilişkilerini etkiler. Aşirette kişisel mülk ön plana çıkar. Artık aşiret reis, toprak ağalığına dönüşür.

I. Meşrutiyet

Burjuvazinin kendi alt yapısına, feodal toplumun içinde sahip olduktan sonra, üst yapıda değişimin olmaması düşünülemez

18. yüzyılın sonlarından itibaren burjuvazi Avrupa'da giderek tek tek ülkelerde egemen olmaya başlar. Güçlenen burjuvazi, iktidarı ele geçirme kavgasında yalnızca kendi adına bunu yapmadığını belirterek tüm halk yığınlarını peşinden sürüklüyordu. Özgürlük, kardeşlik, eşitlik sloganları toplumda yankı bulur. Feodal yapılar bir biri ardına çöküntüye uğrar.

Avrupa'da anayasalar toplumun bir çok temel yapısındaki değişikliklere paralel olarak oluşturulurken, Osmanlı devletinde gelişme böyle olmaz.

Devlet çöküşe doğru gittikçe daha çok devlet memurluğundan gelme kişilerin çareler araması biçiminde olur. Düşündüklerini birer burjuva reformları olarak bütünüyle kabul etmek mümkün değildir. Çünkü kendilerini destekleyen

ulusal burjuvalar yoktur. Tek destekçileri komprodorlardır.

23 Aralık 1876'da 12 bölümden 119 maddeden oluşan Anayasa'yı batılı türden kabul etmek mümkün değildir. Güçler ayrılığı biçimseldi. Kuramsal değişiklikler ise, geçmiş uygulamalardan kötü bir kopuşu ifade etmiyordu.

Padişahlık, Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine aitti. Halifelik de Padişahlıkla iç içeydi. Padişah kimseye karşı sorumlu değildi. Bakanları atama ve azletme yetkisi vardı. Esasta parlamento yerine kendisine karşı sorumlu tutuluyorlardı.

Para bastırmak, hutbelerde adının okunması, savaş ve barış ilanı, antlaşmalar imzalamak, ceza ve af etme, parlamento toplama ve dağıtma padişahın görevlerindendi. Yeni yasalar da çıkarmak, sürgüne göndermek Padişah'ın görevleri arasındaydı.

Sadrazam'ın görevleri yeniden belirlenmişti. Parlamento ise Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşmaktaydı.

Ayan meclis-i doğrudan Padişah tarafından atanırdı. Mebusan, meclisinin 1/3 ünü aşmazdı.

Şekil olarak I. Meşrutiyet Batı'dakilere tam olarak benzemiyordu. Yani günümüzdeki gibi parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet düzeni getirmiş değildi.

Yasama yetkisi hükümdardan parlamentoya geçmiş değildi. Batıyı taklit eden bir toplum, onun işleyiş biçimlerini de en kötü bir şekilde kendi siyasal, ekonomik ilişkilerine uyarlamaya çalışırlar.

I. Meşrutiyet, parlamentonun varlığıyla Padişah'ın yetkilerini sınırlamayı getirmişti. Zaten çok kısa sürmüş 1877-78 Osmanlı Rus savaşının başlamasıyla birlikte Padişah anayasayı ve parlamento kaldırmıştı.

Osmanlı - Rus Savaşı (1877-78)

Ruslar, Paris Antlaşmasıyla Osmanlı'lara bir takım istemlerini kabul ettirememişlerdi. İmparatorluktan aslan payını almak için güneye doğru ilerlediler. Osmanlı savunma hatlarını yarıp Balkan dağlarına vardılar..

Kürdistan'da da Osmanlılar yenildiler. Ardahan, Doğu Beyazıt kısa zamanda Rusların eline geçer. Ekim ayına gelindiğinde artık Osmanlılar için herşey bitmişti. Bu arada Balkanlarda 28 Ocak tarihinde ateşkes istediler. İngiltere, Rusların daha fazla ilerlemesine karşı çıkar. Batılı kapitalistler Osmanlı devletinin statükosunu Rusya karşısında savunurlar. Yine İngilizler Osmanlılara şöyle yardım etmişlerdi. 1877 Osmanlı-Rus savaşında

"Rus kuvvetlerinin gerek Kafkas, gerekse Balkan cephelelerinde ilerlemeleri İngilizleri telaşa düşürdü. İngilizler tarafsız görünmelerine rağmen Osmanlı ordusuna silah ve erzak yardımını bol sayıda arttırdılar ve Osmanlı hükümetini külliyetli miktarda borç altına soktular.

Ayrıca İngiliz subayları kendi isimleri, ya da takma doğu isimleri altında Osmanlı fırkasının yönetimini ele aldı. Layman Paşa, Şebekte Osmanlı topçu birliklerini yönetti. Süleyman Bey adı altında bir diğeri mayın döşeme işlerinde çalıştı. General Konbil, Erzurum'a gelerek buradaki kuvvetlerin teftişini ele aldı ve Muhtar Paşa'nın resmi müsteşarı oldu..." (s. 92 Halfin Age.)

Rus Coğrafyacısı Feynekof'un, 1877'de "Kürt sorununun Devletler arasındaki önemi" adıyla Coğrafyacılar Cemiyetinde, İngiliz politikasını şöyle açıklıyordu;

İngiltere İran'ı Rusya'nın korumasında gördüğü sürece Kürtlerin vatanını bu şekilde parçalayacaktır. Çünkü o, İran'ın, kendi bölgesinde bulunan Kürtleri göçebe yaşantısından yararlanarak Fırat ve Dicle vadisine inmesini önlemek istiyor. Her ne kadar Kürt sorununa önem veriyor görünüyorsa da, aslında amacı Kürtlerin durumunu düzeltmek değil, doğudaki çıkarlarını yürütmektir. Sonuçta olaylar Kürtlerin alehine meydana gelmektedir." (Halfin Age s. 84)

Erzurum'daki Rus konsolosunun İstanbul'daki Rus elçisine gönderdiği raporda şöyle anlatıyor.

"Artık Kürt sorunundaki önemli rol Osmanlılar değil, İngilizler tarafından oynanıyor. Buradaki İngiliz konsolos, hükümetinden çok önemli direktifler almıştır. Kürtler'in hareketleri karşısında onlara karşı şiddet kullanmayı kararlaştırmıştır. Aynı şekilde İstanbul'daki İngiliz sefirinin elinde de gerektiği zaman sürgüne gönderilecek Kürt aşiret reislerinin listesi var". (Aktaran Halfin Age s. 84)

Ruslar karşısında yenilgiye uğrayan Osmanlılar, İngilizlerin araya girmesiyle Mart 1878'de Sanistifano'da yapılan bir antlaşma ile Kars, Ardahan, Batun, Beyazıt ve Şakirt Rusaya'ya kalıyordu. Keza bir kısım doğudaki topraklar da İran'a veriliyordu. İngilizlerin baskısıyla Ruslar daha sonra Berlin'de yapılan antlaşmayla, Kutur bölgesinin İran'a bırakılması koşuluyla Bayazıt ve Şakint'i tekrar Osmanlılara bırakıyorlardı. Ruslar, İranlıların Osmanlılarla olan müslümanlık birliğine engellemek için İran'a bazı vaadlerde bulunmuş, bunu da ihmal etmemişti. Keza Kürdistan üzerindeki hesaplarından dolayı, İran ile Osmanlılar arasında sürekli bir pazarlık vardı, bu Rusya'nın işine geliyordu. Bundan da iyi bir şekilde yararlanmasını bilmişti.

1878'de Osmanlı-Rus savaşı meydana gelince, Osmanlılar, Kürtleri amaçları için kullanabilmek için dini ve politik liderlerini yardıma çağırdılar. Şeyh Ubeydullah buna olumlu cevap verdi. 300 kadar silahıyla birlikte yanına bir kısım aşiret reislerini de kattı.

Kürt aşiretlerinin savaşa katılmasını İngiltere de istemekteydi. Bazı reisleri de onlar ikna ettiler. Bazıları da Osmanlılar için savaşa girmeyi kabul etmediler. Kars'daki Cemadanlı, Zaylanlı, Kaskanlı aşiretleri ile keza Dersim aşiretleri buna örnek gösterebilir. *"Dersimliler, buradaki Osmanlı kuvvetlerinin savaşa gitmesi üzerine onların kışkılarını işgal ettiler. Asker toplamaya gelen görevlileri, harp vergisi memurlarını sopalarla kovaladılar."* (Halfin. s.89)

Bazı aşiret reisleri de, Rus diplomatlarına haber göndererek, kendilerine katılmak istediklerini bildirdiler.

Ruslar savaş başlamadan önce Kürtleri kendi yanına çekmek için yoğun ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Aynı şekilde İngilizler ve Osmanlılarda faaliyet içerisinde idiler. Osmanlılar dini duyguları da sıkça kullanıyorlardı. Savaş başlayınca II. Abdülhamit bir fermanla "kafirlerle" karşı cihad ilan ediyordu.

Osmanlılar kendilerini tanıyan bir kısım Kürt birliklerini Erivan'daki Rusların

ilerlemesini durdurmak için Erivan cephesine yolladılar. Osmanlılar, Kürt çoğunluğunu yine yanlarına almışlardı. 10 bin civarında Kürtler'den teşekkül eden bir ordu da oluşturmuştu. Dini liderlik, ağalık gibi, kurumlar yine halkı peşinden sürüklüyordu. Ruslar savaşın ilk günlerinde Erzurum'a kadar ilerlediler. Ruslar ayrıca Balkanlarda da ilerliyorlardı. Osmanlılar'ın denetimindeki ülkelere özgürlük sloganıyla yaklaşan Ruslar, ordaki halkların milli uyanışlarını sömürek, Osmanlıların işgal etmiş oldukları yerlerin kendi denetimleri altına girmesine çalışmaktaydılar.

Çarlığın, Balkanlarda ve Kafkaslarda ilerlemeleri İngilizleri de ürkütüyordu. Aralarındaki pazar kavgaları bunun tek nedeniydi. İngilizler tarafısız görünümünün ardında aslında Osmanlılara yardım ediyorlardı. Osmanlılar'a silah ve erzak yardımını arttırarak, Osmanlıları kendilerine daha fazla bağımlı kıldılar. Hatta bazı İngiliz subayları isim değiştirerek Osmanlı ordularını yönettiler. Kafirlerle karşı müslümanların birliğinin propagandası ve sonuçlarından Kürtler yine zarar görmüşlerdi.

Osmanlılar bir çok yerde bozguna uğradıkça Kürt aşiretleri de değişik tepkiler göstermeye başlıyorlardı. 1877 Nisan'ında Osmanlı-Rus savaşı çıkınca, Osmanlılar hemen dini sloganlara sarılarak halkları savaşa sokmaya çalışıyorlardı.

Şeyh Ubeydullah'da 300 savaşçısını Osmanlıların emrine verdi. Ayrıca bir çok aşiret önderlerini ikna ederek Osmanlılardan yana çıkmasını istedi. Savaştan elde edecekleri ganimetlerle güçleneceklerini düşünüyorlardı.

Kürt aşiretlerinden bir kısmınının savaşa katılması da, İngilizlerin yoğun faaliyeti ve aşiret reislerini satın almaları ile gerçekleşti. Aynı zamanda Dersim'deki aşiretler, Kars Paşalığındaki Cemedanlı, Zeylanlı, Kaskanlı aşiretleri ve diğer bir kısım aşiretler de Osmanlılar için savaşa girmeyi kabul etmediler. Örneğin Dersimliler, buradaki Osmanlı kuvvetlerinin savaşa girmesi üzerine onların kışkalarını işgal ettiler. Asker toplanmaya gelen görevlileri, harp vergisi memurlarını sopalarla kovaladılar. (Halfin 848 Age s. 68)

Aynı zamanda bir çok aşiret önderi savaştan Rusların galip çıkacaklarını düşünerekten onlara katılmak istediklerini belirtiyorlardı.

Şeyh Ubeydullah 12 Temmuz 1877'de Kürt kumandanlarına askerlerin hırsızlık ve talan gibi hareketlerine engel olmasını isteyen Ferit Paşaya şöyle diyordu:

"Ben iddia edilen na-hoş olaylar üzerinde duracağım ve gereken tedbirleri alacağım. Fakat tarafımdan delillerle sabüt olmuştur ki, bazı Osmanlı subayları 7-8 gündür askerlerimizi bütün yiyeceklerden yoksun bırakmışlardı. Ümit ediyorum ki, siz bu duruma gereken müdahaleyi yapar ve bu hususlara son verirsiniz"

Osmanlılar'ın, Ruslar karşısında yenilgiye uğramaları kuşkusuzki orduda çözülmeyi de getirecekti. Kürtlerin savaşta din uğruna büyük kayıplar vermeleri Osmanlıların o an işine gelmiyordu. Ama gelecekte ise faydalarını görüyorlardı. Çünkü bir çok Kürt aşiretinin önemli güç kaybına uğraması onların etkinliklerinin de gerilemesine neden olmaktaydı. Aşiret reisleri artık birer birer var olan güçlerini alarak çekiliyorlardı.

14 Temmuz 1877'de, Şefik Paşa çektiği bir telgrafta, Muhtar Paşa'ya ordu-daki Kürt askerlerinin sayısını şöyle bildiriyordu:

"Kürt askerlerinin sayısı 3 binden aşağıya düştü, şimdi ordugâhta Şeyh Ubeydullah'ın 1443 askeri, Celalettin Efendinin 880 neferi ve Hamz a Efendi'nin 400 askeri var. Diğerleri ise allahlar'ını alıp gittiler. Birkaç gün sonra gelen bir tefgrafta ise Van ve Bayazıt bölgesinin kumandanı:

"Çadır ve yiyecek darlığı nedeniyle Kürt askerleri dağılmaya başladılar. Şeyh Ubeydullah'ın askerleri ise, eski silahlarını atıp yeni silahlar alarak ordugahı terk ediyorlar. (Halfin. age s. 94)

Ermeniler ise Ruslar'ı sevgiyle karşılıyorlardı. Onları kendi kurtarıcıları görmekteydiler.

Osmanlılar, Şeyh Ubeydullah'ı bu sefer İran'daki Kürtleri ikna etmeye görevlendirdiler. Etkisini de buldu. Bazı aşiretler Osmanlıların yanında çarpışmaya geldiler. Aynı dönemde Rus-İran birlikteliğinde sonuçsuz kalıyordu.

Kürtler ne yazık ki bir kez daha var olan koşulları iyi değerlendirememişler ve özellikle de müslümanlığın etkisiyle Osmanlı safında yer alırlar. Bir kaç yıl sonra 1880'de büyük bir Kürt ayaklanmasına yol açan Şeyh Ubeydullah Ruslara karşı savaşmış kendi kimliğini ön plana çıkartmamıştır. Osmanlı-Rus pazar paylaşım kavgasında Osmanlı egemenlerini savunmuştur. Fırsattan yararlanmayı düşünmemiştir. Ne zaman ki Osmanlılar savaştan sonra tekrardan kendilerini toparlarlar işte o an Kürtler bir dizi iç olumsuzluğu bağrında taşıyarak harekete geçerler. Ruslar'da Kürt aşiretlerinden yararlanırlar.

1877-78 Osmanlı Rus savaşında Çarlık, Kürt arasından eskiye oranla daha fazla sayıda alay çıkartmışlardı. Satın alma, gelecek vaad etmenin yanısıra Osmanlıya duyulan öfkenin de payı vardı.

Savaştan sonra Çar II. Nikola, aralarında Cafer Ağa, Şikaklar, Bedirhan ve Hakkari'de yaşayan Seyit Taha gibi aşiret reis ve ileri gelenleri Rusya'ya davet ederek Kürtleri kazanmaya giderler. Çağrılıların davete gidip gitmedikleri bilinmiyor.

Osmanlılar, 1877-78 Rus savaşı sonrası, Hersek'de ve Bulgaristan'da özerk yapıların oluşmasını kabullendiler. Rusya ayrıca, boğazlardan serbestce geçme hakkına kavuşuyor ve savaş tazminatı da alıyordu.

II. Abdülhamit Anayasasının kendisine tanıdığı yetkiyi kullandığını belirterek 13 Şubat 1878'de parlamentoyu kapatıyordu.

Kapitalist devletler arasındaki gelişmeler nedeniyle Osmanlılar Ruslar'ın elinden kurtuluyorlardı. Rus ordusu Çatalcaya kadar gelmişti. Sonunda Yeşilköy (Ayastefanos) antlaşması yapıldı.

Karadağ Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlıkları kabulleniliyor, ayrıca Bul-

garistan'ın özerkliği tanınıyordu. Osmanlı askerleri Bulgaristandan çıkacaklardı. İki yıl süreyle Rus askerleri ve Danışmanları bu ülkede kalacaklardı.

Ayastofanos antlaşması, İngiltere, Almanya, Avusturya tarafından kabul görmeyince, 13 Temmuz 1878'de Berlinde yeniden toplanılarak bazı düzenlemelere gidildi. Bulgaristan üçe ayrıldı. Makedonya ve Doğu-Rumeli ve özerk yapılar oluşturulmasına gidildi. Kars, Ardahan, Batun Ruslar'a verildi. Bosna-Hersek üzerinde Avusturya hakları tanındı.

İngiltere'ye Ruslara karşı Kürdistan'ı savunmak koşuluyla Kıbrıs adası verildi. Osmanlılar açısından yenilgi korkunç boyutlardaydı.

1881'de Tunus, Fransızlar tarafından 1882'de Mısır, İngiltere tarafından işgal edildiler.

Her iki kapitalist ülke bazı nedenler ileri sürerek bu ulusları feodal Osmanlı devletinin elinden alıp kendi kapitalist sömürgeci ilişkileri içerisine alıyorlardı.

Bulgarlar ve Yunanlılar arasında Rumeli bölgesi, keza Bulgarlar, Sırlar, Yunanlılar, Arnavutlar arasından Makedonya sorunu, Bosna-Hersek üzerinde Avusturya, Sırp anlaşmazlıkları vardı.

II. Abdülhamit, bu çatışmalardan yararlanmak istiyordu. Bunda da başarılı oluyordu. Biçimi ne olursa olsun tek istemi Osmanlı Devletine vergi verilmesiydi.

Osmanlı-Rus Antlaşması, Rusya'nın rakipleri olan, Batılı devletlerin, Osmanlıları desteklemesinin nedeni olmuştu. Ruslar, Osmanlı topraklarını işgal ettikçe, bu devletler Ruslara baskı yaptılar. Öyleki Rusya Kutur'un İran'a bırakılması halinde Beyazıt ve Şakirt'i Osmanlılara iade ettiler. Kutur bölgesi 30 yıllık bir çekişmeden sonra İran'da kalıyordu. Fakat yine de bu bölgedeki olaylar çeşitli biçimlerde sürüp gitti.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Kürt aşiretlerinin tarafsız kalmalarını veya Ruslarla birlikte hareket etmelerini engellemek ayrıca kendileri için ayaklanma koşullarını ortadan kaldırmak için Van, Erzurum, Bitlis bölgelerine Vezir Yusuf Paşa, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas'a Abidin Paşa başkanlığında İslahat heyetleri yollar. Bu heyetlerin amacı en son durumları tahlil etmek ayrıca yörenin ileri gelenleriyle konuşup onları devletin politikasına uygun davranışa göre yönlendirmekti.

Diyarbakır'a yollanan Abidin Paşa 100'e yakın aşiret resini Batı'ya sürgün ettirir. Viranşehir Milli Aşiret reisi İbrahim Ağa ile Miranlı Mustafa Hato'da sürgünler içindeydiler.

Milli, aşiret reisi İbrahim Ağa, sonraki yıllarda Hamidiye Alaylarının ünlü bir Paşası olur. Bir kaç seferde isyan eder.

Abidin Paşa İslahat (reform) yoluyla hareket etmeyip sürgün politikasını harekete geçirince İç işleri Bakanlığı Kürdistan'da bu yolla o koşullarda başarı sağlanamayacaklarını düşünerek ;

"Diyarbakır vilayetinin bu kadar kişinin yargılanmadan sürgün edilmesi doğru olmadığından, suçluların yöntemince mahkemelere verilerek çıkacak kararlara göre cezalandırılması gerekirken, buna aykırı davranışını zorunlu gösterecek belgelerin acele gönderilmesi ve bundan böyle bu gibi kanunsuz girişimlerde bulunulmaması..." şeklinde telgraflar gelmeye başlar. (Cemal Bardakçı, Anadolu isyanları s. 126-127 İst. 1940)

Abidin Paşa, asıl görevi olan Sivas Valiliğine döner.

Şeyh Ubeydullah Nehri İsyanı-1

1836'da Markavur bölgesinde yaşayanlar vergilerini Şeyh Taha'ya veriyorlardı. Şeyh Taha ölünce oğlu Ubeydullah'a vermeye başladılar. 1872'de Urmiye ve Hoy hakimi Yusuf Han, İran'a vergi verilmesini istedi. Fakat bu kabul edilmeyince Şah, Yusuf Han'ı bu işle görevlendirerek zorla almasını istedi. Yusuf Han'da bölgenin bir çok yerini katliamlardan geçirdikten sonra bir çok ganimet mallarıyla geri döndü. Şeyh Ubeydullah'da Osmanlılardan yardım istedi. Yardım etmedikleri takdirde de ayaklanacağını bildirdi. Osmanlılar bundan endişelendiler.

Endişelenmekte haklıydılar çünkü Kürdistan'da Şeyh'in oldukça büyük nüfuzu vardı.

"Ubeydullah, Van'ın güneyine düşen köyünde adeta küçük bir Çar gibi yaşıyor. Geniş bir dini etkinliği olan Ubeydullah'ı ziyaret için her gün bir hayli insan buraya taşınır, onun eşğini öpmek için can atar. Dini etkinliği yalnız Kürdistan'da değil, İstanbul'da saray erkânı üzerinde de vardır. Hükümetin ileri gelenleri ona büyük bir saygı beslerler." (Curzondan aktaran Halfin Age s. 79)

Bu durumu doğrulayan bir belgede Rus seferinin Ubeydullah hakkında yazdıklarıdır.

"Ubeydullah Hicaz'a giderken İstanbul'a da uğradı. Buradaki vezirlerin birçoğu gidip onu ziyaret ettiler. Önünde yerlere kapandılar ve elini öptüler." (Age. s.79)

Bu kadar itibarlı olan bir Şeyh'in tavır değiştirmesi kuşkusuz ki Osmanlıları ürkütecekti.

O günlerde Kürdistan'daki durumu (1879) rapor eden Rus konsolosu şöyle yazıyordu.

"Burada yaşayan halkın ne iş, ne de hayat garantisi var. Bir tecaviüz karşısında kendilerini koruyacak idari bir mekanizmadan tamamen yoksundurlar. Derebeylik düzeni, dini taassup ve mülk sahiplerinin tahakkümü bu halkın sırt kemiklerini çatırdatmakta ve leyhlerine gelişerek herşeye engel olmaktadır. Buradaki halk kişiliği ile ailesi ve emeği ile zulüm idaresinin tasarrufu altındadır." (Halfin Age s.27)

Yine bu durumu Halfin raporlardan şöyle aktarıyor.

Osmanlı Yöneticileri fırsat bulunca mevcut senenin vergisi ile yetinmiyor, gelecek senelerin vergilerini de bunlardan istiyordu. Halkın ödeme takatsizliği karşısında ise, mevcut malına haciz koyuyordu. Erzurum'daki Rus konsolusu; "aşırı baskılar ve zulümler ile ellerinden malları alınan Kürtler çaresizlik içinde bazen kendilerinden bazen de mahalli Osmanlı yöneticileri ile müşterek soygunculuk hareketlerine kalkışıyorlardı." diyordu.

"Osmanlı hükümeti Kürtlerden tabii vergi adı altında ayrıca bir takım vergiler de alıyordu. Ki bunların başında yol vergisi geliyordu. Ve onları topluluklar halinde yol yapımında kullanıyorlardı. Örneğin; Erzincan'dan Diyarbekir'e kadar yapılan yolda

çalıştırılan Dersimliler bunun en canlı örneğiydi.

Balkan savaşı sıralarında İstanbul, Kürdistan'a haber gönderiyor; mal üstüne mal istiyordu. Ve asker üzerine asker talep ediyordu. İstanbul'un hizmetinde çalışan Kürt aşiret reisleri de bu hususta ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Özellikle Dersim'de dayanılmaz faaliyetleri için Bab-ı ali'ye hizmet eden satılmış reislerden kurtulmak için mücadeleye başladı. İlk olarak Dersim kaymakamı Calabi Bey ve ailesinden otuz ikisiyi öldürdüler. (1875) Ve buna benzeri olaylar takip etti." (Age s.80)

Osmanlı- Rus savaşı bölgede çok büyük tahribatlar yaratmış. Bu savaşa bir çok aşiret katıldığı için insan kaybı ve üretim düşüklüğü mal yokluğu iyice çoğalmıştı. Hastalıklar kol geziyordu. Osmanlılar Kürdistan'daki varlıkları gereği halka hiç birşey vermemişler tersine hep almışlardı. Hakkari bölgesinden savaş vergisi, normal vergi adı altında alınan vergilerin toplamı milyonları tutuyordu. Bazen de aldıklarının karşılığında makbuz vererek "ilerde ödenecek" deniliyordu. Savaş sonrasında ise makbuzların vergiye sayıldığını ilan ediyorlar.

Osmanlı-Rus savaşı, devletin bir çok kademesinde boşluklar yaratmıştı. Yolsuzluk ve rüşvet sürekli artış gösteriyordu. Hemen bir çok yönetici aslan payını almak için türlü yöntemleri uyguluyorlardı. Bu durumdan ordu da etkileniyordu. Askerler de yokluk içindeydiler. Böyle bir durum karşısında ordunun başarılı olması zaten beklenemezdi.

Diyarbakir'deki konsolos, İstanbul'a Rus seferine şunları yazıyordu:

"Askerler, üç yıldır maaşlarını alamıyorlar. Bu nedenledir ki, savaşıma kabiliyetlerini yitirmişler. Elbiseleri pejmurde, başlarında birer keçe küllah ve çoğu yalınayak. Ordunun ileri gelen subayarından birisinin mülkiye amirinin karşısında ağlayarak, askerlerin birikmiş olan kırk aylık maaşlarına karşılık, hiç olmazsa tütün parası olarak beşer kuruş verilmesi için yalvarmasına tanık oldum," diyor. (Age s.98)

Subayların ordunun ihtiyacını karşılayabilmek için yaptığı şey doğrudan halka gitmekti. Halktan değişik yöntemlerle ve öncelikle de zorla vergi adı altında gasp yapıyorlardı.

Kürt aşiretleride buna karşılık boş durmuyorlardı. Rus konsolosunun doğru bir biçimde değerlendirdiği yakında Kürtlerin ayaklanabileceği, sezgisi giderek boyutlanıyordu.

"Mardin sancağından gelen bir haberde, hükümetin buğday ambarına saldıran Kürtler ve diğer mahalli sakinlerle devlet kuvvetleri arasında meydana gelen çatışmada bir hayli yaralı ve ölü bulunduğu, sonuçta Kürtler'in aç olan aileleri için elli çuval kadar buğday kaçırabildikleri bildiriliyordu. Diyarbakir'den gelen haberlerde ekmeğin kilosunun yetmiş kuruşa çıktığı ve buna karşılık vurguncuların hala satış yapmaktan kaçındıkları bildiriliyordu. Satışlar da ancak polis ve jandarma yönetiminde yapılıyordu. Bu tip olayların her tarafta yaygın hale gelmesi, beklenen sonucu doğurdu. Kürdistan'da yer yer ayaklanmalar başladı.

Mazıdağ'da yine vergi için gelen görevlilere halkın karşı çıkması, silahlı çatışmaya yol açtı. Bunu bastırmak için Diyarbakir ve Mardin'den gelen hükümet kuv-

velleri köyleri yakıp, yıktılar. Halkın ellerinde olanı zorla alıp, en ufak bir acıma hissi duymadılar. Bunun benzerini Van'daki olay izledi. Bu sıralarda Hakkari ve civarında açlıktan, sefaletten ölen halkın yüzde doksansekizini Kürtler oluşturuyordu.

Nüekim, Dersim'de yine vergi ve zorla mal gaspetme nedeni ile meydana gelen şiddetli çarpışmalar sırasında, birinci fırka kumandanı Fazlı Paşa İstanbul'a çektiği bir telgrafta, uygulamanın usulsüzlüğünü bildiriyor, Dersim'de Derviş oğlu Hüseyin'in halkı ayaklandırmak için önder olmasının, onlara herşeylerini alarak dağa çekilme tavsiyesinde bulunmasının, meydana gelen çatışmalarda Osmanlı kuvvetlerince çembere alınanlardan sonra bir çoğunun ölmesinin tek nedeninin zulüm derecesine varan yolsuz hareketlerden doğduğunu anlatıyor ve bu şiddet politikasına son verilmesini istiyordu."

Osmanlı'ya bağımlı Kürt aşiretlerinin yanı sıra İran'da da benzer bir durum vardı. Bir çok Kürt Rusya'daki durumu daha iyi görüp çarlık denetimi altına giriyorlardı.

Erivan'daki yöneticiler göçmenlerin sürekli geldiğini, merkeze hemen her gün bildiriyorlardı. Fakat Çarlık yöneticileri İran'a müracaat ederek bu göç olayını önlemesini istiyordu. İran'da bu konuda daha ciddi tedbirler almaya başlar.

Hakkari civarındaki Botan ve Badiyan aşiretleri harekete geçince Osmanlılar da Erzurum, Erzincan, Diyarbakır ve Siirt'teki güçlerini harekete geçirir. Deyh't Kürt aşiretlerini yenilgiye uğratırlar. Ayrıca, 35 Kürdü idam ederler. Hüseyin Paşa idaresindeki Kürtler de Siirt'i alırlar.

Erzurum'daki Rus konsolusu, Kürtlerin, Bedirhanlar dönemindeki gibi yine bağımsızlıkları için savaştığını yazar. Fakat ayaklanan Kürt aşiretleri yenilgiye uğratılırlar. Hüseyin Paşa Cizre'de yakalanır ve İstanbul'a getirilir. Osmanlılar Kürtleri İran'a karşı kullanmak istediklerinden diğer aşiretlere karışmazlar. Böyle bir politika aynı zamanda Kürt aşiretlerinin birliğinin önüne geçiyordu. Keza aşiret reisleri çeşitli biçimlerde elde edilerek kendi politikalarının sürmesini sağlıyorlardı.

Botan ve Badiyan aşiretlerinin yenilgiye uğratılmalarından sonra Hakkari ve Neçe'de yeniden ayaklanmalar oluyordu. Bu sefer 50 yaşına gelmiş olan Şeyh Ubeydullah ayaklanmıştı.

"Son Rus-Osmanlı savaşından sonra Şeyh Ubeydullah, geniş ölçüde bir hareketin planlarını tasarlıyordu ve aşiretlerin etrafında toplanmasına çalışıyordu.

1878 yılının sonlarında Tahran'daki Rus diplomatlarının kulağına, Şeyh Ubeydullah'ın bağımsızlık için harekete geçeceği ve merkezi Musul olmak üzere bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak niyetinde olduğu söylentileri gelmeye başlamıştı." (Rus dış politik arşivi, Genel konsolosun mektupları, aktaran Halfin Age s.101)

Ubeydullah Mısır Hidivi ve Mekke Şerifinden yardım için söz aldığı da söyleniyordu. Ayrıca Sultan'ın Şeriata aykırı davrandığını da belirtiyordu. Kürdistan'da halk Şeyhten ümit bekliyordu. Şeyh'in elinde isyan için bir çok malzeme vardı.

Şeyh, bu arada İstanbul'a elçi de göndermiş halkın ızdıraplarına çare bulmasını istemişti. Ubeydullah isyanı öncesi hakkında William Agealton şöyle yazıyor:

"1880 yılında Amerikalı ünlü misyoner ve tanınmış Dr. Joseph. P. Cochran,

Rızaiye (eski Urmiye) şehrindeki hastanesinden çıkarak, Osmanlı devletinin Şemdinan bölgesinde bulunan ve bir kısmı da Şeyh Ubeydullah'ın nüfuzuna boyun eğen Asurlular'ın bu uzak köylerini ziyaret etmek için dağlara doğru yol aldı. O ziyaret sırasında Amerikalı doktor ile bu Kürt lideri, yani yerli Hristiyan çokça ödürmüş, talan etmiş, onlara terör uygulamış olan, fakat buna rağmen misyonerlerin hayranlığını, hatta bazen saygısını kazanan bir halkın lideri arasında sağlam bir dostluk doğdu. O zaman-ki dostluklardan biriydi bu dostluk.

Denildiğine göre Dr. Cochran Şeyh'in yakalanmış olduğu müzmin zatürre'yi tedavi edip şifa bulmasına çalışmış ve Şeyh kendisine, Kürtlerin, Osmanlı-İran egemenliğinden kurtulmak için Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin yardımlarını sevinçle kabul edeceklerini söylemiştir. Gerçektende Şeyh, 1878 yılında Amerikan Konsolosuna gönderdiği mektupta Kürt ulusunun kendi varlığına ve benliğine sahip bir halk olduğunu belirtmiş ve Osmanlı Hükümeti ile İran Hükümetinin baskılarını eleştirmiştir." (W Agelton, Mahabat Kürt Cum. s. 28)

Şeyh Ubeydullah'ın bölgedeki çalışmalarını yabancı devlet görevlileri duyunca hemen harekete geçerek bölgeye adamlarını yollarlar.

Ermeni gazetesi "Murç" ta Tanık ismiyle röportaj yapan M. Bağdasaryan M. Badasaryon Asurluların bulunduğu Hakkari (çölmerik)'ye gelir.

"Bu dağlı din adamının basit ve sade görünüşü ve davranışı üzerimizde büyük bir etki bıraktı. Onun yanında ne Sinot (yüksek Ruhani meclis) ne Prokuror (dini kuruluğun sivil memuru), ne katib ve ne de sayman vardı. Etrafında yalnız bir kaç uzun boylu yiğit delikanlı bulunuyordu... Bizimle Türkçe konuşuyordu. Şüphesiz ki konu Kürt ayaklanması üzerine idi. Mar Şimon ne zaman ki Şeyh Ubeydullah'tan bir mektup aldığını ve mektubunda çok önemli bir iş için Onunla kendi makamında görüşüp fikir teatisinde bulunmak istediğini söylediğinde ve mektubuna, bu işin Bab-ı Ali'nin emri ve talimatıyla başlayacağını da eklediğinde hayretler içinde kaldık.

Peki siz kendisine ne dediniz?

- Hiç bir şey. Yalnız Ona bizim beş Melik'imiz vardır ve bunlar milli kader tayin edici konularımızda karar verirler. Bundan dolayı ona müracat edip bir genel toplantıda, benim sizin (Ubeydullah'ın) yanınıza gelip gelmiyeceğimin karar altına alınması gerektiği söyledim.

- Acaba bu cevabınızın Şeyh'i doğrudan doğruya incüip, Onun Süryanilere karşı düşmanlığını tahrik edebileceğini düşünmediniz mi?

- Böyle bir şey mümkün olabilirdi. Fakat ben Meliklerin haberi olmadan gidip gümmem konusunda kendim karar veremezdim. Sonra şuda var ki 1842'de Kürtler tarafından bize yapılan böyle bir davete kanarak Ulusumuz dehşetli bir şekilde zarara girmişti. Bunları çok iyi biliyorsunuz zannederim.

Acaba Kürtleri kendi etrafında toplamakta Şeyh'in amacı sizce ne olabilir?

Şephesiz ki geçen savaş esnasında onun Celalettin ile birlikte Beyazıt'ta General Der Ğugasov ordusu karşısında korkunç yenilgisi hatırlanmaktadır.

Bir sefere girişmek? Kime Karşı? Nereye ?

- Onun Van üzerine hücum edeceği bence aşıkardır. Çünkü, Celalettin ve Ubeydullah Beyazü'e gitmeden önce Van'da savaş meydanından zaferle döndükleri zaman çoğunluğu Ermeni olan bu büyük şehri kılıçtan geçirip talan ederek temelinden yıkmaya and içmişlerdi. Fakat aksine yenik ve başları eğik olarak ancak zor bela canlarını kurtarıp Van'a geldiklerinde, Sultan'ın özel emriyle oraya gelmiş olan Osmanlı Paşası, Celalettin'i zehirleterek öldürttü ve Ubeydullah'a da hacca gümresi için Mekke'ye hareket etmesi talimatı verildi. İşte Şeyh Ubeydullah şimdi o öcü yerine getirmek istiyor.

- Peki ama bu takdirde O doğrudan doğruya devletle karşı karşıya gelir. Çünkü Sultan Ona kendi vatandaşlarının öldürülmesi için vermez.

-Bilakis, Bay Konsolos, şunu size çok emin olarak söyleyebilirim ki Sultan'ın hükümeti değil O'na engel olmak, Şeyh'e bu korkunç amacını gerçekleştirmesi için dolaylı veya dolaysız yardım bile eder. Bizi, yani Süryanileri 1842'de müthiş bir şekilde kırdırtan kimdi? Sultan Mecû! Lübnan'da Maronit Hristiyanları ve Kilikya'da Ermenileri 1862'de öldürten kimdi? Sultan Azîz! Ve nihayet daha iki sene önce Rumeli'de (Bulgaristan) onbinlerce Hristiyanı öldürten kimdi? Sultan Hamîd değil miydi? Şu halde bay Konsolos, görüyorsunuz ki kendilerine bağlı Hristiyan bütün halkların hepsini fark gözetmeksizin sürgün ettirme, kırmak, gü gide tamamıyla yok etmek Osmanlı Sultanlarının geleneksel siyasi niteliğidir. Kürtler önceleri bizler gibi silahlı, müdafasız Hristiyan halkları eski Şeyhane tüfekleriyle öldürürlerdi, halbu ki şimdi onlar tepeden tırnağa kadar aynalı, martın ve 16 darbeli harika Winçestler tüfekleri ile donatılmışlardı. Acaba bu tür yeni Avrupai son model silahları onlara kim verdi? Kim? Sultan Hamid'den başkası mı? Ve hangi amaç için? Zannederim bunu yanıtlamaya gerek yoktur. (Garo Sasuni, Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Ermeni-Kürt ilişkileri 15 y. yıl'dan günümüze, Murç gazetesinin (3-7) sayıları arasında olaylara ilişkin geniş açıklamalar yapılır.

M. Bağdasarayan ile İngiliz konsolosu Şemdinan'da Şeyh Ubeydullah ile görüşürler.

Konsolos, Şeyh Ubeydullah'a Avrupa büyük devletleri, özellikle İngiltere, Osmanlı Devletinin barış içinde kalmasını istiyorlar ve İngiltere Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü her ne şekilde olursa olsun garanti ediyor. Büyük devletlerin almış oldukları karar gereğince, doğu vilayetlerinde reformlar yapılarak Ermeni ve Süryani Hristiyanlarının durumu iyileştirilecektir. Konsolos, Kürdistan'ın her yerinden Kürt ileri gelenlerinin Şemdinan'a toplanmış olduğunu ve bundan dolayı sözü geçen vilayetlerde bir isyan patlayacağı hususunda dedikoduların yayılmış olduğu haberini aldığını ve Şeyh'in de nüfuzlu yüce bir insan olduğunu bildiği için, kendisinden gerçeği öğrenmek ve onun sayesinde çıkabilecek her hangi bir kargaşalığın önünü almak istediğini belirtti.

Tecrübeli ve diplomat bir kişi olan Şeyh Ubeydullah, kendisinin ve bütün Sunni Kürtlerin Sultan'ın sadık vatandaşları olduğunu, herhangi bir kargaşalık çıkarma ni-

yetinde olmadıklarını ve Sultan'ın iyi niyetli himayesi altında, ülkenin barışı için her türlü gayreti göstermeye hazır olduklarını belirtti. Kürtlerin toplanma nedenini ise onların kendisinin "haç seferini" tebrik için geldiklerini ve sadece bunun dini bir hüürmet davranışından gayrı bir şey olmadığını sözlerine ekledi.

Konsolos bu konuda Şeyh 'e şöyle bir soru yöneltir:

—Bu dağlarda telgraf irtibatı yoktur. Bu kadar çabuk bütün bölgelerin Kürt liderleri ne şekilde haber alabildiler?

—Mekke'den dönüşümde İstanbul'dan geçiyordum, oradan Kürt beyliklerinin bulunduğu yerlere telgrafla Şemdinan'a varış tarihini bildirmiştim.

Konsolos görüldüğüne göre Ubeydullah'ın bu açıklamalarına ikna olup Van'a geri dönmek üzere yola çıkar. Yolda Çulamerik bölgesinde bulunan Suryani Başpiskoposu ile görüşür. Bu Başpiskoposun dini seviyesi Mar Şimon'dan daha yüksekti. Çünkü, Mar Şimon daha yüksek seviyede olan bu Başpiskopos tarafından vaftiz edilmişti. 80 yaşında bir ihtiyar olan bu Ruhani lider bütün bir gece boyunca Konsolosa aşağı yukarı tam bir asrın tarihini anlattı ve Ermeni ve Süryani Hristiyanlarının ne denli büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmış olduklarına Onu ikna etti. Konsolos oradan, tehlikeyi İstanbul elçiliğine bildirmek için hemen yola çıkar. Başkale'den geçerken Ermeni asıllı fanatik bir Türk olan Kumandan Paşa ile de bir konuşma yapar.

Sözü geçen devlet memuru da Kürt tehlikesi hakkında, Süryani piskoposunun elçiye söylediklerinin yakinen aynısını söyler ve sözlerine Sultan Hamid'in belalı bir Sultan olduğunu ve buna benzer birisinin şimdiye dek Osmanlı tahtına oturmadığını da ekler.

Konsolosu en çok endişelendiren, Osmanlı Paşası'nın şu ifadesi olur. Paşa şöyle konuşur: "Reform planına çok yanlış bir şekil verilmiş ve planın uygulanışı da çok yanlış olarak gerçekleştiriliyor. Çünkü, bu reform projesinde yalnız Ermeniler ve Süryaniler, başka bir deyişle yalnız Hristiyan unsurlar ele alınarak, Kürt unsuru 'vahşî başıbozuklar' olarak niteledirilerek büsbütün reform planının dışında bırakılmışlardır. Buranın en eski yerleşik halkı olan Kürtler incitildiklerinden büyük tahribatlar doğurabileceklerdir..."

Durumun gerçekten endişe uyandıracak şekilde olduğunu anlayan konsolos tekrar Van'a geri döndüğünde hazırladığı raporu İstanbul'a bir an bile geçikmeden gönderir. (G.Sasuni Age s. 99-100)

Şeyh Ubeydullah'ın ayaklanmasını önlemek için İstanbul, Van müftüsünü görevlendirdi. Müftü, Şeyh'in isteklerinin yerine getirileceğine dair söz verdi.

Ardından Osmanlı ordu kumandanı Semih Paşa da bir çok kez Ubeydullah'la görüşmüş, fakat Semih Paşa'nın ne telkinleri ne de vaatleri Ubeydullah'ı tatmin etmedi. İlişkiler gittikçe olumsuzlaşıyordu. Üstelik yer yer çatışmalar da oluyordu. Vergi için askerlerle gelen tahsildarlarla halk arasında çatışma çıkmış ve neticede 40 Osmanlı askeri öldürülmüştü.

Şeyh Ubeydullah adamlarını İran Kürdistan'ına da yolladı oradan da güç sağlamayı düşünüyordu. Ayrıca Ruslara da adam yolladı. Ruslar, Ubeydullah'ı desteklemekten kaçındılar. Ubaydullah Ruslara şantaj yaparak kendileri

yardım etmediği taktirde İngilizlerden yardım isteyeceklerinin de söylemekten geri durmadılar. Böylelikle Ruslardan yardım göreceklarine inanıyorlardı. Ruslar o sırada Osmanlılarla var olan statükonun devamından yana olduklarından bu teklife olumlu cevap vermediler. Çarlığın, İran'daki Kürtleride kapsayacak bir Kürt devletinden yana düşüncesi yoktu. Çünkü İran'la ilişkileri zaten "iyi" idi.

İngilizler ise o sıralarda Kürdistan'da bağımsızlıktan yana değildi. Bölge halklarının sürekli olarak çatışma ve sürtüşme içinde olması İngilizlerin daha da işine geliyordu. Böylelikle bu halkları birbirine karşı kullanıp kendi konumunu güçlendirmekten başka bir düşünceleri yoktu. Kaldı ki 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı devletinin yanında yer alan İngiltere bunun karşılığında savaşmadan Kıbrıs'ı da almıştı. Bu derece "iyi" ilişkiler içinde olduğu bir devlete karşı farklı davranması söz konusu olamayacaktı. Aynı zamanda Osmanlı devletinde reform yapılmasında öncülük edeceklerdi. Bu konuda Boti attı şöyle yazıyor:

"İngiltere hükümetinin amacı, gönderilen görevlilerin çeşitli kurumlarda daimi yönetici olmalarını sağlamak, böylece devletimizin buradaki politikasını tam olarak güvence altına almaktır." (Küçük Asya Takrirleri s.3 Aktaran Halfin Age s. 104)

Bu anlayış doğrultusundaki çalışmalar kısa zamanda ürün vererek İngiliz politikasının saray çevresinde önemli gelişmeler kaydettiğini göreceğiz. Bu sıralarda Osmanlılar İngilizlere oldukça güveniyorlardı. İngiliz komutanlarını kendi ordularının başına bile getirmekten çekinmiyorlardı. Bu anlayış sonraki yıllarda Alman yaklaşmasında da görülecektir.

İngilizler sarayla bu tür ilişkileri sürdürmelerinin yanı sıra Kürt beyleri ile de ilişkiler kurmaktan kaçınmıyorlardı. Amaç İngiliz etkinliğini kurmak olduğundan daha farklı bir şey beklemek zaten anlamsızdır.

İngilizler, Ubeydullah'ın çalışmalarını dikkatle izliyorlardı. Aynı zaman da Ubeydullah'ı kazanabilmek içinde çabalıyorlardı. İran ve Osmanlılar arasında bir Kürt devletinin ortaya çıkması halinde buna karşı tavırsız kalamazlardı. Üstelik İngiliz denetimini kurmak gerekiyor. Kimileri "*İngilizlerin Şeyhi desteklediğini yazar.*" (Halfin)

"Kutluk olan yerlere yardım perdesi altında çeşitli Allah ve para yardımı devam ediyordu. Başkale'deki diğer bir görüşmede Kiayton, İngiltere hükümetine iletmek üzere bir mektup aldı. Bu mektupta Şeyh, kendi amaçlarını belirtiyor ve artık yekvücut olmuş bulunan Kürtleri, birbirlerinden ayrılmalarının olanaksız olduğunu yazıyordu, İngiltere'nin dışişleri bakanı Granfil'e yazdığı mektupta, Ubeydullah'ın İran'daki Urmiye bölgesi vadisine ve İran'daki Amerikan misyonerlerine yazdığı mektubun içeriğinden söz ederek, şöyle diyordu:

"Şeyh Urmiye hakimî ikbalı Devleye ve Amerikan misyonerlerine gönderdiği mektupta, yakında silahlı kuvvetlerin başında oğullarını göndereceğini, gerek İran ve gerek Osmanlılar tarafından özellikle son zamanlarda Kürtlere verilen zararlar karşısında gereken tazminatı isteyeceğini, gerçek amacının da kendi topraklarında bağımsız bir Kürt devleti kurmak niyeti olduğunu belütiyordu." (Mavi Kitap, Osmanlılar 1881 s. 16 Aktaran Halfin Age s. 106)

Garı Sasunu ise Şeyh'in Urmiyedeki Amerikan konsolosu aracılığıyla İngiliz Genel Konsülüne iki şikayet mektubunun yollandığını belirtir. Şikayeti mektuplarında İran'daki Kürtlere karşı yapılan kötü uygulamalar eleştiriliyor. Ardından da İran'a ilişkin girişimlerde bulunacağını belirtiyor. Şeyh Raporunda; Şuca-i Dawle'nin 50 Kürdü astırdığını 100 bin tümen para cezası aldığı keza Han Murni Dawle'nin bazı Kürtleri tutukladığını ayrıca 25 bin tümen para cezası kestiğini ve yine Mahabad yöneticisinin Mangurlu Hamza Ağa'ya düşman olduğunu Hamza Ağanın aralarında gelişen bir olaydan sonra aşiretiyle birlikte dağa çıktığını belirtir. (Bak. G. Sasunu. Age s. 102)

"Ağustosun ilk günlerinde, ikiyüzyirmi aşiret reisinin katıldığı toplantıya başkanlık eden Şeyh Ubeydullah; bağımsız bir Kürdistan'ın gerçekleşmesi için son olanaklarına kadar çarpışacaklarını, kanlarını emen bu iki devletin boyunduruğundan kurtulacaklarını anlatan sözlerini bitirdikten sonra, uygulanması gereken savaş planı görüşmeye başladı.

Kararlaştırılan ilk plana göre, aynı anda İran ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde harekete girişilecekti. Mankur ve Mamiş aşiretleri Osmanlı sınırındaki kendilerine yakın Osmanlı kuvvetleri ile birleşip Şeyh'in büyük oğlu Gazi Mehmet Sıddık'ın yönetiminde önce Revanduz'a saldırıp orasını işgal ettikten sonra Bağdat üzerine yürüyeceklerdi. Şeyh Ubeydullah'ın Van'ı işgal için harekete geçtiği anda onun küçük oğlu Abdülkadir'de Amadiye ile Musul'a saldırıya geçecekti. Bağdat'taki bazı aşiretlerin reisi Ferhan Paşa'da Musul'a saldırdıkları sırada Şeyh'e yardım edeceklerine söz vermişti. Diğer kuvvetler ise aynı zamanda İran'a saldırıya geçeceklerdi.

Ubeydullah'ın uygulamasına geçmek istediği bu plan ciddi hatalar taşıyordu. Çünkü, aynı zamanda iki büyük devlete saldırmak onların kuvvetlerinin dışında bir davranıştı. Bu durumu kendileri de anlayınca planı değiştirdiler ve Ubeydullah liderlerini toplayarak şu konuşmayı yaptı:

"İlk saldırıyı askerleri Osmanlılara oranla zayıf olan İran'a yapmamız ve önce İran'daki topraklarımızı ve kardeşlerimizi kurtarmamız daha uygun olacaktır. Özellikle, Azerbeycan gibi zengin bir bölgeyi işgalimiz, bizi maddi yönden de bir hayli destekleyerek, ikinci düşmanımız olan Osmanlılar üzerine saldırıyamızı daha kolaylaştıracaktır." dedi (Halfin Age s. 108-109)

Ermeni Gazetesi Muruç'un yazarı Tarık, İran egemenliğindeki kısımda 12. Kısrık aşiretinin Şeyh'in yanında saf tuttuğunu yazmaktadır. (Bkz. G. Sosuni. Age. s.103)

Bu plan çerçevesinde Abdülkadir ve Mekri aşiret reisi Hamza Ağa'nın kuvvetleri Tebriz'e, Mehmet Sıddık ile Halife Mehmet Said'in kuvvetleri Urmiye ve civarlarına yöneleceklerdi. Osmanlılar başlangıçta Şeyh'i İran aleyhine kullanmak için desteklediler.

İstanbul'da bulunan Bedri hanlardan Bahri Bey de Hakkari'ye yollandı. Bahri Bey, Mamiş, Mankur, Biran aşiretleri arasındaki anlaşmazlıkları çözdü. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 4. Fırka komutanı Samih Paşa'nın da desteğiyle, Ubeydullah İran'da bir çok bölgeyi denetim altına aldı. İngilizler de silah yardımıyla bu-

lunduğundan birçok aşiret iyi bir donatıma sahip olmuş oluyordu. Bu durumu rapor eden Rus dış işleri bakanlığı yardımcılarında Yusufoviç'in raporları önemlidir. İran Kürteri Şeyh'i bir kurtarıcı olarak görüyorlardı. Bölgedeki diğer azınlık milliyetleri de (Ermeni, Asur) etkileyen Şeyh onları da yanına almıştı. W. Aegolton gelişmeleri şöyle aktarıyor;

1880 yılının yaz aylarında İran hükümeti, kendi ülkesinin sınırları içinde bulunan Kürtlere karşı suç nüfeliği taşıyan bir takım girişimlerde bulundu. Bunun üzerine Şeyh, bu icraatın kurbanlarının intikamını almak için harekete geçti. İran tarafındaki Mungur aşireti lideri Hamza Ağa ile anlaşarak ve Osmanlı Kürdistan'ında yaşayan yoksul Kürtlerden de bazı suvariler toplayarak, 20.000 savaşıncının başına geçti ve dağ geçitlerinden geçip, Urmiye (Rızaiye) nin güneyinden ve batısından İran'a girdi. Emrindeki kuvvetlerin bir bölümünü de oğlu Şeyh Abdülkadir'in komutasına verdi. Daha sonra Mehabad adıyla tanınacak olan Sablax şehrini hiç bir direnmeyle karşılaşmadan işgal eden Şeyh Ubeydullah, daha sonra Meyanduwab üzerine yürüdü ve orada yaşayan Azerbaycanlıların bir oğlunu kılıçtan geçirdi. Arkasından da Kürt askerleriyle birlikte Meraxe'ye doğru ilerledi ve bir İran suvari birliğini yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi Tebriz halkının yüreğine büyük korku saldı.

Kürter daha sonra Urmiye yakınlarındaki dağlık bölgeye çekildiler ve misyonerlerin deyimiyle "kurtların koyun sürülerine saldırmasına benzer bir saldırı" ya geçmek üzere hazırlık yapmaya başladılar. Hükümet görevlileri İran ordusu birliklerinin yardımlarına koşmak için yola çıktıklarını öğrenince Dr. Cochran'dan, Sehnir dağına çıkıp Şeyh'le teslim olması konusunda konuşmasını istediler. "iyi niyetli" doktorda, Kürt aşiretlerinin girişebilecekleri bir genel saldırıda ölüm ve talan edilme tehlikesiyle karşı karşıya olacak olan bölgedeki Hristiyanları kurtarmak amacıyla, kendisinden istenen işi yaptı.

İşte, tezgahlanan bu oyun ve engelleme yüzünden Şeyh, inisiyatif ve zamanlama unsurlarını kaybetti ve müttefiklerinin saflarında anlaşmazlıklar ve bölünmeler hızla yayılmaya başladı. Nitekim birkaç gün sonra İran ordusunun gönderdiği yardım birlikleri bölgeye ulaşınca, Şeyh Ubeydullah, kendisine bağlı olan en yakın adamlarıyla birlikte, Osmanlı tarafındaki dağlara çekilmek zorunda kaldı.

1881 yılında Şeyh Ubeydullah, önemli anlaşmazlıklar konusunda İran Şahu ile muhtemelen anlaşmış olan Osmanlı Sultanı'na boyun eğdiğini ilan etti. Bunun üzerine Osmanlılar kendisini Mekke'ye sürdüler ve 1888 yılında orada öldü. (W. Aegolton, Mahabat Kürt Cumhuriyeti s. 28-29)

Harekete geçen güçler İran'daki Kürtler'in de yardımıyla hızla ilerlediler. Sıddıkın kuvvetleri Ardahan'a saldırdığında 80 bini bulmuştu! Tebriz ve Urmiye yakınlarında ise Ubeydullah'ın kuvvetleri işi yağmacılığa dökünce işler değişmeye başladı. Henüz Urmiye ve Tebriz'de ele geçirilmemişti.

İngilizleri, Tahran elçisi Abud, Urmuye'ye gelerek şehrin teslimi için Urmiye komutanını etkilemeye çalıştı. Gösterilen tepki nedeniyle tekrar geri döndü.

Şah, olayların ciddi bir gelişme göstermesinden hoşnut değildi. Gücünde yalnız başına yetmediğinden Çarlığa başvurdu. Tahran'daki Rus elçisi Petresbur-

ga telgraf çekerek Osmanlıların bu girişimlerinin durdurulması için istekde bulunur. Rusya asker gönderme talebinde bulunur. Fakat Rus elçisi kabul etmez sorununu diplomasi yoluyla çözmekten bahseder.

"Rusya'nın baskısı ve ondan daha önemli olan Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlılar açısından tehlike göstermeye başlaması, Osmanlı hükümetini tedbir almaya ve giderek Kürdistan'a asker yığmaya sevketti. Ubeydullah, gerek kuşatma altında bulunan Urmiye hakimine gönderdiği mektupta, gerekse Amerikan misyonerlerine yaptığı açıklamada Osmanlılar'dan ve İran'dan ayrılarak bağımsız Kürt devletini kurmakta inançlı ve kararlı olduğunu açıklamıştı. Bu sözler Osmanlıların, Kürteri İran aleyhine kullanmakta oldukları görüşlerinde yanıldıklarını meydana koydu. Politikalarının geri tepmekte olduğunu anladılar, bir zamanlar destekledikleri Ubeydullah'ın şimdi aleyhine döndüler." (Halfin Age s. 112)

Osmanlı birlikleri Ubeydullah'ın kuvvetlerini kuşatmaya başlar. Aynı zamanda Şeyh'e **"iyi niyet heyetleri"** yollayarak, iknaya çalışırlar.

İran kuvvetleri de bu sırada saldırıya geçer. İranlılar Şeyh'i sevmeyen Makmini Timur Bey'i de taraflarına çekerler. Kürdü-Kürde kırdırma politikası bu arada geçerli olur. Makmini Timur Bey Ubeydullah'ın elinden bazı yerleri İranlılar lehine alır. Şeyh İran'dan geri çekilir. Şeyh Navçî'deki yerine döner. İran'daki bazı Kürt aşiretlerinin önderi de Şeyh'le birlikte Hakkari'ye gelirler.

"Bu olaydan sonra İran'daki Kürterin durumu dayanılmaz hale geldi. Savaşta uğradıkları zararlar yetmezmiş gibi, bu defa da İran yöneticileri tarafından işkence edilmeye başladılar. Bastırılan ihtilalin arkasını küle katliamları izledi. Çocuk, yaşlı ve kadın gözetmeden binlerce Kürt öldürüldü. Mallarına el kondu. İkiyüzden fazla Kürt köyü yakılıp yıkıldı." (Halfin Age s. 113)

Kürdistan'ın bir çok yerinde halkın direnişlerini kırmak için baskılar arttırıldı. Vergiler daha fazla toplanılmaya, daha fazla yağmalar yapılmaya başlandı. Öyle ki bu duruma Rusya bile müdahale etti.

"Rusya'nın politikası Kürdistan'da yeniden çıkacak bir ihtilalle zarar görecektir. Bunun içindir ki İran'ın Kürtlere reva gördüğü vahşiyane davranışı derhal terketmesi gerekiyor."(Rus dış politika arşivi Zeynofif 7 Şubat 1881 tarihli mektup Aktaran Halfin s. 114)

Fakat, İran'daki Kürtlere yönelik baskılar durdurulmadığı gibi daha da arttırıldı.

Osmanlılar Şeyh'e karşı şiddet politikası uygulamadı. Kürtleri eskiden beri kullandıkları gibi İran'a karşı kullanma yoluna gittiler. Osmanlı subaylarından bazılarını Şeyh'in kuvvetlerini eğitmesi için yolladılar. Ayrıca silah da verdiler. Kürdistan'ın bir çok bölgesinden asker toplanılması için Ubeydullah'a yardım ettiler. Amaç yine İran'a karşı Kürtleri tampon olarak kullanmaktı.

Şeyh Ubeydullah İstanbul'a gitmeden evvel yine Ruslar'a çağrıda bulunuyordu. Ruslar yine olumsuz cevap vererek Osmanlı desteğindeki İran'a saldırıdan yana olmadıklarını bildireceklerdi.

İngilizler, Ubeydullah hareketinin yenilgisinden sonra yine Kürt aşiret önder-

leriyle ilişkilerini sürdürmeye çalıştılar.

Osmanlılar'ın o sıralarda İranla ilişkileri iyi değildi. Kendileri doğrudan böyle bir savaşa girdikleri taktirde çok daha farklı sonuçlarla karşılaşabileceklerinden Kürtleri öne sürerek İran, üzerinde emellerini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle de İran'daki elçileri aracılığıyla İran'dan Ubeydullah'ın 1870-76- 1881 yılları arasındaki uğradığı zararları talep ettiler. Aksi taktirde İran'daki Kürtlerin tekrardan ayaklanabileceğini söylediler. İranlılar bu istekleri red ettiler. Gerekçe olarak İran'a karşı savaşını ileri sürdüler. İranlılar, Rusların desteğini de kazanmaya çalıştılar. Ruslarda, İranlılar Azerbaycan'da uğradıkları, zararın ödenmesini talep etmelerini istediler. Osmanlılar bunu red ettiler.

İstanbul'daki İran safiri Devletine gönderdiği bir yazıda

"Avrupadaki sömürgelerini yüten Osmanlı Devletinin, doğuda bir İslam birliği kurmak emeline bulunduğu" bildiriyordu. "Ayrıca kurulacak birliğin içinde egemen zümrenin sunni müslümanlardan oluşacağıda gerçek olduğundan, Osmanlı hükümeti Kürtleri kendilerine karşı çıkacak olan Şii (Alevi) İranlılara yada başka dinlere mensup olanlara saldırtmak için kışkırtıp hazır duruma getirmektedir." (Halfin Aktaran Age s. 118)

İran, yalnız kalmak için Rusların yardımını tekrar istedi. Hatta Rusya ile arasındaki uzlaşmazlık konusu olan araziye Ruslara vereceklerini belirttiler. Ruslar, Şah'a yardım edeceklerini söylediler. Rusya, Şah'lığın zayıf duruma (Osmanlı devleti karşısında) düşmesini istemiyordu.

Şah, Ubeydullah daha sonra İstanbul'dan kaçarak, Hakkariye gelir.

"Bu haber doğruydı. Çünkü bir süre İstanbul'daki Rus Genel konsolosluğunda gizlenen Şeyh, hazırlanan sahte bir tüccar kimliği ile Rus gemisine binerek Bol'a geldi. Buradanda Tiflis'e, Erzurum'a, Beyazid'e uğrayarak Hakkariye geçti. Daha sonra Şeyh'in bu kaçışının İstanbul hükümetinin hazırlamış olduğu bir plan sonucu olduğu anlaşıldı. Şeyh'le Osmanlı hükümetinin yaptığı bir gizli anlaşma sonucunda, bu yol izlenerek Ubeydullah'ın Hakkari'ye dönüşü sağlanmıştır" (Halfin Age s. 119)

Ruslar, Ubeydullah'tan gelen her türlü girişimin arkasında Osmanlılar'ın olduğunu düşünüyorlardı. Ama yanılıyorlardı. Ruslar'ın Osmanlılarla ilişkileri iyi değildi. Osmanlıların zararına gelişecek bir mücadele kendilerine de zarar getirmiyorsa desteklemekten kaçınmadıkları ve kaçınamayacakları açıktı. Bağımsız bir Kürdistan'ın İran'la iyi ilişkiler içinde olan Rusya'nın işine gelmiyordu. Onlarında amacı diğerleri gibi Kürtleri kullanmaktı.

Şeyh'in Hakkari'ye gelişi hemen etkisini gösterdi. (1882) Çeşitli aşiretler yine Şeyh'in etrafında toplanmaya başladılar.

Şah, Ubeydullah'ın bölgeden uzaklaştırılması için Ruslar'a ve Osmanlı'lara baş vurdu.

Şeyh Ubeydullah İran'ı Ruslar'ın desteklemesinden dolayı bu sefer politikasını değiştirmeye başladı. Bu nedenle Rusya'ya haber yolladı.

"Bunun içindirki, Ubeydullah Hakkari'ye geldikten sonra temsilcisi olan Ali Kasrımoğlunu Van'daki Rus konsolosu Kamsarkan'a gönderdi. Ali Kasrımoğlu, kendilerini, eğer Rusya kendilerini destekleyecek olursa, Ubeydullah'ın bütün Kürdistan'ı

harekete geçirmeye hazır olduğunu ve bunun içinde Rusya'dan maddi yardım istemediklerinin, artık Osmanlı yönetiminde yaşamak istemediklerini, kendi olanakları ile bunu başarabileceklerini açıkladıktan sonra. Eğer Rusya yardımında bulunur ve sonuçta kendileri zafere ererlerse, Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı Devleti ve İran'daki bütün Kürtleri Rus vatandaşı yapacağını, Kürdistan'ı Rusya ile birleştirmek niyetinde olduğunu da sözlerine ekledi. Bizim amacımız Kürt ulusunu bu iki devletin zulmiünden kurtarıp refahını sağlamaktır, dedi. (Halfin Age s.120-21)

Rus elçisi aldığı direktif üzerine yardımı yapamayacağını, ancak Osmanlılara karşı baş eğmemesini önerir.

Ruslar'ın, Avrupa devletleriyle arasının iyi olmaması, Osmanlıları İngilizlerin desteklemesi nedeniyle Ubeydullah'a o an yardım engelliyordu. Hatta Osmanlı devletine baş vurarak Şeyh'in Kürdistan'dan uzaklaştırılmasını talep ettiler.

Abdülhamit, Ubeydullah'ın Rusya hakkındaki düşüncelerini öğrendiğinden onun Mekkeye sürgün edilmesini istedi. Ayrıca Kürtler ayaklansalar dahi bir netice alamayacaklarını biliyorlardı. Şeyh Mekke'ye sürgüne yollanır. 1883'de orda ölür.

Osmanlılar, Kürdistan'da o sıralarda daha yumuşak bir politika uygulamaktan yanaydılar.

Bu sıralarda Erzurum'daki Rus konsolosu **Dinitin** yazdığına göre

"Osmanlı hükümeti, yerel yöneticilere emir vererek Kürt aşiret reisleri ile samimi ilişki kurmalarını ve onları tatlı sözlerle, iyi davranışlarla kendilerine bağlamalarını istedi. Bu amaçla Kürdistan'da özel olarak hükümet tarafından dini medreseler açılmasını plana aldıklarını, bu davranışların nedeninin de , yeni bir özgürlük hareketine kalkışmaya meydan vermemek olduğu anlaşıyordu."

Osmanlı Valileri bulundukları yörelerde Kürtlerle daha iyi bir ilişki kurmaya yöneldiler. Medreseler açmaya, ayrıca kendi aralarındaki bazı sorunların çözümünde aracı oldular. Böylelikle Kürtler'den dahi iyi yararlanacaklarını umuyorlardı. Şeyh Ubeydullah'ın akrabalarından Şeyh Nurullah'ı da Kürtlerin reisi olarak atadılar.

Osmanlılar bu sıralarda Hamidiye alayları oluşturmaktan yana politika izlediklerinden Kürtlerle ilişkileri daha değişik bir tarzda kabul etmeye yöneliyorlardı.

İran Kürteri arasında da hoşnutsuzluklar devam ediyordu. Bazı aşiret reisleri kendi çıkar veya vergi, asker toplamadaki kanunsuzluklardan dolayı yönetimle zaman zaman çarpışıyorlardı. Şah, Kürt reislerini çatışmaların olduğu bölgelerde görevler vererek, çatışmalara son verdittiler.

Bu konuda **İslâm Ansiklopedisi**nde şöyle yazar:

1878'den sonra Türkiye'nin zayıf düşmesi, Berlin muadehesinin Ermenilere istâhata karşı gizli mukavemeti ve 1885'ten itibaren Ermeni ihtilâli hareketinin Rusya'ya, İsviçre'ye ve Londra'ya bağlı olarak inkişâfı, Kürtlerin ve Kürt derebeylerinin sultanı

altında yaşamakta olan Ermenilerin o zamana kadar oldukça sükun içinde geçen hayatlarını karıştırdı. 1891'e doğru bilâhare, Anadolu islahatını tatbik mevkiine koymağa memûr edilen Şakir Paşa, Rus kazaklarınınunkine benzer. Kürt olayları ihadasını düşündü. Bu islahatın gâyesi Kürtleri terbiyeye tâbi tutmak ve Osmanlı devletine bağlamak idi. Tecrübe memnuniyet verici telâkki edilmediğinden, Hamidiye alaylar hafif süvari birlikleri haline ifrağ edildi. Hamidiye alaylarının ihdâsı, Kürtlere verilen rol ve uyandırdığı ihtiraslar ile mühim hareketlere yol açtı ve kabûleler arasında kanlı mücadeleler oldu... Aynı zamanda Ermeniler ile Kürtler arasındaki münasebetler kötüleşti. 1894 yazında, Şaşun'da kanlı mücadeler oldu ve Ermenilerin oturduğu talori (Dalvorikh) nahiyesi 5 köyü ile beraber, Tahrip edildi.

Şaşun vak'aları Ermenileri harekete geçmelerine ve bunların, Kürtler'in fââl iştiraki ile bastırılmasına yol açtı. Bu arada 1895 senesinde, Hakkari Kürtler arasında çabuk bastırılan bir isyân teşebbüsü oldu. Bu hareket Hristiyanlara karşı değildi. XX. asrın başlangıcından umumi harbe kadar Kürtler ile Ermenilerin karşılıklı durumları oldukça sakın görünüyordu." (İslam Ansiklopedisi, Kürtler Maddesi, s. 1106)

Mekke'den dönen Şeyh Ubeydullah, İstanbul'da padişahca hoş karşılanır. Padişah, Şeyh'den yararlanmak istemektedir. Şeyh'in aracılığıyla Ermenilere yönelecek Ermenistan'ı Kürdistan haline getirecek böylelikle de Avrupa'nın eleştirileri karşısında "Kürtler yaptı, yapıyor" diyerek aradan sıyrılacaktır. (Bkz. Garo Sasuni Age S. 101) Keza G. Sasuni padişah'ın Şeyhi Pan-Islamizm politikasına göre biçimlendirerek İslam ülkelerini Osmanlı halifeliğinden ayrılmasının önüne geçecekti. Ayrıca din adına yapılacak savaşlarla Ortadoğu halkları birbirine düşürüleceği gibi, onları ulusal benliklerinden uzaklaştırarak asimile etmeye çalışılacaktı.

Osmanlılar'ın İran'ın zayıf düşmesinden her zaman kârı vardı. Ayrıca Ubeydullah'ın bölgede en etkin Şeyh olduğunun farkındaydılar. Han Şeyh'in hemde İranlıların birbirleriyle çarpışmaları halinde zayıf düşeceklerini biliyorlardı. Bu nedenle olaya seyirci kalmaları veya destek çıkmaları işlerine geliyordu. **"Çizmeyi aşmadığı oranda"**

"Burada çok ilginç bir konuyu belirtmek isterim. Sefere başlamadan önce Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdülkadir bir fetva çıkararak bütün Kürtlere, Ermenileri ve Süryanileri kırmalarını ve onlara dokunmamalarını nasihat etti. Sefer esnasında mavi bayraklar yaptırarak bütün Hristiyanlara, sefer halinde olan ordunun onlara dokunmaması için evlerine bu bayraklardan asmalarını emretti. Gerçekten de Azerbeycan seferi esnasında İranlılar ve onlara taraftar Tatarlar insafsızca kıırma uğratıldıkları halde, genellikle Hristiyanlara dokunulmadı, Halbuki, Şeyh Sıddık'ın ordusu ise geçtiği bütün yerlerde istisnasız hasarat meydana getirdi. Öyleki, yüzlerce hatta binlerce Ermeni ve Süryani bu sefer yüzünden öldürüldü. Şeyh Sıddık'ın gaddarlığı ve dini tutuculuğu Sultan Hamid tarafından aranan nüeliklerdi." (G. Sasunu Age s. 104)

Şeyh Ubeydullah'ın (1885) , kendisine Urmiye Hristiyanlarını kılıçtan geçir-meyi öneren taraftarlarına şu cevabı verdiği söylenir. Biz Kürtler, Türkler için ancak Hristiyanlara karşı bir ağırlık unsuru olarak gerekliyiz. Hristiyanlar kal-

mayınca, Türkler işkencelerini bize karşı yönelteceklerdi. (Kürtler, Nikitin, s. 26)

Fransız Elise'e Reclus (Nouvelle Geographie Universelle "1884 adlı kitabında..."*"Onlar (Kürtler) orada bir ulus halindedirler ve epey güçlü bir ulus, o dereceki Osmanlılar ve İranlılara karşı hiir bir devlet teşkil etme azmindeydiler. Bu son seferden sonra meydana gelen isyanların büyük bir kısmının amacı gerçekten siyasi bağımsızlık kazanmak idi."* (s. 342. Aktaran G. Sasuni Age s. 67)

Ermenistan Kürtlerinden araştırmacı Celile Celil, G. Sasuni'nin "icazetli" anlayışını çürüten bir alıntıyla konu daha da aydınlığa kavuşacaktır.

Şeyh Ubeydullah bir toplantıda şunları söylüyordu;

"Şah ve Sultan Kürterin kan emicileridir ve yaşamımızı sürdürme yolu üzerindeki engellerdir. Bunun için baba ve atalarımız, Kuran yolunda giden herkesi din ve ülkenin kurtuluşu için kendilerini kurban etmeye çağırıyorlar" (Celile Celil, Jiyana Rewşenbiri û siyasi ya Kurdistan, Kürtlerin siyasal ve kültürel yaşamı, s. 21 Jina Nû yay.)

"Eldeki fırsatı bilinçli kullanmak gerekir. Şimdi Farslar, Kürtlere karşı savaşıyorlar ve tüm kuvvetlerini bu savaş için seferber etmişler. Bunun için İran'dan başlamak menfaatimizdir. Şimdi İran güçsüzdür ve eğer biz, Kürdistan'ın bu parçasını ve kardeşlerimizi özgürlüğe kavuşturup hayır ve bereket dolu böyle bir ülke elimize geçerse..... Osmanlılara karşıda bize destek olacaktır". (C.Celil Age s. 22)

Mekke'den Hac'dan dönen Şeyh Ubeydullah İstanbul'da oldukça iyi karşılanmasını ve sonraki gelişmeleri göz önünde tutup değerlendiren Garo Sasuni Şeyh'in "icazetli" bir savaş çıkardığını söyleyecektir. Şeyh'in ve Padişah'ın amacına Ermenistan'ı yok etmek olduğunu yazacaktır. (Bks. Age s. 101)

Padişah'ın Şeyh'ten yararlanmak istediği açıktır. Hem İran'a, hem Rusya'ya hem de diğer topluluklara karşı Ubeydullah hareketinin bastırılmasından sonra bölgedeki İngiliz çalışmalarına ilişkin olarak Halfin şöyle yazıyor.

"Olayları adım adım izleyen İngiliz politikacıları çalışmalarını sürdürüyorlardı. Hindistan'daki İngiliz askerlerinin ve Bengal kuvvetlerinin kumandanlarından Mühendis Bil, Kasım 1878'de Van'a gelerek incelemelerde bulundu. Buradan da diğer illere geçti. Çölemerik'e giderek Nasturi'lerin Patriği Marşamun'la görüştü. Ona Kürtler ve Osmanlılarla herhangi bir ters davranışa kalkışmamalarını, özellikle Ruslarla hiçbir temas ve anlaşma yapmamalarını tavsiye etti."

Bu hummalı faaliyetlerden Bil'in Britanya hükümetinden aldığı emirleri yerine getirdiği anlaşıyordu.

Bil'in gülmesinden sonra Musul'a atanan Laş, önce Hakkari'ye uğradı. Buralarda bir süre çalışıp propaganda yaptıktan sonra Musul'a geçti. İngiliz ajanlarının yoğun çalışmalarından rahatsız olan Rus asker ve politikacıları, olanları hükümetlerine bildirerek İngilizlerin bu sıralarda mahalli Kürt reislerini bol para ve armağanlarla kendilerine bağlayarak bir hayli etkinlik sağladıklarını bildirdiler. Hristiyanlar arasında daha da fazla destek sağladıklarını haber verdiler." (Age s. 124-125)

1880'de Kürdistan'da, İngiltere'nin konsoloslu olarak bulunan Henri Trotir şöyle yazıyordu.

"Van'da onyedi tane Kürt reisi, orada yaşamakta olan kırkbin Kürt vatandaşı adına hazırlamış oldukları mazbatayı, o sırada idari ıslahat için Van'a gelmiş bulunan Sultanın mebusuna takdim ettiler. Kürtler bu müracatlarında hükümetten gereken masraflarını kendileri karşılamak şartı ile mektep yapılmasını mecburi askerlikten muaf tutulmalarını ve buna karşılık olarak da Hristiyanlara tatbik edilen bedel usulünün kendilerine de uygulanmasını, hatta Hristiyanlara nisbelle daha fazla bedel ödemeyi kabullendiklerini bildiriyorlardı. Kürtler, kendilerine reva görülen düşmanca davranışlar karşısında bir de mecburi askerliği çok ağır buluyorlardı ve kendilerine köle muamelesi tatbik eden Osmanlıları savaşlarda başkalarına karşı müdafa etmek istemiyorlardı." (Küçük Asya Kürtleri C. 7 s. 11)

Hindistan Kralının temsilcisi, İngiliz Dışişleri Bakanı aynı zamanda tarih yazmalarıyla da tanınan D. Cursan, Kürt meselesine de eğilen "Fars ve Fars meselesi" adlı kitabında bir takım bilgiler var. Ama bu bilgiler çoğunlukla bir çok yazar da da görüldüğü gibi doğruları yansıtmamaktadır. Şöyle yazıyor;

"Kürtlerin tarihi bilinmiyor. Tahminen bu ulus tarihsiz ve edebiyatsızdır. Bunları, kendilerine daima manasız düşmanlık gösteren ulusların arasında yaşamaları, toplumsal bünyelerinde düzensizlik ve kargaşalığın yer almasına neden olmuştur. Eğer Kürtlere kuvvelli ve adil bir elin idaresinde yaşama imkanı sağlanırsa bunlar düzene boyun eğerek itaatkâr olurlar" (Cilt -1 s. 522 Aktaran Halfin s.12)

Kuşkusuz ki itaat ettirmesi gereken toplulukta İngilizlerdi. Yine şöyle yazıyor;

"Halk cidden bön ve cahil... öyleki, talim-terbiye, kütap ve mektep nedir bilmiyorlar. Onbinde birisi bile okuma- yazmayı doğru düürüst başaramıyor. Buralardaki diğer halklara nisbelle daha çok isyankâr ve hileciler." (Aynı yerde)

Acaba Kürtler neden bu kadar cahildir? Nedenlerini yazar hiç sormuyor. Olayların farkındadır fakat kendi devletinin çıkarları söz konusu olduğu için böyle davranmakta ve yazmaktadır.

Oysaki bu cahil iddiaya karşı Kürtlerin Şekspiri Ahmedê Xane ve diğer alimler 17. y.yılda yazdığı büyük yapıtı **Mem û Zin**'de "Kürtler, okusuh-yazsın ki kimse onlara kitapsız ve görgüsüz demesin" şeklinde çok önceden yanıt vermişti.

Kürt halkı tersine varlığını korumaya çalışan, direnen "en basit şartlar içinde yaşamaya mecbur olan bir halktı" (Halfin)

19. Yüzyıl ABD Politikası:

ABD kapitalistlerinin ortadoğuda o dönemlerde ekonomik çıkarları olmadığı için ancak gelecekteki çıkarları açısından misyonerler bulundurmakta idiler.

ABD'liler 1819'da İzmir'de öncelikle faaliyete başladılar.1863'de de İstanbul'da kurdukları Robert Kolej'i aracılığıyla politik faaliyetlerini sürdürmeye başladılar. Ayrıca burasını çalışmalarının merkezi haline getirerek Kürdistan'da ki örgütleriyle ilişkilerini sağlamaya çalışıyorlardı.

Buna paralel olarak Amerikan misyonierleri de, Hristiyanlığı yaymak perdesi altında geniş ölçüde casusluk yapıyorlardı. Bu konuda Van'daki Konsolos vekili **Kurubakyi'nin** bildirdiklerine göre;

"Amerikalılar buralarda açtıkları okullarda, ulusun yararına değil, kendi çıkarlarına çalışıyorlar. Başarılı olduğu halde ulusal düşüncelerini koruyanlara yüz vermiyorlar. Bu öğrencileri okullardan uzaklaştırıp ve başarılarını dikkate almıyorlar. Bunların amacı ulusun kültür ve teknik düzeyini yükseltmek değil, kendi amaçlarına hizmet etmektir. Bunlar halka tarımsal, teknik, sinai ve tıbbi yardım adları altında bir takım göstermelik çalışmalarda bulunuyorlarsada, aslında bunların hepsi aldatmacedan ileri gitmiyor. Doğuda bir hastane veya sağlıkevi bulmak kolay bir iş değildir"

Kulbakyin sözlerine şunları ekliyordu: *"Halk artık bu sahte yardımcıların niyetlerini anladığı, özellikle müslümanlara Hristiyan dinin alı propagandalarının yapılmasına karşı çıktığı için tepki göstermeye başladı."*

Nütekim Gevher köyünde halkın bu misyonierlerden Amerikalıları tartaklayıp, kovması üzerine harekete geçen Osmanlı yöneticileri misyonierleri halkın hoşnut olmadığı yerlerden uzaklaştırma kararı alması ve bunun uygulanmasına başlanması üzerine, İngiliz diplomatlarından sınır çizimi komisyonu üyelerinden Villiams, şiddetle üiraz etti ve uygulamayı durdurdu." (Halfin Age s. 125)

Hristiyanları denetleme adı altında Kürdistan'a ve Osmanlı bölgelerine gelen çeşitli devlet yetkililerinin amaçları daha başkaydı. Kendi sömürgecilik ilişkilerini kurabilmenin yollarını araştırıyorlardı. Bunun içinde okullar açmak, kiliseler yapmak vs. idi. Amerikalılar 1890'na kadar 198 kilise açmışlardı. 891 misyonier, 11809 misyonier yardımcısı vardı. (Bak. Halfin Age S. 126) Ayrıca 464 ilkokul, 44 de Orta dereceli okul açmışlardı. Sonraki yıllarda bu sayı daha da artmıştı. Hristiyanlığın yayılmasına da çalışıyorlardı. Halfin'e göre bu sayı aynı yıllarda 30 bini buluyordu.

Misyonierler ayrıca, Kürdistan'dan arazi alıyorlardı. Diyarbakır'daki Rus konsolosu **Yakimaniskin'in** belirttiğine göre kilise papazlarının taşınmaz malları 20 bin sterlin dolayındaydı. Aynı uygulamalar İran'da ve Asya'nın diğer ülkelerinde de uygulanıyordu. Böylelikle de bu devletlerin bölgedeki rolleri ekonomik-politik-ideolojik olarak etkinlik kazanıyordu. Aynı zamanda da rekabet artıyordu.

Amerikalılar faaliyetlerini **"American Board of Mission"** üzerinden yapıyorlar. Amerikalılar geleceğe yönelik çalışmalarda(bugünde Güney Kürdistan ve Kürdistan'ın diğer parçalarında var) bulunurlar. 1895'de 20 bin öğrencilerinin bulunduğunu kaynaklar göstermektedir. O sıralarda Van'da Rus konsolos vekili şöyle açıklıyordu Amerikan siyasetini;

"Amerikalılar buralarda açtıkları okullarda ulusun yararına değil, kendi çıkarlarına çalışıyorlar. Başarılı olduğu halde ulusal düşüncelerini koruyunlara yüz vermiyorlar. Bu öğrencileri okullardan uzaklaştırıp başarılarını dikkate almıyorlar. Bunların amacı ulusun kültür ve teknik düzeyini yükseltmek değil, kendi amaçlarına hizmet etmektir.."(s. 125)

Bütün alıntılarda da görüldüğü gibi amaç açıktır. Kendi çıkarlarına o dönemdeki batılı güçlerin siyasetlerine denk düşmediğinden Kürdistan'daki ayaklanmalara karşı çıkmışlardır.

Emin Ali Bedirhan İsyanı (1889)

Bedir Han Bey'in oğulları Emin Ali ve Mithat, Bayburt çevresinde isyan etmişler fakat kısa bir süre sonra yenilip dağlarda saklanmışlardı.

İstanbul'daki çevreleri Emin Ali ve Mithat'ın afedilmeleri için Padişaha gitmeleri sonucu olayların daha da büyümemesi için affedilip İstanbul'a getiriliyorlardı.

Mithat ve Emin Ali İstanbul'da da gizli faaliyetlerine devam ederler.

Mithat daha rahat hareket edebilmek için Mısır'a gider. Orada **Kürdistan adlı gazeteyi çıkarır**. Fakat kısa bir süre sonra ölünce kardeşi Abdurrahman Cenevre'de **Kürdistan dergisini** çıkarır. Daha sonra Folkston ve Meşrudiyetten sonra da İstanbul'da yayınlamaya başlar. Garo Sasuni Kürtlerin savaşı bir topluluk olmasına rağmen neden işgalciler karşısında başarısız olduklarını şöyle izah etmektedir.

"1- Kürt külesinin çoğunluğunun yazılı edebiyatlarından haberleri yoktu ve dolayısıyla Kürtler fikri ve Kültürel faaliyetlerden yoksundular."

2- Dağlarda yaşayan bir ulus olduğundan dolayı uygar dünya ile ilişkileri azdı.

3- Ülkenin ekonomik ve ticari hayatı "çobanlık dönemi" ilişkilerinden öteye gidememiştir.

4- Aşiret ve feodal idareye özgü sistem daima hükmünü muhafaza etmiştir.

5- Kürt ulusunun bağımsızlık istemi genellikle yalnız aşiret bağımsızlığı düzeyinde kalmıştır." (Garo Sasuni Age s. 46)

Kürtler, aşiretsel bağımsızlıklarına daha önem verip, Kürdistan'ı kurtarma fikrine yönelmemişlerdir. Merkezi bir devlet kurmak için bu Kürt Beyliklerinden her birinin yeterli bir güce sahip olmaması yani birinin diğerleri üzerinde egemen olmaması aynı zamanda aralarında anlaşmakta birlik yönünde çalışmamalarının yanı sıra İran ve Osmanlı devletlerinin baskı ve "böl-yönet" politikalarının bunda önemli payı vardı.

Kürdistan'da İdris-i Bitlis-i, O, da Sunni aşiretler üzerindeki etkisinden ve Osmanlılardan aldığı güçle Kürdistan'daki Beylikleri, Osmanlılardan yana bir araya getirmişse de ayrı bir devlet kurmaya yönelik çalışmaları yoktur.

Hamidiye Alayları:

Padişah Abdülhamit dönemi içindeki ve dışındaki çöküş nedeniyle bütünüyle baskıcı bir yol izlemeye başlamıştı. İçteki muhalefeti susturmak ve gelişen ulusal kurtuluşcu mücadeleleri durdurmak için çözümü böyle olanaklı görüyorlardı.

Kürdistan'daki gelişmelerin önünü almak için Hamidiye alaylarını örgütletti di Abdülhamit. Aşiretler birlikler halinde örgütlenilmeye gidildi. Bu uygulama ancak aşiretlerden istekleri olduğu müddetce geçerliydi. Bu teşkil edilen olaylar

Kürt-Türk-Arap aşiretlerinden oluşturulacaktı. Fakat pratikte Kürt aşiretlerinden oluşturuldu. Böylelikle bu olaylar diğer halklara karşı kullanıldılar. Özellikle Ermeniler'e karşı. Aynı zamanda birbirlerine karşı da kullanıldılar. Böylelikle bunların bütünleşmesinin önüne geçiliyordu. Osmanlılar "bir taşla bir kaç kuşu" birden vuruyorlardı. Hamidiye alayları bir merkezden idare ediliyordu. Böylelikle mahalli otoritelerin aşiretler üzerindeki etkinliğinin kırılmasına çalışıldı. Devletin otoritesi bu bölgelerde haliyle arttı.

Dördüncü ordu Müşirliğine tayin edilen **Çerkez Mehmet Zeki Paşa** Erzincan'a gidip özellikle Kırmancı şivesini konuşan, sunni Kürt aşiretleri arasında Hamidiye örgütlenmesini gerçekleştirmek için Mirliva Mahmut Paşa'ya; Van, Erzurum, Muş bölgelerinde görev vermişti.

Aşiret reisleri ve ağalar devletin bu yeni düzenlemesi karşısında memnundular. Daha önceleri devlet, egemenliğini sürdürmek için aşiret reislerine kaymakamlık, nahiye müdürlüğü gibi görevler verirken şimdi askeri rütbeler veriyorlardı.

Hamidiye teşkilatı iki gurub şeklinde düzenleniyordu. **Mil** ve **Silif** altında.

Mil gurubunun bölgesi oldukça genişti. Başına da Viranşehir Milan aşiretinin reisi İbrahim getiriliyordu. Ayrıca Paşa ünvanı da veriliyordu.

Karlıova, Varto, Bulanık bölgelerinin Cibran aşiretinden oluşturulmuş dört Hamidiye alayı ile Malazgirtte yerleşik altı adet Hasanan aşireti ile Erzurum'un Tekman, Hınıs, Göksu, Hacı Ömer bölgelerindeki Zırkan aşiretinden ki Hamidiye alayı Viranşehirdeki Milan aşiretinden beş tane alayla, Karaçeki aşiretinden bir alay ve Urta'nın Suruç ilçesindeki Berazan aşiretinden iki alay İbrahim Paşa'nın komutasındaydı.

Silif gurubu ise, merkezi Patnosta bulunan Haydaran aşireti reisi Mirliva Hüseyin Paşa idi.

Muradiya, Patnos ve Van bölgelerinde oturan Haydaranlardan beş alay, Ağrı'daki Ademan ve Takoriyenden birer alay, zılan aşiretinden bir alay, Celali aşiretinden bir, Eleşkirtteki Sıpkan aşiretinden bir alay oluşturulmuştu. Toplam 36 alaydı.

Osmanlılar çeşitli alay komutanlarına rütbeler dağıttıklarından aşiretler arasındaki çelişkiler rütbe dağıtımı yoluyla da artıyordu. Biri diğerinin denetimini tanımak istemiyor veya eşit derecede rütbeler istiyorlardı. Örneğin;

Zılan aşireti reisi Selim'e **Mirlivalık** rütbesi veriliyor, Baba kürdü şubesinden Mustafa Mirana ise **Paşalık** veriliyordu. Bu durum karşısında bu aşiretlerin çatıştıkları bir diğer aşiret bu rütbe olayını kabul etmek istemiyordu.

Her olay 1200 kişilik süvari alayı şeklinde örgütlenmişti. Yaklaşık 40 bin kişilik bir ordu demekti.

Alayın başında bir kaymakam bulunuyordu. Aşiret reisi aynı zamanda kaymakamda olmuş oluyordu.

Yine aynı aşiretten iki binbaşı, dört yüzbaşı ve sekiz teğmen vardı. Hemen hemen hiç biri okuma yazma bilmezlerdi. Bu nedenle kaymakamlar birer yazıcı bulurlardı.

Alaydan her kişi kendi atını bulmak zorundaydı. Karışıklık olmasın diye her alayın bir simgesi vardı. Bu simge atlara damga olarak ta varuluyordu. Devlet böylelikle mümkün olduğunca kendi bütçesinden harcama yapmayarak alayların

sırtına yüklüyordu. Fakat aynı zamanda alaylara yüklüce paralarda maaş olarak veriliyordu. Alayın silahları aşiret üyelerinin kendi silahları olduğu gibi, ayrıca devlette silah veriyordu. Hatta elbise dahi bazen devletce karşılanıyordu.

1893 yılında Hamidiye alaylarının liva ve kaymakamları Müşir Mehmet Zeki'nin Erzincan'daki karargahlarına gelerek oradan İstanbul'a padişah'ın yanına gidiyorlardı. Sultan Hamit, bunlara rütbelerini takıp, her zaman Kürtlerin koruyucusu olduğunu söyleyerek alay komutanlarını yolcu eder.

Bu alay komutanları içinde, daha sonra Kürdistan'da Bağımsızlık yönünde faaliyet yürüten bazı kişilerde vardı. Muş ve Erzurum, Bingöl bölgelerini ünlü kaymakamları şunlardı: Varto'da Cibranlı Mahmut Bey, Sincar İbrahim Bey, Karlovada Cibranlı Maksut Halit Bey, Malazgirtte Fethullah Bey, Hasananlı Halit Bey ve Şipkanlı Abdülmecit Beylerdi.

Genellikle Türk şoven yazarlar Hamidiye alaylarının Kürtlük, sorunun çıkmasında önemli bir rolünün olduğunu yazarak hep eleştirirler. Abdülhamite çarlar Tersine; sevinmeleri, Abdülhamit'e övgüleri gerekir.

Hamidiye alayları

- 1) Aşiretlerden milis olarak yararlanmak
- 2) Pan-İslamizm ve Osmanlılık politikasının yerleşmesine çalışmak
- 3) Kürtleri Ermeniler'e karşı kullanmak
- 4) Kürtleri birbirine düşürmek
- 5) Rus saldırılarına karşı kullanmak
- 6) Kürdistan ve Batı Ermenistan'da merkezi otoriteyi sağlamak
- 7) İngilizlerin Kürdistan'daki çalışmalarını boşa çıkarmak.

Gibi çok yönlü düşünülmüştü. Kürt alaylarına geniş yetkiler verilmişti. Hamidiye alaylarından her biri rakiplerine karşı bu yetkilerle daha da saldırıyor, yani sıra haraç, çeşitli baskın şehirlere ve kasabalardaki esnafa yönelik girişimler can ve mal güvenliğini ortadan kaldırdığından Kürdistan'da ulusal bir örgüt eksikliği de olunca halk devleti güvence olarak görmeye başlıyordu. Bütün bu oldumsuz koşullar Kürdistan'daki birliğin önünde çok büyük engel teşkil etmiştir. Ayrıca Alevi aşiretlerde Hamidiye alaylarıyla karşı karşıya getirilmişti. Bu dönem aynı zamanda Ermeni katliamlarına 1897-98 Osmanlı-Rus savaşına, Araplar'ın milli ayaklanmalarına da rastladığından tam bir otorite boşluğu söz konusuydu.

Pan-İslamizm ve Osmanlılık'la İmparatorluğu elinde tutmak isteyen Padişahlık ve Osmanlı aydınları, özellikle Kürtleri bu konuda çok iyi kullanmışlardı.

O zaman ki Kürtlerin nüfusu göz önünde bulundurulduğunda Hamidiye alaylarından oluşturulan bu 40 bin kişilik ordunun yarattığı tahribat da belli olmuş olur.

Hamidiye alayları Jön Türklerin iktidara gelmesiyle birlikte yeni bir düzenlenmeye gidilmeyerek sadece yeni kanunlarla faaliyetlerine sınırlandırma getiriliyordu. Ayrıca merkezden bir binbaşı da atanarak hükümetin kararlarının ve yasalara saygı uygulanmasının gözeticisi oluyordu. Ayrıca bu alaylara asker talim ve kurallar öğretilerek daha işe yarar bir hale getirilmeye çalışılıyordu. Böylelikle Hamidiye alaylarının bazı keyfi uygulamalarına da artan şikayetler dolayısıyla önlenmeye çalışılıyordu. Hamidiye alayları kumandanı istediğini artık

yapamıyordu.

Devlet kendi içinde otoritesini sağladıkça, otorite boşluğu bulunan yerleri de artık düzenlemeye çılışıyordu.

Jön Türkler'in sahte kardeşlik, özgürlük sloganları kuşkusuz ki halkta bir bekleş yaratmıştı.

Jön Türkler'in Hamidiye alaylarına kısıtlama getirmesi alayların yöneticilerince hoş karşılanmamıştı. Fakat Hamidiye alayları Ruslar'la yapılan savaşta Osmanlı ordusuna büyük yararları olmuştu. İşte bu noktada tüm şoven Türk yazarlar (I. Dünya savaşı sırasında) Devlet bu arada Hamidiye alaylarının bazı 'taşkınlıklarına' göz yumar. El mahkum, gücü yetmez o an için savaş yılları korkunçtur. Binlerce kişi soğuktan, açlıktan, yıkımdan vs. katlolur.

Güney Kürdistan'da ise Hamidiye alayları teşkil edilmez. Başta Barzan Aşireti ve Reisi Abdulselim (Molla Mustafa Barzani'nin dedesi) bunu kabul etmediği için Osmanlıya ve Hamidiye alaylarına karşı savaşır.

Osmanlı Devletinin işgal edilmesiyle birlikte Hamidiye alayları da dağılmış olur. Fakat aşiretlere dayalı bir örgütlenme olduğundan aşiret yapıları devam eder. Ortadan kalkan devlet desteğidir.

Hamidiye alayları Kürtler açısından da olumsuz olur. Ünvan, rütbe, yetki vs. gibi konularda aşiret reisleri arasındaki çelişki aşiretin kendisine de yansır. Çelişkiler artar ve derinleşir. Kürt Birliğinin gelişmemesine neden olur. Alevi Kürtler ve Yezidiler Hamidiye alaylarıyla çatışma içinde olurlar. Mezhepsel çelişki onları devletin politikasına alet etmez. Kürtler Batı-Ermenistan'dan Ermenileri bu politika sonucu can ve mal güvenliği olmadığı bir ortama sürüklediklerinden adım adım Ermenisiz bir Ermenistan'a dönüşme süreci başlar.

Ermeniler:

Bir dönem Osmanlıların sadık savunucuları, sadık vatandaşlar olarak tanınan Ermeniler, Osmanlı Devletine 1514'de bağlandıktan sonra bu tarihte İran ve Osmanlı devletince ikiye bölünmüş olunur.

Ermeniler'in Hristiyan olmaları nedeniyle Osmanlı işgali altındaki Ermeni topraklarında Kürt beylikleri ön plana çıkartılarak Kürt beylikleri aracılığıyla Osmanlıya tabi kılınırlar.

Ermeni toplumunda kendileriyle doğrudan karşı karşıya gelen Kürtlerle çelişkiler bu tarihten itibaren artmaya başlar. Üstelik Kürtler Ermenilerin zararına Batı-Ermenistan topraklarında yayılmaya başlarlar. Göçebecilik, yarı-göçebecilik veya tam yerleşiklik hız kazanır. Kürt beyleri ayrıca Ermenilerden vergi adı altında talan ve yağmadan pay alırlar. Silah taşıması yasak olan, askere gitmeyen Ermeniler Kürt beyleri karşısında aciz kalırlar.

Ermeniler Rusya'nın Osmanlı devleti aleyhine gelişme göstermesinden sonradır ki milli bir uyanışın içerisine girerler. Elbetteki bu uyanışta ticaret yapmalarının büyük rolü vardır.

19. yüzyıldan itibaren kurtuluşlarını Rusyadan ve diğer kapitalist devletlerden beklerler. Halbuki Rusya Doğu-Ermenistan'ı işgal etmekle birlikte Ermenilerin bağımsızlıklarını tanımamışlardı. Batı- Ermenilerin umutları pratikle

bağdaşmıyordu. Sadece duygusallık aynı dinden olmanın getirdiği yakınlık, seni, pati vardı.

Osmanlılar, 1861'de Berlin Antlaşması sırasında kısmi Ermeni haklarını tanırlar. Ermeni meclisinin kurulmasına izin vermek durumunda olurlar.

Batılı-kapitalistler Osmanlı devletini sıkıştırma, ondan taviz koparma anlayışıyla Ermeni sorununu Osmanlıya karşı kullanırlar. Çifte standartlı hareket ederler.

Osmanlılar ancak Hamidiye Alaylarını kurdurduktan sonra Ermenilere karşı ciddi saldırılarda bulunmaya başlarlar. Sorunu Kürtlerin üzerine yığarak kendilerini aklamaya çalışırlar.

Ermeniler Taşnak, Hınçak vs. gibi partiler kurarlar. Tüm ulusu harekete geçirecek örgütlenmelere giderler. Özellikle Taşnaklar etkin bir güç olurlar. Burjuva milliyetçiliğini temel alan bu örgüt sonraki yıllarda İttihat ve Tarakki Cemiyetiyle uyuşmaya çalışır. Hınçak sosyalizmi hedeflediğini belirtir. Fakat Taşnakların önüne hiç bir zaman çıkamazlar. Bu arada Kürt feodalleri Ermenileri sindirdikçe, yok ettikçe mal varlıkları artar. Egemenlik alanları genişler. Türk egemen çevrelerinin politiakası işlerine gelir. Fakat Osmanlıların bir taşla iki kuş vurduklarını kavrayamazlar, anlayamazlar. Ermenilerin bağımsızlık istemlerine karşı çıkarılarken aslında kendi bağımsızlıklarınında yok edildiğini görmezler ve 1915'de Ermeniler tehcir yasası gereğince çok çeşitli biçimlerde soykırma uğratılırlar. Ermenisiz Ermenistan Türk egemen çevrelerce yaratılmış olur.

Günümüzde Ermenilerin topraklarına dönme istemleri desteklenmelive propagandası yapılmalıdır. Ermeniler kendi topraklarında mücadele etmeselerde, bu uğurda ölmez, işkence vs. görmeseler de propagandamız bu hakkın yadsınmasını getirmez.

19. Yüzyılda Kürdistan'da Ekonomik Durum ve Sosyal Yaşam

Kürdistan, 19. yüzyılda feodal üretim tarzının egemen olduğu bir ülkedir. İşgal altında olmasından dolayı da üretici güçlerin gelişmesinin önündeki en büyük engel dış güçlerdir. Osmanlı Devletiyle, İran arasında bölüşülmüş olan Kürdistan'ın kendi iç dinamizmiyle kapitalist öğeleri geliştirmesi bu elverişsiz koşullardan dolayı mümkün değildi, O yıllarda Kürdistan'ın her bölgesinde aşiret örgütlenmesini görüyoruz. Gerek toprağa yerleşmiş olsun gerekse göçebe ve yarı-göçebe olsun aşiret ilişkileri tüm toplumu kapsıyordu.

Toprakların ve Hayvanların ve genelde köylerin sahibi ağalardı. Ağalık babadan oğula geçmekteydi.

Aşiret üyeleri çiftçilik, çobanlık ve kısmen de bazı zanaatlarla uğraşırlardı.

Yerleşik yaşama geçmiş olanlar aşiret kavgalarında güçsüz kalıp devletin ototiretsi aracılığıyla rakiplerine karşı güçleniyordular.

Geçebe olanlar ise nüfusa kayıtlı olmadıkları gibi askerlik ve vergiden de yerleşik hayata göre avantajlı oluyorlardı. Her zaman için yerleşik olanlarla da konaklama, otlatma vs. nedenlerle çatışmaları oluyordu.

Bu tür iç kavgaların sömürgeci devletlerin işine yaradığı bir gerçek.

İran ordusunda görevlendirilen İngiliz Ravlinson ise Kürtlerin bir kısmının bulunduğu yerlere Osmanlıların bazende İranlıların egemen olmasından dolayı bir kısım Kürtlerin asimile olduğunu da yazar. (Bk Leynç, Tebriz Gezi Notları s. 65)

İranlıların ve Osmanlıların daha da genelleştirecek olursak, tüm sömürgeci veya işgalci devletlerde görülen odur ki ezen ülke, ezdiği veya bağımlı kıldığı ülke halklarını bir başka halka karşı kullanma politikasını uygulamışlardır. Ezdikleri ülkeden olaylar oluşturarak kendi devlet egemenliklerinin uzanabildiği en küçük noktaya kadar bu uygulamalarından vazgeçmemişlerdi. İngilizlerin Osmanlı devleti'ne karşı, Hintli, Avusturalyalı, vb. gibi ülkelerden topladıklarını Anadolu'da kullandıkları gibi daha bir çok ülkeden örnek vermek mümkün. Aynı işi Osmanlılar da yapmışlardır. Kürtler İranlıların ve Osmanlıların hassa askerlerindendir. Halfin bu konuda şöyle diyor:

"Nisbi bağımsızlıklarını imkân dahilinde koruyabilen Kürtlere oranla diğer Kürtler de, Osmanlı, İran ve hatta Kürt beyliklerinin şiddetli baskı ve sömürüleri altında yaşadılar."

Kürtler hakkında incelemede bulunan Rus bilim adamlarından **Karcof**, yalnız Kürdistan'da gördüğü o acaip yönetim biçiminden bahsederek şöyle demektedir:

"Göçebe olmayan Kürtler, dağ eteklerinde yaşıyorlar. Hayvancılık ve çiftçilik ile geçiniyorlar. Osmanlı yönetimine boyun eğerek onların kendilerine reva gördükleri zorunlu askerlik ve çeşüli işkencelere katılıyorlar. Onlara oranla bağımsızlıklarına daha çok sahip olan Kürtler de bunlara tebaa ismini veriyorlar, bu biçimde onlar tebaanın Kürdistan toprakları üzerinde önemli rol oynadıklarına tanık olunmuyor."

Bunun içindir ki, İranlılar ve Osmanlılar savaşlarda kendi askerlerinden daha çok Kürtlerden oluşan ve düzenli bir biçimde askeri talim görmemiş Kürt kuvvetlerine güvenirdi." (Halfin Age s. 24)

Göçebe Kürtler de sınır kavramı pek yoktu. Sürekli yer değiştirdiklerinden çıkarları neyi gerektiriyorsa onu yapıyorlardı.

İngiliz konsolosu **Taylor** şöyle yazıyor:

"Bazen İran'ın, bazen de Osmanlıların vatandaşlığına geçen Kürtlerden ve düzenli bir sınırın bulunmamasından dolayı iki devlet arasında sonu gelmeyen çeşüli anlaşmazlık ve mücadeleler ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kürtler ise, bu iki devlete ve sınırlarına rağmen kendilerini vatanlarında hissediyorlar ve istedikleri zaman, yahut durumları elverdiğinde bir taraftan, diğer bir yere geçiyorlar" (Adamons Küçük Asya Kürtleri S. 13 Aktaran Halfin Age s. 25)

Kürtler'in sürekli dış baskılar görmesi üretici güçlerinin gelişmemesine neden olduğundan ziraatçılık, hayvancılık, küçük el zaatçılığı (halıcılık, madeni eşya yapımı vs.) en yaygın bir biçimde yapıyordu.

Yapılan ziraatçılık, ağa topraklarını işleme arta kalanla da ancak kendine yetebilecek kadarına sahip olabiliyordu. Angarya, kiracılık, yarıcılık vs. gibi uygulamalar her zaman toplumda görülebiliyordu. Yolların olmaması, güvenlik vs. gibi sorunlardan kapalı ekonomi parçalanamıyordu.

"Rus konsoloslarından Tebriz'deki Bonafiyd ve Diyarbakir'deki Yakımaniski'nin gerek İran'da Savuçbulak mıntıkasındaki 750 Kürt köyünün ve gerek Diyarbakir'deki Kürtlerin yol ve çeşitli nedenlerden ötürü ellerindeki malları satamamaları ve bunların doğrurduğu ekonomik güçlükleri anlatan incelemeleri gerçekten de ilginçtir." (Halfin Age s. 26)

Yol, kapalı ekonomileri parçalayıp tek bir pazara bağlamayı sağladığı gibi, askeri güçlerinde aşiretler üzerinde denetim sağlamasında bir aracı olduğundan, Kürt feodalleri kendi siyasal ve ekonomik durumlarını sarsmamak için yol yapımına karşı çıkmışlardı. Yol, devletin otoritesinin yaygınlaşmasıdır. İşgalci güçlerin yol kenarlarındaki köyleri, kasabaları her zaman için denetlemeleri, doğal olarak gerek aşiretsel ve gerekse Osmanlı veya İran askerinin kendi küçük alanlarına girmemesi için bir çok aşiret yol yapımına karşı çıkmıştır. Devlet her zaman için bu durumu **"çağa ayak uydurmak istemeyenler"** biçiminde ifade edilebilecek bir karşı propagandaya malzeme olarak kullanmış. Bu olgu bugünde geçerlidir.

Halfin şöyle diyor.

"Bu doğal güçlüklerin yanında ve ondan daha önemli olanı, İran ve Osmanlı hükümetlerinin güttükleri "şark istibdadı" politikasıdır. Kürtleri ve Kürdistan'da yaşayan diğer azınlıkları ekonomik ve kültürel yönden daima geri bırakarak, onları sadece savaşlarda kendi saflarında kullanmak politikası bu halkın gelişip bu geri yapıdan kurtulmasına imkân vermemiştir. İran ve Osmanlı yönetimlerinin bu dayanılmaz baskılarına..." (Halfin Age. s.26)

Kürdistan'da aşiretlerden, yöneticilerin keyfi tutumundan, savaşlardan dolayı bölge halkının İran veya Çarlık Rusya'sının denetimi altına girmesi Kürdistan'da siyasi süreklilik arzetmemesinden ve daha bir çok nedenden dolayı asayişsizlik oldukça yaygındı.

Kürtler'in düşmanlarının, onları tampon olarak kullanmaları da söz konusuydu. Bütün bunlar halkın bilinç, örgütlenme, kültür yani bir bütün olarak sosyal yaşamı ve ekonomik durumu üzerinde etkili olmaktaydı.

Ditil, Seyahat Notları adını taşıyan kitabında (s. 2) Diyarbakır'da Rus Konsolosluğu açıldığında konsolos **Yakımaniski**, İstanbul'daki Rus elçiliğine 1879'da şunları yazıyor.

"Burada yaşayan halkın ne iş, ne de hayat garantileri var. Bir tecavüz karşısında kendilerini koruyacak idari bir mekanizmadan tamamen yoksundurlar. Derebeylik düzeni, dini taassup ve mülk sahiplerinin tahakkümü bu halkın sırt kemiklerini çatırdatmakta ve lehlerine gelişecek herşeye engel olmaktadır. Buradaki halk kişiliği ile, ailesi ve emeği ile zulüm idaresinin tasarrufu altındadır" diyordu. (Aktaran Halfin Age s. 27)

Erzurum'daki İngiliz konsolosluğunun 1838'deki değerlendirmesinde şöyle yazıyor:

"Burada idare çok kötü ve asayiş adına birşey yok. Fesat, rüşvet ve hazine soygunculuğu İran ve Osmanlı imparatorluğunun alışıla gelmiş nüeliklerindendir. Devlet

düzeninin bozukluğundan doğan zorlukları ise halk yükleniyor. Osmanlı veya İran yöneticilerinin ara sıra teşebbüs ettikleri ıslahat hareketleleri de kısa ömürlü ve yerel olmaktan ileri gümüyor. Yahut bu tip ıslahatlar ya kağıt üstünde kalıyor ya da halkın sınıfın engellemesi ile karşılaşılıyor. Devletin ve ülkenin selametini düşünen bazı kimselerin davranışları da kendi kesilmesi ile neticeleniyor." (Halfin Age s. 27)

Bir çok araştırmacı, gezgin, ozan, konsolos vs'nin değerlendirmelerinde hep asayişsizlik yoksulluk, aşiret kavgalarını konu edinen yazılar var. Sormak gerekir, kimin adına asayiş? Kürtlerin kendi ülkelerinde yabancı düşmanlar adına asayiş işgalin devamı anlamına gelir.

İran Kürdistan'ında da durum farklı değildir.

1840 sıralarında İran'ı ziyaret eden Rus araştırmacılarından Ditol şöyle diyor:

"Kirlı elbiseli ve omuzlarında beyaz işaret taşıyan bir zümre. Bunlar serbaz (hükümet kuvvetleri), bunlar kimsenin karşı koymaya cesaret edemediği askerler ve bunlar devletin koruyucusu ve sınırsız hak sahibidirler. Serbazlar yol kesiyor, çalıyor, soyuyorlar. İşsizliğe, tembelliğe, yoksulluğa ve açlığa neden oluyorlar. Köy sakinleri bunların ve Osmanlı sınırında ise jandarma ismi verilen ve aynı zulümleri uygulayan çekirge sürülerinin hücumundan korunmak için taşıyabilecekleri eşyalarını, çoluk çocuklarını alarak gizlenebilecekleri yerlere kaçıyorlar. Bu devlet eşkiyaları ise girdikleri bostanları, bahçeleri, ya gasp ediyorlar yada harap edip her şeyi yerlerinden söküyorlar. Osmanlı askerleri de kendi bölgelerinde Şah'ın eşkiya kuvvetlerinden geri kalmıyorlar, geçtikleri yerlere korku saçarak, gördükleri her kıymelli şeyi istiyorlar ya da zorla alıyorlar." (Aktaran Halfin, Age s.27)

Osmanlılar, valilerine veya daha değişik adlardaki yöneticilerine **'Osmanlı düzenini sağlamak koşuluyla'** geniş yetkiler tanıdıklarından İstanbul'un gözüne girmek için bir çok yönetici 'halka baş vurarak' keyfi uygulamalarını da yasal olanaklarıyla birleştirerek hem kendilerini daha da zenginleştiriyorlardı. Hemde İstanbul'a bolca ganimet yoluyorlardı.

"Kürdistan'da hükümleri infaz hususunda tatbik edilen yolları buralarda inceleme yapanlardan İngiliz sayyahu Ramzey, gördüğü vahşet sahnelerini şöyle anlatıyordu: "Kaymakamın elinde doğrudan doğruya yetki olmadığı halde pençesine düşeni en şiddetli biçimde cezalandırıyor, hayvanlar gibi boğazlatıyordu." (Halfin Age s. 28)

Osmanlılar kendilerine karşı gelenlere, çok acımasızca davanmışlardır. Kuşkusuz ki başkalarını ezmek ve sömürmek isteyenler kendi yaptıklarını görmezlikten gelerek düşmanlarını veya başkalarını suçlayarak 'şöyle yapıyorlar' biçiminde birbirlerinin kirlı çamaşırlarını ortaya seriyorlar.

Avrupalılar Afrika'da doğrudan oldukları dönemlerde zencilerin katledilmesini meşru göstermek için onların **'yamyam'**lıklarını bolca anlatmışlardır. Böylelikle meşru zeminde olduklarının propagandasını yapmışlardır. Veya Osmanlıların yaptıkları çokca anlatılmıştır. Evet, Osmanlılar ne kadar gaddar ve cani idilerse, Avrupalılarda sömürgeci uygulamalarında o derece gaddardılar. Aradaki fark nisbidir.

1840 yılında Musul'da bulunan Ditol Osmanlı vahşetini şöyle dile getiriyor:

"Hükümete karşı gelme suçlu ile itham edilen bir Kürdü şehrin ortasında yaktıkları ateşin üstünde bir saca koydular ve Kürdü diri diri yaktılar. Yine ihtilalci Kürtlerden birisini kaynamış suya atarak işkence ile öldürdüler." (Ditil, Seyahat Notları S. 2 Aktaran Halfin Age s. 29)

Kürdistan'da ayaklanmalar olduğunda Osmanlı yöneticileri sadece ayaklanmacıları değil, sıradan halka da baskı ve zulüm uyguluyorlardı. Mallarını, yurtlarını gaspediyorlar ve böylelikle üretici güçlerin gelişmesinin önünde en büyük engeli teşkil ediyorlardı.

Kan davaları, aşiret savaşlarında buna eklenince ortaya olumsuz bir tablo çıkıyordu.

Anadoluda ise Kürdistan'a göre bir istikrar vardır.

Bu alanlara yüzyıllarca (1918'e kadar) yabancı askerler girmez. Haliyle ekonomik olarak bir **'istikrar'** vardır. Bu durum Türklerin siyasal üstünlüğünün yanı sıra ekonomik üstünlüğünün de göstergesidir.

Türklerin, Kürdistan'da aşiret ilişkilerinin sürmesinden yararı vardır. Böylelikle satın aldığı ağa vasıtasıyla tüm aşireti denetleyebiliyordu. Keza aşiretler arasında çıkan çatışmalarda devlet arabuluculuk rolü üstlenerek prestij kazanıyordu. Üstelik bu aşiret kavgaları halkın devleti 'koruyucu' görmesine neden oluyordu. Kapitalist devletlerde İran'la-Osmanlılar veya her iki devletin Rusya'yla olan savaşlarında önce yıpratıyorlar sonra da çıkarları neyi gerektiriyorsa birinin yanında tavır alıyorlardı.

Kürt toplumuyla Batılı sömürgeciler esasta "İlgilenmeleri" 19. asrın başlarında oluyor, ve çoğu kezde övgüyle bahsediyorlar: 1805-1806 yıllarında Napolyon'un temsilcisi olarak Şah'la görüşmek için İran'a giden **Emidyö Cobir** şöyle yazıyor.

"Halk yolcuların geçtiği yerlere, yanlarında misafir için kesilmeye ayrılmış koyun veya kuzuları ile oturuyorlar ve bunların hareketlerinden konuk bekledikleri de açıkça belli oluyor. Nitekim buralarda gezi yapanlar böyle şeylerin yabancısı değildirler. Bununla bu ülkedeki halkın iyi niyetlerinden emin oldukları için onlara konuk olmaktan en küçük bir korku da duymazlar. Bir yabancı gelince, Kürtler ona yaklaşır: Ehlen ve sehlen kendini evinde zannet, biz burada ağırlamak ve hizmet etmek için konuk bekliyoruz, derler. Ondan sonra misafiri ve bineğini içeri alarak gerekli ikramı yaparlar. Konuğun ayrılacağı zaman da ona gereken azığı vererek, kendisini uğurlarlar." (E. Cobir.Kürdistan S. 1 Aktaran Halfin Age s. 32)

Kürtler hakkında övgü yapanlardan biri de Ermeni tarihçi **Haçator Abofiyandır**.

"Eğer Kürt, bir kimsenin malını koruyacağına dair yemin ederse, yahut birisinin sırrını saklayacağını vaad ederse hayatını vermeyi taahhüt ettiği hususlara hıyanet etmeyi tercih eder. Nice defalar, fakir bir Kürt, yiyeceğini ve elbisesini kendisinden daha fakir olan bir muhtaca vererek nefisini mahrum etmiştir. Doğu'da yaşayan diğer uluslara oranla Kürtler kadına daha fazla saygı gösteriyorlar. Eğer Kürtler düzenli ve

uygar bir hayat yaşama olanağı bulsalar dı kelimenin tam anlamı ile doğunun en kahraman ulusu olurlardı." (Abofıyan, Kürtler s. 226-229 Aktaran Halfin Age s. 32-33)

19. yüzyılda Kürdistan'dan tarım ürünleri, hayvan ve hayvansal üretim ve orman ürünlerinin dış satımı da başlamıştır.

Yün, deri, yumurta, sığır, koyun, pamuk ve halı dış satımları çoğunlukla Halep ve İstanbul gibi şehirlere yollanılmakta oradan da yabancı tüccarlara verilmekteydi. (Bk. Fisher, s. 299)

Kürdistan ile dış pazarlar arasındaki ticaret söz sahibi olan, aracılık yapanlar yerli olmayan tüccarlar aracılığıyla oluyordu. Türk, Ermeni, İran ve hatta Rus tüccarlarıydı bunlar.

İstanbul, Halep Tiflis gibi şehirlerde toptancı tüccarlar Kürdistan'daki küçük tüccarlardan alarak, ya da doğrudan üreticilerden alarak dış pazarlara satmaktaydılar. Kürdistan'daki yerli tüccarlar ise iç pazarları için yabancı malları bu büyük toptancı tüccarlardan almaktaydılar.

Dış ticaretin gelişmesi, taşınmaz mal ve toprak sahibi olma istemini içinde taşıyan tüccarların elinde servet birikimi giderek arttı. Böylesi bir gelişim yeni bir tüccar-toprak sahipleri sınıfını ortaya çıkardı. (Bkz. Azgelişmişlik ve Geri Biraktirilmişlik s. 93.)

Bu kesim arazi ve mülk satın alarak, arazi kiralayarak, ayrıca köylülere ve küçük toprak sahiplerine borç vererek durumlarını güçlendiriyorlardı. Böylesi bir gelişim bir çok köylüyü yarıcı, kiracı ve çoban durumuna düşürdü. Ayrıca köylüler hükümete vergi verdikleri gibi, angarya olarak ta ağa vs. yaya çalışmaktaydılar. (Bk. Lewis, S. 450, (1968) Aktaran Azgelişmişlik ve Geri Biraktirilmişlik s. 93)

Fakat bu gelişmelerden aslan payını alan Osmanlı Devletiydi. Aşiret reislerinin, tüccarların ve toprak sahiplerinin mallarını sürekli olarak daha fazla vergi kapsamı içerisine veya gasp etmekle onların daha da gelişmelerinin önünde engel oldular. Osmanlı merkezi hazinesinin dolmasında Kürdistan'ın önemli bir payı vardı.

Ardı arkası kesilmeyen işgallerin bölge ticaretinin gelişmesini de engellemiştir. Kürdistan'daki ticari akım metropol şehirlerine doğru akışı bugünde vardır. Bu akış yeni teknik donanımla daha hızlı ve bir anlamıyla daha moderndir. Kürdistan'dan malların merkezlere akması, Kürdistan'la bu merkezler arasında bir yapısal farklılığı da getirmiş oluyordu. 1963 yılındaki Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) *Bu gün bile sosyal ve ekonomik yönden geri bölgelerde, zorlukla toplanabilen zayıf fonların girişimcilerle birlikte gelişmiş bölgelere aktığını ve bu akışın bu bölgelerin yoksulluğunu artırdığını, gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasında varolan farklılıkları yaygınlaştırdığını, kabul etmektedir.* (DPT s. 49)

Türk merkezlerinin ekonomik ve askeri kaynaklarının güçlü olması, ayrıca iletişim araçlarını ellerinde bulundurmaları merkezin gücünü arttırmaktadır.

Kürdistan üzerinde ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel baskı, Kürdistan halkının kendi yaşam tarzından, dilinden uzaklaşarak, merkezi otoriteyi taklit ederek uygarlaşabileceği ve batılaşabileceği doğrultusunda bir propaganda yürütülmektedir. (Bks Az gelişmişlik ve Geri Biraktirilmişlik s. 97)

19. yüzyılın ilk yarısında para Kürdistan ve Batı-Ermenistan'da geçerli değildi. Mala-mal geçerliydi. Kervan yollarının geçtiği yerler limanlar ticareti en yoğun olduğu yerlerdi. Elishleri, köy ürünleri ticarete egemendi. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin sanayi ürünleri az da olsa görülmeye başlar.

Karadeniz limanları, Halep, Musul, önemli ticaret merkezleriydi. F. Engels **"İstanbul ve özellikle de Asya Türkiye'sindeki Trabzon, İç Asya ile Dicle ve Fırat ovalarıyla, Persiya ve Türkistanla kervan ticaretinin temel merkezleridir"** açıklamasıyla Batı-Ermenistan ve Kürdistan'ın ticaret yollarının nerelerde yoğunlaştığını açıklamıştır.

Avrupanın sinayi mallarının Osmanlı pazarına girmesiyle birlikte bölgesel zanaatlar çökmeye başladı. Osmanlı ihraç mallarında büyük düşüşler olmaya başladı.

Artık Batı malları piyasanın yerini almaya başlar. Mal alımı hız kazanır. Var olduğu kadarıyla Kürt tekstili büyük darbe yer. Avrupalı tüccarlar Kürdistan'daki ham madde kaynaklarına sahip olabilmek için bir çok şehirde şubeler açarlar.

Pan İslamizm

II. Abdülhamit döneminin en güçlü ideolojisi İslamcılıktı. İngiliz, Fransız, Rus egemenliği içinde yer alan tüm müslümanları kendi egemenlikleri altına almak, ayrıca müslümanların bu devletlere karşı ayaklanması sayesinde rahat bir nefes almak ve en önemlisi de Osmanlı Devleti çerçevesi içinde yaşayan müslümanların ulusal hareketini kırmak için islamcılığa can simidi gibi sarılmışlardı.

Osmanlı yönetimi kendilerine karşı gelişen ulusal kurtuluş mücadelelerinin karşısında aciz kalınca üstelik müslümanlarında ayaklanmaları, bir sebebe bağlanıyordu. Tanzimat, Avrupa taklidiydi. İslamcılığın gelenek, görenekleri, idealleri ve Şariat kurumlarının terkedilmeye başlanması ardından kapitulasyonların ağırlaşması, dış borçların artması, bağımlılık ilişkilerinin artması, Ceza-yir,Tunus Mısır'ın Fransız ve İngilizlerin işgaline uğramaları hemen hemen tüm Osmanlılar aleyhindeki bu gelişmelerin sorumluları olarak Tanzimatçılar görülüyordu.

Üstelik Avrupalıların destekleriyle Balkan ülkelerinin ayaklanışları karşısında tutunabilinecek en geçerli yol egemen sınıflarca Osmanlılık oluyordu. Arap ve Kürtler arasında ise İslamcılığı ön plana çıkartırlar.

Osmanlı aydınları da İmparatorluğu kurtarmak için Osmanlılık ve islama sarılırlar. Amaç devleti kurtarmaktır.

Padişah İstanbul'da, müslüman okulları açar. Camiler ve dini anıtları onartır. Dini bayramlar yaygınlaştırılmaya çalışılır. Arapça ve Osmanlıca yazıların yanındaki latincenin yazılmasına son verilir.

Özellikle Arapların bağımsızlık hareketlerini önlemek için, Arapçanın resmi olarak geçerli olması yolundaki çalışmalar da olur. Fakat daha sonra vazgeçerler.

Suriyeli ve Lübnanlı Araplar, hükümetin önemli görevlerine getirilirler.

Bütün çaba, Osmanlı Devletinin devamındaydı.

İslamcılık sloganı milliyetin önüne geçer. Kürtler, müslüman Osmanlı devletinin kendilerine bu kadar zulüm ve baskı yapmalarının nedenlerini bütünüyle kavrayamazlar.

Türkçülük

Osmanlı egemen çevreleri sözde yasalar önünde herkesi eşit olarak görmekteydiler. Günümüz Türkiye'sinde de aynı nakarat tekrarlanmaktadır. Fakat gerçekte yasalar sırası geldiğinde sadece birer kitaptırlar. Kapitalist ve pre-kapitalist ülkelerde yasalar içi boşaltılarak uygulanır.

Türkiye'de yasalar önünde ancak kendi kimliğinin inkarı temelinde sözde eşitlik vardır. Bir Kürt Kürtlüğünü inkâr temelinde en üst makama çıkabilir. Elbet-teki toplumsal ve ulusal mesele geliştikçe T.C. Kürt kimliğini tanımak zorunda kalacaktır. Fakat bu tanıma, İrak'taki gibi Kürtleri ayrılıp bağımsız devlet kurma istemine yine karşı çıkacaktır. Yasalar önünde eşitlik Kürdistan'da her türlü baskı ve zulüm işgaline son bulundurularak Kürterle eşit düzeyde yeni bir devlet yapılanmasının olması koşullarında söz konusu olabilir. Şimdiki biçimiyle tam bir aladatmacadır.

Osmanlılar, batılılar ve Rusya karşısında sürekli elerindeki ülkeleri kaybettikçe diğer ulusların milliyetçiliğine tepki olarak, Türk milliyetçiliği ortaya çıkar.

Egemen güçler, Türk milliyetçiliğini de Osmanlı Devletinin geçirdiği aşamalara uygun olarak propagandasını yapmaktaydılar.

Özellikle Araplar'ın ayrılma istemleri Osmanlıcılık ve müslümancılık çerçevesinde de önlenemeyince Türkçülük ön plana çıkıyordu.

Saray çevresi, Türklerin kökenlerine ilişkin yeni bilgiler elde ettikten sonra bu sefer müslümanlığın yanı sıra tüm Türklerin birleştirilmesi düşüncesini (Turan) ileri sürerek, Balkanlarda, tüm Rusya çapında propaganda ve örgütlenme çalışmalarına girişerek Osmanlıların Avrupa'da Ortadoğu ve Afrika'da kaybettikleri topraklara karşılık, Türkçülük temelinde Orta Asya Bozkırlarına yayılmak isteniliyordu.

Alman emperyalistleri bu fikrin yayılmasında başrolü oynuyorlardı. Dünyanın paylaşılması işine daha geç çıkan Almanya; Fransız, Rus ve İngiliz emperyalizmi karşısında yer alabilmesi için Osmanlıları bir sıçrama tahtası olarak görüyorlardı. Osmanlı Devletinin statükosunun korunması kendi çıkarlarına denk düşüyordu. Ayrıca Asya'da yayılabilmesi içinde Türkçülük de önemli bir yayılma aracıydı.

Türkçülük, islamcılık ve Osmanlıcılık fikirleriyle zıtlık teşkil ediyordu. Çünkü Türk milletinin üstünlüğünü ileri sürerek diğer milletleri baskı altına almayı amaçlıyordu.

II. Abdülhamit, Türkçülük akımının oynayacağı rolü düşündüğünden baskı altına alıyordu.

Avrupalılar çok daha önceki yıllarda Türkiye ismini kullanıyorlardı. II. Abdül-

hamit döneminde ise Osmanlı kelimesi, diğer Türklerden ayırt etmek için kullanılıyordu.

"Türkleri Türkiye'nin yönetici sınıfı olarak görmek güçtür. Çünkü Türkiye'de çeşitli toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler, çeşitli ırkların aralarındaki ilişkilerden daha az karışık değildir. Türk, şartlara ve bulunduğu yere göre; işçi, ekici, küçük çiftçi, esnaf, derebeylik(feodalite) düzeninin en alt ve barbar döneminde bulunan feodal toprak sahibi, memur, ya da askerdir. Ama bütün bu toplumsal durumlarda, Türk imtiyazlı bir dinin ve milletin mensubudur; silah taşımak hakkına yalnız o sahiptir. En yüksek mevkideki Hristiyan en aşağı derecedeki bir müslümanla karşılaşınca ona boyun eğmek zorundadır..." (Türkler) hayatını özellikle Hristiyan kapitalistler için çalışarak kazandığı halde, sözde üstünlüğüne ve müslüman olması dolayısıyla Hristiyanlara karşı girdiği çeşitli aşırı davranışların gerçekten ceza görmeyişine bütün varlığı ile sevilmiştir. Her hangi bir hükümet darbesi söz konusu olunca, belli bir takım sömürgeleştirilmiş bölgelerin dışında, Avrupa Türkiye'si halkının çoğunluğunu teşkil eden bu kütleyi yoldan çıkarmak ya da pohpohlamak yoluyla kazanmak gerektiğini herkes bilir (...) (Marx, Türkiye üzerine s. 15-16)

Nitekim kapitalist devletler özellikle Balkanlarda kendi yararlarına Balkan ülkelerinin haklı davalarını savunmuşlardır. Marx'ın öngörmeleri doğru çıkmış kurtulan,siyasi bağımsızlıklarını elde eden ülkeler bu sefer mali bakımdan -tabiki siyasetle ilişkisi dışlanmadan- batılı kapitalistlerin doğrudan egemenlik alanına girmişlerdir.

Sömürgeciliğe Genel Bir Bakış

Marx; "Fetihçilikte üç karakter"den bahs eder.

1. Siyasi ve ekonomik olarak ileri olan bir toplum feth ettiği toplumu sömürgeleştirebilir. Osmanlılar ile Cezayir Kürdistan ve "Avrupa Türkiye'sindeki sömürgeleri", İngiltere ile Hindistan, Fransa ile Cezayir, Portakiz ile Angola, Etopya ile Eritre, Çarlık Rusyası ile Kafkas ötesi ülkeleri (Türkmenistan, Mogalistan vb.)

2. Siyasi olarak ileri ve güçlü askeri örgütlülüğe sahip bir toplum kendisinden ekonomik olarak kısmen geri olan bir toplumu feth edebilir. Ancak sömürgeleştiremez. Ancak bağımlılık, ilişkisi içerisine sokabilir. Osmanlı ile Eflak-Boğdan, Rusya ile Doğu Avrupa ülkeleri (Polanya, Ukranya vb.) ilişkilerini bu kategoriye örnek verebiliriz (buna ezilen bağımlı uluslar dahildir).

3. Siyasi olarak güçlü ve barbar, çapula dayalı bir toplum bir diğer toplumu işgal edebilir. Ancak, sömürgeleştiremez ve bağımlılaştıramaz. Bu durum işgal edilen toplumun ekonomisinde büyük tahribatlar yaratsada sonuçta o toplumun içinde eriyip gitme ve yerel halkın kültürünü kabul etmek durumunda kalır. Ya da ikisinin kaynaşmasında yep yeni bir toplum ortaya çıkar. Moğolların, istilaları sonucunda işgal ettikleri toplumlar (özellikle Ortadoğu'da Kürtler, Araplar, Farslar) içinde eriyip gittiklerini biliyoruz. Burada "**efendi olmak isterken köle durumu-na**" düşme söz konusudur. Ya da Germenlerin, Romalılara saldırıları neticesinde iki toplumun harmanlanmasında yep yeni bir toplumun ortaya çıkışı gibi.

İşte sömürgecilik yada her hangi bir toplum ele alınırken üretim ilişkileri, üretici güçler, siyasal örgütlülük ve onu çevreleyen toplumların birbirlerine göre, gelişmişlik-gerilik düzeyi ele alınarak incelemek zorunludur. Şayet bu yöntem uygulanmaksızın sırf niyetlerle bir toplumun sosyo-ekonomik tespitini yapmak, bilimsel olmadığı gibi kişiyi gerçekler karşısında bayağılaştırır.

Tüm tarihi dönemleri kapsayan bir sömürgecilik tanımı yapmak mümkün değildir. Çünkü her dönemde kavramların farklı tarihi dönemlerde farklı bir içeriği vardır. Yani sıra farklı tarihi dönemlerdeki sömürgeciliği belirleyen bazı özellikler, bütün tarihi dönemlerdeki sömürgeciliğin ortak özelliklerini taşıdığı bir gerçektir.

Sömürgecilikten bahs edebilmek için işgal ve ilhakin yanı sıra sömüren ülkenin gelişmişliği ve ezilen ülkenin iç dinamiklerinin bozguna uğratılmasıdır.

Bütün tarihi dönemdeki sömürgecilik, zora dayanır ve ekonomiden bağımsız-amaçsız değildir. Bilakis, ekonomik olguyla sıkı sıkıya bağlıdır. Ekonomik ve siyasi olarak ilhak edilenin iç dinamiklerini parçalayarak kendi siyasi ve ekonomisi içersinde eritmektir. Kendisine uygun örgütleyerek özümlemektir, işgal edilenin ekonomik ve siyasallığına kendi ekonomik ve siyasallığını kabul ettirmektir, statükosuna katmaktır. Her istila, sömürgecilik değildir. Ya da her baskı sömürgecilik olarak tanımlanamaz. Sömürgeciliğin sürdürülmesinde kültürel 'sömürgeciliğin'de etkilerini unutmamak gerekir.

İlhak; siyasi ekonomik ve kültürel alanlarda olur. İlhak edilen ülkelerin toplumsal gelişiminin önünde en büyük engel, ilhakçı ülkedir. İlhak olayı, farklı toplum biçimlerinde farklı bir gelişme gösterir.

Örneğin;

Köleci dönemde, temel üretim aracı kölelerdir. Köle ve emeği üzerinde mülkiyet kurmak bu dönemin temel karakteristiğidir.

Feodal dönemde ise temel mülkiyet topraktır. Toprak ve serf üzerindeki mülkiyet hakkı bu dönemin özelliğidir.

Kapitalist dönemde ise temel üretim aracı sermayedir. Sermayenin gasp edilmesi ve üretim araçları üzerinde hak, bu dönemleri bir ve aynı şeymiş gibi tek bir biçimde ele alıp değerlendirmek mümkün değildir.

Bütün bunlardan şu sonuç çıkar; her dönemi tarihi ve iktisadi koşullar çerçevesi içerisinde ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çeşitli uluslar arasındaki ilişkiler, ve bu uluslardan herhangi birinin üretici güçlerinin durumunu, iş bölümü ve iç gelişmeleri ve içinde bulundukları iç gelişim evreleri konunun açıklanmasına açıklık getirir.

Köleci Dönemdeki İlişkiler

Köleci toplum biçiminde, üretici güçlerin durumu, köle emeğinin kullanılmasına denk düşerken köleci ticaretin bir sonucu olarak **koloni** kentler kuruluyordu.

Üretici güçler, özgür insanı besleyemeyecek durumda olunca, başka bölgelerin üretici güçlerine el koyarak buralardaki üretim gücünü oluşturan köleleri belli yerlere yığarak koloni kenter kurulur. Böylelikle bu kentler köle ticaretinin yoğun olarak yapıldığı yerler oluyordu. Romalıların, Yunanlıların Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki şehirleri tamda köleci kent kolonilerine denk düşen şehirlerdi.

Bu yıllardaki devletler, işgaller yoluyla topraklarını genişletiyorlardı. Daha fazla köle temel ihtiyaçlarının ne olduğunu gösteriyordu. İtici güç kölelerdi. Ticaretin bu dönemde hızla gelişi, servet birikimi giderek yaygınlık kazandı.

Üretici güçler, fazla nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda değildi.

Antik-Çağ devletlerindeki zorunlu göç koloni şehirlerin yoğunlaşmalarına

neden oluyordu. Bu durum ise antik çağ uygarlığını tehlikeye düşürüyordu. Kentler belirli bir sınırlama üzerinde kurulu olduğundan tehlike büyüyordu. Henüz doğal bilimler maddi üretime uygulanmadığından olumsuzluk büyüyordu. Uygar kalabilmek bir yerde fazla kalabalık olmamayı zorunlu kılıyordu. Özgür vatandaş, giderek bu koşullarda bu niteliğini yitiriyordu. Üretici güç eksikliği, toplulukları belirli nüfusa bağımlı kılmaktaydı. Denge bozulmaktaydı. Böylesi bir durum ise kentleri işgale zorluyordu.

Burada (köleci ve feodal dönemde) fazla nüfus üretici güçler üzerinde bir yük teşkil etmekteydi. Bu yükü hafifletmek gerekiyordu. Bu nedenle yöneticilerin, yönetebilmeleri için yeni alanlara ihtiyacı doğuyordu. Bu da istilacılığı kamçılıyor koloni kentlerin yaratılmasını zorunlu kılıyordu. Literatörde buna zorunlu göç yoluyla sömürgeleştirme ya da kolonicilik denir. Günümüzde (kapitalist dönem) de tam tersi geçerlidir. Çünkü zorunlu göç yoluyla sömürgecilikten eser kalmadı. Artık, nüfus üretici güçler üzerinde yük değil, üretici güçler nüfus üzerinde yük olmuştur. İşte işsizlik..

"Sömürge politikasında emperyalizmde, kapitalizmin çağdaş döneminden, hatta kapitalizmden öncede vardı. Köle üstüne kurulu bulunan Roma bir sömürge politikası izliyor ve emperyalizmi uyguluyordu. Ama iktisadi ve toplumsal biçimler arasındaki farkı görmezden gelerek ya da arka planlara üterek, emperyalizmin "genel düzeni" üzerine fikir yürütmek tıpkı "Büyük Roma" ile "Büyük Britanya" arasında kıyaslamalara girmek gibi bir takım boş palavralara ve bayağılıklara düşürür kişiyi. Çünkü kapitalizmi eski evrelerindeki sömürge politikası bile, mali sermayenin sömürge politikasından temelde ayrılıklar göstermektedir". (Lenin, Emp. s. 99) diyordu.

Bu alıntı bize farklı tarihsel dönemlerde uygulanan sömürgeciliği kendisini çevreleyen koşullardan, tarihsel dönemden ve tek tek ülkeleri diğerlerinden ayırd eden özellikler çerçevesi içine bir değerlendirmeye tabi tutmamız gerektiğini vurgulamaktadır. Bu konuyu Lenin'le şöyle tanımlayabiliriz.

"Marksist teorinin kesin gereği odur ki herhangi bir toplumsal sorun incelendiğinde, o sorun belirli tarihi sınırlar içinde formüle edilmeli ve eğer özel olarak bir ülke söz konusuysa (örneğin belli bir ülke için ulusal program gibi) o ülkeyi öteki ülkelerden aynı tarihi dönem içinde ayırt edici özellikleri hesaba katılmalıdır." (Lenin)

İlk dönemlerde her hangi bir ülkenin işgale uğraması, üretici güçleri üzerinde önemli bir etkisi vardı.

Örneğin bölgesel bir durumda olan, ilk yazının ortaya çıktığı şartlarda, bir barbar işgali ile yok olmak tehlikesi vardı. Bunun nedeni üretici güçlerin, evrensel bir nitelik kazanmamasıydı.

Ona bu evrenselliği kazandıran ticaret henüz gelişmemişti.

"Bir yerde kazanılmış üretici güçlerin özellikle icatların daha sonraki gelişme için kaybolmuş olup olmamaları sadece değişmelerin gelişmesine bağlıdır. Yalnız komşu çevreleri aşan ticari ilişkiler henüz mevcut olmadığı sürece, aynı icadı her yerde ayrı ayrı yeni baştan yapmak gerekir. Ve barbar halkların ani saldırıları ve hatta doğal savaşlar gibi salt rastlantılar üretici güçleri ve gereksinimleri gelişmiş olan bir ülkeyi yeniden sıfırdan başlatmak zorunda bırakmaya yeter. Tarihin başlarında her gün her icadı yeniden yaratmak gerekiyordu. Fenikeliler örneği hemde görelî olarak oldukça yaygın bir ticaretle birlikte de olsa, gelişmiş üretici güçlerin tam bir yıkımından ne kadar az korunabilmiş olduklarını gösterir. Çünkü Fenikelilerin buluşlarının büyük bir kısmı İskenderin bir ulusu ticaretten yoksun bırakması ve ülkelerini ellerinden alması yüzünden uzun bir süre ortadan kayboldu. Bu ulusun gerilemesine neden olanda budur(...) Kazanılmış üretici güçlere sürekliliği ancak, temeli büyük sanayi olan bütün ulusların rekabet mücadelelerine sürüklendikleri ticaretin, dünya ticareti haline geldikleri gün, güven altına alınmış oldu". (Marks, alman ideolojisi S.97)

İlk dönemlerde işgal eden ülke, işgal altında tuttukları yerleri bazen sömürgeleştiremiyorlardı. Ve üstelik o toplulukların içinde eriyebiliyorlardı.

Bu konuda Marks *"...Gerçekten de uşak efendi idi. Ve fetihler ele geçirilen ülkenin dilini, kültürünü ve törelerini çabucak kabul ettiler"* (Alman ideolojisi s. 122)

"Kölenin kişiliğinde, üretim aracı doğrudan doğruya gasp edilir. Ama bu üretim aracı, hangi ülke için gasp ediliyorsa o ülkenin üretimi köle emeğine olanak verecek biçimde örgütlülenmelidir. Yada (Amerikan'ın güneyinde olduğu gibi) burada köle emeğine uygun bir üretim tarzı yaratılmalıdır. (Marks Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri)

İşgalciler kendi üretim tarzlarını kabul ettirmek isterler. Buna bir çok örnek vermek mümkün. Örneğin İngiltere'nin, İrlanda ve Hindistan'daki uygulamaları gibi. Kendi üretim tarzlarını uygulayabilmek için, işgal edilen ülkelerin üretim araçlarına el koymakla mümkündür. Kölecî toplumda; köleye, feodal toplumda; toprağa tapitalist dönemde ise sermayeye el koymakla bu mümkün olur.

Feodal Dönemde Sömürgecilik

Sömürgeciliğin salt kapitalist sistem döneminde uygulandığını söylemek geçmiş ve günümüzü kavramamakla eşdeğerdir. Sömürü her hangi bir ezen ülkenin kendi iç işlerine nasıl bağlıysa aynı zamanda bu ezen ülkenin, ezdiği, sömürdüğü ülkenin iç koşullarına ve kendilerini çevreleyen koşullara göre de şekillenir.

Köleciliğin yerini feodal sistem aldıkça toprağa bağlı onunla birlikte alınıp satılan ilişkilerde ortaya çıkar. Feodal sistem toprakla özdeşdir. Haliyle ezen-ezilen ülke koşullarında sömürünün temelini toprak oluşturur.

Feodal toplumlarda merkezîyetçilik ekonominin ve özellikle de toprakların merkezin elinde toplanmasıyla mümkündür. Ekonomik merkezîyetçilik, siyasî merkezîyetçiliği beraberinde getirmekte ve merkezîyetçilik; çevre bölgelerin de denetimiyle ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve merkezîleşmesi oranında geçerlilik kazanmaktadır. Kapitalizm koşullarında bu durum daha da pekişmektedir.

Feodalizmin kendisi; doğal ekonomi, yani kendi kendine yeter bölgeler ve parçalanmışlık demektir. Bunu kavramamak ve kapitalizme özgü merkezîyetçilikle aynılaştırmak

feodal beyliklerin varlık koşullarında sömürge ilişkilerinin olamayacağını varsaymak gerçeklerle bağdaşmaz. İngiltere'nin, tüm sömürgelerinde benzer fakat aynı olmayan sömürge statüsünü o taktirde nasıl açıklamak gerekir? Hindistan'daki bir beye veya bir ulusa tanıdığı ayrıcalık temelindeki siyasal ilişkilerini nasıl açıklamak gerekir? Hiç bir şekilde Kürdistan'daki feodal beylerin varlığı, sömürgeci ilişkilerine ters düşmez. Bu ilişki o dönemin karakteristik tarzıdır.

Feodal beyler egemenliklerini toprak üzerindeki mülkiyetlerinden almaktaydılar. Toprağın büyüklüğü ve üzerindeki köylülerin sayısı o toprak beyini o derece güçlü ve zengin yapardı.

"Egemenlik ilişkisinde bir başkasının iradesinin mülk edinilmesi söz konusudur. Hayvanlar gibi iradesi olmayan varlıklar gerçekten hizmet edebilirler. Ama bunlara sahip bulunanlar bu yüzden derebey ya da efendi olamazlar". (Marks Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri s. 42) Bunun içinde siyasi bir gücün olması gerekmektedir.

İşgalci gücün kendi konumu ve işgal edilen ülkenin konumu aynı zamanda siyasi ilişkileride belirler. Mahalli beylerin bir dereceye kadar otoritelerinin olması siyasi ilişkinin olmaması anlamına gelmez. Oranın koşulları işgal eden ülkeye ters gelmeyen bir durum ise merkezi güç böylesi bir yapıyı tanır. Çeliştiği an ise şiddet ön plana çıkar.

Kürdistan Ekonomisinin İlhakı

a) Miri Toprak Sistemiyle

Toprak, feodal toplumlarda temel üretim aracıdır. Toprak, üreticiler; angarya, vergi gibi feodal sömürü biçimleriyle sömürlür ve ilhak edilirse buna ekonomik ilhak denir.

Önceden de genişçe değinildiği üzere Osmanlılar kendilerine itaat etmeyen beylerin topraklarına el koyup miri topraklar biçimine dönüştürdüler. Böylelikle bu topraklar devletin toprakları biçimine dönüştürüldü.

b) Yeni Ekim Alanlarıyla

Kürdistan'da işgal edilen alanlarda yeni ekim sahaları açılarak zorunlu göç ve göçebeler yerleştirildiler. Miri toprak sistemi çerçevesinde topraklar işlenilmeye başlandı.

Köylüler, devletin askeri yapısından dolayı sipahileri doyurmakla görevlendirilmişlerdi. Toprağın büyüklüğü askerin (sipahinin) sayısını da belirliyordu.

c) Kişiyi Bağımlılığın Devlete Bağımlılığa Dönüşmesi

Osmanlı toprakları, Sultanın şahsında somutlaşıyordu. Köylüler halife sultan'ın kulları idiler.

Köleciler toplumlarda, kölenin objektif ve subjektif şartını oluşturan köle emeği ve doğrudan kölenin üzerinde mülkiyet söz konusuydu.

Feodal dönemde ise üretimin objektif şartına toprak ta katılıyordu.

"Açıklanması gereken ya da tarihsel bir sürecin sonucu olan şey, canlı ve feodal insularla onların doğayla olan maddi alış verişlerinin doğal ve inorganik şartları arasındaki birlik ve bunun sonucunda doğayı mülk edilmeleri değil, insan varlığının bu inorganik

şartları ile bu faal varoluş arasındaki ayrılımdır. Bu ayrılma ancak ücretli emekli sermaye ilişkisinde tamamlanır.

Kölelik ve serflik ilişkilerinde bu ayrılma olmaz. Tersine toplumun bir bölümüne diğeri tarafından sadece kendi öz yeniden üretiminin inorganik ve doğal şartı gibi davranılır. Köle emeğin objektif şartları ile hiç bir ilişkisi yoktur. Tersine bizzat emek, kölenin ya da serfin ki üretimin inorganik (bir) şartı olarak sığır vb. gibi diğer doğal varlıkların safına sokulur yada toprağın bir eki olarak kabul edilir... Onlara karşı kendine aıtmış kendi inorganik devamıymış gibi davrandığı bu doğal varlık şartları 1) Subjektif 2) Objektif olmak üzere iki nitelik taşır." (Marks, Formen s. 27-28)

Toprağın bu dönemde satın alınması veya işgale uğraması halinde üzerindeki köylüde (reaya) birlikte alınır. "...Zaten genel olarak arazi ve toprak üzerindeki mülkiyet onun organik ürünlerini de kapsar. Eğer insanda arazi ve toprağın doğal eki olarak onunla birlikte fethedilirse o zamanda üretin şartlarının birincisi olarak, birlikte fethedilmiş olur" (Marks, Formen s. 30)

Köylü ve toprağın her ikisinde tek başlarına bir anlam ifade etmiyordu. Köylülerin boş topraklara yerleştirilmeleri gerekiyordu.

Köylülerin, topraktan kopmaları, toprakla birlikte satılmamaları, kapitalist topluma geçişin koşullarından biridir. Artık özgür sözleşmeden bahsedebiliriz. Dolaylı bağımlılık gündeme gelmiştir. Toprakla birlikte köylülerin mülkiyet konusu içerisinde de olmaları, zenginliğin de tanımını değiştirmiş, köleci toplumda ki gibi sadece çok köleye sahip olmanın yanı sıra fazla toprağa sahip olmakta zenginliğin kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti işgal ettiği alanlarda köylülerin topraktan ayrılmaması için ağır cezalar getirtmişti. Köylüler topraktan kopamayacakları gibi sipahi de kabul edilmeyordular.

"Reaya (ya) ata binip kılıç kuşanma yoktur (...) ve illa ebaecnet (soy-sop itibariyle) sipahizade olmayan bir tarik ile imara duhul etmek kanuna muhaliftir. "Aksi halde" o zaman reayalikten kaçıp sipahi olmak lazım gelir. Reayet kalmayınca İradi padişahı zület bulur. (Padişah'ın geliri son bulur.)" (Bkz. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi C. 1)

Atadan oğula geçen bir statüko vardır. Osmanlı Devleti kendi yapısına uygun bir biçimde Kürdistan'ı da örgütlemiştir. Kürt serfleri, aynı zamanda toprağa bağımlılığın yanı sıra kişiyede bağımlıydılar. Bu durum toprağa bağımlılıktan kaynaklanıyordu. Devlete bağımlılığı ise bey, paşa, sipahi vs. aracılığıyla oluyordu. Köylü kimin toprağında bulunuyorsa onun kapı kulu oluyordu.

Göçebe, yeni ekim alanlarına yerleştirilmek isteniliyordu. Böylelikle onlar üzerinde devletin gücü ortaya konulabiliyordu.

Göçebeler konumları itibariyle doğru dürüst vergi de vermediklerinden, devletle sorunları süreklilik gösteriyordu. Böyle davranmalarına neden olan kendilerine yeten ekonomileri en önemli nedeni oluşturmıştı.

Feodal yapılanmada kişi-toprak ilişkisi ise sömürü olayını arttırıyordu.

Ayrıca göçebeler kendi güvenliklerini de kendilerinin sağlamasındandolayı, zaman zaman diğer devletlerin yedeğine düşmelerinden dolayı Osmanlılar bunların silahsızlandırılarak toprağa yerleştirilmelerinin çabasını veriyordular.

Bu durum günümüzde tersi bir farklılık göstermektedir. Sömürünün biçimindeki değişiklik bunun nedenidir.

Göçebeler, Osmanlılara fırsatını buldukça başkaldırdıkları gibi zaman zamanda toprakları terk de etmişlerdir.

17. yüzyılda Kürdistan toprakları Osmanlı devlet örgütlenmesine göre biçimlendirildi. Miri toprak sisteminin uygulama alanı genişletildi.

Osmanlılar miri sistemi Kuzey Afrikada da uygulamıştır.

"Türkler kendi yasalarına göre genel kural olarak ülkeyi eski sahipleri olan kabilelerin elinde bıraktılar. Ama o zamana kadar kabilelere ait olan işlenmemiş toprakların önemli bir kesimi beylik arazi haline getirildi. Türk hükümeti adına işletildi."

"Ayaklanmalara karşı korunmak için Türkler, hala mevcut olan yerel milisten başka askeri koloniler kurdular... Bunlara zımla deniyordu. Demekki bunlar yerli halkın ortasında kurulmuş, yavaş yavaş Arap ve Kabil süvarilerince takviye edilen Türk askeri kolonileri idi. Her koloni üyesi hükümetten toprağı ile birlikte gerekli tohumluk, bir at bir tüfek alıyordu; buna karşılık, bölgenin, -kaidiyn sınırları içinde ömri boyunca askerlik hizmeti görmekle yükümlü idi. (...) askeri kolonilerin topraklarının tuttuğı alanların yüzeyi, ayaklanan yada sadece ayaklanmasından kuşkuyla kabilenin mülkiini zorlam sonucu kuşaktan kuşağı genişledi. Zorlamaya uğrayan toprakların büyük kesimi, beylerin aracılığıyla yetkililer tarafından satılmaktaydı." (Marks K.Ö.E.B s.322-323)

Yukarıdaki alıntı Osmanlı sömürgeciliğinin bölgeye özgü uygulamalarını göstermektedir.

Feodal sömürünün bir özelliğı de ekonomi dışı baskının en had safhada görülmesidir. Ürün-rant ve para-rant Osmanlı toplumunda esasta vergiler yoluyla alınmaktaydı. Zor kullanımı devletçe en sert biçimde oluyordu. Keza yağmacılık feodal sömürde de görülmekteydi. Vergiler (arus-resmi, bayramla miras) ve angarya bu sömürünün biçimleriydi.

d) Angarya

Köleciler toplumdaki miras kalan, kişisel bağımlılık ilişkisinden kaynaklanan emek-rant biçimindeki sömürdür.

Zor kullanımı feodalın en etkili silahıdır. Feodal, serfin kişiliğine bağılı bazı haklar üzerinde tasarruf yetkisine sahiplik yapıyordu.

Serf, köleden farklı olarak angarya dışındaki zamanda kendi hesabına ancak çalışabiliyordu. Ama iş bununla da bitmiyordu. Elde ettiğı ürünün vergisini de verdikten sonraki kısım artık kendisinin olabiliyordu.

Angarya'nın uzun veya kısa olması ekonomik temele bağılı bir iştir. Feodal ekonomide kullanım değeri üretime egemendir. Kendi sınırlı ihtiyaçlarını gidermeye yöneliktir. Angarya da bu ihtiyaçlar grubu ile sınırlıdır. Paranın kullanımı arttığı ölçüde angarya, feodalizmin para biriktirme ihtiyaçlarına yönelir.

Para ekonomisinin az geliştiğı koşullarda angarya yolu ile sömür kendisini en çok loncalara hammadde sağlayan demir, bakır vs. gibi maden ocaklarında köle gibi çalıştırılmak suretiyle kendini emek-rant biçiminde gösterir. Maden civarlarındaki köylüler vergilerden azat edilerek, maden ocaklarında çalıştırılıyorlardı. Bunlar yerlerini hiç bir suretle terk edemezlerdi.

Köylülerin angarya yolu ile neler yapacağı kanun yolu ile saptanmıştı.

Sipahilerin bir çok işleri angarya yolu ile yapılıyordu.

Fazla Nüfusun Yerleştirilmesi

Anadoluda göçler ve Türkmen, Moğol vs. işgalleri yoluyla fazla nüfus vardı. Topraklar genellikle önceden yerleşik Rum köylüleri (serf) tarafından ekiliyordu. Üretici güçlerin seviyesi bu fazla nüfusu kaldıracak seviyede değildi. Nüfusun başka yerlere göç ettirilmesi feodallerin çıkarına denk düşüyordu. Osmanlılar, güç yoluyla işgallere girişince, hem yeni alanlar elde ediliyor, hem de ekonomik ve siyasi planda nüfus yerleştirme yoluyla sömürgeleştirilmeye çalışılıyordu. Aynı zamanda işgal edilen yerlerdeki yerli halk köleleştiriliyordu.

"Ayrıca... her bir haneye üç gün ırgadiye (angarya) bağlanmıştır" (Kanun Name-i Livayı D. Bakır; aktaran Muammer Sencer, Toprak ağalığının Kökeni)

Aynı eserin Malatya Kanunnamesinde ise ayenen şöyle deniliyordu: *"...sancak beyleri ve subaşılar her yıl ot biçmeye çeltüğü (çeltik ile tavar ile ayıklamaya şehirden ve kurdan (kırdan) eve... bir adam süriüp (alıp) on beş gün miktarı ot ve çeltük biçtürüp taşıturup... Kış ayında reayaya evden bir yük odun salarlar"*

Yani bir üretici yılda 40 gün angarya yapmak zorunda kalıyordu. Ürettiği ürünün kış, kötü hava şartları çıkarıldığında ürettiği ürünün ayrıca % 60'sı da vergi olarak sipahiye verildiğinden, köylülerin hangi koşullarda yaşadığı da ortaya çıkmaktadır.

Köylülerin topraktan kopmalarını önleme, angarya kişisel bağımlılık ilişkileri Osmanlı egemen güçlerinin başka bir topluma zorla, fermanlarla uygulanması söz konusudur. Bu tür ilişkiler ise ancak sömürgecilik ilişkileri temelinde ancak söz konusu olabilir.

Kürdistan'da görülen bu ilişki yine Osmanlı'lara bağımlı olan Balkan ülkelerinde örneğin Bosna-Hersek'de görülmez. Miri sistem buralarda uygulanmaz. Köylüler yerel feodallere bağımlıdır. Kişisel bağımlılık köylü ile Osmanlılar arasında değil, Voyvoda ve Boyarlar arasında söz konusudur Köylüler angarya ile çalıştıranda bu yerel feodallerdir. Osmanlı Devleti Boyarlardan-Voyvodalardan vergi vs. alırlardı.

Eflak ve Boğdandaki durum üzerine Marx Şöyle yazıyor:

"Zamanla askeri ve dini ileri gelenler, topluluğa ait topraklarla birlikte, bunlar üzerinde harcanan emeğe el koydular. Özgür köylülerin ortak topraklar üzerindeki emeği bu ortak toprakların hursızları tarafından angaryaya dönüştürüldü". (Kapital C. 1 s. 261)

Marx, Eflaklı köylünün kendisi için harcadığı gerekli emeğin, Boyor için harcadığı artı-emeğin belirli bir şekilde ayrıldığını da belirtir. (Bak. Age s. 260)

Osmanlı Devleti, buradaki emeğe doğrudan el koymamıştır. Angaryayı sömürgeci statü için ancak uygulayabilmiştir.

Kürdistan'da Vergi, Talan ve Yağma

Vergiler fermanlarla miktarı tespit edilerek duyurulurdu. Fakat tesbit edilenin dışında yerel feodaller ve sipahiler bu miktarı arttırırlardı.

Genellikle ürün daha harmandayken vergisi verilir. Vergi vermemek cezaya

tabi idi ve keyfiydi. Vergilerin bir düzeni yoktu ve çoğu köyde keyfi olduğundan önemli bir durum yaratıyordu.

Sipahiler, zorla da ayrıca köylülere saldırarak ürünü gasp ediyorlardı.

Önceleri ürün olarak alınan vergiler sonraları para olarak alınmaya başlamıştır. Böyle olunca da kapalı ekonominin sınırları zorlanıyor, değişimin getirdiği sorunlar ön plana çıkmaya başlıyordu. Para-rant biçimindeki bu sömürü feodalitenin yukarı ve son dönemlerinde tamamen hakim hale geliyordu. İkel birikimin ön şartları belirginleşiyordu. Bu durum 19. yüzyılın ortalarında vergilerin para olarak alınmasını fermana bağlamıştı. Köylüler para bulmak için ücretle çalışmaya ve ürünlerini pazarlamaya başlamışlardır. Hepsinden de karlı çıkanlar ise tefeciler ve tüccarlardı. Ayan ve mültezimlerde servet biriktirmeye başlıyorlardı.

Osmanlılarda 50 kadar vergi çeşidinden bahs etmek mümkün.

Feodal Sömürgeciliğin Kürt Toplumu Üzerindeki Etkileri:

Osmanlıların, Kürdistan'daki varlığı özellikle en büyük etkiyi toplumsal gelişmeyi engellemek olmuştur. Feodalizmin çözülmesini engellemiştir. Osmanlı feodalleri, Kürt köylülerinin ürettikleri zenginliklere el koymaları, elde edilen zenginlikleri servet olarak dondurmaları, kendi sefahatları için harcamaları, zenginliklerin tekrar üretim için yatırılmasına engel teşkil ediyordu. Bu durum geçmişin basit üretiminin tekrarlanmasına neden oluyordu. Atadan kalma yöntemler devamlılık gösteriyordu. Bu durumun varlığı sonuçları Marx *"üretim tarzının kendisi ne kadar geleneksel ise yani mülk edinmesinin gerçek süresi ne kadar aynı olarak kalırsa eski mülkiyet biçimleri dolayısıyla toplumun tümü o ölçüde değişmeden kalacaktır. Kaydetmek gerekir ki geleneksel tarz tarımda uzun zaman direnecek"* (Marx, Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri s. 101)

Osmanlıların kendi toplumsal örgütlenmelerini, Kürtlere kabul ettirmeleri, Kürdistan topraklarının ve köylülerinin kendi askeri amaçlarına ve niteliklerine uygun olarak örgütlenmelerine yol açmıştır.

16. yüzyılda Avrupa'da üretimin gelişimi özgürce olurken (kırlardan şehirlere akınların olması, köylülüğün topraktan kopmaya başlaması) Osmanlılarda ise tersine bir gelişim vardı. Köylülerin topraktan kopması cezaya tabi tutulmaktaydı. Avrupada ise köylüler ücretliler sınıfına dahil oluyorlardı.

Kürdistan'daki şehirleri kendi yapılarına uygun olarak Osmanlılar örgütlemeye çalışıyorlardı. Bir çok Kürt ve Ermeni şehri bu nedenle canlılığını yitirdi. Erzurum Van, Maraş, Mardin bunlar arasında sayılabilir. Daha önceleri kendi başlarına birimler olan bu şehirler bu niteliklerini yitirdiler. Askeri, idari, mali bakımdan bu şehirler hakkında katıldığı bir yönetim biçimi varken, Osmanlı hakimiyetiyle birlikte üreticilerin mal üretmeleri denetime alındı. Şehir yöneticileri Osmanlılarca tanınmaya başlandı. Önceleri zanaatçılık ağırlıktayken, daha sonraları bu durum askeri yarı-askeri örgütlenmeye dönüştürüldü.

Şehirler ücretlilerin çalışabilecekleri alanlar olmaktan çıkınca da caziplikleri de ortadan kalkıyordu.

En büyük maddi ve zihinsel iş bölümü kent ile kır'ın ayrılmasıdır. Kent ile kır arasındaki karşılık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçişle birlikte

ortaya çıkar ve zamanımıza kadar bütün uygarlık tarihi boyunca sürüp gider. (...) İşte müfusun ilk kez olarak iki sınıf halinde bölünmesi, doğrudan doğruya iş bölümüne ve üretimi araçlarına dayanan bölünme burada ortaya çıkmıştır. (Marx, Alman ideolojisi s. 92)

"Orta çağda burjuvalar her kentle kendi canlarını korumak için kır'ın soylularına karşı birleşmek zorundaydılar. Ticaretin genişlemesi ulaşım olanaklarının kurulması her kentin aynı engele karşı savaşarak, aynı çıkarları başarıya ulaştırmış olan öteki kentleri tanımalarına neden oldu. Burjuva sınıfı çeşitli kentlerdeki bir çok yerel burjuvaziden başlayarak, ancak çok yavaş biçimde meydana gelmiştir. Mevcut ilişkilere karşılık ve gene bu karşılığın koşullandırmakta olduğu iş tarzı, aynı zamanda, ayrı ayrı her burjuvanın yaşam koşullarını değiştirdi, bunları bütün burjuvalar için ortak ve tek başına her bireyden bağımsız olan yaşam koşulları haline getirdiler. Burjuvalar, feodal ortaklıktan kopup, ayrıldıkları ölçüde bu koşulları yarattılar ve burjuvalar mevcut feodalite ile olan karşılıklarıyla belirlendikleri ölçüde bu koşullar burjuvaları yarattı. (...) Burjuvazinin kendine özgü koşulları, gelişmesiyle birlikte ancak yavaş yavaş gelişir; kendisinde kendi içinde iş bölümüne göre çeşitli kesime ayrılır ve bu arada bir yandan burjuvaziden önce var olan mülk sahibi olmayan sınıfların bir kısmı yeni bir sınıfa (proletaryaya) dönüşür. Daha önce mevcut olan mülk sahibi bütün sınıfları mevcut bütün mülkiyetin ticaret ve sanayi sermayesi haline dönüşmesi ölçüsünde sinesinde toplayacak duruma gelmeye başlar. Tek tek bireyler ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir mücadele yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler". (Marx K.Ö.E. B. 5. 109- 110)

Osmanlıların, Kürdistan'da iç değişim yoluyla toplumun gelişiminin önünde durmaları, kapitalizmin gelişmesini engellemiştir.

Osmanlılar, zanaatçılığın tanrıdan ayrılmasını ve aynı zamanda ticaretin zanaatçılıktan ayrılmasını da engellemişlerdir.

Mal ticareti çoğunlukla üreticinin (zanaatcının) kendisi tarafından yapılmaktaydı. Tüccarlar araya girmiyorlardı. Bu nedenle tüketim yapıldığı yerin, veya bölgenin sınırlarını aşmıyordu. Hatta tek tek şahıslar için üretimin yapıldığı da oluyordu. Bunun en büyük nedenide Osmanlıların zanaatçılar üzerindeki baskısıydı. Tüccar ve ticaret üzerindeki denetim uygulamaktaydı.

Tüccarların mal taşımaları engelleniyor, gümrük vilayet sınırları üretilenlerin uzak bölgelere gitmesine izin verilmiyordu. Ayrıca taşıma ücretleri ve gümrüklerin çok pahalı olması ticaretin kârlı bir iş haline gelmesini engelliyordu. Ticaret, zanaatçılıktan bu nedenle ayrılmıyordu. Böyle olunca da ticareti zanaatcının kendisi yapmak zorunda kalıyordu.

Osmanlıların zor kullanımında tüccar sayısını sınırlandırıyor. O yıllarda tüccarlar, belirli niteliklere sahip olanlara yaptırılıyordu ve çoğu kez de atama biçimindeydi. Elleri izin kağıdı olanlar mal-alım satımını yapabiliyorlardı. Mal pazarda, idarenin gösterdiği yerde ve fiyatta satılmak zorundaydı.

- Ayrıca yüksek vergi alınması, sıkı denetim ticaret sermayesinin gelişimini engelliyordu. Elde edilen servet ise feodallerin eline geçiyordu. Avrupada bu yıllarda servet sermayeye dönüştürülüyordu. Bütün bu etmenler gericilikle de birleşince kapitalizmin gelişmesi duraksıyordu.

"...himayeciliğin her yerden fazla Rusya'da gerici olduğu meydandadır. Himayecilik memleketin iktisadi gelişmesini kösteklemekte, tüm burjuva sınıfının değil, kara kalpaklı

bir avuç ailenin çıkarlarına hizmet etmektedir. Oysa ticaretin serbest olması kapitalizminden kurtulmanın çarelerini içinde taşıyan oluşumu hızlandırmaktadır." (Lenin, Halkçı İltisat s. 150)

Anlaşılabacağı gibi himayecilik feodallere yaramıştı, fakat bütün bunlara rağmen ticaretin olması ise eski yapıyı çözmeye yaradığından ilerici bir konumu vardır.

"Sermayenin, tüccar sermayesi olarak bağımsız ve ağır basan gelişimi üretimin sermayeye tabi olmaması ve dolayısıyla sermayenin kendisine yabancı ve kendisinden bağımsız olan bir toplumsal üretim şekli temeli üzerinde gelişmesi demektir. Bundan dolayı tüccar sermayesinin bağımsız gelişimi toplumun genel ekonomik gelişmesi ile ters orantılıdır". (Marx, Kapital C. 3. s. 97)

Marx, Osmanlı devletindeki tüccar için de şöyle yazıyor:

"Sözii edilen Türkiye tüccarları kimlerdir acaba? Şüphesiz Türkler değil. Göçebe devrini yaşadıkları sırada Türkler'in bütün ticareti, kervanları talan etmekten ibaretti; bu gün daha medeni hale geldikleri için en keyfi ve ağır vergileri koymaktadırlar. Büyük limanlarda yerleşmiş olan Rumlar, Ermeniler, Slavlar ve batılılar bütün ticareti ellerinde tutmaktadırlar. Bunların Türk Bey ve Paşalarının kendilerine gösterdikleri kolaylıklardan ötürü hoşnuttuk duymaları için sebep görmedikleri besbellidir. Türkler Avrupadan uzaklaştırılırsa, ticaret hayatı bozulmaz. Peki genel medeniyet ilerlemeleri bakımından durum ne olur? Bütün Avrupa Türkiye'sinde medeniyet yayanlar kimlerdir? diye sormak isterim. Medeniyeti yayanlar Türkler değildir... Bütün şehirlerde ve bütün ticaret yerlerinde, ülkede gerçekleştirilmiş olan medeniyeti Rum ve Slav burjuvazisi getirmiştir. Halkan bu bölüğü etkisinin ve zengilliğinin göttükçe arttığını görmektedir. Türkler ise göttükçe daha fazla arka plana atılmaktadırlar. Eğer ordu ve hükümet tekellerinde olmasaydı, Türkler sahnedan çekilmeyeceklerdi. Gelecekte bu tekelin devamının imkansız olduğu bellidir. Türkler'in gücü, ilerlemeye engel oldukları durumların dışında güçsüzlüğe dönüşecektir. (Türkiye üzerine s. 38)

Kapitalizm Dönemindeki Ekonomik İlişkiler

Buradan sömürgecilik olayını açarken kapitalizmin farklı evrelerindeki sömürgeciliğin bile bir birinden farklılıklar arz ettiğini belirtmeden geçemeyiz. Bilindiği üzere emperyalizm döneminin yaşamayan Marx kapitalizmin gelişmesini üç safada ele alır.

- 1-) İlkel Birikim ya da servet birikimi
- 2) Manıfaktür ya da ilk kapitalist birikim
- 3) Serbest rekabet dönemi.

1-) İlkel Birikim

Osmanlı devletinde değişim ekonomisinin gelişmesi, paranın toplumsal fonksiyonundaki artış, şehirlerdeki değişim, ordunun ve feodalların ihtiyaçlarının artması, üretimideğişimin gerisine itti.

Devletin üretici güçler üzerindeki denetimi ve baskısı, üretimin gelişmesini engelledi.

Osmanlı tüccarlarının bilinen nedenlerle yapamadığını, Avrupalı tüccarlar yapmaya başladı. Avrupalı tüccarlar mal satmaya başladılar. Karşılığında ise altın ve gümüş alıyorlardı. Böylelikle elinde sermayeye dönüşecek servetler birikiyordu.

Osmanlı ekonomisi 18. y. yılda vergileri para olarak almaya başlamasından sonradır ki ülke ekonomisi çökmeye yüz tutuyordu. "Çünkü" para burjuva sınıfını ister, aksi takdirde paranın rolünün olmadığı koşullarda Osmanlı ekonomisinin ayakta kalmasının nedeni olamazdı. **"Osmanlı devletinin ayakta kalmasının sırlarından birisi de budur."** diyordu (Marx, Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri s. 169).

Osmanlılar para ekonomisine girince altın ve gümüş bulma yoluna gittiler. Ayı- rant, para-rant'a dönüştürüldü.

"Tarih açısından sermaye, toprak mülkiyetinin aksine, her zaman başlangıçta para biçimini alıyor. Paradan oluşan servet, tüccar ve tefeci sermayesi olarak ortaya çıkıyor." (Marx, Kapital C.1. s.169)

Osmanlı yönetimi yeni ihtiyaçlar karşısında yeni vergiler getiriyordu. Çünkü Avrupalı tüccarlarla rekabet etmeleri ancak böyle rekabet edebiliyorlardı. Altın ve gümüş dışarıya akıyordu. Sikkelerdeki altın ve gümüş oranı düşürülüyordu. Haliyle paranın alım gücü de azalıyordu. Ordu ve devlet görevlilerinin ücretlerinin artması, ticaret gelirinin azalması, tarım üretiminin düşmesi, seferler, ordunun modernleştirilmesi ve ordudan da savaş gelirlerinin azalması (yağma-talan) Osmanlı Devletinin para sıkıntısı çekmesine neden oluyordu.

Dinsellikte, ticaret yapan tefeci-bezirganları aşağılıyordu. Ama bütün bunlara rağmen devlet bunlarada başvurmak zonuda kalıyordu. Böylesi bir durum mültezimlerin oluşumuna neden oldu. Bunlar toplum içinde pek olumlu bakılmayan işlerle uğraşırlardı.

Mültezimler toprak gelirlerine de el koymaya başladılar. Önceleri toprak gelirleri dışındaki gelir kaynakları satılmaktaydı. Ayrıca askeri bir kaynak olan toprak devletin mali kaynakları haline dönüştürülerek tefeci-tüccarlara satılmaya başlanılmıştı. Ellerinde servetleri olanlar bu karlı işe yönelmişlerdi. 18 ve 19 y. yılda ilkel birikim dönemini yaşamakta olan Osmanlı devletinde servet biriktirmesi bu koşullarda yaygınlaşıp.

Kamusal borçlanmaya ilişkin Avrupa'daki durumu Marx şöyle açıklıyor;

"Kamusal borçlanma, ilkel birikimin en güçlü kaldıraçlarından birisi halini alır. Bir büyücü değneğin dokunması gibi kısır paraya üreme gücünü kazandırır ve onu sermayeye çevirir. Ve bunu, sanayide ve hatta tefecilikte kullandığında bile kaçınılmaz olan zahmet ve tehlikelerle karşı karşıya bırakmaksızın yapar. Devlet alacaklıları, aslında hiç bir şey vermemişlerdi. Çünkü borç verilen meblağ, ellerinde tıpkı nakit para gibi iş görmeye devam eder. Böylece yaratılan ve yıllık gelirleriyle geçinen bir aylaklar sınıfı, hükümet ile halk arasında aracılık edinen bankerlerin aniden biriken servetlerini ve gene her devlet istikrarının büyük bir parçasını kendilerine gökyüzünden inen bir sermaye hizmeti sağlayan, vergi mültezimlerinin, tacirleri ve özel manifaktürcülerin zenginliklerini bir yana bırakalım; devlet borçlanması bir de anonim şirketleri her türlü menkul hizmetler üzerinde yapılan işlemleri borsa oyunları ile bürokrasinin doğmasına yol açmıştır." (Marx Kapital C. 1 s. 720)

Marx'ın açıkladığı bu durum Osmanlı İmparatorluğunda ancak 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılda görülmüştür. Servet, vergi mültezimleri ve devlet müteahhitlerinin elinde birikmişti. Devlet bunlara borçlanmıştı. Bu durum sarrafların ortaya çıkmasına neden

olmuştur. Sonraları ilk bankacılık ve ilk işletme imtiyazları bu devlet alacaklarından oluşmuştur. İlk birikimin ilk dönemlerinde devlet, önceleri imtiyaz karşılığı kendi vergi haklarının veya topraklarının mülkiyetini devrediyorlardı.

Devlet vergilerinin yanı sıra mültezim, sarraf, tefeci tüccar kesimide Kürdistan'da keyfi vergiler koyuyorlardı. Merkezi iktidar bu durumu destekliyordu.

Osmanlılar, Kürdistan'da icar yoluyla toprakları tefeciye verince, tefeci de vergileri artırmakla işe başlıyordu. Devlet yıl sonunda icar yoluyla elde edilen ürünün fazlalığı halinde açık artırma yoluyla tekrar icara verdiğiğinde yeni mültezime daha pahallıya satabilecekti.

Osmanlılar, bununla yetinmiyorlar idari ve adli haklarını da satıyorlardı. Sancak beyliği, kadılık, subaşılık gibi görevler dağıtıldığında, karşılığında toplanacak vergiler belirleniyordu. Açık artırma ile en fazla vergiyi verecek olana bu görev veriliyordu. Bu görevliler de halkın sırtına bir yük daha ekliyorlardı.

Devlet bu dönemde köylünün toprağa bağımlı olmasını da artık şart koşmuyordu. Onları beslemek önemi bir yük teşkil ediyordu.

Bu durum köylülerin göç etmesine neden oluyordu. Devletin, akıncılar örgütü çökmüştü. Ayrıca göç etmek isteyenleri sınır boylarına yollamıyorlardı. Serseriler ve lümpen proleterler hızla yaygınlaşmaya başladı.

Benzeri bir durum 15. y. yılın sonunda 16. y. yılın başlarında İngiltere'de de görülür. Feodallerin ordularının çözülmesi, tarımın iyileşmesi, tarım arazilerinin otlak haline çevrilmesi nedeniyle serseriler, aylaklar hızla çoğalır. Feodalizmin çözülmesi en önemli nedenidir. Kral VIII. Henri bunlardan 72 binini astırttı. Manifaktürün gelişmesi bunların azalmasına neden oldu. (Bk. Marx Alman ideolojisi S. 99) Ama Osmanlılarda aylaklar ortadan kalkmadı. Bunun nedeni iç dinamizmin engellenmesidir.

Tefeci ve tüccar sermayesinin kapitalizme yol açması özgül iç yapıya bağlıdır. Aynı zamanda kapitalizmin ön koşulunu oluşturur.

"Ödenmemiş artı emeğin doğrudan üreticilerden çekip, alınmasının özgül iktisadi biçimi doğrudan doğruya üretimin kendisinden doğan ve sonra kendiside belirleyici bir öge olarak üretimi etkileyen yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirler. Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasi biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman, üretim koşullarına sahip olanların doğrudan üreticilerle olan dolaysız ilişkisidir." (Marx kapital C. 3 s.791)

Bu alıntıdan anlaşılan artı-emeğin doğrudan üreticiden nasıl hangi iktisadi ve hukuksal ilişkilerle kimlerce alındığıdır.

Böylesi bir durum incelenirse üretici güçlerin içinde bulunduğu durum, egemen olan üretim biçimini, üretim biçimine denk düşen sınıfları ve bu sınıfların oluşturdukları siyasi yapının incelenmesini getirmektedir.

Örneğin Lenin, her özgül durumu kendisini çevreleyen koşullar içerisinde alıp değerlendirmiştir. O, Rus köylülerinin durumunu incelerken köylülüğü de sınıflandırmaya tabi tutmuştur.

"Aslında, bugünkü kırsal bölgelerin gerçek efendileri çoğu kez, köylü burjuvazisinin temsilcileri değil, köy tefecileri komşu toprak sahipleridir. Ancak bunları gözönünde tutamamakta tamamen haklıyız. Çünkü, aksi halde, köylülük arasındaki iktisadi ilişkilerin iç yapısını incelemek olanaksız olurdu. Deyim yerindeyse kırsal bölgelerdeki yaşamın bu "doğal koşullarını"

gizleyen reform öncesi koşulları kaldırıp, atarak, köy topluluğu içindeki iktisadi ilişkiler sistemini incelemek gerekir." (Lenin, Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi s. 167)

Yine Lenin Rusay'da kapitalizmin varlığı veya yokluğu konusundaki tartışmalarda sorunu Rusya'da kapitalist ilişkilerin varlığının ispatlanması biçiminde ele alır. Rusya'daki meta ekonomisinin kapitalist ekonomiye doğru geliştiğini ispatlamak gerektiğini burjuvazinin egemenliğini açıklamak gerektiğini vurgular.

Her dönemin ayırt edici özelliklerini bilmek gerekir. Birinci dönemin özelliği, zanaatcılığın ve ticaretin ayrılması, ticaretin yaygınlık göstermesi, paranın evrenselleşmesi, şehirler arasında işbirliğinin kurulup yaygınlaşması, köylülerin topraktan kopmaları, bütün bunlar potansiyel sermayenin oluşmasına neden olmuştur. Esasta bu dönemde sömürgelerin yağmalanması başlar. Bu dönem servet yığma dönemidir.

Avrupa'da ilkel birikimi ilk yaşayan ülkeler İspanya ve Portekizdir.

Marx kapitalist ilkel birikimle sömürgecilik arasındaki bağı ise şöyle açıklıyor;

"Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hind adaların fethine başlanması ve yağma edilmesi, Afrika'nın siyah derili yerlilerin ticaret maksadıyla peşlerine düşüldüğü bir av alanı haline çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin doğuşunu haber veren ilk pırıltı ışıklarıdır. Bu masalınsı oluşumlar ilk (başlangıçtaki) birikimin temellerini teşkil eder."

İlk birikimin farklı güçleri... 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de kolonileri (sömürgeleri), kamu borçlarını, modern vergi ve himaye sistemlerini içine alan sistematik bir bütün meydana getirirler. Bu yöntemler kısmen en kaba şekilde kuvvete örneğin, koloni sistemine dayanırlar."

Esasta bu büyük coğrafi keşifler 15. yüzyılın altın ve gümüş aramanın sonucu feodalizmin fetih savaşlarından ayrılıyordu.

Engels Şöyle diyor;

"Ama bu uzakta maceraya gülmeye gereksinmesi, başlangıçta içinde gerçekleştiği, feodal ya da yarı-feodal biçimlere rağmen, temeli tarım olan ve fetih savaşları esas ülbaniyle toprak kazanma ereğini gözetken feodalite ile daha temelinde bağdaşmaz bir şeydi."

Bütün bu coğrafi keşifler ticareti hızla geliştiriyordu. Böylelikle manifaktör ve buna bağlı olarak üretimin önemli bir gelişme gösterdiği açıktır.

İlkel birikim süreci feodalizmin çözülmesi kapitalist ilişkilerin ilk gelişmesi sürecidir.

Bu süreç her ülkenin kendine özgü koşulları içinde olur. Ve artık feodallerle-burjuvalar arasındaki kıyasıya mücadelede başlar. Emekçilerin mülksüzleştirilmesi ve üretim araçlarının sermayeye dönüştürülmesi sorunun özünü teşkil eder.

Ticaret ve Tefeci Sermayesi

"Kapitalizm öncesi üretim biçimlerini çözen ve onu yıkıma götüren ticarettir." (Marx)

Kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinde, üretim; kullanım değerleri yaratır. Bu ekonomilerde de metalar, değişim değerine bürünmüştür. Fakat esasta kullanım değerinin denetiminde onun bir fazlalığıdır. Önceleri; Metalar, kullanım değerleri yaratmaya yönelikti. Daha

sonraları zıttına dönüşmüştür. Tüccar değişim değeri yaratma esas uğraşısıdır. Bu durum kullanım değeri ile zıtlıştırır. Bu zıtlasma ise kullanım değeri üretimini oluşturan, üretim ilişkilerini etkiler.

Marx Bu konuda; "... Bütün bu çözülme süreçlerinde çözülen şey, kullanım değerinin egemen bulunduğu üretim ilişkileri; doğrudan kullanım için üretimdir. Değişim değeri ve onun üretin: diğer biçimin egemenliğini ön görür." (Marx Kapitalizm Öncesi Ekonomi Birimleri 105)

Tefeci ve Tüccar sermayelerinin kapitalizme yolaçması iç yapıya bağlıdır. İkel birikim ile kapitalizmin ön koşullarını oluştururlar. Altın ve gümüşün biriktirildiği dönem olan ilkel birikim koşullarını, sermaye birikimi ile karıştırmamak gerekir.

Şöyleki "...sermaye birikimi artı-değerin varlığını, artı-değer kapitalist üretimi, kapitalist üretim ise meta üreticilerinin ellerinde daha önceden oldukça büyük bir sermaye ve işgücü kütlesinin bulunmasını ön görür. Buradaki hareketin bütününü bu yüzden önce bu üretim biçiminin sonucu değil çıkış noktasını teşkil eden bir ilkel birikimin (Adam Smith'in deyimiyle daha önceki birikimin) bulunduğunu kabul etmekle kurtulmak mümkündür" (Marx , Kapitalist C. 1 B, s. 751)

Servetin ve sermayenin temelini teşkil eden para olmasına rağmen ilkel birikim servet birikimi, kapitalist birikim ise sermaye birikimidir.

Bu konuda Marx, "Üretim ve yaşam araçları kendiliklerinden sermaye olmadıkları gibi, parayla metalarda sermaye değildirler. Bunlar sermayeye dönüştürülme ihtiyacındadırlar....İlkel birikim dönemi denilen şey üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihi süreçten başka bir şey değildir. Bunun ilkel biçimde görülmesi sermaye ve buna uygun düşen üretin biçiminin (kapitalizm vs.) tarih öncesi aşamasını teşkil etmesinden ileri gelir." (Marx Kap. C. 1 s. 752-53)

Bu dönemdeki para birikimi, ölü sermayedir. Kapitalist, emekten önce bir birikimi hedefler. Sermaye, başlangıç olarak parayı yani serveti ister. Sermayenin kökeni de bu nedenle toprak yada loncadan değil ticari ve tefeci servetten doğar.

Marx, "Ama açıktır ki, ve halen incelemekte olduğunuz tarihsel evrenin dahi yakından incelenmesinin de gösterdiği gibi- eski üretim biçimlerinin ve emekçinin, emeğin nesnel koşullarıyla olan ilişkilerinin çözülme çağı, aynı zamanda bir yandan parasal servetin belirli bir ölçüde gelişmiş bulunduğu, öte yandan ise bu çözülme hızlandıran koşulların yardımıyla hızla büyüdüğü ve genişlediği bir çağdır da. Nasıl ki kendisi bu çözülmenin bir ögesi ise, bu çözülmede onun sermaye haline gelmesinin koşuludur. Ama salt parasal servetin varlığı, kendi payına bir tür supremacy (üstünlük) elde etmiş olsa bile bu çözülmenin sermaye ile sonuçlanması için yeterli değildir." (Kasesi Ekonomi Biçimleri S. 558)

Bir takım ülkeler yukarıdaki yazılanlar biçiminde gelişme gösterip kapitalistleştiler. Kapitalistleşenler diğerlerini kendilerine bağımlı hale getirmeye çalıştılar.

İkel birikimi salt para biriktirme olarak düşünemeyiz. Burada asıl olan köylülerin mülksüzleştirilmesi temelinde para birikimi olayıdır.

"Marx" Sermaye kavramı başlangıç noktası olarak parayı öngörür ve dolayısıyla para biçimindeki servetin varlığını öngörür.

"...demekki, sermayenin oluşması ne (aynı zamanda tarım ürünlerinin ticaretin yaptığı sürece, tarım kiracından kaynaklanması mümkün olmakla birlikte) loncadan

kaynaklanmaz tüccar ve tefeci servetinden kaynaklanır." (Marx K.Ö.E.B s. 108)

Tüccar ve tefeciler artı-emeği sermaye gibi sömürmüşlerdir. Fakat artı-emeği oluşum biçimini değiştirdiği de söylenemez.

Marx, tefeci sermayeyi, kapitalist üretimden çok önceleri var olduğunu, toplumların çeşitli iktisadi biçimlenmelerinde görüldüğünü belirtir. (Bak.Marx Kapital C.3 s. 593)

Tüccar sermayesi, zanaat ve lonca üretiminden oluşmuştur.

Tüccarlar, kırsal kesimden hammadde getirdikleri gibi. Üretilen malları da kırsal kesimlerde de satmışlardır. Ticaret, loncaların egemenliği altındadır. Dünya ticaretinin gelişmesi tüccar sermayesinin loncalardan kopmasını getirir. Sebep daha fazla kardır. Böylelikle tüccar sermayesi meta dolaşımı hızlandırır. Bir çok ülkede yayılmasını sağlar. Bu yayılma onun gelişmesini hızlandırır.

Coğrafi keşiflerle elde edilen servetler talan veya yağmanın sonucuydu.

"Hristiyan denen bu soyun Dünyanın dört bir yanında boyundurukları altına alabildikleri halklara karşı gösterdikleri vahşet ve zulüm bir benzerine hiç bir çağda ne kadar vahşi, ne kadar kaba ve ne kadar merhametsiz ve ne kadar utanmazca olursa olsun başka hiç bir ulusta rastlanamaz halen de sömürge yönetiminin tarihi... En görülmemiş türden ihanetlerin, rüşvetlerin, kırmaların tarihi." (W. Howitt, Aktaran Marx Kap. C. 1 s. 792)

Ticaret yoluyla da servet birikimi yapılyordu fakat en çok çapul yoluyla servet biriktiriliyordu.

Marx, İngiliz sömürgesi Hindistan'da Genel valinin ticarete katıldığını, valinin koruduğu tüccarların büyük servetler topladıklarını bu durumun sanayicilerden bazen çok daha fazla olduğunu ve hiç bir para yatırılmaksızın büyük paraların toplanıldığını yazar. (Bk. Marx, Kap. C. 1 s. 793)

Engels'de Portekizlerin, "Afrika kıyılarında Hindistan'da, tüm Uzak Doğu'da aradıkları şey altındı. İspanyollar'ın Amerika'ya gümek üzere Atlantik Okyanusunu aşmaya götüren şey büyüklü altın sözcüğüydü. Yeni bulunan kıyıya ayak basar basmaz, beyaz adamın ilk istediği şey altındı." (Anti- Dühring s. 598-99)

Bütün bu gelişmeler manifaktür sanayinin oluşumunun da ön koşullarıdır. Bu dönemde loncalar ve el sanatları egemendir. İşgücü meta haline gelmemiştir. Pazarlar sınırlıdır. Ücretli özgür emek ve sınırsız pazarlar oluşmamıştır.

Üreticinin meta üretmesi, esasta onun ihtiyaçlarını gidermekten başka bir şey değildir. Metanın üretim tarzı ve üretimin amacını değiştirmez. Kullanım değeri Marx'ın deyişi ile basit yada küçük üretim biçimini almıştır. Özü değişmemiştir. Fakat tüccar açısından durum değişmiştir. Tüccar, üreticiyi egemenliği altına aldığı için artık üretilen meta haline gelmiş ve sermayenin oluşmasına neden olmuştur. Tüccarın bu girişimi eski üretim biçiminin ortadan kaldırılmasında etkide bulunmaz, tersine kendi varlığının idamesi için korunmasından ve geliştirilmesinden yanadır. Artık kapitalizmin gelişiminin önünde engel teşkil etmektedir, fakat kapitalizm geliştikçe de yok olmaya başlar. Doğudan üreticinin durum, üretim yeni bir biçim kazanmadığından olumsuzlaşır. Sermaye egemenliğini kurduğu ölçüde de artık emekçilere ve proleterlere dönüşürler. Sermaye eski üretim biçimiyle onların artı-emeklerine el koymaya başlar.

Tefeci sermaye açısından da durumu pek farklı değildir. Tefeciler, ürünlerin bir kısmını metalara dönüşmesinde rol oynamışlar, ayrıca para aracılığıyla da metanın

gelişmesinde rol oynamışlardır. Zanaat da Feodal üretim biçiminin kapitalist geçişte tüccar sermayesinin iki rolü olduğunu Marx belirtir. Birincisi *"Doğal tarım ekonomisinin ve ortaçağ şehir endüstrilerinin loncaya bağlı el zanaatlarının tersine, üretici, tüccar ve kapitalist haline gelir. Bu gerçekten devrimci olan yoldur. Ya da tüccar üretimi üzerinde doğrudan bir hakimiyet kurar."* (Marx, Kapital, C. 3, s. 334)

Marx, (K.Ö.E.B s. 109) zanaatdaki farklılaşma ve iç değişimi şöyle değerlendirir.

"Loncaların yok olması sırasında tek tek Lonca ustaları sanayi kapitalistlerine dönüşebilir; ancak olayın doğasında bu ender olur. Genellikle kapitalistin ve işçinin doğduğu yerde, lonca düzeni bütünüyle -hem usta, hem kalfa – batar gider-"

Lonca sistemi yeni ihtiyaçlara cevap veremediğinden, yerini alan manifaktör sistem tarafından da dışlandılar. Loncalar arası işbölümünün yerini alan atölye işletmeler loncaları çökertti. Böylesi bir farklılaşmayı ise Lenin devrimci bir yol olarak değerlendirir. İş gücü talebi ve köylülerin topraktan kopmaları onları böyle bir değerlendirmeye götürür.

İkinci yol ise tüccar sermayesinin, sanayi sermayesi haline dönüşmesidir.

Loncalarda bu durum oldukça az bir biçimde görülmekle birlikte, en çok rastlanılanı, lonca dışında olan sanayi sermayesinin egemenliğine girmez.

Tefecilik, ticaretin gelişmesine paralel olarak feodal beyleri emek-tan, para-rant sistemine geçmeye zorlamıştır.

Feodal beyler gerekli paraları tefecilerden sağlamaya gitmişlerdir. Borçlarını da ödeyebilmek için de aynı-rant ve sonrada para-rant biçiminde ödemesini getirmiştir. Ödemedeki zorluklar ise onarı yıkıma götürmüştür.

Köylüler ise bir yandan tüccara, diğer yandan da borçlanma yoluyla tefeciye daha sıkı bağlanıyorlardı.

Köylülerin para-rant temelinde feodal beylerce sömürülmesi onları daha zor durumda bırakıyor ve çözülmesini getiriyordu. Artık ücretli emeğe doğru hızla bir yol alınarak ortaya çıkıyordu.

Böylesi bir durum tefecinin güçlenmesini de sağlıyordu. Çünkü, küçük zanaatkarlar ve köylüler tefecilerin varlık nedenini oluştuyordu.

Ne tefeci sermaye, ne de tüccar sermayesi eski üretim biçimini değiştirmezler diyor Marx. Kapitalde, üretim biçimini mahvettiğini, üretim güçlerini kösteklediğini belirtir.

".....aynı zamanda kapitalist üretim biçimindeki tersine emeğin toplumsal üretkenliğinin, emeğin kendisinin harcanma pahasına gelişmemesinin sefil koşullarını sürdürür." (Marx, Kapit. C. 3, s. 5)

Tefeci sermaye sömürsünü kendi üretim biçimi olmaksızın sürdürür. Faiz yoluyla *"para birikimini sermayeye yani artı-emeğe tümüyle ya da kısmen el koymanın bir aracına dönüştürür ve benzer şekilde, görünüşte başkasının mülkiyetinde kalsa dahi bizzat üretim araçlarının bir kısmına el koymanın bir aracı haline dönüştürür. Tefecilik üretimin gözeneklerinde yaşar."* (Marx, Kap., C. 3, s. 598)

Bu durum içinde yaşadıkları sistemi değiştirmeden sömürü olayının olduğunu kanıtlar. Bu durum köleci ve feodal dönemlerde de böyleydi.

Marx, *"para-servetin salt varı olması ve hatta kendi açısından bir çeşit üstünlük*

kazanmış olması bile, söz konusu çözümlenin sermaye ile sonuçlanması, için yeterli değildir. Eğer böyle olsaydı eski Roma, Bizans, ve bunlar gibi tarihlerini özgür emek ve sermaye ile tamamlarlar, yada daha doğrusu yine bir tarihe girerlerdi. Burada da eski mülkiyet ilişkilerinin çözülmesi, para-serveti- ticaretin ve bunlar gibi-gelişmesine bağlıydı. Ama gerçekte bu çözülme sanayi ile değil kurn şehir üzerindeki egmenliği ile sonuçlandı." (Marx , KÖEB s. 109-110)

Tüccar ve tefeci sermayenin kapitalizmin gelişmesinde rolüne gelince; üretim araçlarının dağılık olduğu yerde servetin merkezileşmesine sebep olur. Üretim biçimine neden olmaz, sadece ondan parazitlenir.

Sadece kapitalist üretimin diğer şartlarının gerçekleştiği zaman ve yerlerde tefecilik bir yandan feodal beyi ve küçük üreticiyi mahv ederek, diğer yandan emeğin şartlarını sermayeye merkezileştirerek, yeni üretim, biçiminin yerleşmesine hizmet eden bir araç haline gelir...

"Tefeciliğin, tüm kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde ancak, mülkiyet biçimlerini -ki siyasal örgütlenme bunların sağlam temeli ve aynı biçimde mütemadi yeniden üretimi üzerine inşa edilmiştir.- mahvettiği ve çözdüğü ölçüde devrimci etkileri vardı." (Marx, Kap. C. 3, s. 596-598)

Modern anlamda tefeci ve tüccar sermayelerinin oluşması ancak üreticilerden özgür bir biçimde gelmiş olan üretim araçlarının bulunması ve diğer yandan da emekçilerin bağımsız bir biçimde varlığı koşullarında olur. Marx'ın anlatımı şöyle;

"Tüccar ve tefeci özgür emek satın alımının şartlarını ancak özgür emek varlığının objektif şartlarında tarihsel bir süreç sonucu kopup ayrıldığında karşılıklı da hazır bulabilirler. Bu noktada, bizzat bu şartlar da satın almak mümkün hale gelir. Örneğin, loncalık şartlarında yalnızca para(lonca ustalarının parası olmadığı sürece) insanları çalıştırmak için dokuma tezgahları satın almaz; bir kişinin kaç tezgah çalıştırabileceği vb. kurallara bağlanmıştır. Kısacası, emeğin aleti, canlı emekle hala o denli sarmaş dolaştır ki, onun öz alanı olarak ve gerçekte dolaşıma girmektedir. Para servetin sermaye haline dönüşebilmesini sağlayan, bir yanda özgür işçiler diğer yanda ise şimdi mülksüz olan kitlelerin, (eskiden) şu yada bu biçimde mülkii durumunda bulunan ve aynı şekilde özgür ve satışa çıkmış olan geçim araçlarını, malzemeleri vb. bulmasıdır." (Marx K.Ö.E.B s. 108)

Bu konuyu Lenin'de Rusya şartlarında değerlendirir. Tüccar ve tefeci sermayenin sanayi sermayesine bağlanmakta olduğunu gaspedilen artıemeğin sermayeye dönüştüğünü belirtir. Artık Rusya'da kapitalizmin hakim hale geldiğini bu çerçevede yarı-feodal ilişkilerin atılmasını belirtir.

Sermaye, iş gücünün satın alınıp harekete geçirilerek elde edilen birikimdir. Marx, toprak mülkiyeti üzerindeki tefecilikle biriken para ve tüccar kârlarının birikmesiyle hareketli paranın sermaye olduğunu vurgular.

Sermaye "bir üretim ilişkisi" olduğu içindir ki toplumsal bir iş bölümüne dayanır. Bu anlamda Ticari sermayede *".....pazarda meta-sermaye görevini görmek üzere paraya dönüşmek zorunda olan, üreticinin meta sermayesinde başka bir şey değildir. Tek farkı, şimdi üreticinin bir yanda işlevini temsil etmeyip, özel bir cins kapitalistin, tüccarın kendine mahsus işleme haline gelmiş olması ve sermayenin özel bir yatırım işi olarak bir kenara ayrılmasıdır."* (Marx, Kap. C. 3 s. 270)

Ticari sermayede sanayi sermayesine tabidir. Marx, tüccar sermayesinin bağımsız gelişmesini ise kapitalist ilişkiler karşısında olumsuz bir rol oynadığını belirtir. Böylesi bir durum ise herhangi bir ülkedeki tarihsel koşullar çerçevesinde ele alınır. Kapitalizm öncesi sermayenin iki yönünden hangisinin belirleyici olacağı o somut koşullarca açıklanabilir.

"Tüccar sermayenin bağımsız gelişiminin kapitalist üretimin gelişme derecesiyle ters orantılı olduğu yasası taşıma ticaretinin tarihinde örneğini, Venedik'lilerde, Cenovahlarda, Hollanda'lılarda özellikle belirgindir. Bunların başlıca kazancı, yerli ürünleri ihraç ederek değil, ticari olarak yada başka bakımlardan ekonomisi az gelişmiş toplumların ürünleri değişime sokarak ve her iki üretici ülkeyi sömürerek sağlanıyordu. Burada tüccar sermayesi, iki ucundan arasında ilişki kurduğu üretim alanlarından bağımsız, saf biçimdedir. Gelişimin başlıca kaynağı budur." (Marx, Kap. C. 3 s. 328-329)

Bu üretici ülkelerdeki ekonomilerin gelişmesiyle, tüccar servetlerinin bağımsız varlıklarının da ortadan kalktığı ve yıkıldıkları açıktır. (Örneğin. Venedik-Ceneviz vs.) Kapitalist üretim geliştikçe de bu tüccarlar onlara tabi olmuşlardır.

Marx, genel olarak sömürgeci ekonomide tüccar sermayenin üretim egemenliği altına aldığını belirtir. Hollandalıların ve Doğu-Hint şirketinin yöntemlerinin böyle olduğunu açıklar.

İkel birikim koşullarında Batı Avrupa'da, kilise mallarının zaptedilmesi, köylülerin topraklarının alınması, ve bütün bunların kapitalist ilişkiler çerçevesine sokulmasıyla toprak sermayenin bir parçası haline getirildi ve bağımsızlaşan köylüler proleteryaı meydana getirdiler.

İkel birikim süreci içerisinde devletin kendi egemenliğinin bir parçası olarak merkezi vergilendirmeyi getirmesi feodalizmin çözülmesinde rol oynuyordu. Bunu o dönemlerin Batmayan Güneşi İngiltere'de en yüksek noktada görebiliyoruz. Yasalar, çırakların yüksek ücret almasını cezaya tabi tutuyordu. Veren de alan da hapis cezalarına çarptırılıyorlardı. Yanısıra patronların işçileri dayak zoruyla çalıştırabileceklerini hükme bağlıyorlardı. Ve Marx bunu devlet gücünün ilkel birikim döneminin zorunlu bir parçası olarak açıklar.

İkel birikim döneminin diğer bir özelliği de kaba kuvvete dayanmasıdır. Tıpkı sömürge ilişkilerinde olduğu gibi. Buradaki devlet zoru, aynı zamanda bir değişimde ifadesidir. Ekonomik güç kendisini zorla ifade etmektedir.

Artık feodal dönem üst yapıları da dağılmaya başlamıştır. Her şey sermayenin egemenliği içindir.

Amerika'da, altın ve gümüşün bulunması, yerlilerin Jenoside uğratılmaları, Uzak Doğu adalarının ele geçirilmesi, zenci ticareti kapitalizmin şafağında olanlardı. Artık dünya genelinde Avrupalı devletlerin ticari çatışmaları hız kazanır.

Bu dönemdeki sömürgecilik, talan ve yağmadır. "Özgür ticarete" Marx değişik türde bir sömürgecilik olarak bakar.

İkel birikim sömürgecilikle aşama kaydeder. Gelişen ticari sermaye, sanayi sermayesine tabi oldu. Gümrük, vergi, ihracat ve ithalat yasakları artık devletlerin başvurduğu yöntemlerdi. Böylelikle ulusal üretim ve geçim araçları kapitalistleşmeye ve feodal üretim biçiminden, kapitalizme dönüşmede zor bu yolu kuşalttı.

"Açıklanması gereken, canlı ve faal insanlarla, onların doğmasına neden olan maddi alışverişlerinin doğal ve inorganik şartları arası birlik ve bunun sonucunda doğayı mülk

edinmeleri değildir. Açıklamamız gereken, insan varlığını bu inorganik şartlar ile bu varoluş arasında -ancak ücretli-emek sermaye ilişkisi tamamlanan- ayrılmadır." (Marx, K.Ö.E.B, s. 86-87)

Emeği üreten, üretim araçlarının bir parçası olduğu gibi araçlarının sahibi de olabilir. Bu biçimiyle de doğanın ve onun nimetlerinin bir parçası durumundadır. Marx ücretli emek-sermaye ilişkisi hakkında şöyle yazar;

"Kapitalist sistem, işçilerin, emekçilerin gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından tamamen ayrılmış ve kopmuş olmalarını öngörür. Kapitalist üretin, ayakları üzerinde doğrulur doğrulmaz, yalnız bu ayrılığı sürdürmekle kalmaz, bunu gültüde artan boyutta yeniden üretir de; bu nedenle, kapitalist sistemin yolunu açan süreç emekçinin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan süreçten başkası olamaz; bu süreç, bir yandan toplumsal üretim araçlarıyla geçim araçlarını sermayeye dönüştürür. İlkel birikim denilen şey, bu nedenle üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçten başka bir şey değildir. İlkel olarak görülür, çünkü sermaye ve buna uygun düşen üretim tarzının tarihin öncesi aşamasını oluşturur." (Marx, Kap. C. 2 s. 714)

İlkel birikim yıllarında Batı Avrupa ülkeleri denizaşırı ülkeleri ele geçirmişler. Yerli halkları jenositlere uğratmışlar. Ve bu ülkelerin doğal zenginliklerini taşıyarak "uygar ülkelere" servetler aktarmışlardır. Tüccar sermayesi altın çağını yaşıyordu artık. Esir ticareti, katlimlar ve bir yanda servetler onun tipik özelliğiydi artık.

Tüccar ve tefeci sermayenin egemenliğine dayanan bu çağdaki sömürgecilik (bunun tipik örneği Hollanda idi) kapitalizmin ilk egemenliğini kurduğu İngiltere tarafından artık meta ihracı temelinde sömürge siyaseti yerini alıyordu.

İngiltere'nin sömürge Hindistan'da bunun örneğine rastlıyoruz. Kapitalizmin az çok geliştiği ve az çok güçlü bir proletaryaya sahipti. Bu durum sömürülen ülkenin yapısından kaynaklandığı gibi, sömüren ülkenin de uyguladığı politikaya bağlı olarak açıklanabilir. Farklı sömürgecilik biçimleri sorunun sözünü hiç bir zaman ortadan kaldırmaz.

2 –) Manifaktür Dönem;

Biriken servetin sermayeye dönüşmesidir. Ama bunun yanı sıra Loncalar ve kapalı ev sanayisi yerine manifaktürü alması, şehirlere daha çok köylülerin göç etmesi, emeğin meta haline gelmesi, pazarların genişleyip uluslararası nitelik alması, ulusal pazarların doğması, sömürgelerin ticari ilişkileri yoluyla da sömürülmeye başlanması bu dönemin özellikleri arasında sayılabilir. Bu dönemde ticaretteki gelişme sanayinin üstünlüğünü de getirmekteydi. Sömürgeler, sürüm alanları oldular. Yağma ve talanla birlikte, ucuz iş gücü ve elde edilen gelir merkezi devletlere, ezen ülkelere akıyordu. Burada sermayeye dönüşüyordu. Bağımlı ülkeler ve sömürgeler tüketim alanları haline dönüştükçe dünya pazarlarını paylaşmada hız kazanıyordu. 17. y. yıldaki gelişmeler bunu kanıtlamaktadır. İşte tam da bu dönemde İngiltere 'nin öne çıktığını görüyor ve İngiltere'de manifaktür alandaki gelişme en öndeydi. "**Batmayan Güneş**" İngiltere Hollanda sömürgeciliğine fark atıyordu.

Osmanlı yöneticileri Kürdistan'ı yağma ve talan ederek sömürdüklerinden Kürdistan'ın gelişimini engellemişlerdir.

Osmanlı Devleti de kendi iç üretici güçlerinin gelişemeyişinden ötürü kapitalist

bir ülke haline gelemedi. İkel birikim dönemini yaşamasına rağmen, gelişmiş manifaktür dönemine girmedi. Ellerindeki sömürge ve bağımlı ülkeler tüketim alanları haline getirilemedi. Bu bağımlı ülkeler, zenginlikleri yağmalanan ülkeler olarak elde tutulmaya çalışıldı.

Manifaktür dönem olarak kabul edilen 17. ve 19 y. yıllarda servetin sermayeye dönüşebilmesi için özgür emekle birleşmesi gerekmekte idi.

Paraun sermayeye çevrilmesi için, para sahibinin özgür emekçi ile karşı karşıya gelmesi gerekir; bu emekçinin iki anlamda özgür olması demektir. Hem kendi iş gücünü öz meta gibi satabilecek durumda özgür bir insan olması hem de satmak için elinde bir metanın olmaması, iş gücünün gerçekleştirilmesi için gerekli her şeyden yoksun olması gerekir. (Marx, Kap. C. 1 s. 193)

Yine Marx "Sermayenin ilk oluşumu, salt eski bir üretim biçiminin çözülüşünün tarihsel sürecinin parasal servet biçiminde var olan değere, bir yandan emeğin nesnel koşullarının satın almak, öte yandan da, artık özgür olan emekçilerin canlı emeğini para karşılığında değişme olanağını sağlamasıyla gerçekleşir. Bütün bu öğeler zaten mevcutturlar. Bunları ayırtıran tarihsel süreç, bir çözülme sürecidir ve paranın sermaye haline gelmesini sağlayan da budur" (Marx K.Ö.E.B s. 59)

"Tarihsel bakundan paranın sermaye haline gelmesi, çok basit ve açık yollardan olmaktadır; örneğin tüccar, iplikçiliği ve dokumacılığı tarıma ek bir uğraş olarak yapılmış olan iplikciyi ve dokumacıyı, kendi hesabına çalıştırır ve onların bu yan uğraşını baş uğraşları haline getirir; ama bundan böyle de onları kendi denetimine alıp ve ücretli emekçiler olarak kendi egemenliğine sokar." (Age s. 64)

"Ama pazarlar durmadan geliyordu, talep durmadan artıyordu. Bu sefer manüfaktür de yetersiz hale gelmişti. O zaman buhar gücü ve makine sanayi üretimini büyük bir değişikliğe uğrattı. Manüfaktürün yerini büyük sanayi aldı, manüfaktürün orta burjuvazisi, yerini sanayi milyonerine, sanayi ordusunun gerçek başbuğlarına, modern burjuvalara bıraktı." Bütün bu gelişmelerin yanı sıra sömürgelerde de bazı değişimler oluyordu.

Bütün bunlar kapitalizmin başlangıcıdır. Manifaktür, eski üretim biçimleriyle yan yana ortaya çıktığı açıktır. Ama zamanla onları parçalar. Özellikle de üretimin ihracata yönelik olduğu yerlerde bu durum görülmektedir.

Ticaretin eski üretim üzerinde ne oranda etkisinin olacağı onun sağlamlığına ve iç faktörlerine bağlıdır. Çözülmenin nereye varacağı, yerini hangisinin alacağı, ticarete bağlı değildir. Bu üretim biçiminin kendi kaderine bağlıdır.

Antik dönem de bu köle ekonomisine bağlıydı. Ticaret ve tüccar sermayesi köle ekonomisine bağlıydı.

Ticaret ve tüccar sermayesi kapitalist dünyada, kapitalist üretim biçimiyle karşılaşır. Bütün bunlar ticaret sermayesinin gelişmesinden başka, öteki etmenlerin de rol oynadığını, yalnız başına ticaretin servetin kapitalist üretim için yeterli bir koşul olmadığını bize gösterir.

İspanya, Portekiz, ilk sömürgeci ülkeler olmakla beraber bir Hollanda, İngiltere'den sonra manifaktür aşamaya girmişlerdir.

Serbest rekabetçi döneme meta ihracının, sömürgeleştirilen ülkelerin iç yapısını parçaladığı oranda devrimci bir rol oynadığı açıktır. Bizim burada karşı çıktığımız nokta zorbalık, gasp, yağma ve talandır.

1600 yıllarında Hindistan'da "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi" kuruldu. Amacı ticaret(!) yapmaktı. İngilizler ülkeyi bu yolla işgal ettiler.

1859'da Şirket Hintlilerin ayaklanması sonucunda dağıldı.

İngilizler, Hindistan'daki toplum yapısının yerine yeni bir şey koymaksızın parçaladılar. Yarı-barbar ve kısmen 'uygar' olan aileler parçalanınca burada ileriye yönelik bir gelişmeden de bahsedebiliriz. İngiltere kendi çıkarları uğruna böylesi bir parçalamaya neden olmuşsa da kendi amaçları dışında kerhen ilerici bir rol oynamışlardır.

İngilizler, Hindistan'da ulaşım sulama yatırımları yapıyorlardı fakat asıl amaçları, Hindistan'ı çok daha iyi bir şekilde soymaktı. Hindistan pazarında İngiliz oligarşisinin her türden temsilcisinin amacı aynı olmakla birlikte farklı biçimlerde, konumlarına uygun tarzda bir sömürü ilişkilerine girmişlerdi. Para oligarşisi soygundan, soyluluk; işgalden, manifaktür; oligarşisi kazıklamaktan yana bir ilişkiden yanaydılar.

"İngiliz burjuvazisinin Hindistan'da yapmak zorunda kalacağı her şey halk kütellerinin kurtuluşunu sağlayamayacağı gibi yaşam şartlarını da önemli bir değişikliğe uğratmayacaktır. Çünkü, halk kütellerinin kurtuluşu ve içinde yaşadıkları toplumsal şartların düzeltilmesi sadece üretin güçlerinin gelişmesi ile değil, üretin güçlerine halk tarafından sahip çıkılmasına (apeorniation-mülk edinme) bağlıdır. Ama, İngiliz burjuvazisinin yapmaktan geri kalmayacağı şey varsa o da bunların her ikisinin de gerçekleşmesinin sağlayacak maddi şartlar yaratmaktır. Burjuvazinin bundan fazla bir şey yaptığı görülmüş müdür? Burjuvazi, fertleri ve halkları, kan ve çamur, sefalet ve zavalılık içerisine sokup sürüklemekten her hangi bir ilerleme gerçekleştirmiş midir?" (Marx-Engels sömürgecilik üzerine s. 44)

Manifaktürcüler Hindistan'ı kandi kendine yeniden üreten bir ülke haline gelmesiyle amaçlarının daha da rahat elde edileceğini düşünüyorlar ve bu anlamda da bazı temel yatırımlara yöneliyorlardı.

Burada amaçlanan Hindistan halkının çıkarları değildi. Kendi çıkarlarıydı. Marx, İngiliz Manifaktürcülerinin demiryolları yapmasının nedeninin kendisi için gerekli olan hammaddelerin daha ucuza elde edilmesinden başka bir amaç taşımadığını belirtir. Ama aynı zamanda demiryollarının ülke hayatını değiştireceğini, halkın yeni tarzda uyarlanacağını da belirtiyordu. Serbest rekabetçi dönemi, ilkel birikim döneminden ayırt eden en belirgin özellik buydu. Buna da neden olan sermayenin farklı biçimiydi.

"İngiliz ticaretinden farklı olarak Rus ticareti Asya tipi üretimin ekonomik temellerine dokunmaz." diyor Marx, İngiliz ve Rus sömürgeciliğini kıyaslarken (Marx, Kapital C. 3 s. 334) fakat Engels 1894'de dipnot düşüyordu Marx'ın yazısına "Rusya tamamen yerli ve komşu Asya pazarına dayanan kendi kapitalist üretimini geliştirmek için çılgın atılımlar yaptığından şimdi bu değişmektedir." (Aynı yerde) Rusya'nın da aynı yönetimi uygulaması kendi kapitalist ekonomisinin vardıgı nokta ve gereksinmeleridir.

Sömürgeci ülkedeki değişim, sömürge ulusu da etkiler. Tüccar sermayesinin izlediği yolla, sanayicinin izlediği yol farklıdır. Bu konuda Marx, *"İngilizler, yöneticiler ve toprak ağaları olarak, Hindistan'da bu küçük ekonomi komünleri yıkmak için doğrudan siyasi ve ekonomik güçlerini tesis etmekte zaman kaybetmediler. İngiliz ticareti, ürünlerinin düşük fiyatları, sanai ve tarımsal üretim arasındaki bu birliğin antik bir bütünleştirici öğesi olan eğirme ve dokuma zanaatlarını yıkmaya hizmet ettiği ölçüde bu kömünler üzerinde*

devrimci bir etki yarattıkları ve onları parçaladılar. Ancak yine de bu çözme işi çok yavaş ilerlemektedir. Hele doğrudan siyasi güçle desteklenmediği Çin'de daha yavaştır." (Marx, Kap. C. 3 s. 334- 35)

Engels'de olaya şöyle yaklaşıyor;

"Bana kalırsa esas sömürgeler, yani Avrupalıların yaşadığı ülkeler- Kanada, Güney Afrika, Avustralya- hep bağımsız olacaklar öte yanda yerli halkların yaşadığı, doğrudan doğruya boyunduruk altına alınmış olan ülkeler -Hindistan, Cezair, Holanda ve Portekiz'in sömürgeleri- bir süre için proleterya tarafından devr alınıp olabildiği kadar kısa bir zamanda bağımsızlığa götürülmelidirler. Bu sürecin nasıl gelişeceğini söylemek zor. Hindistan belki hatta büyük ihtimalle bir devrim yapacaktı" (Lenin , Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri s. 238)

Avrupa, halkın yerleştiği sömürgelerde kapitalizmin çok daha hızlı geliştiği hatta sosyo-ekonomik yönden "hep bağımsız" oldukları (Engels) buna karşılık yerli halkın doğrudan boyunduruk altında tutulduğu ülkelerde ise kapitalizmin çok daha yavaş geliştiği anlatılmaktadır.

Sömürgelerdeki değişim konusunda bir örnek olarak Hindistan'daki değişimleri Marx, Hindistan tarihinin işgaller tarihi olduğunu belirterekten

"Hindistan'ı ard arda istila eden Araplar, Türkler, Tatarlar ve Moğollar, aradan çok geçmeden Hintlileştiriler; barbar istilacılar tarihin ezeli bir kanunu gereğince boyunduruk altına aldıkları kimselerin üstün uygarlığı tarafından yenilgiye uğratıldılar. İngilizler, Hint uygarlığına nispetle daha üst düzeyde bulunan ve bundan ötürü Hint uygarlığının etkisinde kalmayan ilk istilacılarıdır. Yerli köy topluluklarını yıkarak, yerli sanayi dağıtarak ve yerli toplumda bulunan yüksek ve değerli herşeyi tasfiye ederek Hint uygarlığını söndürdüler."

İngiliz sömürgeciliği bu ülkenin üretici güçleri önünde en büyük engeli böylelikle oluşturur. Ama yanısıra İngiliz mamüllerinin Hindistan pazarına girmesiyle birlikte Hindistan İngiliz kapitalizminin alanı içine de girmiş oluyordu. Aynı gelişme Çin'de, İran'da, Anadolu'da da olur. Kapitalist mamüller yerli sanayiye önemli ölçüde tahrip etti. Örneğin Çin'deki dokumacılık ve iplikcilik çöküntüye uğradı.

Osmanlı Devleti ise manifaktür için gerekli olan serveti, sermayeye dönüştüremiyordu. Avrupa'da ticaret ve şehir ekonomisi merkezi iktidarlarca desteklenirken Osmanlılarda tersi olmuş ve haliyle kapitalist pazar oluşamamıştı.

Manifaktür alanında gelişenler sömürge edinmede de diğerlerine göre daha fazla "karlı" çıktılar. Denizcilik alanındaki gelişme daha da büyük oldu. Denizcilikteki üstünlük ticari üstünlüğü de beraberinde getirdi.

Sömürgeler için savaşlar kızıştı. Portekiz, İngiliz himayeciliğinde varlığını koruyabildi. Bu dönemdeki sömürgecilik ticari mahiyette idi. Sömürge ülkeye ancak bir ülke girebilirdi. Ülke içinde rekabet yaratılmamaya çalışıldı. Bunu en çok da tüccarlar istiyordular. Osmanlı Devletindeki denizcilik, askeri-feodal örgütlenmenin emrindeydi.

3—) Serbest Rekabetçi Dönem

Manifaktür üretimi ihtiyacı karşılayamıyordu. Meta talep daha büyük üretimi istiyordu. Büyük çapta üretime geçen devletler giderek meta ticaretinde de hakimiyet

sağlıyordu.

"Genel olarak büyük sanayi, her yerde toplum sınıfları arasında aynı ilişkileri yarattı ve bu nedenle, başka başka ulusların özel karakterlerini yok etti. Ve nihayet her ulusun burjuvazisi hala özel ulusal çıkarları muhafaza etmekteyse de, büyük sanayi, bütün uluslarda çıkarları aynı olan bir sınıf yarattı." (Marx Alman ideolojisi s. 10)

Artık sanayi burjuvazisinin etkinliğinin olduğu bir dönem başlıyordu. Bu dönemi 17. y. yılın başlarından itibaren etkinlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu ülkelerin başında İngiltere ve Fransa geliyordu. Hollanda ve Belçika ise durumlarını korumaya çalışıyorlardı. İspanya ve Portekiz ise bu ülkeler karşısında geriliyorlardı.

İspanya ve Portekiz ticari kapitalizmden, sanayi kapitalizmine geçiş yapamadılar. Varlıklarını esas olarak himayecilik sayesinde koruyabildiler.

"Ticaretin ve manifaktürün bir tek ülkede, İngiltere'de toplanması durumu, 17. yüzyılda, kesintiye uğramadan gelişen biçimiyle bu ülke için yavaş yavaş görece bir dünya pazarı yarattı ve bu nedenle, daha önceki üretici güçlerin artık karşılayamayacakları, bir İngiliz manifaktür ürünleri talebine yol açtı. Üretici güçlerin sınırlarını aşan bu talep, büyük sanayi yaratarak özel mülkiyetin ortaçağdan beri üçüncü dönemine yol açan etken oldu. (...) Blizat ulusun kendi içindeki rekabete gellnce, bunu elde etmek için bir devrim her yerde zorunlu oldu. Rekabet kısa zaman sonra, tarihsel rolünü muhafaza etmek isteyen her ülkeyi, yeni gümrük önlemleri ile kendi manifaktürlerini himaye etmeye zorladı ve az sonra himayeci tarifelerle birlikte büyük sanayi buyur etmek zorunda kaldılar. Bu himaye önlemlerine karşın, büyük sanayi rekabeti evrensel kıldı (büyük sanayi pratik ticaret özgürlüğünü temsil eder, himayeci gümrükler, onda ancak geçici bir çare, ticaret özgürlüğü içerisinde bir savunma silahıdır aç.M.) büyük sanayi, ulaşın araçlarını ve modern dünya pazarını kurdu. Ticareti, sanayinin egemenliği altına soktu, her sermayeyi, sanayi sermayesi haline getirdi ve bununla da dolaşım yarattı... Ve sermayelerin hızla merkezileşmesine neden oldu." (Alman ideolojisi s. 104)

Rekabet, meta ihracı şehirlerin karlar üzerindeki egemenliği gittikçe gelişmekte ve yaygınlaşmaktadır. Eskinin bir çok kurumu artık giderek değişmektedir.

İşte bu dönemde ulusal devletler biçiminde örgütlenmeye başladılar.

İngiltere bu dönemde diğerlerinden daha hızlı gelişme gösterdi.

Artık kapitalizmin dünya pazarlarına girmesinden sonra, kapitalizmin her hangi bir ülkedeki gelişimi belli evrelerden geçme zorunluluğu içinde değildir. İçinde bulunduğu konum, yeni temeller üzerinde dış şartların önemli derecedeki rolüyle değişime uğramaktadır.

Örneğin: Rusya, İngiliz ve Fransız kapitalistlerine bağımlı olduğu tarihlerde ve esasta İngiltere açısından dış pazar olduğu dönemde, çevre bölgelerinin bir kısmı Rusya'nın sömürgesi durumundaydı.

Bu dönemde sömürgeler talan ve yağmanın yanı sıra salt sanayi malların tüketim alanlarında değildiler, aynı zamanda hammadde ve ucuz iş gücünde kaynakları oluyordular.

Artık piyasada egemen olan serbest değişimdi.

Bu yıllarda köle ticaretinin yine arttığını görüyoruz. İnsan gücüne olan ihtiyaç böylesi vahşi yöntemlerde kapitalistlere baş vurdurtuyordu. Marx bu gelişmeyi şöyle izah eder.

"Üretimleri henüz köle ve angarya vb. gibi aşağı şekiller içinde dönüp, dolaşan halk, kapitalist üretim biçiminin ağır bastığı uluslararası piyasanın girdabına kapılıp da, ürünlerinin ihracata yönelmesi başlıca kaygıları haline gelince kölelik serflik vb. gibi barbarca çalışma dehşetine bir de uygar çalışma dehşeti eklendi." (C. 1 s. 161)

"Amerika Birleşik Devletlerinin Güney eyaletlerinde zenci emeği üretimi, esas olarak, doğrudan doğruya yerel tüketime yöneldiği sürece, ata-erkil özelliğini korumuştur. Ama pamuk ihracının bu eyaletlerin hayati çıkarları halini alması ölçüsünde, zencilerin aşırı-çalıştırılması ve bazen hayatlarının yeni iş yılında tükenip gümesi bu hesaplı kitaplı sistemin bir unsuru halini aldı. Artık sorun köleden belli miktarlarda faydalı ürün sağlanması değil, bizzat artı-emeğin üretilmesiydi." (Age s. 259)

Bütün bu uygulamalar sömürgelerde de kapitalizmi ihtiyacına göre değişikliklere uğruyordu.

Sömürgelerde, hammaddeleri ele geçirmek için demiryolları yapımına başladılar.

İngilizler, Hindistan'ı sömürgeleştirdiklerinde onlara yaptıklarını Marx şöyle açıklıyor:

"Hint tezgahını parçalayan ve çekriği yok eden, davetsiz gelen İngilizler olmuştur. İngiltere; Hint pamuklu kumaşlarını Avrupa pazarlarından yoksun bırakmakla başlamıştır işe; ardından Hindistan'a ipliği sokmuş ve sonunda pamuklu kumaşın anavatanını pamuklu kumaşa boğmuştur." (K.Ö.E.B. s. 112)

Lenin'de sömürgeler konusunda şöyle diyor:

"... bu siyaset ise ilkel halkların mutlak esaretine dayanan bir siyasetti. Burjuvazi sömürgelere fülen esaret götürüyor, yerli halkları misilsiz saldırılar ve şiddet hareketleriyle eziyor, içikiyi ve frengiyi yaygın kılarak onları medenileştiriyordu." (Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri s. 29)

Serbest Rekabetçi Dönemde Kürdistan

"Kapitalist üretimin dahilinde tüccar sermayesi kendisinin daha önceki bağımsız durumunu kaybeder ve genel olarak sermaye yatırımının bir saflaşması durumuna indirgenir ve kar oranının eşülenişi, tüccar sermayesinin kâr oranını genel ortalamaya indirger tüccar sermayesi artık üretken sermayenin ancak bir aracı olarak iş görürü." (Marx, Kapital C. 3 s. 495)

Asya ülkelerinde tefeci ve tüccar servetlerinin sermayeye dönüşme olanağı olmadan Avrupa kapitalizmini karşılarında buldular ilhaklar ve rekabetten yenik çıkma Asyalı servet sahiplerini, Avrupalı kapitalistlerle işbirliğine zorladı.

Avrupa metallerinin dolaşımına katılmak daha kirliliği bir işti. Tüccarın serveti, üretken sermayenin bir parçası haline geliyordu.

Böylesi bir durum ise üretken sermaye sahiplerini ülkelerin iç işlerine karışmaya, kendi kültürünü, dilini yaymaya vs. götürdü.

Osmanlı Devleti Avrupa'nın açık pazarı haline geldiği yıl 1838 ticaret anlaşmasıdır.

İlkel birikim döneminde ellerinde servet bulunduranlar genellikle liman kentlerine yerleşmişlerdi. Bunlar acantacılık yapıyorlardı. Hammaddeleri topluyorlar ayrıca Avrupa mallarını iç pazarlarda satıyorlardı. Bu dönemde ticareti ellerinde tutanlar Rum, Ermeni azda olsa Yahudi burjuvazisiydi, ve bu komprador burjuvalar çeşitli kapitalist devletlere dayanıyorlardı.

Avrupa devletlerinin sıkıştırmaları karşısında gittikçe Avrupalılara imtiyazlar tanınıyordu. 1839 Gülhane Hattı Humayunu, 1856 Tanzimat reformları bunun tipik örnekleridir.

Bu dönemde Kürdistan ilkel birikim ve ticari sömürünün iç içe olduğu ve giderek de ticari sömürü ağı çerçevesinde sömürge ilişkisi içindeydi. Batı-Ermenistan'ın bazı şehirlerinde örneğin, Erzincan'daki bakır işletmeciliği, Van'daki dokumacılık çöküşe uğruyordu. Aynı gelişme Kürdistan'da Maraş'ta görüldü. Bursa'daki ipekçilik ile Ispartadaki halıcılık'da çöküşe uğruyordu. Nedeni ise Avrupalı kapitalistlerin ülkedeki varlıklarıydı.

Osmanlı devletine ilk yabancı sermaye Kırım savaşları sırasında girmiştir. Fransızlar, telgraf şebekesinin donatımını ele geçirmişlerdi. Esas olarak yabancı sermaye demiryolu yapımlarıyla ülkede yaygınlık kazanmıştır.

Önceleri demiryolu yapımını İngilizler üstlendiler. Daha sonraları ise Almanlar yapıma el attılar. Bağdat demiryolu yapımı için önemli bir rekabet göze çarpmaktadır. Hem iç pazarın ele geçirilmesinde hem de Uzakdoğu pazarların ele geçirilmesi rekabeti aralarında vardı.

Demiryolları yapımının gelişmesi özellikle bu yıllarda sömürgelerde ve yarı-bağımsız ülkelerde hız kazanmayı planlıyordu.

Kapitalizmin ülkeye girmesiyle birlikte, demiryollarının yapımı hızlanmış, maden ocakları işletilmeye başlanmış, yeni bazı işletmeler açılmıştı. Fakat denetim yabancıların elindeydi. Komprador nitelikteki kapitalizmi ulusal nitelikte bir sanayinin kurulmasına olanak tanııyordu. Komprador burjuvazi en kolay bir şekilde kazanç sağlamanın bu yolla olacağına inanarak hareket etmekteydi.

Komprador burjuvazi, ülke mallarının yabancı sermayeye sonuna kadar açılmasını istemekteydi. (Bak. Hüseyin Avni Şanda Yarı müstemleke oluş tarihi Gözlem Yay. İst. 1976)

R.Luxemburg'da şöyle yazıyor;

"Bu büyük «barışçı kültür eserlerinin» ardından Küçük Asya köylülüğüünün «barışçı» yoldan tümiyle harap edilmesi yatmaktadır. Bu büyük girişimlerin maliyetleri doğal olarak çok dallanmış karmaşık bir devlet borçları sistemi kanalıyla Deutsche Bank tarafından sağlanıyordu. Osmah devleti sonsuza dek Siemens'in, Gwinner'in, Helfferich'in vb. borçlusu olacaktı, tıpkı daha önceden İngiliz, Fransız, Avusturya sermayesine borçlandığı gibi. Bu borçlu bundan böyle, yalnızca istikrazların faizlerini ödemek için devlet gelirlerinden sürekli büyük meblağlar aktarmak zorunda kalmayacak, bu yolla kurulan demiryollarını safi kazançları içinde teminat vermek zorunda olacaktır. Burada (Tükiye'de) en modern tesisler ve ulaştırma araçları son derece geri, büyük bölümü doğal ekonomik koşullar içinde bulunan, en ilkel bir köylü ekonomisini aşamıyordu. Doğu istibdatı tarafından yüzyıllardan beri acımasızca sömürülen köylülerin elinde devlete verilen miktardan sonra kendi geçimleri için hemen hemen yalnızca bir kaç ekin sapı bırakılan bir köy ekonomisinin kurak topraklarında, demir yolları için gerekli ulaşım ve kar düzeyine sağlamak doğal olarak mümkün

değildi. Ülkenin ekonomik ve kültürel yapısına ilişkin olarak, meta alış veriş ve insan ulaştırması son derece gelişmemiş bir düzeydeydi, ve bu düzey çok sınırlı bir ölçüde yükseltililebilirdi. Beklenen kapitalist karın oluşmaması için kapanması gereken açık, Osmanlı hükümeti tarafından «kilometre teminatı» adı altında, demiryolu şirketine her yıl düzenli olarak ödeniyordu... Bu ek tahsisatın teminat ve karşılığı olarak Osmanlı hükümeti, Avrupa sermayesinin temsilciliğine, yani Deyun-i umumiye idaresine, Türkiye'deki devlet gelirlerinin ana kaynağından bir dizi vilayetin aşarına devretti. 1893 ile 1910 yılları arasında Osmanlı hükümeti, örneğin, Ankara demiryolu, Eskişehir, Konya hattı için 90 milyon frank tahsis etti. Osmanlı hükümetince Avrupalı alacaklılara sürekli rehin edilen 'aşar' çok eski dönemlerden beri köylülerin doğrudan buğday, koyun, ipek vb. gibi ürünleri teslim etmesine dayanıyordu." (Alman emperyalizminin Türkiye'ye Girişi S. 148-149)

Kürdistan, Avrupalı kapitalistlerin pazarlarına girmesinden dolayı Osmanlı'larla birlikte sömürülmekteydi.

Her hangi bir ülkenin pazarlarına girmenin bir diğer yolu da limanlarının ele geçirilmesiydi.

Marx, Trabzon limanı hakkında şöyle diyor;

"Bir başka ticari faaliyet üzerinde de durmak gerekir. AsyaTürkiye'sinde İstanbul özellikle Trabzon, Asya'nın iç bölgelerine, Dicle ve Fırat vadilerine İran ve Türkistan'a yönelen kervanların kalktığı belli başlı pazarlardır. Ticaret hızla gelişmektedir. Bu iki şehirde yerleşmiş olan Rum ve Ermeni tacirler İngiliz mamul ürünlerini büyük miktarda ithal etmekte ve bu mamul eşyanın ucuza satılması Asyaî (asistique) kapalı hayatın ev sanayiini kısa zamanda ortadan kaldırmaktadır. Trabzon bulunduğu durum bakımından, bu ticarete öteki şehirlerden daha elverişlidir. Arka tarafından Suriye çölü kadar geçit vermez Ermenistan dağları bulunmaktadır. Öte yandan, bu şehir Bağdat'a, Şiraz'a ve Tahran'a aynı uzaklıkta bulunmaktadır. Tahran, Khiva'dan ve Buhara'dan gelen kervan için aracılık görevini yerine getiren bir pazardır. Bu ticaretin genel olarak Karadeniz ticaretinin ne kadar gelişmekte olduğunu Mancehster borsasında gözlemlemek mümkündür." (Marx; Şark Meselesi, s. 27)

Bu ticaret yolları Kürdistan'ı meta sürüm alanı haline getirmiştir. Böylesi bir durum ulusal uyanışın hızlanmasına neden olmuştur.

Kürdistan'ın doğu kısımları İran egemenliğinde olduğundan, buradaki pazarlarda özellikle İran'ın, İngilizlerin yarı-sömürgesi olmasından dolayı benzeri bir durumu vardır. Değişen efendilerdir.

Lenin, limanların oynadığı rol üzerine şöyle der;

"Deniz ticaretinde de, korkunç ölçüde gelişen yoğunlaşma, dünyanın paylaşılması olayına gelip dayanmıştı. Bu konuda, Almanya'da, iki kuvvetli şirketin birinci plana çıktığı görülüyor. Hamburg-Amerika ve Kuzey Deutsche Lloyd. (...) Öte yandan, ... Amerika'da Morgan tröstü diye anılan Uluslararası Dış Ticaret Şirketi kuruldu; ... 1903'den sonra, Alman devletleriyle bu İngiliz-Amerikan tröstü kârları paylaşmak için, dünyayı aralarında paylaşmak için bir anlaşma yaptılar. Buna göre, Alman şirketleri, İngiltere ile Amerika arasındaki deniz ulaştırma işlerinde, bu tröstle rekabet etmekten vazgeçiyorlardı. Hangi limanların hangi tarafa "tahsis" edildiği, açık ve tam olarak belirtilmişti; ortak bir denetim

komitesi kurulmuştu” vb. (Emp. s. 94-95)

Alman emperyalizmi Türkiye üzerinde önemli sömürü alanlarını ele geçiriyordu. İngiliz, Fransız emperyalizmi de bu durum karşısında İtalya ve Rusya'yı da yanlarına alarak gizli antlaşmalarla Osmanlı pazarlarını paylaşıyorlardı.

Osmanlı devleti ve onun sömürgesi Kürdistan ve Batı-Ermenistan emperyalist devletlerin ihtiyaçları temelinde şekillendirilmeye gidiyordu.

Kürdistan'da kültürel anlamda emperyalistlere hizmet edecek bir kurum doğması için bir çok emperyalist devletten misyonerler bulundurmaya başladılar. Hastahane ve okullar açarak, gazeteler yayınlayarak, Kürdistan'lıları kültürel planda etkilemeye gidiyorlardı.

Örneğin: İngiltere 17 dini kurum, 8 hayır kurumu, 12 gazete ve bir çok propagandacıyla, Amerikalılar ise 435 adet benzeri kurumlarıyla ilişki ağlarını örüyorlardı.

Osmanlı devletinin içinde bulunmuş olduğu koşulların olumsuzluğu kısa zamanda batılıların özellikle de ekonomik alanda yeni pazarlar ve hammadde kaynaklarının peşine düşmesine olanak veriyordu. Batılı ülkeler kendi kârları doğrultusunda Osmanlı Devleti içinde değişiklikler yapılmasından yanaydılar. Fransızlar, İngilizler bu doğrultuda önemli haklar elde ettiler.

Osmanlı Devleti içinde kapitalist ilişkilerin çok sınırlı olmasından dolayı ülke batılıların ekonomik üstünlüğünü kabul ederek çeşitli devletlerden borç almaya başladı. Borçlar zamanla arttı ve beraberinde ekonomik ve siyasal bağımlılığı da arttırdı.

Yabancı sermayenin ülkeye girmesiyle birlikte kapitalist ilişkiler de gelişmeye başlamıştı. Amma batıdaki gibi bir gelişmeden bahsetmek mümkün değildi. Çünkü ülkeyi yönetenler feodallerdi. Devlet batı sisteminin yarı-sömürgesi durumuna gelmişti. Gelişen burjuvazi, komprador ve bürokratik ticaret burjuvazisiydi.

Ülke pazarlarına yabancı malların girmesi, zayıf olan yerli sanayinin gelişmesini değil, tersine daha da olumsuz bir biçimde güçsüzleşmesine yol açıyordu. Kapitalist ülkeler bununla da yetinmeyip ülkenin iç işlerine karışmaktaydılar.

Düyun-u Umumiye

Osmanlı İmparatorluğun'daki yabancı yatırımların en önemlisi, Düyun-u umumiye adıyla bilinen, devletin dış genel borçlarıdır.

Emperyalist devletler bu borçlar yoluyla ve Bank-ı Osmani-i Şahane (Osmanlı Bankası) ile Düyun-u Umumiye-i Osmaniye-i Meclisi idaresi'ni kullanarak ülkeye yerleşmiştir.

Devletin gelirleri, esasta mali bağımlılıktan kaynaklanarak Düyun-u umumiye-i idaresinin eline geçmişti. Osmanlı Bankası bu işe aracı oluyordu. Geçen zamanda alacaklılar lehine işliyordu.

Alacaklılar, Osmanlı Devletinin tüm gelirlerini saptayarak; bu gelirlere el koymaktaydılar. Örnek olarak, Mısır'dan, Doğu Rumeli'den, Kıbrıs'tan, Bulgaristan'dan gelen gelirlerle birlikte, gümrük gelirlerinde ortaya çıkan fazlayı da Düyun-u Umumiye idaresi almaktaydı.

Doğrudan doğruya Düyun-u Umumiye idaresine bırakılan, Tuz gelirleri, Damga (pul) Resmi, İspirtolu içkiler (resmi), İpek aşarı, Balıkavı, Kiralama yoluyla işletilen gelirler, demiryolları ve Osmanlı hazinesi adına yönetilen gelirler Batılıların denetimi

altındaydı.

Ekonomik olarak Batılı emperyalist devletlere bağımlı olan bir ülkenin, siyasi alanda özgür olması da mümkün müdür? Kuşkusuz ki hayır.

Osmanlı Devletinin izlediği siyasetidir ki böylesi olumsuz bir ekonomik tabloyu ortaya çıkarmıştır. Ekonomi ve siyaset birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinde ekonomi belirleyici olmakla birlikte, siyasette ekonomiye yön vermektedir.

Osmanlı Devletinin yurttaşları için 1914 yılında kişi başına düşen devlet boçlarının miktarı 216 Osmanlı lirasıdır. (Bakınız Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye-Bizanstan 1971'e s. 527-539)

Dünyanın Yeniden Paylaşılması ve Sömürgeler

Kapitalizm, emperyalist aşamaya varınca, Dünya'nın paylaşılmasında hız kazandı. Artık sorun yeniden paylaşım idi. Sömürgeler için savaşım kapitalizmin gelişmesine uygun olarak yükseldi.

Serbest rekabetçi dönemin "Batmayan Güneşi" İngiltere'nin yayılma politikası 1860-80 yıllarında en yüksek noktaya vardı. Fransa ve Almanya için de 19. y. yılın son dönemlerinde böylesi bir durum gözlenir. Emperyalizm ile birlikte sömürge edinmenin çabaları daha da artmıştır. Bu yıllarda Dünya bir kaç kapitalist ülke tarafından paylaşılmıştır. Çin, İran Türkiye gibi ülkeler ise sömürgeleştirilmek istenilen yarı-sömürge ülkeler konumundadırlar. Bu ülkeler içinde emperyalist devletler arasında gizli-açık antlaşmalar yapılmaktadır.

Lenin, İngiltere, Rusya, Fransa Belçika, Hollanda gibi emperyalist sömürgecilerin, sömürgeleri hakkında bilgi verirken. (Lenin, Emp. Kap. En Yük. Aş. s. 104) **"küçük devletlerin hafif yaygınlık gösteren sömürgelerini"** de yerleştirerek tabloyu tamamlar.

Tekellerin dünyayı mali sermayenin egemenliği altına alma mücadelesi dışında değildir artık sömürgeler. Yani sıra bir avuç kapitalist hammadde kaynaklarını ve üretim araçlarını ele geçirmenin bir parçasıdır da aynı zamanda. Bunun sonucu olarak da

- a) Mali sermayenin girmediği alan kalmamıştır.
- b) Mali sermaye sadece sömürgeleri değil, tüm ülkeleri egemenliği altına almak istemektedir.
- c) Mali sermayenin egemenliği dünyanın paylaşılma doğrultusunda bir kaç emperyalist devlet tarafından ileri sürülmektedir.
- d) Dünyanın paylaşılması tamamlandığından, yeniden paylaşılması tekrar gündeme getirilmiştir.

Kuşkusuz ki sömürge elde etmede emperyalist devletler arasındaki dağılımda **"eşitsizdir"**. Amerika, Almanya ve Japonya sömürge edinme "savaşına" en son katılan genç emperyalist devletlerdir. Fakat bunların gelişimi diğerlerine oranla çok daha hızlıdır. Kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasının bir sonucu olarak bazen bir ülkenin hızlı gelişiminin belli bir dönem sonra iç ve dış nedenlerden ötürü düşüş gösterdiği söylenebilir.

Amerika sömürge paylaşımına geç katıldığı için, ama yeniden paylaşımı da istediğinden, sömürgelerde ve sömürgeleştirilme yolundaki ülkelerde destek bulabilmek için -salt bu anlamda- Amerika yarı-sömürge ülkelerden yana bir politika izlemiştir.

Portekiz, İspanya gibi ülkeler kapitalizmin belli bir aşamasında (ilkel birikim) takılıp (manifaktüre geçmede beceriksiz) kalmışlardır. Kendilerinden farklı bir gelişme gösteren İngiltere, Fransa, Hollanda vs. gibi ülkeler ise bu iki ülkenin sömürgelerine göz dikmişlerdir. Emperyalist devletlerin aralarındaki rekabet ve çelişki örneğin Portekiz'i İngiltere'nin himayesinde varlığını korumaya götürmüştür. Bu konuda Lenin,

"Portekiz, siyasal bağımsızlığın yanında, mali ve diplomatik bağımlılığın biraz farklı bir örneğini vermektedir. Bağımsız ve egemen bir devlettir Portekiz ama aslında, iki yüz yıldır, İspanya veraset savaşından (1701-1714) bu yana İngiliz himayesi altındadır. İngiltere, hasımları olur. Fransa ve İspanya'ya karşı mücadelesinde, kendi durumunu kuvvetlendirmek için; Portekiz'i ve sahip olduğu sömürgeleri savunmuştur. Buna karşılık, ticari avantajlar, Portekiz'e ve Portekiz sömürgelerine meta ve özellikle sermaye ihracı konusunda ayrıcalıklar, Portekiz limanlarından ve adalarından, telgraf şebekesinden yararlanma hakları vb. elde etmiştir." (Emp .s. 111)

Lenin, Emperyalizm döneminde ihrac edilen sermayeyi üç biçimde ele alır.

a) İngilizler açısından özellikle K. Amerika'ya yapılan yatırımlarını emperyalizm açısından önemini vurgular.

b) Fransa açısından ise durum daha farklıdır. Fransızlar o dönemde esas sermaye ihracılarını Rusya'ya yapmaktaydılar. Ve borç olarak verilmiştir. Sanayinin gelişimi açısından yapılan bir borçlandırma değildi. Buna Lenin, Fransızlar açısından "tefeci emperyalizm" adlandırması yapmaktadır.

c) Almanlar açısından ise bir sömürge ilişkisinden bahs edilmez, fakat ihrac ettiği sermaye ise Avrupa ile Amerika arasında eşit biçimde bölüşülmüştür, biçiminde soruna yaklaşılır.

Emperyalistlerin ihrac ettikleri sermayeler, sermayeyi alan ülkelerde kapitalizmin gelişmesini etkiler. Hatta hızlandırır. Fakat bu gelişim tek tek ülkelerin somut koşullarına sermayenin biçimine göre değişiklik gösterir. Önemli olan o dönemdeki tarihi koşulları değerlendirerek bir açıklık getirmek. Hem sermaye ihrac eden açısından hem de alan ülke açısından somut tahlil önemlidir.

Yeni Zellanda, Kanada, Avustralya gibi sömürgeler Emperyalist aşamaya gelindiğinde kendi sermayeleri vardı. "Hep bağımsız" olmaları bu anlamdadır.

Lenin; *"... hiç şüphe yok ki kapitalizm üretim güçlerini Polonya, Finlandiya, Ukrayna ve Alasca'da, Hindistan, Türkistan, Mısır ve diğer, (doğrudan doğruya) sömürge ülkelerde olduğundan daha esaslı, daha hızlı ve daha bağımsız olarak geliştirmektedir. Meta üreten bir toplumda, sermaye olmaksızın bağımsız gelişme, hatta hiç bir gelişme söz konusu olamaz. Avrupa'da bağımlı milletlerin hem kendi sermayeleri vardır, hem de değişik şartlarda sermaye bulma imkanları vardır. Sömürgelerin kendi sermayeleri ya hiç yoktur, ya da sözü edilmeye değmeyecek kadar azdır ve mali-sermaye koşullarında hiç bir sömürge siyasi bağımlılık şartına uymaksızın sermaye bulamaz."* (Lenin, Temel Eserler İng. Ç. 22 s. 338)

Kadıkı yine o dönemlerde günümüzde de uygulandığı gibi verilen sermayenin şarta bağlanmasında söz konusudur. Sermayeyi alan, veren ülkeden çeşitli malları almayı da taahhüt etmekteydiler.

Fransız ve Alman sermayeleri sömürgecilğe geç başlamalarından dolayı, borçlandırma biçiminde özellikle siyasi bağımsızlıklarını kazanmış ülkelere ihrac ederek paylaşım

kar almaya çalışıyorlardı. Bu durum yeni sömürgecilik biçiminde kendini ifade etmektedir. Ve 'modern sömürünün ta kendisidir.'

Lenin, Türkiye, Çin, İran'ı sömürgeleştirilmekte olan ülke biçiminde, Arjantini'i, ise büyük çapta mali sermayenin yatırıldığı, mali bakımdan emperyalizme bağımlı "ticari sömürge" biçimindeki ülkelerle, Portekiz gibi hatta sömürgeleri olan bir ülkenin emperyalizimle arasındaki çelişmeden ötürü birine yaslanarak varlığını sürdüren ülkeler biçiminde, sınıflandırmaktaydı.

Sömürgeler emperyalistlerin en fazla istediği yoldur. Fakat uluslararası konum böylesi bir duruma her zaman olanak vermeyebilir. Yoksa sömürgelerin sömürge ülke açısından tam denetimi, sömürgeci ülkeye rakipsiz bir olanağı sağlar.

Kapitalizm dünya çapında geliştikçe de hammadde sıkıntısı da o derece artar. Bu nedenle bu alanda da hızlı bir rekabet başlar ayrıca yeni kaynaklar peşinde koşma ve sömürgelerin yiniden paylaşımı, gündeme gelir.

Sömürgeci ülke kendi sömürgelerini garanti altına almak bu alandaki rekabeti sınırlamak için de gayret eder.

Örneğin *"İngiliz kapitalistleri kendi sömürgeleri Mısır'da pamuk üretimini istihlak etmek için hiç bir gayreti esirgemiyorlar... Ruslar'da kendi sömürgelerinde Türkistan'da aynı şeyi yapıyorlar. Sermaye ihracında gözetilen çıkarlarda sömürge gasbına bir ütilim sağlamaktadır; çünkü, sömürge pazarında rekabeti yoketmek, ikmali sağlama bağlamak, gerekli ilişkileri yoluna koymak vs. için tekelci yöntemler daha kolaydır. (Bazende tek işe yarayan yöntemde onlardır.)* (Lenin)

Emperyalist Dönemde İlk Birikim

Tekelci sermayenin dünyayı yeniden paylaşmaya başlaması, eskiden *"hiç bir kapitalist devletin ele geçirmedeği topraklara engellemeden yayılan bir sömürge siyasetinden, tamamen paylaşılmış dünya topraklarının tekeli altına alınmasını amaçlayan bir sömürge siyasetine geçiştir."* biçiminde bir tanımlama yapıyordu Lenin'de.

Emperyalizmi kapitalizmin en yüksek ve kokuşmuş biçimi olarak adlandırıyordu.

Kapitalistler, kurtuluşlarını tekeldé görüyorlardı. Ve bütün amaçları dünyanın kendi tekelleri altında olmasını isityorlardı.

Hem kendi halkını, hem de başka halkları sömürmek, boyundurukları altına almak, talan etmenin tek amacı daha fazla kar elde etmektir.

Serbest rekabetçi dönemde, emeğin üretkenliğini artırarak daha fazla kar elde etme söz konusuken ve bu yönüyle de üretici güçlerin gelişmesine hizmet ettiğinde burjuvazi devrimci bir rol oynarken, emperyalist dönemde bu işlevini yitiriyordu. Banka sermayesinin sanayi sermayesiyle olan birleşmesi buna neden oluyordu. Artık üretici güçlerin gelişmesi değil terisine yağma ve talan edilmesi söz konusu oluyordu.

Burjuvazi, kâr haddinin düşmesini sömürgecilik ilişkileriyle kapatır.

Sömürge ülke halkının ucuz iş gücü, sömürgelerin talanı mali-sermayenin kâr haddinin düşmesini önlemiştir. Aynı zamanda sömürgelerdeki toplumsal artı-emek talan edilmiştir.

Bağımlılıkta Portekiz Örneği

Bağımlılık ekonomik ve siyasal yönleriyle ezen ve ezilen ülkeler açısından farklılıklar gösterir. Bir İngiltere'nin veya Fransa'nın kendi sömürgeleriyle ilişki biçimi sömürdüğü ülkenin koşullarına göredir. Özü aynı olmakla birlikte, biçim farklılığı vardır. Siyasi, ekonomik ve diplomatik bağımlılık ilişkilerinin bu çeşitliliği sömürünün devamı içindir. Farklılıkları gömmek, aynılaştırmak bizleri hatalı tesbit ve çözümlere götürür. Osmanlıların sömürgeci olamayacağı tartışmaları özellikle yapıldığı yıllarda Portekiz örneği bir çok dergi ve kitabın konusu olmuştur. Neydi Portekiz'i farklı kılan?

Portekiz bağımlılığın değişik bir örneğini oluşturmaktadır. Kapitalizmin emperyalist aşamaya vardığı 19. yüzyılın sonlarında Portekiz sözde bağımsız ve egemen bir devlettir. Fakat gerçekte 200 yıldır İngiliz himayesi altındadır. Kapitalistler arasındaki rekabet Portekiz'in statükosunun İngiltere tarafından korunmasını getirmişti. Fransa ve Hollanda'ya karşı İngilizler, Portekiz'i "**koruyucu kanatları altına**" alırlar.

Benzer durumu biraz daha farklı olarak Osmanlı devletini İngiltere ve Fransa Rusya'ya karşı savunurlar. Fakat bu statükoyu savunma fırsatı bulundukça kendi çıkarlarını genişletmeyi ret etmez.

1877- Osmanlı-Rus savaşında, İngiltere Kıbrıs adasını kendisine bağladıktan sonra Osmanlılara destek verirler.

İngilizler, Portekiz'i sözde korurlarken gözettileri Portekiz ve sömürgelerine mal ve sermaye ihracında kolaylıklar ve ayrıcalıklar sağlarlar. Portekiz limanlarından, adalarından ve bunun gibi bir çok konuda yararlanmayı elde etmiştir. İngiltere Portekiz'i kendi hesabına bir yerde jandarma yapmıştır.

Büyük ve küçük devletler arasındaki bu ilişki biçimi tarihin çeşitli evrelerinde görülen bir ilişki şekliydi.

Emperyalist aşamada bu tür ilişki dünyayı paylaşma olayında daha da sistemleştirilmiş olup, bütün bir parçası haline getirilmeye çalışılır.

Büyük devletler arasındaki çelişkiler, bu tür Portekiz, İspanya gibi hatta Osmanlı devletinin devamını getirir. "**Bu yüzden bu küçük devletler sömürgelerini elde tutabilmektedirler.**" (Lenin)

Amicar Cabral 1972 yılında bu durumu şöyle açıklıyor.

"Angola gerçekten Portekiz'in bir sömürgesi değildir. Mozambik gerçekten Portekiz'in sömürgesi değildir. İstatistikleri görebilirsiniz. Angola'nın esas ihracatının yüzde 60'ının fazlası Portekiz'e yapılmamaktadır. Angola ve Mozambik'deki yatırımların yaklaşık aynı oranı Portekiz'e ait değildir, ve bu oran her geçen gün artmaktadır. Gine ve Cape Verde çok fakirdir ve iklimleri de çok iyi değildir. Sadece onlar Portekiz'in sömürgeleridir. Portekiz, Angola ve Mozambik'de esas olarak, polis ve vergi alıcıdır."

Rusya Örneği

Rusya'da nüfus yerleştirilerek, ülkeler boyunduruk altına alınarak, kolonileştirilerek bazı sınır bölgelerinin —Kafkas ötesi ülkelerin— sömürgeleştirildiğini görüyoruz. Batı'daki Rus "topraklarının" ekonomik seviyesinin merkezi Rusya'ya göre daha ilerde

olması bu ülkelerin Polonya, Ukranya vs. sömürge konomunda olmasının önüne geçiyordu. Bu ülkeler bağımlı ülkeler kategorisi içinde değerlendirilmektedir. Rusya'da geçmiş dönemden aldığı bu ilişkilerini süreç içerisinde bazılarında sömürge ilişkisine dönüştürmüştür. Lenin, "**kapitalizm öncesi ilişkisine, kendine özgü ağıyla sarılmış ülke**" olarak adlandırdığı Rusya'da emperyalist sömürü yanında yarı-feodal sömürünün olduğunu belirtmektedir.

"Diğer ulusları ezip soyma ihtimali" der Lenin; *"ekonomik durgunluğa yol açıyor. Çünkü gelirin nedeni genellikle üretici güçlerin gelişmesi değil, Rus olmayanların yarı-feodal biçimde sömürülmesidir."* demektedir. Bu kendine özgü sömürü biçimi kapitalizmin Rusya'daki varlığıyla ve gelişmesiyle içi içe olduğundan uygulamalarda bu karmaşık gelişmeyle alt üst olmakla birlikte yürümektedir.

Lenin, Rusya'daki toprak ağalarının rolünü irdelerken;

Rusya'da toprak ağaları vardı. Ve başka bir ülkede olduğundan daha fazla bir rolleri vardı. Rusya'da, Ama, onlar emperyalizmi oluşturan sınıf değildirler. Büyük mali nüfuzlular ve bankalarca yönetilen kapitalist sınıf sorunu vardır. Ortada ve bu sınıf, işçilerin, onların müttefiklerini yoksul köylüleri, yarı-proleterlerin —programımızın çağırdığı— üzerinde hakimiyet kurarak onları ezen bu sınıf ortadan kalkıncaya dek emperyalist savaşa bir çözüm getirilemez.

"Ruslar da, kendi sömürgeleri, Türkistan'da aynı şeyi yapıyorlar. Çünkü bu şekilde yani hammadde kaynaklarını tekeline almakla yabancı rakiplerini saf dışı kılacak daha elverişli bir durumda olacaklar ve pamuk üretimiyle pamuğun işlenmesinin bütün evrelerini 'birleştiren ve yekvücut hareket eden arazi sahiplerinin elinde merkezileşen daha ekonomik ve daha kazançlı bir tekstil tröstü kuracaklardır."

"Emperyalist politikalar, banka sermayesi kârları, İran'daki demiryolları gelirleri, Galiçya ve Ermenistan'daki kazançlı işler; Finlandiya'nın özgürlüğüne kısıtlama koymalar..."

"Ama tümünün bir araya gelmesi bilimde ve basında emperyalist, ilhakçı ve talancı politika olarak tanınan şeyi oluşturur."(Lenin)

Rusya, Avrupa ve Asyada yayılma gösterdiği 19. yüzyılda özellikle de son dönemlerde Fransa'nın yarı-sömürgesi durumundaydı.

Yarı-sömürgecilik Lenin'in sağlığındaki içeriğinden daha farklı bir duruma gelmiştir.

Lenin, Osmanlı, İran ve Çin Devletlerini bu statü içinde değerlendirir. Yani sözde bağımsız özünde % 90 sömürge. Elbetteki sözde bağımsız devlet olmanın avantajları vardır. Sömürgelerden farklı bir çok ilişkiyi getirir. İkisi bir ve aynı şey değildir.

Osmanlı devletinde sömürge uluslarla ezilen uluslar arasındaki fark elle tutulur somut, göze batıcı bir şekilde gözükmemektedir. Haliyle ezilen ulus-sömürge ulus arasında ciddi farklılıklar aramak özgül durumundan dolayı doğru değildir.

Osmanlı devletinin Avrupadaki toprakları kapitalist ilişkiler bakımından daha gelişmişken (Arnavutluk hariç) Asyadaki toprakları için aynı şey söylenemez.

Osmanlı devletinin Bulgaristan'a veya Kürdistan'a sahipliği açısından siyasi ve ekonomik açıdan nüans farklılıkları vardır. Balkanların Batı-Avrupa merkezlerine yakınlığı zamanla buralarda çok çeşitli koşullarda sermaye edinmelerine yol açarken, Kürdistan'da bu durum hemen hemen hiç gözükmez. *Finans kapital altında siyasi*

bağımlılık koşulu dışında hiç bir sömürge sermaye edinemez. (Lenin)

Engels, Avrupalıların yerleştikleri ülkeleri asıl sömürgeler olarak adlandırmakta, diğerlerini de buyonduruk altındaki ülkeler olarak görmektedir. Her ikisi de sömürgeciliğin biçimleridir.

Marx, birinci katogorideki sömürgeler için şöyle yazıyor.

"Burada, gerçek Koloniler (sömürgeler), hür göçmenlerin gidip yerleştikleri bakir topraklar söz konusudur. Amerika Birleşik Devletleri ekonomik anlamda hala bir Avrupa kolonisidir. Ayrıca bu kategoriye kendilerinden daha önceki şartların köleliğinin ilgası ile, tamamiyle değişmiş olduğu eski plantasyonlar da dahildir."

Osmanlı Devleti'nde çeşitli alanlara nüfus yerleştirerek koloniler kuruyordu. Kuzey Afrika bunun bir örneği Rusya'da da bu duruma rastlanıyor. Lenin'in Kafkasya örneği şöyle;

"Koloni terimi öteki uç bölgelere, örneğin Kafkasya'ya daha uygundur. Buranın, Rusya tarafından ikdisadi 'fetihi' siyasi fethinden çok sonra olmuş ve bu iktisadi fetih, bugüne kadar bütünüyle tamamlanmıştır. Reform-sonrası dönemde bir yanda, Kafkasya'nın yoğun bir biçimde kolonileştirildiği toprağın (özellikle Kuzey Kafkasya'da) satış için buğday, tütün vb. üreten ve Rusya'daki ücretli kar işçisi yığınlarını kendisine çeken koloniler tarafından genişlemesine işlendiği görülür."

"Kafkasya'nın hızla kolonileştirilmesi ve tarımsal üretimin hızla büyümesi sürecine (bu büyümenin gözlerden sakladığı) nüfusun tarımdan ayrılıp sanayiye yönelmesi biçiminde bir süreç eşlik eder."

"Gürcistan'daki feodal sistemin bozulması ve unutulmaz şölenlerin ortadan kalkması... Asya tipi giysilerin yerinin Avrupa giysilerin alması..."

...Moskova'dan gelen eşyaların rekabeti yüzünden zayıflayan eski yerli 'el sanatı' sanayileri tasfiye edilmektedir... Bu ürünler Kafkasya'ya mal sağlayan Rus fabrikalarında daha ucuza üretilmektedir."

Kısacası "Rus kapitalizmi, Kafkasya'yı dünya meta dolaşımı alanına çekmekte, onun yerel özelliklerini —eski ata-erkil tecridin kalıntıların— silmekte ve fabrikaları için kendisine bir pazar sağlamaktadır. Reform-sonrası dönemin başlarında pek seyrek nüfusu olan, ya da dünya ekonomisinin dışında, hatta tarihin dışında yaşayan dağlıkların oturduğu bir ülke, petrol sanayicilerinin, şarap tüccarlarının büyük buğday ve tütün ekicilerinin ülkesi haline gelmekte..."

Rusya'daki koloniciliğin gelişimi böyle. Stalin'de bu konuda

"...geriye, 10 milyon Kırgız, toprakları şu son zamanlara kadar, bunların en iyi bölümlerini ellerinden alma başarısını göstermiş ve onları sistemli bir biçimde kısır çöllere doğru iletmış bulunan Rus çiftçiler için bir sömürgeleştirme konusu işini gören Başkırlar, Çeçenler, Türkistan'ın güney bölümü, Osetler ve İngilizlar kalır. Çarlığın siyasası büyük toprak sahipleri ve burjuvazinin siyasası, bu bölgelere elden geldiğince Rus ve Kazak köylüleri arasında seçilmiş kulak öğeleri yerleştirmeye ve bunları emperyalist erekler için güvenilir bir dayanak yapmaya dayanıyordu. Bu siyasetin sonucu işlenmemiş bölgelere doğru ütilen yerlilerin (Kırgızlar, Başkırlar) giderek yok olmaları idi. Bu halklar emekçi yığınları karşısında partinin... görevi... sömürgeci kulakları devirerek, insan yaşamı bakımından zorunlu olan

toprakları sağlamak için onlara tüm güçleri ve bütün araçları ile yardım etmeye dayanır”.

Yukarıdaki uzun alıntılarında gösterdiği gibi Rusya'nın Kafkas veya Kafkas ötesi ülkelere yaptığını Osmanlılarda kendi devleti içinde yapmaya çalışmıştır. Bilindiği gibi Kafkas ülkeleri Lenin tarafından sömürge olarak görülürken Polonya, Ukranya gibi ülkeler görülmez. Kapitalizmin gelişkinliğinin merkezi Rusya'dan daha ileride olduğundan hareketle bu tesbiti yapar. Ve bunu yaparken Türkü, Azeriyi, Ermeni ve Gürcü'nün kimliğini inkar etmez -Ama oluşturduğu sömürü biçimi bu ülkelerin sömürge olarak adlandırmasını getirir.

Yarı-sömürgelerin sömürgelerinin olabileceği aşağıdaki alıntıdan da açıktır. Böylesi bir durum sadece Rusya örneğinde görülmez, Portekiz, İspanya, Osmanlı Devleti, İran vs. o yıllarda devletlerin durumu budur.(30) Bunun biçimini veren de emperyalist ülkelerdir.

"Rusya'nın itilaf devletlerine bağlı olması, emperyalist savaşa İngiltere ve Fransa'nın yanında girmesi bir rastlantı değildi. 1914'ten önce, Rusya'nın en önemli sanayi işletmeleri, başta Fransa, İngiltere, Belçika yani itilaf ülkeleri olmak üzere yabancı sermayenin elindeydi. Rusya'nın en önemli metalurji fabrikaları Fransız kapitalistlerinin elinde bulunuyordu. Genellikle, metalurjinin hemen hemen 3/4'ü (% 72'si) yabancı sermayeye bağlıydı. Kömür işletmesinde... durum aynıydı. Petrol üretiminin yarısına yakın kısmı İngiliz, Fransız sermayesinin elindeydi. Rusya sanayisinde sağlanan karların aslan payı yabancı bankalara, daha çok da İngiliz ve Fransız bankalarına akıyordu. Bütün bunlar ve üstelik Çarın Fransa'dan ve İngiltere'den almış olduğu milyonlarca borç para, Çarlığı, İngiliz, Fransız emperyalizmine bağınılaştırmış, Rusya'yı bu ülkelerin bir avuç haraç alanı, yarı-sömürgesi haline getirmiştir. " (S.B.K.P (B) Tarihi, Bilim ve Sos. Yay. s. 203)

Lenin, bu tür ilişkilere her zaman rastlanıldığını (büyük ve küçük devletler arasında) belirtiyor. Ve devamla...

"Ama kapitalist emperyalizm döneminde bunların gene bir sistem haline geldiği 'dünyanın paylaşılamsını' örgütleyen ilişkiler bütünüünün bir parçası olduğu görülüyor. Dünya mali sermaye işlemleri zincirinin halkalarını meydana getiriyor. " (Aynı yerde) Küçük devletlerin de geçmişten devr aldıkları ilişkiler temelinde sömürgeci karekterini koruduğunu belirtmektedir.

..." Söz konusu küçük devletlerin çoğu, kendi sömürgelerini, ganimeti paylaşmak için bir araya gelip anlaşılamayan büyük devletlerin çıkar çatışmaları ve sürtüşmelerinden ötürü elde tutabilmektedir. " (Emp. s. 106)

Artık sözkonusu olan büyük devletlerin çıkarlarına uygun olarak küçük devletler aracılığıyla sömürgelerinin yönlendirilmesidir. Ama bu ilişkinin nereye varabileceği konusunda ise Lenin,

"Bu sömürgeler denilebilirse, mümkün ve olası bir 'yeniden paylaşma olayını bekleyen topraklardır. (Emp. s. 106)

Küçük devletlerin yayılma arzuları üzerinde de şöyle der; *"Romanya ile gizli bir anlaşma var ve buna göre müttefikler safında savaştığı taktirde Romanya bazı yabancı*

halklar üzerinde söz sahibi olacak. Öteki müttefiklerle anlaşmalarda öyle. Bu anlaşmalar olmazsa, bu devletler ulusları boyunduruk altına almaya başlayamazlardı." (Lenin, Sosyalizm ve Sav. s. 145)

Küçük devletlerin de komşularının zararına ilhaklar peşinde koşacağı açıktır. Burjuva diktatörlüklerinin bulunduğu ülkelerde, o ülke burjuvazisi koşulların elverişli olduğu zamanlarda yayılmacı emeller göstermesi mümkündür.

Bu konuda Mao Zedung'da *"Portekiz gibi küçük ve zayıf bir ülke bizden Macao'yu kopardı."* (Teorik ve Siyasal Düşünceler S. 174) demektedir.

Kapitalist ülkeler, her zaman dış pazarlara ihtiyaç duyarlar. Dış pazarı olmayan bir kapitalist ülkeden bahs etmek mümkün değildir.

Kapitalist işletmeler, köy topluluklarının, yerel pazarların, bölgelerin ve sonrada devletin dışına çıkmayı amaçlarlar.

"Devletlerin birbirinden ayrıldığı ve kopukluğu, meta dolaşımı tarafından zaten kırıldığından, her kapitalist sanayideki doğal eğilim, onu bir "dış pazar arama" zorunluluğuna iter" (Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi s. 49-50)

"Eski, çoktandır yerleşilmiş olan arazilerde kapitalizmin derinliğine gelişmesi, ve bölgelerin kolonileştirilmesi yüzünden geçirmektedir. Kapitalizmin yapısında olan ve onun tarafından üretilen çelişkilerin çözümü, kapitalizmin kolayca, genişlemesine gelişebilmesi yüzünden geçici olarak ertelenmektedir. Böylece, en ileri sanayi biçimleriyle, yarı-feodal tarım biçimlerinin bir arada bulunması, kuşkusuz bir çelişkidir." (R. Kap. Geliş. s. 514 dipnot)

Lenin'in Rusya için belirlemeleri hiç kuşkusuzki diğer ülkeler için de geçerlidir. Kapitalist işletme sahiplerinin amacı pazar aramaktır. Eğer kendi ülkelerinin pazarları sınırlıysa, ülkenin kolonileri varsa oralarda pazar arayacaktır. Hele o koloniler feodal dönemden kalma ise, kapitalist işletmelerin sömürgelerde daha iyi yayılacağı açıktır.

Lenin, Rusya'da *"...Uzak-Kuzey'de Arçagel eyaletini"* Rusya için bir iç pazar durumuna gelmeden, bir başka ülke tarafından (İngiltere) dış pazarı olduğunu belirtir. (Bkz. Age. s. 514)

19. y. yılın ikinci yarısında Mısır'ın durumu da hemen aynı şekilde, Mısır Osmanlı'ya bağımlı olduğu halde İngiltere'nin denetimdeydi demek daha doğrudur. Kapitalizm, her zaman egemenlik alanın genişletmeye çalışır. Bunu bir çok ülkeyi kolonileştirerek yaptığı gibi ülkeleri aynı zamanda kapitalist sistemin girdabına da çekmeye çalışır. Bunu da ekonomik ve siyasi ilhaklar biçiminde yapmaya çalışır.

"Siyasi bakımdan bağımsız devletler görünümü altında ekonomik, mali ve askeri bakımdan tamamen kendilerine bağımlı devletler kuran emperyalist devletlerin sistemli olarak uyguladıkları hileleri bütün ülkelerin özellikle geri kalmış ülkelerin en geniş emekçi yığınlarına anlatıp açıklamak zorunludur". (Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri s. 322)

Yeni sömürgecilik ilişkilerini emperyalistler çağımızda en geçerli yöntem olarak uygulamaktadır.

Ezilen, sömürge haline getirilen bir ülke için ayrılma hakkını istemeyenleri gerçekte

birer şoven veya sosyal şoven saymak gerekmektedir. Bu kitabın kapsamı esas olarak 1500-1920'ler dönemine kadar ki sürece ilişkindir. Ancak burada bir noktayı hatırlatmadan dageçmek doğru olmaz. Kimi Türkiye sol çevreleri geçmişden bugüne Kürt ulusal hareketinin iç çelişkileri, farklı parçalardaki KUKM güçlerinin bir eşgüdümü esas olarak yakalayamamalarındaki eksiklik, UKH'de kimilerinin zaman zaman farklı sömürgecilerle olan pragmatist ilişkileri, milliyetçi söylemin sosyalist söylemin önüne geçmesi vb.'nin müsebbibi olarak "sömürge teorisi"ni göstermektedirler.

UKM'nin olumsuzluklarında sömürgecilerin ve Kürdistan'ın parçalanmışlığının etkisini bu kitaptaki örneklerde bolca görmek mümkündür.

Ancak sömürge-sömürgecilik tesbiti, sosyo-ekonomik bir tesbittir. Bu tesbiti günübirlik olaylara indirgeyip soyutlayarak tartışmak doğru değildir. Marksist ekonomi politikası rehber edinerek tartışılabilir. Kürdistan sorunu karşısında, nasıl ki "Kürtler millet değil, milliyettir", "Kürtler ezilen bağımlı bir ulustur", "Kürdistan bir ülke değildir", "Kürdistan devrimcisi ve marksistiyim diyenler Kürdistan'da bağımsız örgütlülüğü ve partiyi savunanlar milliyetçidir" tesbitlerinin altında yatan, Misak-ı Milli resmî ideolojinin etkisi ve varyantını aramak hiç de yanlış değildir. Bu savların sahipleri, 'uzay'ı fetheden' sözüm ona "enternasyonalistler", Kürdistan gerçekliği karşısında doğru bir perspektife sahip olmadığından -olmakta istemediklerinden- nasıl ki buz gibi eriyip kendi halklarından da izole olup eridilerse "sömürge tesbiti"ni sözüm ona "milliyetçiliği teşir" olarak algılayıp Kürdistan devrimcilerine, marksistlerine, yurtseverlerine hatta Türkiye'de pek etkili olmasada son iki yıl içerisinde Türkiye cephesinde de sosyal şoven etkilenmeleri aşan Türkiyeli devrimcileri de 'milliyetçi' (-ki sormak gerekir bunlar kimin milliyetçisi) olarak değerlendirilip güdükleştirilmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu saldırı taktiği de pek tutmayacaktır. Kaldıkı, Kürdistan'ın sömürge olmasını ve sömürge kalmasını gerçek marksistler ve demokratlar isteyemez. Kürdistan'daki sosyo-ekonomik yapıyı tartışmamızdaki gaye de doğru bir mücadeleyle O'nu bu esareten kurtarmak içindir. Kürdistan tarihini, sosyo-ekonomik, politik yapısını doğru tesbit etmek geçmiş mücadelelerden dersler çıkararak UKM'yi zaaflarından arındırmak, zenginleştirmek ve geliştirmek, bölge halklarının da çıkarınadır. Bu mücadelede de zarar görecekler bölgedeki gericiler ve emperyalistlerdir. Bu mücadele mazlumların kurtuluşu nu hızlandırır. Kendisinin özgür olması Türkiye'yi, İran'ı Arap ülkelerini giderek Ortadoğu ve dünya'ya açılan devrimci bir halka ve ışık olarak algılanmasında hiç bir demokratın rahatsız olmaması gerekmez mi? Bugün Kürtler dünyanın her hangi bir alanında verilen her ulusal ve sosyal kurtuluş mücadelesine sıcak bakmakla gerçek enternasyonalistler olmuyorlar mı? Halkların kardeşliğini gerçek içeriğine oturtarak haykıran Kürtlerin taleplerini kaale almayanlar enternasyonalist olabilirler mi?

Dünyanın bir çok yerindeki sömürge uygulamaları karşısında seslerini haklı olarak çıkarıp tavır alanlar örneğin Filistin'in, Yeni-Koledanya'nın sömürgecilerden kurtulmasını isteyenler, İngiltere, Amerika ve Fransa'nın sömürgelerinin kurtuluşunu yürekten destekleyenler acaba neden Kürtler ve Kürdistan söz konusu olduğunda bu hakkı tanımıyorlar? Kendi ülkesindeki ezilmişliğe ve ezen-ezilen ulus ayrımcılığına karşı mücadele etmeyenlere demokrat denilebilir mi?

Demokratım, ilericiyim, devrimciyim diyen her kişi örgüt veya partiler bağımlı, sömürge veya eşit haktan yararlanamayan ulusların devrimci hareketlerine doğrudan yardım etme, görevini yapmak zorundadırlar yoksa onlar büyük bir şarlatan ve şoven olmaktan kurtulamayacaklardır. Bunu sadece, Kürtlerin kurtuluşu için değil, özellikle de kendi kurtuluşu için yapmalar, gerekmez mi?

Kürdistan'ın, Türkiye, Irak, İran ve Suriye'den ayrılması kötü birşey midir? İnsanlığın zararına mıdır? Kürtlerin ayrılması "ütopya", "duygusalılık/milliyetçilik" veya "bilimsel olmayan" bir yol mudur?

Çağımızda ulusal hareketler bir iç sorun olmaktan öte aynı zamanda dış sorundurda. Gelişmiş ülkelerdeki proletaryanın mücadelesiyle ortak düşmana karşı sömürgelerin kurtuluş mücadelesinin tek cephede birleştirilmesi sonudur.

Sömürgelerin veya bağımlı ulusların mücadelelerinde kurtuluşa proletarya damga vurmazsa, cumhuriyeti veya devrimci programı olmasada emperyalist baskıya karşı çıkılıyorsa objektif olarak ilerici, devrimci bir mücadeledir.

1920'li yıllarda Afganistan'daki, Afgan emirinin İngilizlere karşı mücadelesi ile Libya'daki Ömer Muhtar'ın İtalya'ya karşı mücadeleleri bu duruma örnektir. Çünkü bu mücadeleler emperyalizmi geriletmekteydi. Burada şekli demokrasi aranmaz. Çünkü sadece siyasi ilhaka karşı çıkmak bölgede emperyalizmi geriletiyorsa veya parçalıyorsa olumlu bir işlev görüyor demektir.

Ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik istemlerini ulusun yönetici sınıfı olmak isteyen proletaryanın savunması mücadele etmesi hiçte yadırganacak bir durum değildir. Çünkü kavgaya iktidar, yani sınıf kavgasıdır. Proletaryanın sınıf kavgası çok çeşitlilikler gösterir. Ama onun amacı iktidar olmaktır. Bu anlamda da diğer sınıf karşıtlarıyla değişik tarzda mücadele eder. Silahlı veya silahsız.

Marx ulusal sorunu "**İşçi sorunu'nuna oranla ikincil bir sorun**" olarak görmüştür. (Lenin) Onu en çok proletaryanın kendi kaderini kendisinin tayin etmesi ilgilendirmiştir. Yani diğer sorunlarda olduğu gibi ulusların kendi kaderini tayin etme sorununda herşeyden önce ilgilenilmesi gereken nokta ulus içindeki proletaryanın geleceği yani kendi kaderini tayin etmesidir. Yoksa proletarya bağımsızlıktan sonra tekrardan iktidar kavgası verecektir. Önemli olan kurtuluş kavgasının her sahasında önder olabilmek, gelişmelere yön vermek olmalıdır. Sınıfsal bakış açısının unutulmaması çok önemlidir. Proletaryanın temel çıkarları ulusal burjuva bağımsızlığın çıkarlarına feda edilmemelidir.

Ulusların kendi kaderini tayin hakkı siyasi bakımdan bağımsızlık hakkını, yani ezen ulustan siyasi anlamda özgürce ayrılma hakkını içermektedir. Ezilenin lehine referandum yapma propagandası da bunun bir parçasıdır.

Türk, İran, Arap solları geçmişten günümüze Kürt sorununun çözümünü mutlak, değişmeyen bir şekilde getirdiler. Kendi partilerinin devrim yapmasına bağladılar. Hayat bir kez bu anlayışları yerle bir etmesine rağmen bu sollar adlarına layık olmadılar. Marksizm adına, hareket edenler teoriyi bir doğma olarak ele aldılar. 'Somut koşulların somut tahlilini' bilince çıkaramadılar.

Öncelikle Kürt ayaklanmacıları feodal olmalarından ötürü desteklenmemesini, hatta ezilmesinin "doğru oldu"ğunun propagandasını yaptılar. Daha sonraları bundculukla suçladılar. "Bölücü, parti karşıtı, milliyetçi ve enternasyonalist olmamakla" suçladılar ve bazıları halâ suçluyor.

Lenin'in belli bir devlet içinde tek parti anlayışı yanlış kavranılıyor. Koşullardan var olan pratikten kopuk doğma şeklinde algılanılıyor veya bilinçli çarpıtılıyor.

Osmanlı devletinin var olduğu yıllarda Lenin sağdı. Ve o Kuzey Afrika'da, Arabistan'da, Ermenistan ve Kürdistan'da, Balkanlarda Türk varlığından haberdardı. Peki neden Ermenilerin, Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarına karşı çıkmadı? Neden onlara 'hayır yanlış yapıyorsunuz gidin Osmanlı Konimist Partisini kurun ve mücadele edin' demedi? Çünkü o somut koşulların tahlilini yaparak çözüm önerdi. Yine aynı şekilde bugünkü

Fransa'nın kendi ülkesine yakın, Yeni Kaledonya adlı sömürgesi var. Yeni-Kaledonya Fransız "Devlet sınırları içinde", bir Korsika keza yine öyle fakat akli selim hiç kimse bu sömürge ulusların kendi komünist örgütlülüklerini kurmalarının önüne geçemez. Ve mutlaka bu ülkelerin bağımsızlık ve demokrasi kavgalarını mutlak suretle Fransa'daki devrim sonrasına bırakamaz. Elbetteki ezen ve ezilen ülkeler arasında doğrudan ilişki vardır. Birbirlerini etkilemektedirler.

Bugün bir çok Türkiye solunun Kürt özerk seksiyonları kurmaları her şeyi kendi icaztlerine bağlamalarının sonucudur. Dün yaptıkları değerlendirmeleri en doğru kabul edenler bugün kısmi biçimsel farklılıklarla tekrardan 'en doğru' tesbitler olarak ileri sürmeleri gerçeklerle bağdaşmıyor.

Elbetteki Kürtler'in sesiz kaldığı veya kendi ulusal kurtuluşu ve toplumsal kurtuluşları doğrultusunda hareket etmedikleri koşullarda Türkiye'li devrimciler iktidara gelirlerse (-ki bu bir varsayımdır. KUKM fersah fersah yol almıştır ve gündemin aslını yalnız Türkiye'de değil başta Ortadoğu olmak üzere dünyada da oturmuştur ve kendisini enternasyonalize kılmıştır) kendi programlarını hayata geçirecekler. Eğer Kürt sorununda yanlış bir kavrayışa sahiplerse yine Kürtler'e yanlış yaklaşacaklardır. Yok eğer şimdiden doğru bir kavrayışa sahip olduklarında elbetteki Kürt sorununun çözümü olumlu olacaktır. Ya bir referandum ya da Kürtler'in bağımsızlıklarını tanıyacaklardır.

Kürt ve Türk devrimcilerin ortak bir cephede veya daha değişik örgütlülükler içinde birlikte hareket etmeleri örgütlenmeyi araç görenler açısından bir problem teşkil etmez. Önemli olan ortak düşmana karşı birlikte mücadele etmenin yollarını, yöntemlerini ortaya çıkarmak ve bu uğurda kavgı vermektir.

...

Bir toplumu ele alırken,
onu ancak ilişkide
bulunduğu diğer
toplumların tarihiyle birlikte
ele almak, bir sonraki
topluma, iç dinamikleri
bakımından ne tür ilişkiler
ve çelişkiler devrettiğini
ortaya çıkararak,
mücadeleye bu temelde ışık
tutmakla mümkündür.

Bu kitapta ,15. yüzyıldan
20.yüzyılın başlarına kadar
geçen süredeki
Osmanlı-Kürt ilişkileri,
çelişkileri ile birlikte
incelemeye çalışılmıştır.

